

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

PARTIDUL NAȚIONAL ROMÂN DIN TRANSILVANIA ȘI
PROBLEMA UNIRII

CONSTANTIN NUȚU

MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ DIN TRANSILVANIA ȘI DE-
SĂVÎRȘIREA UNITĂȚII STATULUI NAȚIONAL ROMÂN

AL. POPTREANU

LUPTA ȚĂRĂNIMII DIN TRANSILVANIA DIN TOAMNA
ANULUI 1918 PENTRU UNIREA CU ROMÂNIA

I. Kovács și V. POPEANĂ

BANATUL ȘI UNIREA DIN 1918

I. D. SUCIU

UNITATEA TERITORIULUI ROMÂNESC ÎN LUMINA MEN-
ȚIUNILOR EXTERNE. „VALAHIA” ȘI SENSURILE EI

EUGEN STĂNESCU

LUPTA EMIGRAȚIEI TRANSILVANE PENTRU DESĂVÎR-
ȘIREA UNITĂȚII DE STAT A ROMÂNIEI

VABILE NETEA

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

INSEMNĂRI

NOTE BIBLIOGRAFICE

TOMUL 21 — 1968

6

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE

COMITETUL DE REDACȚIE

ACAD. A. OȚETEA (*redactor responsabil*); VASILE MACIU, membru
correspondent al Academiei (*redactor responsabil adjunct*); acad.
P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA,
ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BÁNYAI;
MIRON CONSTANTINESCU; AL. ELIAN; M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA;
EUGEN STĂNESCU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*membri*); I. APOSTOL
(*secretar de redacție*)

Ols

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii
poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

La revue „STUDII”, REVISTĂ DE ISTORIE, paraît 6 fois
par an.

Le prix d'un abonnement annuel est de £ 2.17.0; \$ 8,-; F.F. 39,-

Toute commande à l'étranger sera adressée à CARTIMEX,
Boîte postale 134—135 Bucarest, Roumanie ou à ses représentants
à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux
de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pen-
tru schimb, precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa Comitetului de
redacție al revistei „Studii”, revistă de
istorie. Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București
telefon 18.25.86

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM. 21 1968 Nr. 6

S U M A R

	<u>Pag.</u>
CONSTANTIN NUȚU, Partidul Național Român din Transilvania și problema unirii	1009
AL. PORȚEANU, Mișcarea muncitorească din Transilvania și desăvârșirea unității statului național român	1039
I. KOVÁCS și V. POPEANGĂ, Lupta țărănimii din Transilvania din toamna anului 1918 pentru unirea cu România	1071
I. D. SUCIU, Banatul și unirea din 1918	1089
★	
EUGEN STĂNESCU, Unitatea teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe. „Valahia” și sensurile ei	1105
D. TUȚU, Voluntarii români din Transilvania în lupta împotriva Puterilor Centrale, pentru eliberare națională și unitate (1916—1918)	1125
VASÍLE NETEA, Lupta emigrației transilvane pentru desăvârșirea unității de stat a României	1145
ELIZA CAMPUS, Recunoașterea pe plan internațional a desăvârșirii unității statale a României	1165
OVID SACHELARIE și VALENTIN GEORGESCU, Unirea din 1918 și problema unificării legislației	1185
ECATERINA CIMPONERIU, Dezvoltarea industriei metalurgice din Transilvania după unirea cu România (1919—1939)	1199

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Aniversarea a 150 de ani de la nașterea lui Ion Ionescu de la Brad (<i>Gh. Cristea</i>); Călătorie de studii în Polonia (<i>Ilie Corfus</i>)	1213
--	------

RECENZII

* * * <i>Nicolae Titulescu. Documente diplomatice</i> , Edit. politică, București, 1967, 996 p. (<i>Ioan Chiper</i>)	1219
CAPESIUS BERNHARD, <i>Sie förderten den Lauf der Dinge. Deutsche Humanisten auf dem Boden Siebenbürgens</i> , herausgegeben von . . . Bukarest, Literaturverlag, 1967, 342 p. (<i>Adolf Armbruster</i>)	1223
FERNAND BRAUDEL, <i>Civilisation matérielle et capitalisme (XVe—XVIIIe siècle)</i> , tome I ^{er} , Paris, Librairie Armand Colin, 1967, 463 p. + il. + pl. (<i>Paul Cernovodeanu</i>)	1228
EBERHARD JÄCKEL, <i>Frankreich in Hitlers Europa. Die deutsche Frankreichpolitik im zweiten Weltkrieg</i> . Deutsche Verlag-Anstalt, Stuttgart, 1966, 396 p. (<i>Șerban Rădulescu-Zoner</i>);	1234

- „Revue Roumaine d'Histoire”, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucureşti, tom. V, 1966, nr. 1-6, 1 036 p.; tom. VI, 1967, nr. 1-6, 1 036 p. (*Alexandru Porţeanu*) 1241
- „Kwartalnik Ilistoryczny” (Revistă trimestrială de istorie), tom. LXXIV, nr. 1-4, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Varşovia, 1967, 1 164 p. (*Ilie Corfus*) 1246

ÎNSEMNĂRI

- Istoria României** — C. CĂZĂNIŞTEANU, col. M. CUCU, E. POPESCU, *Aspecte militare ale revoluţiei din 1848 în Ţara Românească*, Bucureşti, Edit. militară, 1968, 174 p. + 1 hartă + 8 f. pl. (*Fl. Constantin*); * * * *Documente privind problema jârunească din Oltenia în primele două decenii ale veacului al XX-lea*, vol. I (1900-1910), Academia Republicii Socialiste România, Centrul de istorie, filologie şi etnografie Craiova, Craiova, 1967, p. 175 (*Gh. Cristea*); *Istoria Universală*. — L. P. RAYBAUD, *Le gouvernement et l'administration centrale de l'Empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258-1354)*, Edit. Sirey, Paris, 1968, 293 p. (*E. Frances*); *Зборник радова византинолошког института* (Culegere de lucrări ale Institutului de studii bizantine), X, *Падасача установа научно дело*, Beograd, 1967, 296 p. (*Gh. Cîron*); M. N. TIHOMIROV, *Русская культура X-XVIII веков*, Moscova, Edit. „Nauka”, 1968, 446 p. (*C. Şerban*); DEMOCRATIA HEMMERDINGER ILIADOU, *La Crète sous la domination venitienne et lors de la conquête turque (1322-1684)*, Leo S. Sclhki Editore, Florenţa, Extras din „Studii Veneziani”, IX (1967), p. 535-523 (*Tr. Ionescu-Nişcov*); * * * *Della fabbricazione della carta in Amalfi*, a cura di Nicola Milano fu Filippo, Amalfi, 1965, 46 p. + 80 figure (*L. Demény*); JEAN B. NEVEUX, *Vie spirituelle et vie sociale entre Rhin et Baltique au XVII-e siècle*, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1967, 935 p. (*Lucia Dumitrescu*) 1253
- NOTE BIBLIOGRAFICE 1267
- INDEX ALFABETIC 1277

PARTIDUL NAȚIONAL ROMÂN DIN TRANSILVANIA ȘI PROBLEMA UNIRII

DE

CONSTANTIN NUȚU

Evenimentele din toamna anului 1918 au deschis posibilitatea finalizării luptei de eliberare națională a popoarelor oprimate din monarhia austro-ungară. Mișcările revoluționare, larga acțiune pentru autodeterminare a popoarelor, descompunerea armatei, alături de înfrângerea militară pe fronturile de luptă, constituiau principalii factori care au contribuit la dezagregarea statului dualist multinațional.

Începînd din septembrie 1918, prăbușirea militară a puterilor centrale era iminentă. Eșuarea ofensivei germane pe frontul de vest, pierderile suferite de armatele austro-ungare pe frontul italian constituiau semne elocvente ale slăbiciunii acestora. Pe frontul de sud trupele bulgare încep să se revolte; soldați înarmați părăsesc unitățile și se îndreaptă spre casă. La 29 septembrie Bulgaria este constrînsă să semneze armistițiul; trupele Antantei, aflate sub conducerea generalului Franchet d'Espérey declanșează ofensiva de la Salonic înspre nord. Încercările lui Mackensen de a reconstitui un front pe Dunăre au rămas zadarnice.

La Viena, împăratul Carol convoacă, la 27 septembrie 1918, un consiliu de coroană cu scopul de a găsi o formulă pentru salvarea monarhiei. Conducerea dualistă a trebuit să recunoască, cu această ocazie, prăbușirea internă a sistemului său care dominase viața politică timp de cincizeci de ani ¹. Istoria mișcărilor naționale din Austro-Ungaria se apropia, în aceste momente, de sfîrșit, cedînd locul istoriei statelor succesoriale ale monarhiei ².

Programul de federalizare lansat de Hussarek, la 16 octombrie 1918, nu a mai impresionat naționalitățile asuprite; el vădea adîncirea crizei politice prin care trecea monarhia. Conceput ciuitit, prin menținerea

¹ Helmut Rumpler, *Max Hussarek. Nationalitäten und Nationalitäten I. in Österreich im Sommer des Jahres 1918*, Graz-Köln, 1965, p. 101.

² *Ibidem*.

integrității Ungariei, proiectul lăsa în afara „intențiilor” sale rezolvarea problemei naționale a popoarelor nemaghiare din Transleithania. Rînd pe rînd deputați ai naționalităților oprimate se pronunțau, în parlamentul de la Viena sau în cel de la Budapesta, pentru autodeterminare.

La 18 octombrie 1918 sosea la Viena întirziatul răspuns al Antantei la cererea de armistițiu a Austro-Ungariei. Respingînd soluția menținerii integrității monarhiei, răspunsul recunoștea situația de fapt și justetea aspirațiilor naționale ale cehoslovacilor și slavilor de sud³. Ambele guverne (cel austriac și cel maghiar) demisionează; mișcarea revoluționară urmează un drum ascendent, adîncind și mai mult criza politică internă. Izbucnirea revoluției era doar o chestiune de zile.

Într-o fază hotărîitoare a intrat și acțiunea de eliberare națională; prin lupta revoluționară a maselor, sub conducerea burgheziilor naționale, popoarele asuprite își făureau state naționale independente sau unitare. Analizînd aceste tendințe ale popoarelor din Europa central-răsăriteană și de sud-est, Lenin aprecia, cu puțin timp înainte de primul război mondial, că ele se vor transforma într-un șir de mișcări naționale burghezo-democratice, din care vor rezulta „state naționale independente și unitare”⁴. Desăvîrșirea unității statale constituia procesul legic și pentru poporul român, așa cum s-a materializat, la timpul său, pentru popoarele italian și german.

La 28 octombrie 1918, la Praga, în condițiile revoluției burghezo-democratice care cuprinsese întreaga monarhie habsburgică, asigurîndu-și sprijinul maselor largi, Comitetul Național proclama Republica Cehoslovacă independentă⁵. La diferență de o zi numai, Sfatul Național al slovenilor, croaților și sîrbilor decreta despărțirea teritoriilor sud-slave de Austro-Ungaria și crearea Iugoslaviei independente⁶. În partea de nord-est a Imperiului habsburgic, polonezii constituie, la 28 octombrie 1918, o comisie de lichidare cu sediul la Cracovia, anunțînd unirea cu statul polonez eliberat⁷. Monarhia se afla în plină descompunere.

Urmărind același proces de finalizare a luptei pentru autodeterminarea națională, Partidul Național Român își reorganizează activitatea. Renunțînd la unele poziții personale sau de grup, toate facțiunile burgheziei și intelectualității române din P.N.R. s-au alăturat mișcării pentru unire și au sprijinit înfăptuirea ei. În același timp se reorganizează și activitatea transilvănenilor care trecuseră în timpul războiului în România, precum și emigrația română aflată peste hotare.

Centrul cel mai activ se arată, la fel ca și în timpul războiului, Aradul. Vasile Goldiș, Șt.C.Pop, Ioan Suciș⁸ împreună cu alți membri ai Comitetului executiv al P. N. R., aflați în Transilvania, se pronunță pentru reluarea activității politice militante și organizarea unor acțiuni

³ C. Kirișescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. III, București, f.a., p. 338.

⁴ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 25, București, Edit. politică, 1964, p. 291.

⁵ František Kavka, *La Tchecoslovaquie. Histoire lointaine et récente*, Praga, 1960, p. 115—116.

⁶ Georg Wilhelm Kohler, *Beiträge zur Ideologie der kroatischen Frage im ihrer Entwicklung bis 1918*, München, 1942, p. 85.

⁷ E. Brand, A. Walecki, *Der Kommunismus in Polen*, Hamburg, 1921, p. 51.

⁸ I. Rusu-Abrudeanu, *Păcatele Ardealului față de suflatul vechiului regal*, București, 1930, p. 401.

deschise⁹ privind exercitarea dreptului de autodeterminare. Informația pare verosimilă, întrucât la sfârșitul lunii septembrie 1918 Vasile Goldiș se retrăsese la Lipova pentru a schița un plan de acțiune al P.N.R.¹⁰. Paralel, sînt reluate contactele cu unii conducători social-democrați români din Transilvania¹¹. Însușindu-și concepția wilsoniană privind reglementarea situației națiunilor mici, conducătorii P.N.R. hotărăsc să treacă la acțiuni politice organizate. La inițiativa lui Gh.Pop de Băsești, președintele P.N.R., o parte din membrii Comitetului executiv se intrunesc în ziua de 12 octombrie 1918 la Oradea în locuința lui Aurel Lazăr. Erau prezenți Vasile Goldiș, Șt.C.Pop, Aurel Vlad, Ioan Suciuc, Al. Vaida, Teodor Mihali și dr. Ciordaș. Se stabilește, cu această ocazie, elaborarea unei declarații prin care P.N.R. să-și fixeze poziția față de problema autodeterminării Transilvaniei. Redactată de V.Goldiș, declarația pune accentul pe două deziderate fundamentale: autodeterminarea Transilvaniei pînă la despărțire și convocarea unei adunări naționale care să se pronunțe asupra viitoarei ei așezări.

Aprobat de membrii prezenți ai Comitetului executiv, documentul — așa cum s-a stabilit — urma să fie prezentat, în mod oficial, în parlamentul din Budapesta¹².

Declarația P.N.R. din 12 octombrie 1918 a fost dată într-un moment cînd conducerea monarhiei intrase în panică și derută. Devenise aproape o convingere unanimă că dualismul austro-ungar, în noile condiții, nu mai putea fi menținut. Presa maghiară încerca să învinovățească Austria de dezastrul monarhiei „pentru că nu și-a îndeplinit sarcinile ce i-ar fi revenit din sistemul dualist, în timpul războiului” și, întrucît cehii și slavii de sud se pronunțaseră pentru state separate, rămînea doar „alternativa uniunii personale”¹³. Problema federalizării monarhiei, formulă pe care o preconiza Viena, nu era privită cu simpatie de cercurile guvernante maghiare.

Menținîndu-se la punctul de vedere cunoscut — cel al integrității Ungariei — clasele dominante maghiare se orientau către o altă formulă în organizarea viitoare a monarhiei. Reflectînd această intenție, ziarul „Az Ujság” dezvoltă într-un articol unele teze ale lui Jászi cu privire la confederația statelor dunărene. Premisa de la care pornea Jászi — afirmă autorul articolului — era convingerea că a devenit imposibilă menținerea, în continuare, a sistemului dualist; acest sistem a făcut ca monarhia să se transforme în terenul unor aprige lupte naționale. După Jászi însă, problema națională se putea totuși rezolva printr-o confederație a statelor dunărene; monarhia ce urma să fie alcătuită includea Ungaria, Austria, Cehia, Polonia și Italia¹⁴. După cum rezultă din proiectul lui Jászi

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ Eduard Găvănescu, *Personalitatea lui Vasile Goldiș*, lucrare în manuscris, depusă la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei.

¹¹ Miron Constantinescu, *Date noi cu privire la unirea Transilvaniei cu România*, în „Viața românească”, nr. 12, 1966, p. 145.

¹² I. Clopoșel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 37-38.

¹³ „Kolozsvári Hírlap”, XIX, nr. 241, 13 oct. 1918, p. 1.

¹⁴ „Az Ujság”, XVI, nr. 240, 13 oct. 1918, p. 5.

situația popoarelor asuprite din Ungaria (slovacii, croații și sîrbii, românii) nu constituia o preocupare a acelor cercuri care se pronunțau pentru „reglementarea raporturilor naționale”, indiferent că ar fi fost vorba de o uniune personală sau de alcătuirea, pe ruinele Austro-Ungariei, a unei Confederații de state, care, după cum se putea constata, nu erau toate „dunărene”.

Hotărîrea de a abandona politica inaugurată la începutul războiului și de a întreprinde acțiuni militante s-a întrezărit la unii membri din conducerea P.N.R. încă în luna septembrie 1918. Vasile Goldiș declara în acea vreme că problema națională a românilor rămîne deschisă și că nu se poate pronunța cui va aparține Ardealul. Ziarul califica drept temerară această declarație și posibilă numai datorită toleranței autorităților¹⁵. La sfîrșitul aceleiași luni organul de presă, cu orientare mai radicală, „Aradi Hirlap”, publica un lung articol al lui Goldiș cu privire la proiectul de reformă constituțională. Polemizînd cu intențiile exprimate în proiect, Goldiș, folosindu-se de argumente istorice, punea în discuție legitimitatea dreptului de autodeterminare și a dezvoltării libere a tuturor popoarelor¹⁶. Nici întrunirea Comitetului executiv al P.N.R. din octombrie nu a constituit un secret. Fără a cunoaște scopul întrunirii, ziarul „Aradi Hirlap”, din 12 octombrie 1918, anunța ținerea ședinței la Oradea; politicienii români—se spunea în ziar—„vor cere probabil o audiență la rege în privința drepturilor naționale”¹⁷.

Declarația din 12 octombrie¹⁸ a constituit, de fapt, baza de plecare a P.N.R. în desăvîrșirea luptei pentru autodeterminarea Transilvaniei. Ea nu trebuie considerată doar o expunere de principii; declarația era, în același timp, un program politic-național. În primul său număr, după reparație, ziarul „Românul”, comentînd declarația ținea să precizeze că aceasta „este programul tuturor românilor”¹⁹ în afirmarea și realizarea drepturilor nestrămutate și inalienabile, la deplină viață națională.

Ideea și hotărîrea totodată ca națiunea română să se folosească de dreptul de liberă dispunere iese pregnant în evidență din textul declarației: „... și în conformitate cu acesta (națiunea română—*C.N.*) reclamă pentru sine dreptul ca pe deplin liberă și la adăpostul oricărei influențe străine, singură să hotărască asupra plasării sale instituționale de stat și asupra raportului său de coordinație între națiunile libere”²⁰.

Dar declarația dezvoltă această idee și se pronunță pentru separarea Transilvaniei: „Națiunea română din Ungaria și Transilvania nu recunoaște îndreptățirea acestui parlament și guvern (din Budapesta—*C.N.*) de a se considera drept reprezentante ale națiunii române și nu recunoaște dreptul nici unui factor străin de sine a reprezenta la Congresul general de pace interesele națiunii române din Transilvania și Ungaria”²¹.

Convocarea unei adunări naționale, care să designeze factorii ce vor apăra interesele națiunii române, se degajă ca o măsură asupra căreia

¹⁵ „Aradi Közlöny”, XXXIII, nr. 209, 18 sept. 1918, p. 6.

¹⁶ „Aradi Hirlap”, II, nr. 256, 29 sept. 1918, p. 1 3.

¹⁷ Ibidem, nr. 267, 12 oct. 1918, p. 2.

¹⁸ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 24 25.

¹⁹ „Romanul”, VII, nr. 1, Arad, 26 oct./8 nov. 1918, p. 1.

²⁰ „Drapelul”, 18, nr. 106, Lugoj, 19 oct. 1918, p. 2.

²¹ Ibidem.

se va stăruii mult în perioada care premerge actului unirii. Pînă atunci, se spune în declarație, Comitetul executiv al partidului va desemna un organ reprezentativ care să fie îndreptățit „să susțină tratative și să aducă hotărîri”²².

Cu aceeași ocazie a fost stabilită „o comisie de 6 membri ca să dezbată orice întrebare care ar privi mai îndeaproape națiunea română”²³ alcătuită din T. Mihali, Șt.C. Pop, Aurel Vlad, Vasile Goldiș, Al. Vaida și Aurel Lazăr. Presa maghiară confirma și ea ținerea întrunirii de la Oradea a „Comitetului Național Român” din sînul căruia s-a constituit „Comitetul executiv al Comitetului național”²⁴; acesta din urmă va funcționa permanent, iar membrii săi nu vor putea da nici o declarație individuală²⁵. Formația de 6 membri fixată de conducerea P.N.R., fără nici o modificare, va pune, la inițiativa reprezentanților Secției române a P.S.D.U., bazele Consiliului Național Român.

Comentariile presei maghiare cu privire la declarația P.N.R. se opresc, în mod deosebit, la „dorința seculară a românilor pentru dreptul poporului la autodeterminare” și la rolul pe care trebuie să-l îndeplinească „adunarea națională” în realizarea acestui deziderat²⁶. Se ridică de asemenea problema asigurării dreptului de autodeterminare pentru toate popoarele monarhiei.

După cum se poate vedea, problemele sociale fundamentale ale momentului istoric nu apar în acest document. Reforma agrară și drepturile clasei muncitoare nu fac obiectul preocupărilor Comitetului; declarația are un conținut național-politic, constituind o afirmare deschisă, oficială, a P.N.R. în problema autodeterminării.

Prezentarea declarației în parlamentul din Budapesta, la 18 octombrie 1918, a stîrnit o mare agitație în rîndurile conducerii politice a Ungariei. Polemica ce s-a iscat între deputații români și primul ministru Wekerle, dovedește îngrijorarea pe care declarația a stîrnit-o în rîndurile cercurilor guvernante. Respingînd punctul de vedere exprimat prin declarație, Wekerle a ținut să precizeze că „națiunea ungară unitară” poate avea doar un singur reprezentant la viitoarele tratative de pace²⁷. Referindu-se la declarație, un ziar din Arad recunoștea că poziția grupului Goga și V. Lucaciu a ieșit în evidență și că „extremiștii români” atacă integritatea Ungariei proclamînd autodeterminarea națiunii române²⁸.

Situația Austro-Ungariei era foarte precară. La 18 octombrie 1918 sosea răspunsul negativ al S.U.A. cu privire la condițiile de armistițiu solicitate; Tisza era nevoit, după ce a luat cunoștință despre acest comunicat, să recunoască public că războiul a fost pierdut. Cu toate acestea, chiar în condițiile creșterii valului revoluționar, reacțiunea nu voia să renunțe la putere. Tisza amenința și după ce la Budapesta se for-

²² Ibidem.

²³ „Gazeta poporului”, Sibiu, I, nr. 42, 20 oct. 1918, p. 1.

²⁴ „Aradi Hirlap”, II, nr. 269, 15 oct. 1918, p. 7.

²⁵ „Arad és vidéke”, XXXVIII, nr. 232, 15 oct. 1918, p. 7.

²⁶ „Aradi Közlöny”, XXXIII, nr. 232, 15 oct. 1918, p. 2.

²⁷ „Az Ujság”, XVI, nr. 245, 19 oct. 1918, p. 1-2; „Kolozsvári Hirlap”, XIX, nr. 246, 19 oct. 1918, p. 1.

²⁸ „Aradi Közlöny”, XXXIII, nr. 236, 19 oct. 1918.

mase Consiliul Național Maghiar sub conducerea lui Károlyi Mihaly; el cerea ca în locul guvernului Wekerle să fie instalat un guvern de concentrare în care forțele burgheziei și ale moșierimii să fie ca și pînă atunci, predominante. Mișcarea revoluționară care lua proporții susținea, în schimb, alcătuirea unui guvern în componența căruia să intre reprezentanți ai partidelor independent (condus de Károlyi), radical (condus de Jászi) și P.S.D.U., care formaseră și Consiliul Național Maghiar.

În condițiile destrămării monarhiei austro-ungare prin declararea independenței Cehoslovaciei, Iugoslaviei, Poloniei, deruta cercurilor conducătoare a crescut și mai mult. Ele căutau o înțelegere cu conducerea partidelor naționale ale popoarelor asuprite. Tatonări s-au făcut și în rîndurile conducerii P.N.R. Toate discuțiile pe care le-au antrenat aceste cercuri cu naționalitățile nemaghiare porneau de la ideea menținerii integrității teritoriale; concepția amintită contravenea însă procesului legitim de dezvoltare a popoarelor din această parte a Europei.

Întrebat de corespondentul unui ziar dacă românii ar fi de acord să participe la un guvern de colaborare, Vasile Goldiș a ținut să precizeze că: „asupra acestui (punct de vedere—C.N.) ar decide nu Comitetul Național Român, ci adunarea de partid, deoarece o problemă așa de importantă se poate hotărî numai de adunarea partidului”²⁹. Arhiducele Iosif, trimis la Budapesta pentru a rezolva criza politică ce lua proporții, a încercat și el să-i convingă pe români să accepte colaborarea. Teodor Mihali, președintele clubului parlamentar, fiind bolnav, conducerea partidului l-a delegat pe Al.Vaida, altădată prohabsburgic convins, să „contureze punctul de vedere al P.N.R. față de situația actuală”³⁰, la audiența stabilită de arhiduce. Atrăgînd atenția arhiducelui că de la 1885 el este primul român care a fost primit de un membru al familiei Habsburg, acesta reînnoiește prevederile declarației de la 12 octombrie 1918, punînd accentul pe dorința de autodeterminare și independență a națiunii române și dreptul hotărîtor și decisiv al adunării naționale românești în stabilirea viitorului Transilvaniei³¹. Refuzul participării la un guvern de coaliție este confirmat și de declarația lui Goldiș la audiența ce a avut loc la arhiducele Iosif două zile mai tîrziu³², precum și de declarația ulterioară făcută de Șt. C.Pop³³.

Între timp s-au pronunțat asupra autodeterminării și muncitorii români de la uzinele Csepel din Budapesta. „Noi pretindem ca împreună cu toate națiunile din Ungaria și românii să aibă drept de liberă dispunere asupra sorții lor, adecă singuri să hotărască forma de stat în care vor să trăiască în viitor”, afirma Tiron Albani la întrunirea din 13 octombrie 1918 organizată de muncitorii de la uzinele amintite³⁴. Baza de masă pentru susținerea autodeterminării creștea în acest fel mișcarea munci-

²⁹ „Aradi Hirlap”, II, nr. 278, 25 oct. 1918, p. 6.

³⁰ Ibidem, nr. 282, 30 oct. 1918, p. 2.

³¹ „Timpul nou”, Viena, I, nr. 1, 8/21 nov. 1918, p. 2; „Aradi Hirlap”, II, nr. 282, 30 oct. 1918, p. 2.

³² „Aradi Hirlap”, II, nr. 284, 1 nov. 1918, p. 7.

³³ „Cele trei Crișuri”, 9, nr. 11—12, nov.—dec. 1928, p. 185—186.

³⁴ „Adevărul”, nr. 40

torească și socialistă din Transilvania devenind unul din factorii determinanți în unirea Transilvaniei cu România

Evenimentele revoluționare ce cuprind întreg teritoriul Austro-Ungariei au grăbit organizarea luptei pentru eliberare națională a popoarelor asuprite. În urma consultărilor ce au loc, la sfârșitul lunii octombrie 1918, între delegați ai Comitetului executiv al P.N.R. și ai Secției române a P.S.D., se ajunge la hotărârea de a se pune bazele unui Consiliu Național care să preia conducerea luptei pentru autodeterminarea Transilvaniei. La 31 octombrie Consiliul Național Român era constituit, fiind alcătuit din 6 reprezentanți ai P.N.R. (Vasile Goldiș, Ștefan C. Pop, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Al. Vaida și T. Mihali) și 6 reprezentanți ai Secției române a P.S.D. (Ioan Flueraș, Iosif Jumanca, Enea Grapini, Tiron Albani, Basil Surdu și Iosif Renoiu)³⁵. Din relatările ulterioare ale lui Ioan Flueraș rezultă că inițiativa constituirii Consiliului Național Român a aparținut socialiștilor (I. Flueraș și I. Mihuț) și că a fost organizat pe principiul parității în „reprezentarea și apărarea drepturilor poporului român, cu autodeterminarea și garantarea libertăților claselor sociale”³⁶.

O dată cu organizarea C.N.R., partidul național nu mai constituia unica forță politică care să-și asume răspunderea pentru conducerea luptei naționale. Aceasta nu înseamnă că pe parcurs conducerea P.N.R. nu s-a străduit să obțină influența în conducerea mișcării naționale burghezo-democratice care pornise și se desfășura cu intensitate mărită la începutul lunii noiembrie 1918 în Transilvania. Principiul parității a fost respectat doar pînă la tratativele de la Arad; poziția de clasă a unor conducători ai P.N.R., interese politice sau alte motive i-au făcut pe aceștia să caute să-și asigure influența în conducerea C.N.R.C. orientînd mișcarea pentru unire pe calea pașnică. Unele ziare afirmă că proclamația C.N.R.C. către popoarele lumii s-a făcut fără cunoștința socialiștilor³⁷. Această stare de lucruri este confirmată și de I. Flueraș care precizează că după tratativele de la Arad „... raporturile între noi și naționali ... s-au schimbat. Au trecut ei în planul întâi, asta pentru că acele gărzi s-au compus în majoritate din oameni veniți de pe fronturi, adică din elemente țărănești. Aceste elemente împreună cu intelectualii reveniți de asemenea de pe fronturi, ne-au majorat pe noi”³⁸. Noul raport de forțe apare și în chemarea C.N.R.C. din 15 noiembrie 1918³⁹.

Nu vom stărui asupra fiecărui detaliu al desfășurării evenimentelor din luna noiembrie 1918; ne vom opri mai mult la analiza poziției pe care P.N.R. a adoptat-o, în cadrul C.N.R.C., față de problemele fundamentale de ordin național, politic și social ce au apărut în acea perioadă.

Este cunoscut faptul că în prima decadă a lunii noiembrie mișcarea revoluționară din Transilvania a determinat o serie de răsturnări

³⁵ „Românul”, Arad, VII, nr. 1, 26 oct./8 nov. 1918, p. 2.

³⁶ I. Flueraș, *Amintiri din tinerețe și revoluție*, în „Mișcarea socială”, III, iulie-sept. 1932, nr. 10-12, p. 1281.

³⁷ „Aradi Ujság”, XVIII, nr. 266, 22 nov. 1918, p. 1.

³⁸ I. Flueraș, *op. cit.*, p. 1283.

³⁹ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943.

care au condus, în mod obiectiv, la înlăturarea vechiului aparat de stat, la alungarea jandarmilor, poliției, notarilor, la pedepsirea unor moșieri; în multe localități conducerea a fost preluată de organe populare — creații ale mișcării revoluționare, iar țărănimea a încercat, în unele regiuni, să împartă pământurile și pădurile moșierilor. Lupta revoluționară, cu un aspect social preponderent în această perioadă, îmbrăca totodată și haina ei națională prin faptul că aparatul de stat, moșierii și capitaliștii aparțineau națiunii dominante. Asupra intensității acțiunii de răsturnare a puterii habsburgice ne stau mărturie grăitoare în arhive, în presa timpului, în lucrări memorialistice etc.⁴⁰; masele muncitoare și țărănești au avut rolul determinant în înlăturarea dominației de clasă și națională a puterii habsburgice.

Prin manifestul „Către Națiunea Română” emis la 6 noiembrie 1918 semnat în numele Consiliului Național Român Central de Șt.C.Pop, noul organ politic al românilor înștiința populația română despre constituirea lui, despre hotărîrea de a se pronunța pentru realizarea autodeterminării Transilvaniei, precum și despre intenția de a materializa, pe acel teritoriu, ideile „libertății, frățietății și egalității”⁴¹. Acest manifest îndemna populația la liniște, la respectarea ordinii, a vieții și avutului oamenilor, cerîndu-i să dea sprijin la alcătuirea consiliilor naționale și la organizarea gărzilor naționale⁴². Perspectiva pe care o deschidea manifestul a făcut ca masele muncitoare, țărănimea, intelectualitatea și burghezia română să sprijine acțiunea C.N.R.C. de preluare treptată a puterii în Transilvania. Alegerea consiliilor și gărzilor naționale s-a desfășurat, în cele mai multe cazuri, în cadrul unor entuziaste adunări populare la care au participat un număr însemnat de reprezentanți din toate păturile sociale. Conducerea acestora se declarau de acord cu programul preconizat de C.N.R.C.⁴³. Adunarea din Caransebeș decidea ca „cetățenii români ai orașului Caransebeș, întruniți la 7 noiembrie 1918 în adunare națională și cu provocare (referire. — C.N.) la hotărîrea din 12 octombrie 1918 a Comitetului executiv al Partidului Național Român să constituie un Consiliu Național Român în Caransebeș”⁴⁴. În unele cazuri, cum s-a întîmplat și la Bandul de Cîmpie, consiliile naționale maghiare și române s-au unificat sub conducerea unui reprezentant al C.N.R., continuînd activitatea în bună înțelegere⁴⁵.

P.N.R. obține treptat influența în acțiunile C.N.R. Calea revoluționară a înfăptuirii autodeterminării Transilvaniei, care se întrezărea

⁴⁰ Citeva exemple: Arh. Bibl. Acad., Filiala Cluj. mss. rom. nr. 324; Arh. județului Arad, Actele C.N.R.; „Aradi Hirlap”, II, nr. 284, 285, 287 din noiembrie 1918; „Drapelul”, Lugoj, 18, nr. 109-115 din noiembrie 1918; „Adevărul”, din aceeași perioadă; I. Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926; Hajdu Tibor, *Tanácsok Magyarországon 1918-1919 ben*, Kossuth Könyvkiadó, Budapesta, 1958; Tr. Popa, *Monografia orașului Tg.-Mureș*, Tg.-Mureș, 1922.

⁴¹ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, p. 28-30.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ „Drapelul”, Lugoj, 18, nr. 113, 5 nov. 1918, p. 1-2; „Székely Napló”, Tg.-Mureș, XLVIII, nr. 174, 12 noiembrie 1918, p. 1; Tr. Popa, *op. cit.*, p. 28-30 etc.

⁴⁴ „Drapelul”, Lugoj, 18, nr. 118, 16 nov. 1918, p. 2.

⁴⁵ „Székely Napló”, Tg.-Mureș, an. XLVIII, nr. 176, 16 nov. 1918, p. 1.

la începutul lunii noiembrie, se integrează mișcările naționale ce se desfășoară în condițiile revoluției burghezo-democratice. Un rol important în promovarea orientării democratice a mișcării revine socialiștilor români, ca reprezentanți ai muncitorimii române din Transilvania; puter-nicele acțiuni revoluționare din această etapă vor impune conducerii P.N.R. o analiză mai adâncă a situației, în sensul preocupării sale pentru problemele sociale care frământau acut masele muncitoare. Era de asemenea necesară precizarea punctului de vedere al C.N.R.C. cu privire la drepturile naționalităților conlocuitoare din Transilvania. Dar mai importantă și hotărâtoare, în noile condiții, era preluarea puterii politice; în acest sens, C.N.R.C. trebuia să se pronunțe, în mod clar, asupra căilor concrete de realizare a desăvârșirii unității statale a poporului român.

În ziua de 9 noiembrie 1918 se întrunește într-o ședință Consiliul Național Român Central⁴⁶ cu scopul de a adresa guvernului Károlyi o notă ultimativă prin care C.N.R.C. pretindea „... puterea deplină de guvernare asupra teritoriilor locuite de români în Ardeal și Țara Ungurească”⁴⁷. Indicând comitatele asupra cărora se pretinde guvernarea, Consiliul național lărgeste, pînă la detalii, principiile exprimate în declarația de autodeterminare. Răspunsul la notă era cerut guvernului maghiar pînă la 12 noiembrie ora 18,00. În notă figurează, deocamdată vag, și poziția C.N.R.C. față de drepturile naționalităților conlocuitoare, precizîndu-se că se va respecta principiul naționalităților⁴⁸.

Comentînd ultimatumul adresat guvernului Károlyi, ziarul „Românul” ținea să precizeze că „după acest termen (12 noiembrie—C.N.) se va ști dacă dreptul de autodeterminare se va face pe cale pașnică sau pe altă cale”⁴⁹. Pentru a demonstra că există și forța militară necesară apărării dreptului de autodeterminare, același ziar, organul oficial al C.N.R.C., ținea să adauge că sub autoritatea Consiliului Național s-a format un sfat militar, care organizează trupele române pe teritoriul austriac (regimentul 64 infanterie aflat la Viena) și cele de la Praga (regimentele 2 și 51 infanterie), unități aflate la dispoziția C.N.R.C. Secția militară C.N.R.C., se afirmă în continuare, a primit comanda supremă a gărzilor naționale⁵⁰. Din aceste relatări rezultă că între Consiliul Național și unii reprezentanți ai conducerii P.N.R. care se aflau la Viena se stabilise o legătură permanentă în vederea unor acțiuni coordonate cu privire la preluarea puterii.

Guvernul maghiar a fost impresionat de tonul categoric al notei; dezbătînd situația în Consiliul Național Maghiar s-a stabilit trimiterea unei delegații guvernamentale conduse de Oszkar Jászi la Arad, pentru a duce tratative cu C.N.R.C.; delegația, care a sosit în ziua de 13 noiembrie, era însoțită de reprezentanți ai Consiliului Național Maghiar din Ardeal, de un reprezentant al sașilor și unul al șvabilor.

Principiul parității stabilit la constituirea C.N.R. a fost păstrat la tratative (Șt. C. Pop, V. Goldiș, Aurel Vlad din partea P.N.R., Iosif Jumanca, Ion Flûeraș și E. Grapini din partea Secției române a

⁴⁶ „Românul”, Arad, VII, nr. 3, 12 noiembrie 1918, p. 1.

⁴⁷ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, p. 33-34.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ „Românul”, Arad, VII, nr. 3, 12 noiembrie 1918, p. 1.

⁵⁰ *Ibidem*.

P.S.D.); a doua zi delegației românești i s-au adăugat Iuliu Maniu și Aurel Lazăr.

Tratativile s-au desfășurat între 13—15 noiembrie 1918 și, după relatările lui Jászi, într-o atmosferă destul de agitată⁵¹. Încercările lui Jászi de a convinge delegația română să accepte propunerile sale n-au dat rezultate; în esență, el se orienta către sistemul cantonal de tip elvețian care urma să fie organizat în cadrul statului unitar maghiar. Jászi preconiza formarea unor blocuri naționale „care să se bucure de o autonomie cantonală liberă, să-și organizeze activitatea culturală națională și autoadministrarea propriilor ei instituții”⁵². El recomanda delegației române să nu pună problema de suveranitate sau de politică externă întrucât soluția propusă avea un caracter de provizorat pînă la începerea tratativelor de pace. Problemele comune: economice, financiare, de transport, alimentație publică și sanitare urmau să fie rezolvate de un guvern central în care cantoanele să-și aibă reprezentanții lor. Vechii funcționari rămîneau pe loc, iar în administrație urma să fie utilizate două sau mai multe limbi. Eșuarea tratativelor, pretindea Jászi, ar contribui la întărirea curentelor care, distrugînd orînduile de stat actuale, „ar oferi întreaga Europă dictaturii militare și comitetelor muncitorești”⁵³.

Prin Vasile Goldiș delegația a cerut suspendarea lucrărilor pentru a doua zi în scopul examinării propunerilor guvernului maghiar⁵⁴; această inițiativă aparținea delegației C.N.R.C. A doua zi, delegația comunica respingerea propunerilor făcute în ajun de Jászi pe motivul că forma cantonală nu asigură suveranitatea proprie dreptului de autodeterminare și că există pericolul de a se reveni la regimul „feudal” de altă dată. La încercarea de a se aduce noi argumente tezelor enunțate de Jászi, membrii delegației române au replicat pe rînd, insistînd să se acorde deplină suveranitate C.N.R.C. asupra teritoriilor locuite de români⁵⁵. Atunci cînd Bokanyi, membru al delegației maghiare, a pus întrebarea privind dreptul românilor de a pretinde guvernarea teritoriului reclamat, delegația română i-a dat următorul răspuns: români pretind acest teritoriu pe baza „existenței lor de fapt ca națiune geograficește compactă, cu tradițiuni și aspirațiuni unitare și bine precizate”. Legitimitatea de reprezentanți adevărați ai acestor aspirații este dată delegației române de baza larg democratică a organizației P.N.R., întărită cu reprezentanți ai partidului socialist. Români — se afirma în răspuns — pretind să aibă statul lor propriu suveran pe întreg teritoriul locuit de ei în Ardeal și Ungaria, fără a se transforma din asupriți în asupritori⁵⁶.

Față de poziția delegației române, ministrul Jászi a prezentat o nouă propunere: C.N.R.C. urma să fie investit de guvernul maghiar cu

⁵¹ Jászi Oszkar, *Emlékezés a roman nemzeti, Komiteval folytatol Aradi tárgyalasaimza* Cluj, 1921, p. 6.

⁵² *Ibidem*, p. 7.

⁵³ *Ibidem*, p. 8.

⁵⁴ „Románul”, Arad, VII, nr. 5, 14 nov. 1918, p. 1.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 7, 16 nov. 1918, p. 1.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 2.

administrația unor ținuturi cu populație compactă română, în baza legilor aflate atunci în vigoare și fără drept de a înlocui vechiul aparat administrativ; C.N.R.C. ar fi avut de asemenea un reprezentant în guvernul de la Budapesta; pentru restul românilor, apărarea drepturilor urma să se facă în baza legii naționalităților din 1868. Și această propunere a fost respinsă⁵⁷, iar tratativele întrerupte. C. N. R. C. a publicat un comunicat oficial asupra cauzelor eșuării tratativilor în care preciza că „atîta vreme cît guvernul maghiar nu recunoaște dreptul națiunii române de a exercita puterea executivă pe teritoriile locuite de ea” nu se poate ajunge la o înțelegere principială. Al doilea proiect „asigură națiunii române numai o activitate administrativă și limitată”. Comentînd poziția delegației române, ziarul „Românul” împărtășea în mod deschis necesitatea unirii tuturor teritoriilor locuite de români⁵⁸. Prin respingerea propunerilor guvernului maghiar C.N.R.C. își declina responsabilitatea pentru evenimentele ce vor urma.

Opinia publică română și maghiară din Transilvania și din România a urmărit cu înfrigurare și interes desfășurarea tratativilor. Unele ziare își dădeau seama că de rezultatul acestor dezbateri depindea „atitudinea românilor la conferința de pace”⁵⁹. Comentînd cuvîntarea lui V. Goldiș ziarul ridica problema naționalităților în cazul autodeterminării românilor⁶⁰. Unele cercuri comentau drept semnificativ interviul acordat de V. Goldiș corespondentului ziarului „Aradi Ujság” prin care declara că românii doresc independența totală asupra teritoriilor locuite de ei⁶¹. Erau redată cu foarte multe amănunte și dezbaterile între cele două delegații, unele ziare căutînd să justifice poziția ministrului Jászai⁶², altele poziția delegației române. Așa departe mergeau ipotezele, încît un ziar afirma că s-ar fi alcătuit o listă guvernamentală în rîndurile căreia figurau V. Goldiș, Șt. C. Pop și alți membri ai partidului național⁶³. „Aradi Ujság”, într-un articol de fond în care comenta rezultatele tratativilor lui Jászai cu C.N.R.C., salută pe Șt.C.Pop., V.Goldiș, Aurel Vlad, pentru maturitatea lor politică și pentru calmul cu care s-au comportat în acele vremuri tulburi⁶⁴. Ziarele românești, între care și „Glasul Ardealului”, puneau accentul pe dreptul ca românii să-și formeze un stat suveran și independent pe teritoriile locuite de ei; în același timp ele susțineau ideea unirii cu România. Cît privește drepturile naționalităților conlocuitoare toate se pronunțau pentru respectarea și garantarea lor⁶⁵. Rezultatele tratativilor de la Arad au făcut o profundă impresie asupra mase-

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem, nr. 8, din 17 nov. 1918, p. 2.

⁵⁹ „Arad és vidéke”, XXXVIII, 257 din 12 sept. 1918, p. 4.

⁶⁰ „Kolozvári Hirlap”, 13 nov. 1918, p. 3.

⁶¹ „Aradi Ujság”, XVIII, nr. 259, 14 nov. 1918, p. 1-2.

⁶² „Arad és vidéke”, XXXVIII, nr. 259, 14 nov. 1918, p. 1-2; „Függetlenség”, XVII, nr. 262, 14 nov. 1918, p. 1-2.

⁶³ „Aradi Közlöny”, XXXIII, nr. 259, 14 nov. 1918, p. 8.

⁶⁴ „Aradi Ujság”, XVIII, nr. 261, 16 nov. 1918, p. 1.

⁶⁵ „Glasul Ardealului”, I, nr. 8, 19 nov. 1918.

lor largi românești. Ele au scos în evidență intransigența C.N.R.C. cu privire la autodeterminarea Transilvaniei și unirea cu România. C.N.R.C. își lua în acest fel libertatea de acțiune, urmînd ca Adunarea Națională să se pronunțe, în numele poporului român, asupra viitorului Transilvaniei. Inițiativa a aparținut reprezentanților C.N.R.C., al cărui prestigiu a crescut și în fața maselor largi românești. Pînă în preajma Adunării de la Alba-Iulia, Comitetul executiv al P.N.R. a acționat, uneori, în numele C.N.R.C., fără a respecta, în întregime, principiul parității stabilit cu secția română a P.S.D. la formarea lui.

Cu toate că exista dorința unanimă de a se realiza autodeterminarea Transilvaniei, între conducerea P.N.R. și a Secției române a P.S.D. a existat o serioasă luptă de opinii cu privire la caracterul adunării, la conținutul proiectului de rezoluție și îndeosebi la punctele care se refereau la revendicările sociale fundamentale ale maselor muncitoare și țărănești. Părerii divergente au existat și asupra stabilirii principiilor fundamentale care să stea la baza alcătuirii noului stat. Premisele unui acord între cele două forțe politice românești existau însă; ambele stăruiseră, cu perseverență, pentru obținerea unor revendicări general democratice încă înainte de război: egalitatea în drepturi pentru toate națiunile nemaghiare, condamnarea și lupta împotriva asupririi naționale, obținerea sufragiului universal etc. Momentul istoric era prea important pentru ca această divergență de opinii să-i întunece măreția. Socotim că nu s-ar putea susține nici părerea că în problemele fundamentale, de ordin politic și social, ar fi existat o deplină unitate de vederi în rîndurile conducerii P.N.R. Și în acest caz putem surprinde puncte de vedere care au diferit datorită poziției de clasă a unor membri, a unor interese de grup sau a influenței unor factori din afară care s-au manifestat în conduita lor.

Tratatativele de la Arad au constituit un moment important în deciziile pe care trebuia să le ia C.N.R.C. Problema autodeterminării era răs-picat formulată, după cum, fără a fi exprimată în mod oficial, unirea Transilvaniei cu România constituia o chestiune deschisă și care se cerea rezolvată.

Adunările populare organizate cu ocazia alegerii consiliilor naționale locale sau a gărzilor naționale, presa vremii, declarațiile unor personalități politice din viața Transilvaniei, a României sau din afara hotarelor, au constituit prilejuri de afirmare și totodată confirmare a voinței poporului român de a-și înfăptui unitatea sa politică. C.N.R.C., organul politic reprezentativ al românilor din Transilvania, s-a abținut de la o confirmare oficială a acestei aspirații, pentru a nu contraveni prevederilor convenției de armistițiu și relațiilor internaționale pe care începuse să le statornicească. În schimb, Adunarea Națională avea dreptul și to odată competența necesară să se pronunțe asupra viitorului poporului român din Transilvania. Lucrările pregătitoare pentru convocarea Adunării Naționale trebuiau grăbite și datorită evenimentelor externe ce se precipitau.

După proclamarea independenței Republicii Cehoslovacia, a Iugoslaviei și după refacerea statului polonez, la începutul lunii noiembrie, chiar în preajma tratativilor de la Arad, este înlăturată monarhia în Germania și în Austria, în ambele țări proclamându-se republica. În ziua de 16 noiembrie 1918, în sala parlamentului din Budapesta, în fața reprezentanților Consiliului Național Maghiar Central și ai consiliilor naționale ungare din provincie, guvernul Károlyi a proclamat de asemenea republica. Acest curent republican, de nuanță burgheză sau burghezodemocratică, dominant în lunile octombrie și noiembrie 1918 în centrul Europei, a influențat și poziția unor reprezentanți ai conducerii P.N.R.; o bună parte din socialiștii români se declaraseră adepții acestei forme de stat încă înainte de evenimentele amintite.

Pregătirile pentru adunarea de la Alba-Iulia s-au făcut sub semnul unei puternice dorințe a maselor românești de a proclama autodeterminarea Transilvaniei. Unele greutăți care s-au ivit pe parcurs ca urmare a situației create prin prăbușirea puterilor centrale și a poziției, pe plan internațional, pe care a luat-o Ungaria au fost depășite de hotărîrea poporului român din Transilvania de a-și statornici situația în sensul comunității de viață cu partea națiunii românești libere într-un organism politic democratic unitar.

Convenția de armistițiu de la Belgrad a creat o situație destul de confuză. Pe de o parte, fixase o linie de demarcație (Mureș, Suboțita, Baja, Pécs), între forțele Antantei și acelea ale Ungariei, pe de altă parte, lăsa teritoriile din sudul acestei linii în administrația Ungariei; în Banat au intrat trupe sîrbești. În acest fel, exercitarea autorității consiliilor naționale era mult îngreuiată. Relațiile cu guvernul Károlyi și cu Consiliul Național Maghiar din Cluj, care își atribuia un rol de conducere s-au înăsprit. Organele locale primeau dispoziții din două părți. În ținuturile cu populație românească ele ascultau numai de Consiliul Național Român. Erau greutăți și cu privire la plata gîrzilor naționale.

Serioase erau și unele frămîntări interne de care burghezia română nu putea face abstracție. Acțiunile revoluționare, cu toate că au fost frîmate, nu au putut fi înlăturate cu totul. În unele centre industriale mai importante, cum era cel din Valea Jiului, dominau sfaturile muncitorești, iar în componența majorității consiliilor naționale comunale intrau și reprezentanții țărănimii muncitoare. În unele părți atacarea moșilor și chiar a unor oficialități continuau: „... Țăranii din Panca au atacat moșia lui Solomon Samu...” (14 noiembrie 1918)⁶⁶ sau „... Se dă ordin comandantului gardei să meargă la Petrisat, unde se zice (că) ungurii ar vrea să atace domeniul Lădag...”⁶⁷ (18 noiembrie 1918). Se comunică gîrzii știrea primită prin telefon de la Sînmartin și gara loco, cum că la Sîncel sînt turburări și jafuri⁶⁸.

⁶⁶ Eibl. Fil. Acad. R.S.R. Cluj, mss. rom. 324, f. 30.

⁶⁷ Ibidem, f. 37.

⁶⁸ Ibidem.

Gărzile naționale devin, pe zi ce trece, păzitoare ale avutului și organe de potolire a mișcărilor țărănești. Așa de pildă : „Bányi József, notar în Alsokapolna cere intervenția Consiliului Național Român contra acelor care l-au jefuit”⁶⁹ (25 noiembrie 1918); sau o acțiune a gărzii naționale din Blaj : „Ordinăm ca garda din Blaj să puie mâine dimineată la opt oare, la dispoziția domnului Ion Zeic, forestier mitropolitan, o patruleă din 3 gardiști pentru a descinde la pădurea „Cărbunari” și a opri jefuirea pădurii” (ordin de zi nr. 5 din 19 noiembrie 1918)⁷⁰. În așteptarea unor eventuale dezordini se iau măsuri de prevedere prin întărirea gărzilor naționale : „Cu considerare la prinderea postului de astă seară, când eventual se pot aștepta dizordine, ordonăm a înmulți numărul patrulelor pînă la miezul nopții, spre care scop în caz de lipsă sunt a să împărți și teologii, respectiv studenții însemnați benevol pentru serviciul de pază” (ordin de zi nr. 12 din 26 nov. 1918 Blaj)⁷¹.

În asemenea atmosferă în care spiritul revoluționar era încă viu, se desfășurau pregătirile pentru Adunarea Națională. Ca urmare a acestei situații, elementele mai conservatoare din P.N.R. erau de părere ca unirea să se proclame de către Consiliu, fără consultarea reprezentanților maselor largi românești; despre convocarea unei adunări populare la care să participe mase de muncitori, țărani, intelectuali etc. și căreia să i se împărtășească și să i se supună această hotărîre nici nu s-a discutat.

Împotriva acestei atitudini s-au ridicat Vasile Goldiș, Ioan Suciu, Aurel Lazăr și reprezentanții social-democrați, între care I. Mișușiu. Această grupare, cu vederi mai democratice, a propus și a susținut cu tărie ca proclamarea să se facă de Adunarea Națională, care să fie convocată prin alegerea reprezentanților națiunii. V. Goldiș, în mărturisirile sale, nu neglijează acest lucru : „...În Consiliul Național de la Arad se ivise părerea că unirea să o proclame acel Consiliu și să renunțăm la Adunarea Națională... Am protestat cu toată puterea și ea a fost înlăturată. S-a decis convocarea Adunării Naționale”⁷². Divergențe de păreri s-au ivit și în legătură cu adunarea populară care trebuia să ia cunoștință de hotărîrile Adunării Naționale a reprezentanților aleși. Pînă la urmă, părerea ca la Alba-Iulia să fie convocată o adunare populară la care să participe—în mod liber—masele de muncitori, țărani, intelectuali și burghezia națională a învins.

Un martor la întreaga acțiune de masă care s-a desfășurat în cele două săptămîni care au premers evenimentului de la Alba-Iulia declară că opinia publică, opinia maselor largi ale poporului român din Transilvania nu punea nici un fel de altă alternativă decît „Unirea cu România, dar o unire democratică”⁷³. Era o atmosferă de tensiune, uneori chiar

⁶⁹ Ibidem, mss. rom. 325, f. 14.

⁷⁰ Ibidem, pachet 8, dos. 72, f. 26.

⁷¹ Ibidem, f. 31.

⁷² Vasile Goldiș, *Discursuri*, Cultura națională, București, 1928, p. 21.

⁷³ Eduard Găvănescu, *Personalitatea lui V. Goldiș*, lucrare în mss. depusă la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei.

de îngrijorare, și cu toate acestea sărbătorească. Nici unul din cei mulți nu se îndoia că a sosit momentul cînd dorința lor de a fi liberi și uniți cu România să se îndeplinească. Tinerii și alături de ei cei înapoiți din război erau gata pentru a se jertfi în ultimul asalt pentru libertatea națională. Ei nu puteau concepe că eliberarea de sub asupra seculară nu le va aduce și o îmbunătățire a situației lor sociale, nu le va aduce satisfacerea revendicărilor exprimate în nenumărate rînduri. Aceeași opinie o susțineau și acum în mod deschis și cu justificată speranță.

Conducerea Consiliului Național a elaborat primele acte de ordin organizatoric care pregăteau adunarea națională, organ ce urma să se pronunțe asupra autodeterminării Transilvaniei și a unirii cu țara.

În ziua de 15 noiembrie, Consiliul Național Român Central dă publicității chemarea sa în vederea organizării Adunării Naționale. În acest sens, adresîndu-se consiliilor naționale locale le cere ca în termen de 12 zile de la data de mai sus să efectueze alegerile pentru delegați.

Chemarea conține între altele și unele precizări care reflectă aspecte ale situației de la mijlocul lunii noiembrie: „Aflînd Consiliul Central Național Român... că între împrejurările date voința suverană a națiunii române din Transilvania, Ungaria și Banatul Timișan, singură dispunătoare asupra sorții sale viitoare (s.n.), trebuie să afle cît mai urgent legitima sa exprimare decisivă :

1. Disponem ca în termen de 12 zile, socotite de la data acestui ordin, să se facă în toate județele locuite de români și fără osebire în fiecare cerc electoral din aceste județe alegeri de delegați (deputați) cercuali pentru Adunarea Națională Română, ce are să fie convocată în timp scurt.

2. Alegerile vor fi făcute cu observarea circumscripțiilor care au existat la ultimele alegeri parlamentare din 1910. Pentru fiecare circumscripție se vor alege 5 (cinci) delegați (s. n.)...

3. Alegerile au să se facă după normele *sufragiului universal*. La vot se admit numai românii...”.

De conducerea și efectuarea alegerilor răspundeau Consiliile naționale române județene ⁷⁴.

Chemarea semnată de Consiliul Național Român Central a fost primită cu entuziasm de populația română. Pentru prima dată i se oferea posibilitatea ca, prin sufragiu universal, să trimită delegați care să hotărască viitoarea soartă a Transilvaniei.

În vederea pregătirii Adunării Naționale de la Alba-Iulia se constituie „Marele Sfat al Națiunii Române din Ungaria și Transilvania”, al cărui președinte este desemnat Șt. C. Pop, iar în calitate de secretar Gheorghe Crișan. Dar o activitate deosebit de meritorie în organizarea adunării a avut-o Ioan Suci, avocat din Ineu, care: „...Cu energie de admirat s-a achitat în chip strălucit de însărcinarea primită... (pentru) reușita atît de importantă a Adunării Naționale chiar împotriva intervenției unor importanți factori ai partidului național român care cereau în ultimul moment să se renunțe la adunare ⁷⁵, mărturisește Vasile Goldiș.

⁷⁴ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918.*

⁷⁵ V. Goldiș, *op. cit.*, p. 21.

La 18 noiembrie 1918, Marele Sfat al Națiunii Române a dat publicității un manifest intitulat „*Către popoarele lumii*”, prin care se reînnoia hotărîrea poporului român din Transilvania pentru autodeterminare. După ce se prezintă un scurt istoric cu privire la perioada dualistă, în care se înfierează politica de asuprire și tendința de deznaționalizare practică de clasele dominante burghezo-moșierești manifestul continuă :

„Națiunea română din Transilvania nu dorește să stăpînească asupra altor neamuri. Lipsită cu desăvîrșire de orice clasă istorică stăpînitore, națiunea română prin ființa sa însăși este întruparea democrației celei mai desăvîrșite. Pe teritoriul său strămoșesc națiunea română este gata a asigura fiecărui popor deplină libertate națională și organizarea sa în stat liber (este vorba de populația română—C.N.) și independent o va întocmi pe temeiurile democrației, care va asigura tuturor indivizilor aflători pe teritoriul său egalitatea condițiilor de viață, unicul mijloc al desăvîrșirii omenești.

...(Națiunea română din Ungaria și Transilvania) este hotărîtă a-și înființa pe teritoriul locuit de dînsa statul său liber și independent (s.n.).

...Națiunea română din Ungaria și Transilvania speră și așteaptă că în năzuința ei pentru libertate o va ajuta întreg neamul românesc, cu care una vom fi, de aici înainte în veci”⁷⁶, încheia apelul-manifest al Marelui Sfat.

După cite se poate desprinde, manifestul expune destul de limpede poziția Consiliului Național față de problema eliberării naționale. Autodeterminarea prin despărțire este clar exprimată. În partea finală se arată dorința de realizare a unității statale a poporului român. Manifestul proclamă de asemenea drepturi egale pentru naționalitățile conlocuitoare.

Trimis tuturor guvernelor din țările Antantei, țărilor de curînd eliberate, manifestul avea drept scop să prezinte punctul de vedere al Consiliului Național Român Central în relațiile sale față de Ungaria, atîtudinea sa față de naționalitățile conlocuitoare și forma de stat pe care o va lua în viitor.

În ziua de 20 noiembrie este publicată de Marele Sfat al Națiunii Române convocarea Adunării Naționale. Reluînd unele aspecte enunțate de manifest, convocarea precizează categoriile de delegați care vor lua parte la adunare. Între altele, convocarea precizează și următoarele :

„În numele dreptății eterne și a principiului liberei dispozițiuni a națiunilor, principiu consacrat acum prin evoluțiunea istoriei, națiunea română din Ungaria și Transilvania are să-și spună cuvîntul său hotărîtor asupra sorții sale și acest cuvînt va fi respectat de lumea întregă... În scopul acesta convocăm : Adunarea Națională a națiunii române din Ungaria și Transilvania la Alba-Iulia, cetatea istorică a neamului nostru pe ziua de 18 noiembrie 1 decembrie s.n.a.c. la orele 10 a.m.”⁷⁷.

⁷⁶ Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, p. 41—44.

⁷⁷ Ibidem, p. 49—50.

După ce indică ce instituții vor lua parte la adunare și numărul delegaților pentru fiecare instituție—în afară de delegații aleși prin vot universal pe circumscripții electorale—convocarea continuă :

„Sintem convinși că afară de cei care vor reprezenta în chipul arătat mai sus toate păturile sociale ale națiunii noastre la această istorică adunare, unde se va hotărî soarta neamului nostru poate pentru vecie, *se va prezenta însuși poporul românesc în număr vrednic de cauza mare și sfântă*. Se vor lua îngrijiri ca toți cei veniți să fie adăpostiți și să fie părtași la consacrarea celor ce se vor hotărî”⁷⁸.

Din convocare reieșea și componența Adunării Naționale : 1 228 de delegați în total, din care un număr de 600 vor fi aleși de circumscripțiile electorale prin vot universal (cîte 5 de circumscripție) ; restul sînt delegați de drept care reprezintă confesiuni, instituții, asociații, reuniuni etc. Majoritatea celor 628 de delegați de drept fac parte din rîndurile burgheziei naționale, ai intelectualității, ai micii burghezii ; un număr de 58 erau delegați ai asociațiilor de meseriași și 18 ai Secțiilor române ale Partidului Social-Democrat ; în total socialiștii participau cu 150 de delegați la adunare. Reprezentanții țărănimii au fost aleși prin circumscripțiile electorale.

Timpul ce s-a scurs pînă în ziua adunării a frămîntat masele populare românești ; ele erau convinse de ideea unității poporului român, convingere intrată de mult în conștiința lor. Totuși ele nu erau indiferente cu privire la soluționarea principalelor revendicări sociale formulate în cadrul noului stat ce va rezulta din autodeterminarea Transilvaniei și a unirii ei cu România.

Măsurile de ordin organizatoric privind convocarea adunării au fost însoțite de o intensă activitate politică. C.N.R.C. urmărea să realizeze anumite legături în afară, să organizeze o forță militară care, la caz de nevoie, să sprijine înfăptuirea programului. Era de asemenea necesară clarificarea poziției P.N.R. și P.S.D. român față de revendicările sociale fundamentale ale maselor largi muncitoare, față de naționalitățile conlocuitoare din Transilvania. Una din problemele cele mai importante asupra căreia trebuia să se pronunțe conducerea P.N.R. și P.S.D. român erau principiile fundamentale ale alcătuirii noului stat, în viziunea unirii.

Convocarea Adunării Naționale a provocat îngrijorare la Budapesta. Unele ziare anticipau că Adunarea Națională urmărește să creeze un „fait accompli” în Transilvania, care să premerge conferinței de pace ⁷⁹.

Principalele atribuții au fost repartizate unor membrii din cadrul conducerii C.N.R.C. Vasile Goldiș se preocupa de elaborarea declarației care urma să fie supusă aprobării Adunării Naționale ; Șt.C.Pop răspundea de treburile interne în sensul organizării, în continuare, a consi-

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ „Aradi Ujság”, XVIII, nr. 265, 21 noiembrie 1918, p. 3.

liilor naționale locale și a gărzilor naționale⁸⁰; a fost organizată o secție militară care ținea legătura cu unitățile românești de la Viena și Praga și un resort pentru problemele externe ale C.N.R.C.⁸¹.

Consolidarea internă se face într-un ritm mai viu; peste tot „exmișii” Consiliului Național Central Român organizează consilii și gărzi naționale locale: „Din orașe organizația (organizarea—C.N.) se întinde pe satele din împrejurimi și în scurt timp nu va fi nici un cătun românesc în care să nu fie sfat național și legionari români” (gărzi naționale.—C.N.)⁸². Au fost organizate și sînt în curs de organizare, afirma același ziar, Sibiul, Zărândul, Țara Oltului, Sighișoara și Reghinul, Alba-Iulia și Ibaș Zalăul, Lugoj și Caransebeș, Oradea și Beiuș⁸³.

Intellectualitatea este într-o neîntreruptă muncă după convocarea adunării. „Aradul—se spune în „Românul” din 23 noiembrie—este ca în zi de sărbătoare”; de dimineață țărani cu steaguri tricolore au venit la Arad și au jurat credință C.N.R. cu capetele descoperite, cu tot gerul. Cu o zi înainte sosiseră gărzile naționale din Sicula, Răpsig, Bogosig, Minecău, Gurba, Miniș, Micăloca și Garda marinarilor români din Pola⁸⁴. Referindu-se la „necesitățile actuale”, organul oficial al C.N.R.C. ținea să sublinieze că Adunarea de la Alba-Iulia va trebui să afle națiunea română organizată și încheată sufletește, spre împlinirea aspirației seculare de dezrobire și „consolidarea noastră în marele stat național românesc independent”⁸⁵. Poporul român —se spunea în continuare—va ști fără șovăială să-și aleagă soarta „de aceea nu ne temem de un plebiscit... Adunarea va fi o Constituantă”⁸⁶. După indicațiile conducerii, organizarea politică și militară trebuia să fie terminată, aproape în întregime, pînă în preajma Adunării Naționale⁸⁷. Episcopii români ortodocși și uniți au ținut și ei să dea publicității adeziunea lor la politica C.N.R. Recunoscîndu-l ca reprezentant și conducător politic al națiunii române din Ungaria și Transilvania⁸⁸, ei se angajau să conlucreze la realizarea aspirațiilor naționale ale poporului român; atitudinea lor a avut o influență pozitivă asupra maselor țărănești îndeosebi, unitatea în jurul C.N.R. consolidîndu-se. Studenții români din Budapesta au ținut să transmită și ei adeziunea lor: „Cu vigurozitatea tinereții să dăm sprijinul Marelui Sfat al Națiunii Române pentru realizarea idealului nostru: Unirea tuturor românilor”⁸⁹.

C.N.R. a urmărit, în același timp, consolidarea poziției sale prin organizarea unor unități militare, prin obținerea modificării convenției de armistițiu încheiate la Belgrad în 13 noiembrie între Antantă—prin reprezentantul său generalul Franchet d’Espérey—și guvernul Károlyi, precum și prin stabilirea unor relații cvasidiplomatice cu acele guverne care aveau un anumit rol în legătură cu viitorul Transilvaniei⁹⁰.

⁸⁰ „Românul”, Arad, VII, nr. 12, 23 nov. 1918, p. 3.

⁸¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 103, dos. 8 872, F. 546—551; „Gazeta poporului”, Sibiu I, nr. 46, 17 noiembrie 1918, p. 4.

⁸² „Gazeta poporului”, Sibiu, I, nr. 46, 17 nov. 1918, p. 4.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ „Românul”, Arad, VII, nr. 12, 23 nov. 1918, p. 3 și urm.

⁸⁵ Ibidem, nr. 13, 24 nov. 1918, p. 2 și urm.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Ibidem, nr. 13, 24 nov. 1918, p. 1.

⁸⁹ Ibidem, nr. 12, 23 nov. 1918, p. 2.

⁹⁰ Ibidem.

Din analiza documentelor de care dispunem rezultă că a existat un plan mai vast prin care C.N.R. a urmărit să-și asigure, pe lângă gărzile naționale, o forță militară organizată. Șederea lui Maniu la Viena era strâns legată de organizarea unei legiuni, în principal din soldații regimentului 64 de la Orăștie. În acest scop, pe lângă Consiliul Național Român din Viena se înființează o secție militară reorganizată apoi sub denumirea de senat militar⁹¹. Unitățile alcătuite din români, aflate la Praga, urmau să se înapoieze în Transilvania după indicațiile senatului din Viena. Este greu de stabilit dacă între senatul militar din Viena și Consiliul Național al Unității Române din Paris a existat, pînă la tratativele de la Arad, o legătură directă. Cert este însă că, la 14 noiembrie 1918, Vasile Lucaciu se îndreptă spre Roma pentru a se ocupa de organizarea legiunii transilvănene: „Il a l'intention de se rendre ensuite Transylvanie accompagnant ou président Légion pour travailler dans sens union...”⁹², preciza telegrama Legației române de la Paris adresată guvernului de la Iași. Din memoriul C.N.R. — resortul externe — adresat M.A.E. al Franței, în jurul zilei de 21 noiembrie 1918, rezulta clar intenția acestuia de a-și organiza o armată regulată în afara gărzilor naționale⁹³; unele formațiuni care primiseră ordin să traverseze teritoriul evacuat și să se îndrepte spre Arad au fost dezarmate de unitățile sîrbe, precizează memoriul⁹⁴. Acest neajuns se datora modului confuz în care a fost concepută convenția de armistițiu amintită.

Greutățile care s-au ivit în preluarea puterii de către C.N.R.C., în special la nord de linia de demarcație fixată prin convenție, prin imposibilitatea practică de a organiza teritoriul, precum și dificultățile de transfer ale unităților militare organizate la Viena și Praga, au determinat C.N.R.C. să adreseze un memoriu ministrului pentru afaceri externe al Franței; în memoriu C.N.R.C. cere să se intervină la Consiliul de război al Antantei pentru modificarea unor prevederi ale Convenției de armistițiu, în sensul clarificării unor formulări echivoce sau defavorabile intereselor națiunii române din Transilvania.

În memoriu se arăta că guvernul Károlyi, asumîndu-și dreptul de a reprezenta nu numai interesele Ungariei ci și ale Transilvaniei, a prejudiciat în mod serios interesele românilor din Transilvania și că nu se cunoaște textul definitiv al convenției de armistițiu, ci doar proiectul alcătuit de guvernul maghiar.

Linia de demarcație care împarte teritoriul locuit de români în două, se arată în document, creează enorme dificultăți acțiunii de renaștere și transformări de importanță istorică în curs de desfășurare; masele românești sînt dezorientate, iar unitatea de acțiune este stînjenită, dîndu-se posibilitate „dușmanului” să semene germenul anarhiei și al dezordinii.

Nu este precizat, în convenție, dacă teritoriul în cauză (la sud de linia de demarcație. — C.N.) trebuie să fie evacuat numai de trupele maghiare sau, în egală măsură, și de trupele române.

⁹¹ „Gazeta poporului”, Sibiu, I, nr. 45, 10 nov. 1918, p. 4.

⁹² Arh. C.C. al P.C.R., fond. 103, dos. 8 872, f. 20 (teleg. nr. 3 214 din 14 nov. 1918).

⁹³ Ibidem, F. 546—551, *Mémoire remis à Son Excellence Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères de France.*

⁹⁴ Ibidem.

De asemenea, dispoziția generală lasă loc la o mai elastică interpretare dacă gărzile și trupele naționale române organizate de C.N.R.C. trebuie, sau nu, să părăsească teritoriul ce urmează a fi evacuat. În acest caz, națiunea română—precizează memoriul—va ajunge să fie tratată de puterile aliate drept inamică, fiind privată de organele sale de securitate.

Totodată, conform proiectului convenției publicat, guvernul maghiar ar urma să aibă dreptul să păstreze și în teritoriile supuse evacuării, jandarmerie și poliție în număr nelimitat. Faptul că vechea administrație a întregului teritoriu—inclusiv acel supus evacuării (de către trupele maghiare)—se menține, constituie un pretext invocat energic de guvernul Károlyi împotriva pretenției națiunii române de a prelua puterea executivă în teritoriile din Transilvania locuite de români. În fața acestui argument de natură internațională — arată memoriul — afirmarea dreptului istoric și natural al poporului român rămîne fără finalizare. Din acest motiv apar diverse conflicte ale căror consecințe se reflectă în tratamentul inegal pentru români din partea vechilor autorități; avînd la dispoziție aparatul oficial de stat și rețeaua de căi ferate, ele apar cu ușurință peste tot pentru a găsi pretexte în a justifica folosirea armelor împotriva populației române.

Această stare de lucruri — precizează în final memoriul — în parte menținută, în parte creată de prevederile convenției de armistițiu, poate deveni cu ușurință sursa unei veritabile tragedii a poporului român din Transilvania și Ungaria.

Consiliul Național Român, în dorința de a evita acel pericol și pentru a se crea o situație clară, își lua permisiunea de a solicita ministrului de externe al Franței :

Să pună la dispoziția Consiliului textul autentic al tratatului de armistițiu ;

Să intervină pe lângă Consiliul de război al Puterilor Înțelegerii, în cazul reînnoirii armistițiului, să țină cont de situația expusă ;

Să nu se admită aranjamente pentru vechiul regat al Ungariei fără știrea și conlucrarea națiunii române din Transilvania și Ungaria ;

Națiunea română din Transilvania și Ungaria să nu fie considerată în rîndul națiunilor inamice ale Antantei și, ca urmare, să se precizeze în convenția de armistițiu dispozițiunile care privesc pe români ;

Să se modifice linia de demarcație, prin fixarea teritoriilor care urmează să fie ocupate de trupele române aliate, conform intereselor națiunii române ⁹⁵.

Nu se poate preciza dacă memoriul a fost prezentat personal de către un membru din conducerea C.N.R.C. ministrului de externe al Franței, Pichon (prieten al României) ; o știre succintă publicată într-un ziar din Arad menționează însă despre „călătoria lui I.Manu la Versailles”⁹⁶. Cert este însă faptul că C.N.R.C. a delegat pe Ioan Mocioni și Virgil Tilea să reprezinte interesele românilor din Transilvania în Franța ⁹⁷ și să urmărească rezolvarea cît mai grabnică a memoriului.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ „Aradi Hirlap”, an. II, nr. 302, 21 nov. 1918, p. 3.

⁹⁷ Arh. C.C. al P.C.R., vol. 11, p. 117. www.dacoromanica.ro

Se cunoaște de asemenea că memoriul original al C.N.R.C. a suferit unele modificări la Viena, făcute în ziua de 28 noiembrie 1918⁹⁸; se cerea ca să nu se mai trateze cu guvernul maghiar „chestiuni care interesează teritoriile românești din Ungaria reprezentate de Consiliul Național Român”⁹⁹ și să se considere națiunea română din Transilvania și Ungaria drept o națiune aliată a Puterilor Antantei, așa cum s-a procedat cu cehoslovacii și iugoslavii. Aceste completări care privesc națiunea română—se spunea în final—să fie introduse între prevederile tratatului de armistițiu¹⁰⁰.

Din memoriul original, precum și din studiul exemplarului în care s-au făcut modificări, rezultă unele constatări care contribuie la o înțelegere mai adâncă a perioadei care a premers imediat Adunării Naționale de la Alba-Iulia. În primul rînd merită a fi reținute dificultățile deosebit de mari prin care trecea exercitarea dreptului de autodeterminare a românilor din Transilvania prin convocare, în bună măsură, de felul defectuos în care a fost concepută convenția de armistițiu.

Apoi, dorința C.N.R.C. de a învinge aceste greutăți prin obținerea modificării sau completării prevederilor armistițiului în sensul clarificării poziției puterilor Antantei față de aspirațiile naționale ale românilor din Transilvania și a recunoașterii românilor ca națiune aliată.

Totodată, din document se poate desprinde că C.N.R.C. conta pe sprijinul României ca urmare a situației confuze create de prevederile armistițiului și în cazul cînd transferului de putere i s-ar fi opus o rezistență armată.

În sfîrșit, memoriul mai scoate în evidență un fapt deosebit și anume că mișcarea revoluționară a pus pe gînduri conducerea C.N.R. și că întărirea forțelor militare avea în vedere și acest „pericol”.

După cum s-a văzut, C.N.R.C. a căutat să stabilească și anumite legături cu caracter evasidiplomatic. Ele erau necesare pentru susținerea intereselor Transilvaniei față de puterile Antantei, față de guvernele de la Budapesta și Viena, precum și a stabilirii unei legături directe cu guvernul român de la Iași. La Paris, mandatul primit de I.Mocioni și V.Tilea a expirat în decembrie 1918, el fiind preluat de ministrul României în Franța¹⁰¹. La Viena legătura era menținută prin C.Isopescu-Grecul, președintele Consiliului Național Român cu sediul în Viena; la Budapesta interesele C.N.R.C. erau reprezentate de Ion Erdely (Ardeleanu), membru în Comitetul executiv al P.N.R. S-a restabilit contactul cu guvernul român; ținem să menționăm că obiectul cercetării de față nu intenționează să precizeze dacă ea a fost făcută prin intermediul locotenentului Popovici¹⁰² sau a căpitanului Precup¹⁰³; fapt constatat este că în memoriul amintit apare destul de limpede existența acestei legături „în interesele națiunii române”.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 103, dos. 8 872, f. 487, adresa 954/22 dec. 1918, adresată de guvernul român legației sale din Paris.

¹⁰² „Epoca”, Iași, I, seria a III-a, nr. 42/918, p. 1; „Steagul”, Iași, IV, nr. 198, 22 nov. 1918, p. 1.

¹⁰³ Ibidem, nr. 52, 23 nov. 1918, p. 3; „Gazeta poporului”, Sibiu, I, nr. 48, 1 dec. 1918, p. 5.

În acest context socotim necesar să conturăm măsura în care afirmația că Adunarea de la Alba-Iulia s-ar fi desfășurat „sub imperiul baionetelor române” are, sau nu, o bază reală. În acest scop vom utiliza doar câteva din impresiile înregistrate de presa maghiară în zilele care au precedat marele eveniment.

O știre care parvenea la 14 noiembrie 1918 în Arad relatează că trupele regale române au trecut în Transilvania prin Oituz, Tulgheș, Ghimeș și Bicz; „au sosit doar avangărzile” precizează știrea¹⁰⁴. Același ziar transmitea, la 20 noiembrie 1918, că trupele române care au trecut Carpații Orientali au ajuns la hotarele orașului Miercurea-Ciuc. Populația maghiară nu fuge: puțini erau aceia care s-au refugiat. Soldații români, potrivit unui martor ocular—precizează știrea—sînt slab echipați, sînt foarte prietenoși și nu fac excese; adună armele civililor cu mult tact. Atitudinea românilor a liniștit pe unguri, care însă așteaptă plecarea lor¹⁰⁵.

O știre din 28 noiembrie 1918 menționează că un regiment de infanterie român a intrat în Miercurea-Ciuc. La cererea comisarului guvernamental maghiar comandamentul s-a mulțumit să trimită doar controlori la poștă, telegraf, calea ferată. Soldații români manifestă cea mai mare curtuazie. A fost ocupată Toplița. În Făgăraș, cu excepția plasei Făgăraș, comitatul se află sub imperiu românesc. Consiliul Național Român a declarat că problema administrației românești se rezolvă de comitet¹⁰⁶. O altă știre din 1 decembrie 1918 care provenea de la Tg.-Mureș, comentînd veștile transmise de ziarele din Budapesta, care publică „născociri” despre armata română, ziarul „Ellenör” atrage atenția populației și gazetelor locale să nu dea crezare minciunilor. Soldații armatei române sînt și ei oameni ca și ai ungarilor și nu vin cu intenția de a extermina populația maghiară. Cetățenii din Tg.-Mureș să primească armata română cu căldură¹⁰⁷. Între comandamentul militar român din Toplița și Comitetul național maghiar din Tg.-Mureș, condus de dr. Antalffy Endre, s-a stabilit o colaborare trainică¹⁰⁸, precizează alt ziar din regiunea unde se aflau trupe române. În sfîrșit, un ecou din Arad care se face auzit, după Adunare (6 decembrie 1918), redă mențiunea că știri din Miercurea-Ciuc, Toplița, Brașov și Făgăraș, unde se găsesc trupe române, arată că este ordine și securitate¹⁰⁹.

Din aceste succinte relatări rezultă cu pregnanță că trecerea unităților române în Transilvania s-a făcut foarte lent și fără intenție de război; dimpotrivă, ziarele apreciază că legătura cu populația neromânească s-a făcut cu tact, în mod pașnic, evitîndu-se violențele. Comandamentul militar a evitat cu totul amestecul său în treburile administrative. La 1 decembrie 1918 armata română, în formațiuni reduse, se afla într-o zonă care se îndepărtase prea puțin de lanțul Carpaților Răsăriteni. În mod practic, prezența trupelor române în răsăritul Transilva-

¹⁰⁴ „Aradi Közlöny”, XXXIII, nr. 259, 14 nov. 1918, p. 7.

¹⁰⁵ Ibidem, nr. 264, 20 nov. 1918, p. 2.

¹⁰⁶ „Függetlenség”, Arad, XVII, nr. 274, 28 nov. 1918, p. 1.

¹⁰⁷ „Tukor”, Tg.-Mureș, VI, nr. 55, 1 dec. 1918, p. 3.

¹⁰⁸ „Ellenör”, Tg.-Mureș, XII, nr. 188, 2 dec. 1918, p. 1.

¹⁰⁹ „Aradi Hírlap”, II, nr. 245, 1 decembrie 1918, p. 7.

niei n-a influențat cu nimic organizarea, desfășurarea și hotărârile Adunării Naționale de la Alba-Iulia. Elementul psihologic era prezent în conștiința românilor și numai prin faptul că exista o Românie liberă peste Carpați.

Cele mai vii dezbateri au avut loc cu ocazia redactării finale a proiectului de declarație, întrucît pozițiile membrilor din conducerea P.N.R. și P.S.D. român nu coincideau întotdeauna; interese de clasă s-au interpus abordării de la început, de pe poziții radicale a problemelor fundamentale de ordin social și politic ce le ridica unirea.

O parte din conducătorii P.N.R., între care Al.Vaida, T.Mihali, A.Vlad etc. erau proprietari de moșii mijlocii. Ei își vedeau prejudiciată situația prin includerea în hotărîre a necesității unei reforme agrare. Ca urmare, aceștia au sugerat o formulare vagă cu privire la revendicarea fundamentală a țărănimii care să nu oblige viitoarea conducere. Supusă dezbaterilor din 30 noiembrie 1918 la întrunirea reprezentanților P.N.R. și ai P.S.D. român, formularea inițială din proiect a fost viu criticată de socialiști. În numele lor a luat cuvîntul Ioan Mihuțiu; combătînd tezele entuziaștilor el a ținut să precizeze că „acel țăran care vine aici, vine cu gîndul să ducă de aici pămînt și drepturi și pe baza aceasta vrea să se unească; asupreală pe care a îndurat-o îl îndeamnă să vină aici pentru ca să fie om liber”¹¹⁰. Datorită intervenției lui Mihuțiu s-a ajuns la soluția că în proiectul de hotărîre să fie inclusă prevederea unei „reforme agrare radicale”¹¹¹.

În privința acordării sufragiului universal și a unor libertăți general-democratice, conducerea P.N.R. s-a pronunțat aproape în unanimitate favorabil. Cu cîteva zile înainte de adunare, organul oficial al partidului ținea să facă unele precizări privind relațiile cu P.S.D. român din Transilvania: „... Între Marele Consiliu Național Român și Partidul Social-Democrat român acordul este perfect... E consecvența logică a structurii social-economice a poporului român din Ungaria și Transilvania care își decretează eliberarea ca muncitorimea să-și afle maximul garanției idealului ei particular în cadrele largei democrații”¹¹² ce va trebui să realizeze idealul marilor mase românești. În continuare, referindu-se la principiul formulat mai sus, ziarul detaliază intențiile Consiliului, dînd publicității punctul de vedere formulat de V.Goldiș în interviul pe care l-a acordat ziarului „Az Est” cu privire la drepturile muncitorimii și pe care ziarul amintit l-a omis. Declarația lui V.Goldiș era făcută în numele C.N.R.:

„1. Muncitorimii industriale, consiliul național îi asigură toate acele drepturi și avantagii, care sînt legiferate în cele mai avansate state democratice ale Apusului; 2. Consiliul național nu este contrar socializării mijloacelor de producție în mod evolutiv; 3. Consiliul național asigură cea mai largă libertate de presă, întrunire, asociere și va asigura deplina libertate de propagandă a tuturor gîndurilor”¹¹³. Cu excepția punctului

¹¹⁰ Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 116.

¹¹¹ Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preajma unirii și la Asociațiunea culturală „Astra”*, București, 1928, p. 15–20.

¹¹² „Românul”, Arad, VII, nr. 15, 27 noiembrie 1918, p. 1.

¹¹³ Ibidem.

2 și a unei modificări la punctul 1 (în loc de „state democratice” s-a trecut „state industriale”). formularea apare și în proiectul de declarație.

Aceeași unanimitate se poate desprinde și cu privire la drepturile naționalităților neromâne din Transilvania. Acest punct de vedere a făcut obiectul unor declarații prin presă cu mult înainte de adunare. Referind-se la rezolvarea problemei naționale, Vasile Goldiș arată într-un articol „...că problema națională este și o problemă socială. Rezolvarea ei constituie o problemă a civilizației..., a culturii și libertății”¹¹⁴. În situația concret istorică el nu se dezmente reafirmând doar principiile enunțate în 1917 : „... secuii și sașii vor dispune de deplină libertate națională, vor avea școli, administrație, judecătoria, instituții culturale în limba lor proprie”¹¹⁵. Ștefan C.Pop, la rîndul său, ținea să precizeze corespondentului de la același ziar că „un popor care a fost asuprit, a simțit amărăciunea asupririi ... nu va urma politica de asuprire. Noi românii din Ungaria n-avem aristocrația noastră, sîntem copii ai poporului și este doar natural să continuăm o politică democratică, populară”¹¹⁶. Iar în preajma adunării, în editorialul său intitulat *La Alba Iulia* ziarul „Drapelul” ținea să întărească și mai mult poziția sa față de naționalitățile conlocuitoare. Afirmînd că prin proclamarea libertății sale naționale poporul român din Transilvania „va începe un nou capitol al istoriei sale”, editorialul atrage atenția că la Alba-Iulia românii trebuie să se gîndească și la celelalte naționalități ai cărei membri vor deveni cetățenii noului stat : „... trebuie să li se cîștige încrederea că libertatea noastră nu va deveni pentru ei asuprire, ci, dimpotrivă, libertate. Maghiarilor, sașilor, secuilor trebuie să li se asigure aceleași drepturi cerute pentru români”¹¹⁷. Aceste deziderate și-au găsit reflectarea în proiectul de declarație; în atitudinea mării majorități a poporului român, a conducerii C.N.R.C. se poate urmări o înțelegere de-a dreptul impresionantă în respectarea drepturilor naționale.

Formularea din declarație cu privire la drepturile naționalităților conlocuitoare a fost acceptată în felul în care o redactase V.Goldiș. În mărturisirile sale, el ține să precizeze că textul din hotărîre a fost transcris, aproape integral, după broșura sa publicată în limba maghiară în anul 1912 la Arad, intitulată *Problema naționalității*¹¹⁸.

O luptă vie de opinii s-a manifestat în problema formei de stat pe care o va primi România după unire. Mișcarea națională care se desfășura sub puternica impresie a evenimentelor revoluționare se orienta către o soluție democratică a problemei, către o formă de stat în care libertățile democratice—în limitele democrației burghize—să fie asigurate. Opinia muncitorilor și a socialiștilor de stînga era cunoscută și de conducerea P.N.R.; revendicarea unei republici democratice era formulată atît în presă cît și în intruniri.

Faptul că România era regat și că regimul burghezo-moșieresc era socotit ca „oligarhic” sau „boieresc” în Transilvania, a creat unele dificultăți pentru conducerea mișcării în a se pronunța mai din vreme asu-

¹¹⁴ „Aradi Hirlap”, I, nr. 3, 17 nov. 1917.

¹¹⁵ „Aradi Közlöny”, XXXIII, nr. 255, 9 nov. 1918, p. 3.

¹¹⁶ Ibidem, nr. 261, 16 nov. 1918, p. 4.

¹¹⁷ „Drapelul”, Lugoj, 18, nr. 122, 28 nov. 1918, p. 1.

¹¹⁸ V. Goldiș, *op. cit.*, p. 24.

pra formei de stat. Asistăm la o evoluție interesantă în concepția de organizare a viitorului stat și în rîndurile conducerii P.N.R.

Reflectînd unele poziții de clasă și de interese, putem distinge în P.N.R. două orientări care se conturează în preajma adunării de la Alba-Iulia. Una monarhică, tradiție moștenită încă din vremea habsburgilor, reprezentată prin T.Mihali, Al.Vaida, I. Maniu și alta republicană-democratică, reprezentată prin Vasile Lucaciu și Vasile Goldiș.

Cercurile monarhiste nu condiționau unirea, afirmînd că reformele promise de guvernul român sînt suficiente garanții pentru asigurarea unui regim constituțional democratic. Ei s-au declarat de acord cu mesajul transmis de Ion C. Brătianu, la 20 noiembrie 1918, prin delegația care fusese la Iași, în care se spunea între altele: „Proclamați alipirea necondiționată a Transilvaniei, dați expresie și tradiționalului nostru dinasticism”¹¹⁹.

Vasile Goldiș nu s-a ferit să-și manifeste punctul său de vedere în mod deschis. El susținea încă la începutul lunii noiembrie că „România are nevoie de Ardeal ca să se schimbe (să se democratizeze. — C.N.)”¹²⁰. Dar, precizează Goldiș peste cîteva zile, „la România nu voim să ne alăturăm fără nici o condiție... ne menținem o oarecare autonomie față de ei, pînă dispăre influența boierească și se rezolvă problema agrară”¹²¹. Același ziar, referindu-se la convocarea Adunării Naționale, stăruia asupra declarației unor fruntași ai C.N.R.C., prin care aceștia afirmă că voiesc unirea cu o Românie democratică, fără supremație boierească¹²².

O orientare asemănătoare se poate urmări și la Vasile Lucaciu; atitudinea lui, ca vicepreședinte al Consiliului Unității Naționale Române din Paris, a fost influențată de poziția pe care o luase Take Ionescu după recunoașterea Consiliului de către Franța și S.U.A. În timp ce acesta din urmă pleca la Londra, Vasile Lucaciu se îndrepta spre Roma. În nota pe care legația română din Paris o adresează guvernului de la Iași, la 14 noiembrie 1918, se atrage atenția asupra „acțiunii exercitate de Take Ionescu în sens republican cu autoritatea pe care i-o asigură calitatea sa de președinte al Consiliului Național Român”¹²³. Comunicarea menționează că această acțiune se bazează pe faptul că guvernul Brătianu și regele, împotriva părerilor sale, au încheiat pace separată cu germanii și au consimțit la colaborarea cu aceștia. În afară de aceasta, România este înconjurată de republici, exemplul fiind contagios¹²⁴. Referindu-se la plecarea lui Vasile Lucaciu, o altă notă din aceeași zi menționează că n-ar fi exclus ca el să fi adoptat de asemenea un punct de vedere republican pe care nu s-ar feri să-l implanteze în Transilvania¹²⁵, în notă se sugerează ideea ca guvernul să intervină la Roma pentru a împiedica, eventual, ca Lucaciu să pornească împreună cu legiunile române din Italia spre Transilvania¹²⁶. Concomitent, legația de la Paris

¹¹⁹ Arh. Bibl. Fil. Acad. R.S.R., Cluj, Secția mss, și documente, pachet 8.

¹²⁰ „Aradi Közlöny”, XXXIII, nr. 255, 9 nov. 1918, p. 3.

¹²¹ „Glasul Ardealului”, I, nr. 9, 20 nov. 1918.

¹²² Ibidem, nr. 11, 23 nov. 1918, p. 3.

¹²³ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 103, dos. 8 872, f. 19. nr. 3 202 din 14 nov. 1918.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Ibidem, f. 20 nr. 3 214 din 14 nov. 1918.

¹²⁶ Ibidem.

trimite o telegramă ministrului României la Roma, Lahovary, în care se spune între altele : „Vă atrag atenția asupra tendințelor republicane ale părintelui Lucaciu și ale altor câțiva membri ai Comitetului Național”¹²⁷. Nota sugerează aceeași idee cu privire la legiunile române din Italia și intențiile lui V.Lucaciu. Poziția republicană a acestuia din urmă este confirmată de o nouă notă trimisă de legatia lui Ion I.C.Brătianu la București, în care se precizează : „V.Lucaciu și alți câțiva români manifestă aici opinii republicane. Domnul Take Ionescu, stînd de vorbă cu el asupra acestui subiect, a confirmat acest lucru”¹²⁸. Dacă intențiile lui V. Lucaciu au fost coordonate cu acele ale unor membri din conducerea C.N.R.C. este greu de precizat.

Evenimentele interne cît și cele internaționale aduc o schimbare în orientarea spre o formă de stat republicană. V.Goldiș se simte obligat să explice această „mutație” de poziție; el o face unui ziar din Arad ce apărea în limba maghiară. Răspunzînd unei întrebări privind hotărârile pe care le va lua Adunarea Națională, interlocutorul dă explicații și în legătură cu viitoarea formă de stat. Goldiș susține că în rîndurile lor au existat înainte mulți aderenți ai sistemului cantonal republican, dar într-o formă mult mai democratică față de cea concepută de Jászai¹²⁹. În ultimul timp, ca urmare a poziției guvernului s-a format convingerea că independența completă a Transilvaniei nu poate fi asigurată decît în cadrul României¹³⁰.

La dezbaterile din 30 noiembrie 1918 între delegații socialiști și cei ai P.N.R. au avut loc serioase controverse. Tendințele mișcării muncitorești către o formă democratică de stat erau prea puternice ca să cedeze în fața propunerilor de a se proclama unirea necondiționată cu regatul român. Dar în condițiile istorice de atunci nu era posibilă nici proclamarea republicii; aceasta ar fi însemnat conflictul cu guvernul român. După lungi discuții s-a ajuns la un compromis acceptat de cei prezenți în sensul de a se proclama unirea cu România, ale cărei principii fundamentale în alcătuirea statului să asigure „înfăptuirea unui regim curat democratic pe toate terenele vieții publice”¹³¹. Ca o garanție a dezvoltării democratice a noului stat, precum și a aplicării reformei agrare în vechiul regat, reprezentanții celor două partide au acceptat, în unanimitate, ca Transilvania să primească o autonomie provizorie¹³².

Cu aceste dezbateri se încheiau pregătirile pentru marea sărbătoare a Unirii. Unitatea de vederi era o realitate și ea va fi confirmată de lucrările Adunării Naționale și de entuziasmul cu care cei peste 100 000 de participanți vor aclama istorica hotărîre.

Primii oaspeți au sosit la Alba-Iulia încă de joi seara. Mii de țărani, muncitori, meseriași și intelectuali străbăteau drumul spre Alba, pe jos

¹²⁷ Ibidem, f. 21, nr. 3 227, din 15 nov. 1918.

¹²⁸ Ibidem, f. 471, nr. 3 din 23 dec. 1918.

¹²⁹ „Aradi Közlöny”, XXXIII, nr. 270, 27 nov. 1918, p. 6.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ Vasile Goldiș, *op. cit.*, p. 15—20.

¹³² „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, Sibiu, nr. 13 722 din 3 dec. 1918.

sau cu trenul, cu steaguri naționale în frunte, aclamînd unirea cu România¹³³. Maramureșenii, clujenii, bănățenii, românii de prin părțile Crișanei, Brașovului, Făgărașului, Sibiului și Năsăudului, toți erau conștienți de marele eveniment ce se pregătea. Sîmbătă 30 noiembrie, direcția căilor ferate a luat măsura ca să se pună la dispoziția delegaților și participanților la adunare trenuri speciale pe principalele direcții de acces spre Alba-Iulia.

Organizarea și conducerea lucrărilor au fost asigurate de membrii C.N.R.C. Ordinea a revenit gărzilor naționale alcătuite din 1 700 de „feciori” români, care au stîrnit nu numai admirația participanților dar și a vechilor autorități¹³⁴.

După ce sat cu sat au trecut prin centrul orașului, prin fața cazinei, pentru a saluta lucrările celor 1 228 de delegați, într-o perfectă ordine, cu steagurile tricolore în frunte, participanții s-au îndreptat spre cîmpul lui Horia unde așteptau să li se comunice hotărîrea. În rîndurile lor cu steaguri naționale și roșii se remarcă cei peste 10 000 de muncitori români care au ținut să fie prezenți și să-și dea adeziunea pentru unire. De pe cele patru tribune improvizate urma să li se explice importanța zilei, iar de pe tribuna prezidențială să li se citească rezoluția Adunării Naționale.

Programul adunării¹³⁵ prevedea ca în timp ce se desfășoară lucrările, C.N.R. județene și locale să organizeze adunări populare, iar în comunele cu biserici să se tragă clopotele între orele 10—12 a.m.¹³⁶.

La orele 10 dimineața Șt.C.Pop, în calitate de președinte al Marelui Sfat Național, deschidea lucrările reprezentanților aleși ai națiunii române din Transilvania. Trecîndu-se la validarea mandatelor, Ioan Suci, raportorul comisiei, confirma prezența îndreptățită a celor 1 228 de delegați cu vot deliberativ, precum și primirea a „mii de adrese de aderență cu sute de mii de semnături”¹³⁷. — Toate aceste manifestări arătau că fiecare dintre participanți știa ce trebuia să decidă.

Constituindu-se în Marea Adunare Națională, delegații au ales biroul care să conducă lucrările. Președintele adunării a fost desemnat bătrînul Gh.Pop de Băsești, totodată președinte al P.N.R., care s-a achitat pînă la sfîrșit de mandatul ce i-a fost încredințat.

Proiectul de rezoluție, definitivat în consfătuirea din 30 noiembrie a fost expus de Vasile Goldiș, fiind precedat de o cuvîntare. Făcînd o incursiune în istoria României pînă la sfîrșitul războiului mondial, Goldiș a urmărit să argumenteze logic și istoric legitimitatea dreptului de autodeterminare a românilor din Transilvania. Menținîndu-se pe pozițiile sale, exprimate anterior, el ținea să precizeze că unirea înseamnă democrație, că naționalitățile conlocuitoare vor găsi posibilități reale de a se dezvolta liber, într-o comunitate strînsă cu românii. Dînd citire proiectului de rezoluție,

¹³³ „Românul”, Arad, VII, nr. 15, 27 noiembrie 1918, p. 2; „Statul”, Sighet, I, nr. 1, 20 dec. 1918, p. 2—3; „Foaia poporului”, Sibiu, 26, nr. 1, 1 dec. 1918, p. 1; „Aradi Közlöny”, XXXIII, nr. 274, 1 dec. 1918; „Unirea”, XXVIII, număr de propagandă 19—20, 7 dec. 1918; „Alba-Iulia”, număr ocazional, 1 dec. 1918, p. 1—2.

¹³⁴ „Românul”, Arad, VII, nr. 20, 3 dec. 1918, p. 1—4.

¹³⁵ „Românul”, Arad, VII, nr. 15, 27 noiembrie 1918, p. 1.

¹³⁶ Ibidem.

¹³⁷ Marea Unire de la 1 decembrie 1918, p. 83.

Vasile Goldiș încheia repetînd dorul nestins al românilor de a-și desăvîrși unitatea statală¹³⁸.

Susținerea proiectului este făcută, în numele P.N.R., de Iuliu Maniu, care a exprimat, prin argumente, legitimitatea unirii și necesitatea respectării drepturilor naționalităților conlocuitoare¹³⁹. În discursul său nu scapă ocazia de a se declara monarhist convins, atitudine ce contrasta cu aspirațiile democratice ale majorității participanților.

Din partea socialiștilor români și în numele muncitorilor, proiectul de rezoluție a fost susținut de Iosif Jumanca. Declarînd că socialiștii și muncitorii doresc unitatea statală a românilor, Jumanca ținea să precizeze că social-democrația nu se poate identifica cu lipsa spiritului național. Aderînd la unire, susținea în continuare vorbitorul, socialiștii și muncitorii români din Transilvania văd în acest act democratizarea României¹⁴⁰.

Supus la vot, proiectul de rezoluție a fost acceptat în unanimitate, cu un entuziasm de nedescris. Marea Adunare Națională dădea astfel proiectului puterea de *Hotărîre*.

Toate facțiunile burgheziei și intelectualității încadrate în P.N.R. au avut față de desăvîrșirea unității statale a poporului român poziții convergente fără ca unii dintre fruntași să renunțe la interesele lor de clasă. Prezența și rolul deosebit al social-democraților în lupta pentru unirea Transilvaniei cu România vor fi apreciate și subliniate de același Vasile Goldiș¹⁴¹, una din personalitățile cele mai de seamă din conducerea P.N.R., care a militat neobosit pentru realizarea acestui mare deziderat al poporului român.

Caracterul democratic al mișcării naționale este oglindit în Hotărîrea Adunării Naționale, iar caracterul plebiscitar al ei prin participarea liberă, entuziastă, a sute de mii de țărani, muncitori, intelectuali și alte categorii sociale la adunările populare care au avut loc concomitent cu prezența celor peste 100 000 de participanți la marea adunare de pe cîmpul lui Horea de la Alba-Iulia.

La aniversarea unui an de la Unire, un țaran din Săliște fiind întrebat ce ar face dacă l-ar chema din nou la Alba-Iulia să voteze Unirea el a răspuns : „N-ar mai fi ca atunci. N-am mai trimite 2—3 inși în numele satului, ci am merge cu mic și mare, tineri și bătrîni și am striga

¹³⁸ „Românul”, Arad, VII, nr. 20, 3 decembrie 1918, p. 3.

¹³⁹ „Românul”, Arad, VII, 7 decembrie 1918, p. 1 și urm.

¹⁴⁰ „Românul”, Arad, VII, nr. 21, 4 decembrie 1918, p. 2—3.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 146.

de s-ar spăria Europa de strigătele noastre că da, voim unirea ¹⁴².

La 10 ani de la unire, un mare animator al acelor evenimente memorabile, poetul socialist Emil Isac, făcînd un bilanț al luptei pentru desăvîrșirea unității politice, ținea să așeze ziua unirii într-o ierarhie a celor mai însemnate fapte istorice: „1 Decembrie 1918 pentru noi românii este mai mult ca oricare zi a istoriei umane”¹⁴³.

Cu ocazia aceluiași aniversări, scriitorul Ion Agîrbiceanu arăta că adevăratul făuritor al unității române este poporul, națiunea română în totalitatea ei ¹⁴⁴, iar Vasile Goldiș, făcînd o remarcă asupra caracterului adunării, afirma că meritul organizării adunării revine P.N.R., dar adunarea însăși era a națiunii întregi ¹⁴⁵.

Sînt omagii care nu și-au pierdut nici astăzi semnificația lor, cînd aniversăm 50 de ani de la Adunarea Națională din Alba-Iulia.

¹⁴² „Cuvîntul poporului”, Săliște, I, nr. 15, 30 noiembrie 1919, p. 3.

¹⁴³ „Dimineața”, 24, nr. 7 896, 2 decembrie 1928, p. 2.

¹⁴⁴ „Cele trei Crișuri”, 9, nr. 11–12, noiembrie-decembrie 1928, p. 173, 176, 177.

¹⁴⁵ „Generația unirii”, 1, nr. 3, 1929, p. 13–15.

MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ DIN TRANSILVANIA ȘI DESĂVÎRȘIREA UNITĂȚII STATULUI NAȚIONAL ROMÂN

DE

AL. PORȚEANU

Situația social-politică a Transilvaniei în perioada imediat premergătoare unirii ei cu România se caracterizează printr-o complexitate deosebită de raporturi sociale și naționale, prin contradicții ireductibile și o permanentă agravare a acestora, ceea ce nu-și putea găsi dezlegarea decât printr-un act energic, revoluționar în esență, impus de mase, în deplină concordanță și cerut de înșeși legile obiective elementare ale progresului istoric. Acest act, după cum se știe, a fost unirea Transilvaniei cu România, de la 1 decembrie 1918, decisă prin mișcarea revoluționară internă, consecință a unui îndelungat proces istoric.

Caracteristicile generale ale situației Transilvaniei au influențat și dezvoltarea mișcării muncitorești din această străveche provincie românească.

Dezvoltarea economică în general, cea industrială în special, era considerabil stînjinită în regiunile locuite de naționalități, din fostul Imperiu austro-ungar. În aceste provincii, însăși participarea naționalităților la activitatea industrială era îngrădită. Muncitorii români din Transilvania aveau o condiție inferioară în cadrul clasei lor sociale, oprirea exercitîndu-se asupra lor atît ca clasă socială, cît și ca parte a unei națiuni asuprite. Însăși exploatarea lor socială era mai accentuată ceea ce nu epuiza mijloacele și căile asupririi naționale; dublul jug național și social funcționa în realitate ca un mecanism complex, unitar, cuprinzător, iar nu în mod succesiv, paralel sau suplimentar. Aceste constatări întregesc tabloul asupririi naționale în domeniul economic, suportată, în măsură diferită desigur, de toate clasele și păturile populației românești din Transilvania, în epoca dualismului austro-ungar.

Această situație a înrîurit și a frînat afirmarea muncitorilor români în viața social-politică, în rezolvarea problemelor și revendicărilor lor specifice; s-au creat, totodată, condiții pentru manifestarea unor fenomene negative, pentru formarea unei aristocrații muncitorești pe seama naționalităților asuprite. Aceaste elemente era cointe-

resate în menținerea asupra națională, manifestându-se deschis în favoarea menținerii integrității teritoriale a vechiului stat ungar. În Austro-Ungaria, oportunismul a îmbrăcat forme particulare datorită, în primul rând, opririi naționale, accentuării crescînde a acesteia. Numeroase elemente din conducerea social-democrației ungare au militat în decursul timpului pentru acordarea unor drepturi limitate, în vederea ameliorării situației social-economice, politice și îndeosebi culturale a naționalităților, dar nu au susținut pînă la capăt dreptul imprescriptibil de autodeterminare completă, prin separarea de stat, a majorității populației din Transilvania — adevărată piatră de încercare în problema națională. Situația artificială care rezulta din locul și rolul limitat care era atribuit clasei muncitoare din Transilvania în cadrul mișcării din Ungaria, precum și raporturile dintre conducerea Partidului Social-Democrat din Ungaria și cea a Secției române a acestui partid, au creat dificultăți întregii mișcări muncitorești. Proletariatul român din Transilvania acționa, așadar, în împrejurări obiective și subiective deosebit de grele, a căror atentă examinare îi poate explica atît meritele, cît și insuccesele sau limitele. Apreciată în cvasitotalitatea ei în mod negativist, de pe poziții de clasă, de către vechea istoriografie, apoi supraestimată în sens stîngist în unele lucrări apărute după Eliberare, mișcarea muncitorească și socialistă din Transilvania constituie un amplu fenomen istoric, tocmai datorită complexității sale deosebite. Cu toate limitele sale, această mișcare a dovedit înțelegerea rolului său istoric, prin împletirea organică a obiectivelor sociale și naționale ale luptei maselor, prin promovarea principiilor înțelegerii între popoare. Aceasta explică și contribuția pe care proletariatul a adus-o la desăvîrșirea unității statale a poporului român.

Obiectivele majore ale mișcării muncitorești erau esențialmente politice: lupta contra războiului imperialist, pentru o pace justă, înlăturarea tuturor formelor exploatării capitaliste, a asupra națională.

La începutul secolului al XX-lea, mișcarea muncitorească din Transilvania a luat o dezvoltare remarcabilă, prin intensificarea luptelor greviste, crearea Secției române a P.S.D.U., înființarea unor noi organe de presă, strîngerea legăturilor cu mișcarea muncitorească și socialistă din vechea Românie. Revoluția burghezo-democratică din Rusia din 1905 a avut ecou și în Transilvania. Valul luptelor greviste era în creștere, atingînd de mai multe ori nivelul grevei generale și al demonstrațiilor politice — la Reșița, Oradea, Ferdinand, Timișoara, Brașov ș.a. Aceste manifestări au fost continuate prin lupta împotriva războiului care a întărit caracterul politic al acțiunilor muncitorești. În același timp, se dezvolta și activitatea Partidului Național Român, care a adoptat, în 1905, tactica „noului activism”. În lupta pentru sprijinirea mișcărilor țărănești (de exemplu cea de la Aleșd), dar mai ales în marile acțiuni pentru cîștigarea votului universal din anii 1905—1908, mișcarea muncitorească și socialistă din Transilvania a colaborat cu reprezentanții orientării celei mai apropiate de mase din cadrul P.N.R., potrivit sarcinii obiective ce se punea în fața tuturor forțelor sociale și politice avansate din Transilvania.

Secția română a Partidului Social-Democrat din Ungaria își întreprinsese în mod practic activitatea în primii ani ai războiului mondial imperialist, datorită slăbiciunilor sale interioare și datorită situației excepționale create de război.

O înviorare sensibilă a mișcării muncitorești din Transilvania s-a produs începînd cu primăvara anului 1917. Un puternic ecou a avut în rîndurile tuturor forțelor democratice, progresiste, din Transilvania revoluția burghezo-democratică din Rusia din februarie 1917, al cărei caracter și program corespundea, în unele puncte, cu situația social-politică a Transilvaniei. Începînd cu vara anului 1917, „mii și mii de muncitori români s-au înscris în sindicate și au intrat sub steagul social-democrației”¹. Refacerea sau crearea secțiilor locale de partid nu era însă susținută de clarificarea ideologică și politică a muncitorilor, de debateri programatice. La 1 octombrie 1917 a reapărut gazeta „Adevărul”. Conducerea Secției române a adoptat denumirea de „Comitetul central român al Partidului Social-Democrat din Ungaria”, sugerînd astfel o autonomie mai mare față de conducerea centrală a P.S.D.U.

Reorganizarea sindicatelor avea loc într-un ritm destul de lent, datorită în special birocrăției conducerii centrale. Mai ales în regiunile miniere, masiv românești, din Transilvania, constituirea grupelor era întîrziată, iar în desfășurarea activității lor nu se ținea seama de aspectele naționale concrete, de interesele muncitorilor aparținînd naționalităților oprimate. Cu toate acestea, crearea organizațiilor sindicale a avut loc într-o atmosferă de puternic avînt de luptă, prilejuind devărate demonstrații muncitorești de masă, antrenînd și alte categorii sociale, stîrnind îngrijorarea autorităților. Spre deosebire de organizațiile de partid, constituite pe criteriul național, sindicatele au organizat lupta înfrătită a muncitorilor de toate naționalitățile.

În Transilvania, ca și în vechea Românie de altfel, datorită condițiilor social-politice interne, ecoul imediat al Marii Revoluții Socialiste din Octombrie a fost, mai ales la început, un ecou democratic și pacifist. Învățămintele revoluției, cu deosebire acelea referitoare la problemele păcii, libertății naționale, drepturile politice ale poporului, erau raportate la situația Transilvaniei, la frămîntările puternice ale țăranilor, muncitorilor și intelectualilor, reflectîndu-se prin prisma revendicărilor acestora, potrivit gradului de maturizare a contradicțiilor sociale și naționale interne. În bilanțul politic al anului 1917 se arăta că acest an „va avea loc de frunte în istoria lumii și a tuturor popoarelor asuprite”². În general, cu tot caracterul lor mobilizator, cu toată simpatia spontană față de revoluția socialistă rusă, ecourile acesteia în țara noastră treceau arareori dincolo de limitele înțelegerii transformărilor burghezo-democratice, accentul căzînd, în cazul Transilvaniei, îndeosebi asupra acelor cuceriri care concordau cu necesitățile istorice obiective, interne, de aci: eliberarea națională, pacea, reforma agrară.

Tratatiele de pace purtate de puterile centrale la Brest-Litovsk cu Rusia Sovietică și la Buftea-București cu România, în urma și primăvara anului 1918, au fost îndeaproape urmărite de presa socialistă;

¹ „Adevărul”, XIV, 1918, nr. 11, din 18/31 martie, p. 1.

² „Adevărul”, XIV (1918), nr. 1 din 7/20 ianuarie, p. 1.

aceasta plătea însă tribut concepțiilor mic-burgheze, pacifiste, punînd, în general, pe același plan semnificația celor două tratate. Semnarea de către tînărul stat sovietic a tratatului de la Brest-Litovsk a produs o oarecare derută în opinia publică progresistă internațională, neavertizată asupra semnificației politice complete a tratatului, asupra uriașului potențial revoluționar ce stătea drept garanție acestui curajos pas leninist. Lupta eroică a popoarelor din Rusia împotriva intervenției imperialiste a fost urmărită cu încordare și de proletariatul din Transilvania. O călduroasă prezentare s-a făcut în paginile presei socialiste românești din Transilvania și Ungaria lui Vladimir Ilici Lenin. Organul Secției române a P.S.D.U. a publicat — în fragmente sau integral — unele din manifestele sau discursurile lui Lenin din acea perioadă în legătură cu lupta împotriva intervenției. Masele de muncitori și țărani din Transilvania au receptat cu deosebită sensibilitate și interes ideile leninismului, care au pătruns și în Transilvania, găsind aici un teren pregătit de existența dublului jug, al exploatării sociale și al asupririi naționale.

După luptele muncitorești din anii 1916—1917 și după greva generală din ianuarie 1918, alte detașamente ale clasei muncitoare din Transilvania intră în luptă. Primăvara anului 1918 a fost marcată de o serie de puternice manifestări ale combativității proletariatului din Transilvania: acțiuni pentru votul universal, sărbătorirea Zilei internaționale a femeii, a zilei de 1 Mai, a centenarului de la nașterea lui K. Marx ș.a; afirmarea puternică, în cursul acestor manifestări, a combativității proletariatului constituia un preludiv al evenimentelor revoluționare din toamna aceluiași an.

La 5 mai 1918 s-a întrunit „al IX-lea Congres social-democrat român”. Ordinea de zi cuprindea următoarele puncte: 1. Darea de seamă a Comitetului Central; 2. Alegerea noului comitet; 3. Agitația și presa (a. Secțiunile de partid, b. grupele sindicale, c. „Adevărul”, subpunctul b. a apărut în ordinea de zi numai în preajma congresului); 4. Situația politică și economică; 5. Propuneri.

Însăși convocarea congresului a devenit posibilă datorită creșterii avîntului de luptă al proletariatului, care a impus respectarea dreptului de întrunire și de asociere. Nu a trecut neobservată nici semnificația faptului că acest congres, ca și alte întruniri muncitorești, s-a deschis prin intonarea „Marseiezei”, imnul național al unei țări aflate în război cu Austro-Ungaria și, totodată, un cîntec de luptă al forțelor progresiste din toate țările.

Darea de seamă a Comitetului român al Partidului Social-Democrat din Ungaria despre activitatea sa de la 21 octombrie 1913 pînă la 1 mai 1918 a apărut în „Adevărul”, în ziua congresului³. Constatînd „neobișnuit de lung timpul” trecut de la congresul precedent, care avusese loc la Arad, darea de seamă se mulțumea să explice faptul prin existența războiului, de la izbucnirea căruia a fost interzisă activitatea politică. O activitate cu totul sporadică se mai desfășura doar în rîndurile muncitorilor români din Budapesta și împrejurimi sau în spitalele militare, forma principală constituînd-o răspîndirea unor broșuri de

³ „Adevărul”, XIV (1918), nr. 16, p. 3—4.

agitație. Supravegherea polițienească era deosebit de severă. Se menționa astfel faptul că, în toamna anului 1915, „doisprezece tovarăși au fost trași la răspundere pentru o șezătoare culturală și învinuiți că au agitat contra statului și contra armatei”. Avîntul pe care îl cunoaște mișcarea muncitorească din Ungaria și Transilvania începînd cu mijlocul anului 1917 era pus în legătură cu intensificarea generală a mișcării revoluționare, în urma celei de a doua revoluții ruse.

În acest cadru s-a luat inițiativa reorganizării muncitorilor români și a reluării apariției gazetei, adică „o mișcare din puterile noastre proprii și o gazetă care să nu fie avizată la sprijinul tovarășilor maghiari”; o însemnătate deosebită a avut conferința din 8 iulie 1917, a muncitorilor români din Budapesta și împrejurimi. Conferința a hotărît, între altele, și înființarea unui *Fond al „Adevărului”*, la care au contribuit muncitori, țărani, soldați, români și de alte naționalități: darea de seamă prezentată congresului sublinia ecoul pe care l-a avut în acest sens manifestul *Către poporul muncitor român din Ungaria*. Obiectivul principal al luptei politice din toată această perioadă a fost înlăturarea regimului lui Tisza, cucerirea unei largi reforme electorale, înfăptuirea păcii. Darea de seamă menționa faptul că această luptă a fost dusă „în solidaritate cu tovarășii maghiari”.

Un obiectiv de seamă al mișcării a fost lupta împotriva războiului. Darea de seamă nu aproba atitudinea partidelor socialiste din străinătate, care sprijineau politica guvernelor lor și votau cheltuielile de război: „Noi am susținut totdeauna că războiul se duce numai pentru țeluri imperialiste, pentru cuceriri, pentru interesele capitaliștilor”. Formularea clară a acestui principiu înalt demonstrează că mișcarea muncitorească din Transilvania nu era străină de înțelegerea cauzelor războiului imperialist.

Înainte de război existau secțiuni la Budapesta, Timișoara, Lugoj, Făgăraș și Arad, iar în aprilie 1918 activau secțiuni de partid române la Budapesta (cu filialele la Csepel și Ujpest), Ocna de Fier, Dognecea, Bocșa Montană, Rodna Nouă, Ciclova, Hida Mare (Cluj), Stremți (Alba Inferioară). Activitatea cea mai bogată se desfășura la secțiunea din Budapesta. În întreaga perioadă asupra căreia se prezenta darea de seamă, secțiunile au ținut 92 de conferințe și 8 șezători culturale. Salutul conducerii P.S.D.U. către congres releva jertfele aduse de poporul român „pe altarul șovinismului și militarismului” și exprima „toată dragostea noastră poporului și neamului românesc, însă tot disprețul și toată ura noastră boierilor și șovinistilor, cari au dus acest popor la nenorocire”. Salutul conducerii P.S.D.U. nu preciza din partea cui venea șovinismul, lăsînd impresia aprecierii nediferențiate a șovinismului burgheziei națiunii dominante și a sentimentului național al maselor populare ale națiunii asuprite. Salutul comitetului central german făcea apel la acțiuni comune, organizate de comitetele centrale român, german, sîrb și slovac.

O impresie deosebită a produs cuvîntul minerului Petru Ardelean din Vulcan: „Vorbesc în numele miilor de tovarăși din Valea Jiului. Noi românii sîntem acolo în majoritate. Avem mare lipsă de foi și broșuri de agitație românești. Din partea stăpînirii sîntem foarte mult pri-

goniți. Bărbații de încredere sînt trimiși la armată pentru că iau apărarea muncitorilor. Trebuie să adunăm mai dese. La conducerea grupelor, noi românii numai cu greu am ajuns. Înainte erau la conducere numai tovarășii și maghiari. Nu trebuie ca românii să se organizeze separat, ci în frăție cu tovarășii de alt neam să lucrăm pentru îmbunătățirea sortii noastre. Vrajba dintre noi aduce foloase numai stăpînitorilor”.

Delegatul Miheli (Lugoj) a arătat că „e de lipsă organizarea plugarilor. Într-o țară agrară ca Ungaria, e chiar rușine că partidul social-democrat nu pune mai mult pond (greutate, accent — *Al. P.*) pe cucerirea țărănimii. Trebuie să ducem lumina la sat. Fac propunerea ca la cel mai apropiat congres general să se ceară începerea organizării proprietarilor mici”.

În rezoluția asupra agitației și presei se sublinia importanța și necesitatea creării secțiunilor de partid în fiecare localitate unde sînt muncitori români, precum și a înscrierii în sindicate a tuturor muncitorilor români „din industrie și de la cîmp”. Rezoluția îndruma „Comitetul Central român a se folosi de dreptul ce i-l asigură statutele partidului, spre a supraveghea ca toate interesele și cererile speciale ale muncitorilor români organizați în sindicate să fie luate în seamă și satisfăcute din partea factorilor competenți”. În privința „Adevărului”, rezoluția făcea apel pentru sprijinirea și răspîndirea cît mai largă a gazetei, pe care Comitetul Central, în funcție de posibilități, era chemat a o îmbunătăți și edita într-un format mărit.

Cel de al patrulea punct din ordinea de zi a congresului a fost consacrat *Situației politice și economice* (raportor Iosif Ciser). Problema cauzelor și caracterului războiului mondial stătea în centrul preocupărilor raportului, care aprecia că înarmările febrile au pregătit terenul pentru catastrofă : „Scînteia a venit prin atentatul de la Sarajevo, însă adevărații vinovați pentru izbucnirea focului sînt numai aceia care au făcut terenul prielnic pentru izbucnirea lui”. Raportul considera ca principală cauză a războiului tendințele imperialiste de cucerire și contradicțiile care au rezultat de aci (în primul rînd contradicțiile anglo-germane).

Rezoluția asupra situației politice exprima „regretul pentru faptul că nici acum nu s-a putut restabili înțelegerea și solidaritatea între partidele social-democratice din lume, spre a se putea începe o acțiune mare și reușită contra războiului nimicitor și pentru înăptuirea păcii fără cuceriri, pe baza dreptului tuturor neamurilor de a hotărî singure de soarta lor”.

Pe marginea raportului și a proiectului de rezoluție asupra situației politice, Tiron Albani a exprimat un punct de vedere mai apropiat de adevărul istoric obiectiv privind războiul : „Nu e adevărat că numai Anglia ar fi provocat războiul. Vina o poartă toate țările imperialiste și această vină se poate aduce Germaniei și Austro-Ungariei tot așa ca și altor țări. Ceea ce au săvîrșit puterile centrale în Ucraina, în Finlanda și în Balcani e o dovadă mult grăitoare despre scopurile ce le urmărește Germania și Austro-Ungaria în acest război. De altfel, noi, ca cetățeni ai Ungariei, avem datorința de a ataca în primul rînd politica războinică a țării noastre”.

Delegații au subliniat necesitatea menținerii și întăririi organizării sindicale unice, comune, a muncitorilor de toate naționalitățile, respectându-se interesele muncitorilor români.

Lucrările congresului au reafirmat existența dublului jug, social și național, care se exercita asupra muncitorilor și țăranilor români.

Încă înainte de congres, mai multe articole de fond și alte materiale din „Adevărul”, care pregăteau atmosfera politică a forului suprem al mișcării muncitorești și socialiste, protestau energic împotriva intensificării măsurilor de persecutare pe toate căile a populației românești din Transilvania (închiderea școlilor, restrângerea dreptului de vot, interzicerea cumpărării de pământ ș.a.), împotriva abuzurilor comise în dauna familiilor celor plecați pe front.

Darea de seamă dezbătută la congres afirma răspicat existența dublului jug, social și național, care s-a accentuat după intrarea României în război, în toamna anului 1916. Poporul muncitor român „nu este exploatat și subjugat numai ca o parte a clasei muncitoare, ci el este nedreptățit și pe teren național”. Desfășurarea lucrărilor congresului a confirmat aprecierea din raport, numeroși vorbitori aducând mărturii concrete asupra modului cum se exercita dubla apăsare. Problema aceasta, atât de importantă, care oferea socialiștilor români vaste posibilități de acțiune în rîndurile maselor largi populare, a fost prezentă nu numai în dezbaterile congresului asupra situației economice și politice, ci și în cele referitoare la agitație și presă: „Noi sîntem exploatați și ca muncitori și ca națiune”, constata raportul asupra ultimului punct.

Formulînd, la un înalt nivel de conștiință și răspundere, sarcina: „Noi, ca cetățeni ai Ungariei, avem datorința de a ataca în primul rînd politica războinică a țării noastre”, congresul a „dat cuvînt protestului muncitorimii române din Ungaria față de tendințele de anxietate ale monarhiei austro-ungare în Balcani și în special față de schimbările de hotar proiectate în paguba României, căci prin aceste cuceriri — continua rezoluția asupra situației politice — relațiile între statul român și Austro-Ungaria nu numai că nu se vor îmbunătăți, ci din contră se va înăspri numai ura și se va încuibă dorul de răzbunare în sufletul poporului îngenunchiat”. Raporturile cu Partidul Național Român au stat de asemenea în atenția socialiștilor români. Criticînd cu tărie însăși ideea tratativelor P.N.R. cu guvernul maghiar, socialiștii români apreciau că „Tisza, care nu voiește să dea drepturi nici poporului muncitor maghiar, n-are altceva de gînd decît să mulțumească pe cîțiva domni români, iar grosul poporului românesc să-l ție și mai departe în robie și asuprire. Întrucît am avut noi dreptate cînd am susținut aceasta — considera darea de seamă a Comitetului Central român la congresul din mai 1918 — dovedește și hotărîrea majorității Comitetului național român, care a respins mai tîrziu ideea unei împăcări cu Tisza, dar o dovedesc și evenimentele din timpul războiului, cînd Tisza s-a arătat pe față cît este de tiran și ce simțăminte nutrește el față de românii din Ungaria și din Ardeal”. Delegații la congres au arătat și ei că Partidul Național român a greșit atunci cînd, din cauza greutăților create de război, a renunțat la lupta politică directă. Afirmînd aceste puncte de vedere,

socialiștii români porneau de la premisa posibilității și necesității organizării unei acțiuni comune cu P.N.R., intuind astfel importanța unirii tuturor forțelor din rîndurile națiunii române în vederea eliberării naționale, care avea caracterul de cauză a întregii națiuni, a tuturor claselor și păturilor sociale, a tuturor grupărilor politice, atît din Transilvania, cît și din vechea Românie. Aprecierile asupra conducătorilor P.N.R. erau nuanțate, recunoscîndu-se că *majoritatea acestora, care formau aripa burghezo-democrată, militau pentru ridicarea poporului în sensul unui program burghezo-democrat*. Unii conducători ai P.N.R. aveau legături destul de strînse cu mișcarea socialistă. De altfel, evenimentele anului 1918 continuau, la un nivel superior, momentele de apropiere și chiar de colaborare care existau între P.N.R. și socialiștii români, încă din anii 1905—1908. Dezbaterile congresului socialiștilor români din mai 1918 asupra situației politice nu au reușit să se ridice pînă la înțelegerea problemei rădăcinilor și caracterului primului război mondial. Rezoluția nu putea să definească calea luptei împotriva războiului, deși combativitatea maselor muncitorești a răzbătut în lucrările congresului. Au fost adoptate unele hotărîri în probleme organizatorice de propagandă, presă ș.a., care au contribuit la intensificarea mișcării muncitorești. Nu s-a stabilit însă nici o măsură privind activitatea în rîndurile soldaților de pe front. La lucrările congresului a lipsit discernămîntul politic pentru a delimita solidarizarea justă a luptei proletariatului de toate naționalitățile, de identificarea necritică cu poziția greșită a conducerii P.S.D.U. față de război. Astfel, darea de seamă releva ca pe un merit faptul că „tot ce a făcut partidul nostru întreg în folosul păcii, am făcut și noi”, menționînd sprijinul acordat convocării conferinței socialiste internaționale de la Stockholm, care, prin susținerea păcii pe bază de statu-quo, slujea interesele puterilor centrale. Opinii contradictorii se manifestau și în problemele construcției de partid. Cu toate limitele sale, cu toată înțelegerea greșită a unor sarcini, congresul din mai 1918 a însemnat un moment important în dezvoltarea mișcării muncitorești din Transilvania⁴.

Potrivit memoriilor lui I. Flueraș, care trebuie, desigur, privite critic, la o consfătuire secretă a conducerii P.S.D.U. din mai 1918, asupra tacticii partidului în cazul izbucnirii revoluției, el, Flueraș, s-ar fi ridicat, cerînd începerea unei energice acțiuni revoluționare, „ca pe vremurile lui Doja, Horea, Cloșca și Iancu. Pentru această ieșire a mea am fost aspru dojenit pe loc. A doua zi” — *fapt deosebit de semnificativ* — „am fost invitat la poliția secretă. M-au descusut ce legături am cu Rakowski, cu...Take Ionescu și Ionel Brătianu. Vroiau să afle ce fonduri primim de la socialiștii din Românie”⁵.

A doua grevă generală din Austro-Ungaria a izbucnit la 18 iunie în Viena și la 20 iunie în Ungaria, cuprinzînd și Transilvania. Ea a

⁴ Pentru desfășurarea lucrărilor congresului, vezi „Adevărul”, XIV (1918), nr. 17, p. 1—3; nr. 18, p. 2—3; nr. 19, p. 1—3.

⁵ Ion Flueraș, *Amintiri din tinerețe și din revoluție*, în „Mișcarea socială”, III, 1932, nr. 10—12, iulie-septembrie, p. 1 280.

fost înfrîntă din cauza măsurilor represive ale guvernului și a lipsei unei conduceri consecvente. În parlamentul din Budapesta, un deputat constata că armata, care a tras în muncitori, este „mult mai bine prevăzută cu muniții în interiorul țării, decît la Piave”.

După congresul din 5 mai, elementele mai conștiente din fruntea mișcării muncitorești inițiază acțiuni de organizare a țărănimii. În practică însă, organizarea țărănimii era sporadică, întîrziată de măsuri birocratice, greoaie, care scoteau și mai mult în evidență neajunsurile îndrumării de la Budapesta a mișcării muncitorești și țărănești din Transilvania. În cîteva localități rurale din Cojocna, Năsăud, Alba de Jos ș.a. existau chiar organizații locale de partid, la care se adăugau membrii de partid din numeroase alte comune și o mare masă de simpatizanți activi. Socialiștii români s-au preocupat de situația grea a țărănimii din Transilvania, de frămîntările acesteia, de agravarea condițiilor ei de trai, cauzată de împletirea tot mai strînsă a exploatării moșierești cu asuprirea națională, care stătea la baza politicii statului grofilor și burgheziei maghiare. Cu toate acestea însă, activitatea de partid la sate era foarte slabă. Evenimentele revoluționare din toamna anului 1918 au surprins partidul social-democrat nepregătit la sate. Folosirea doar parțială a potențialului revoluționar din rîndurile țărănimii a diminuat forța de șoc a luptei maselor în momentele decisive.

Lupta de eliberare națională are ca obiectiv formarea statelor naționale, independente, unitare. Cauza desăvîrșirii unității statale era o cauză a întregii națiuni române, a tuturor claselor sociale. Unificarea provinciilor locuite de români era considerată de masele populare ca o necesitate absolută și urgentă a înfăptuirii țării lor firești, a libertății naționale și a dreptății sociale. Totodată, aceasta era o cauză a înțelegerii între popoare. Unitatea politică deplină nu constituia un obiectiv oarecare, paralel, juxtapus, ci se afla — organic — *in medias res*.

În coloanele presei socialiste românești din Transilvania au apărut numeroase articole care luau atitudine hotărîtă împotriva asuprii naționale, făcîndu-se distincția necesară între șovinismul claselor stăpînitoare maghiare și conștiința națională a maselor populare românești.

Embrionul semnificativ, simbolul desăvîrșirii unității statale a poporului român, l-a constituit statornicirea din cele mai vechi timpuri și dezvoltarea neîncetată a legăturilor dintre românii din toate ținuturile românești; *în acest cadru*, legăturile dintre mișcarea muncitorească din vechea Românie și cea din Transilvania au jucat un rol de seamă, nu numai pe planul social, al întăririi conștiinței de clasă, ci și pe planul luptei de eliberare națională, contribuind la consolidarea unității statale a poporului nostru. Legăturile dintre mișcarea muncitorească din Transilvania și cea din vechea Românie nu pot fi confundate cu legăturile internaționaliste ce se stabilesc între mișcarea muncitorească din diferite țări.

Aprecierile făcute de mișcarea muncitorească din Transilvania asupra situației social-politice a vechii României atestă adevărul că și privirile proletariatului aparținând celei mai numeroase, oprimate și mai vechi populații din Transilvania erau îndreptate cu toată atenția spre România: soarta României „nu poate lăsa nepăsător pe nici un fiu al neamului românesc”. Urmărind îndeaproape desfășurarea și deznodământul tratativelor păcii de la Buftea-București, mișcarea muncitorească și socialistă română din Transilvania protesta cu tărie împotriva acestui tratat de jaf, împotriva modificărilor de frontieră impuse României, combătând poftele anexioniste ale celor mai reacționare cercuri ale burghezo-moșierimii maghiare, exprimate de unele organe de presă care cereau „pedepsirea” României pentru intrarea în război de partea Antantei. „Ar fi cea mai mare greșeală din partea puterilor centrale dacă s-ar folosi acum de neputința României și ar ciopîrți-o și ar batjocori-o” avertizau socialiștii români din Transilvania⁶.

În articolul acuzator intitulat *Reacțiunea se bucură*, Emil Isac demasca faptul că „la tratativele de pace față cu România s-a ascultat sfatul contelui Tisza reacționarul încarnat, apărătorul feudalismului împilator de naționalități... Noi respingem din convingere orice atac la existența unui stat, la siguranța lui, la viitorul său, căci... orice tendință agresivă între state se răzbună prin o serie de războaie purtate în taină ori pe față”. Articolul făcea distincția necesară între „șoviniștii unguri”, care „își propun ca să șicaneze cum nu se poate mai mișelește naționalitățile” și „glasul cumpătat al social-democrației din Ungaria, care și astăzi este o forță considerabilă”, dar care „va trebui să se declare asupra situației”. Autorul sublinia faptul că „marea mulțime nu este încântată de ariile patriotice”, conchizînd: „nu pace separată, ci pace în afară și înăuntru, cu toate popoarele, cu toată lumea”⁷. Organul central al P.S.D.U., „Népszava”, publicase materiale despre pacea imperialistă impusă României, despre planurile de federalizare a unor țări balcanice în cadrul Austro-Ungariei, dar se rezuma adesea la reproducerea știrilor telegrafice. Chemarea lansată de Emil Isac, ca social-democrația „să se declare asupra situației” a determinat publicarea unor articole de atitudine deschisă a ziarului „Népszava”⁸.

În coloanele „Adevărului” au răzbătut însă și unele erori grave în aprecierea situației din România, care serveau interesele imperialismului puterilor centrale. Sursa acestor erori o constituie presiunile exercitate de unii lideri social-democrați de dreapta maghiari și, în general, de ideologia capitulantă a social-șovinismului.

Asemenea aprecieri greșite nu făceau distincțiile care se impuneau, nevăzînd rolul maselor populare, al intelectualității democratice, în realizarea unității statale, evaluînd situația și perspectivele luptei

⁶ „Adevărul”, XIV (1918), nr. 6, p. 2; nr. 7, din 18 februarie/3 martie, p. 1; nr. 8, p. 1-2.

⁷ Ibidem, nr. 9, p. 1.

⁸ Ibidem, nr. 10, p. 1; vezi și „Népszava” nr. 36, 43, 56, 65, 79, 108, 109, 133/1918.

naționale și sociale în funcție de conjunctura politică, de poziția României în război.

Orientarea de ansamblu însă, a mișcării socialiste românești din Transilvania în problema păcii imperialiste impusă României, a fost justă.

Știrile și comentariile — atîta cît era îngăduit să apară — din presa socialistă contribuiau la formarea unei imagini unitare asupra luptei maselor populare din toate regiunile românești. Ecoul în Transilvania al evenimentelor „din țară” se va amplifica în toamna anului 1918.

Întrucît cauza desăvîrșirii unității statale era o cauză a întregii națiuni române, a tuturor claselor sociale, se făcea tot mai simțită necesitatea obiectivă a unirii tuturor forțelor politice din rîndurile națiunii române.

Încă în perioada premergătoare evenimentelor din octombrie-noiembrie 1918, socialiștii români au adresat apeluri repetate în vederea activizării mișcării naționale. Unii conducători ai Partidului Național Român au manifestat o orientare mai realistă în problema colaborării cu socialiștii. Prin pana lui Emil Isac, socialiștii români cereau, încă în decembrie 1917, ca *Partidul Național Român să intre în acțiune*⁹. Îndemnuri similare au fost adresate și în alte articole, precum și de la tribuna Congresului socialiștilor români din Transilvania, din mai 1918.

La ședința din 25 septembrie 1918, Comitetul Central român a luat inițiativa stabilirii contactului direct cu P.N.R., în vederea constituirii pe bază de paritate a unui consiliu național. Primul contact a avut loc la 6 octombrie, reprezentanții P.N.R. acceptînd, în principiu, propunerile socialiste¹⁰. Problema raporturilor cu P.N.R. nu a fost însă înțeleasă în toată complexitatea ei de către socialiști, care în mod practic, deși luaseră inițiativa, au pierdut treptat tot mai mult teren; ei nu au formulat o bază principală a colaborării cu P.N.R.

Pe de altă parte, la 20 septembrie 1918 a avut loc la Londra Conferința internațională a socialiștilor naționalităților oprimate, care a adoptat o declarație, semnată, între alții, și de delegatul „Secției socialiste române din Transilvania”, Ion Borteș. În declarație se arăta că luptele naționalităților se dezvoltă cu o acuitate și cu o „vigoare revoluționară” crescînd, citîndu-se, între altele, protestele contra păcii de la București, formarea legiunilor române în Italia și în Franța ș.a.

„Dacă socialismul dorește să lucreze cu toate forțele sale la realizarea unei păci drepte și onorabile, el va trebui, mai mult ca niciodată, să dea satisfacție acestor mișcări. Proletarii naționalităților oprimate suportă dubla opresiune a capitalismului și a străinului. Delegații consideră necesar să pună în fața Internaționalei problema națională în toată

⁹ „Adevărul”, XIII, 1917, nr. 9 din 3 16 decembrie, p. 1—2; vezi și ibidem, XIV, 1918, nr. 10, p. 1.

¹⁰ Cf. ms. ing. Enea Grapiși (fost membru al Consiliului național român central din partea socialiștilor) intitulat *Calendarul evenimentelor premergătoare și revoluția din 1918*, București, 1961, lucrare depusă la Institutul de istorie „Nicolae Iorga” al Academiei, p. 7 10.

ampluarea ei” — se arată în declarația amintită. Autorii acestui important document apreciau că un rol de seamă revenea proletariatului în determinarea unei politici ferme, avînd ca scop recunoașterea deplină a dreptului popoarelor la autodeterminare și formarea Societății națiunilor. Semnatarii dădeau expresie conștiinței că sînt mandatarii maselor populare, înțelegînd să militeze împreună cu toate forțele democratice și revoluționare din țările lor¹¹.

Nota din 14 septembrie, prin care Burian, ministrul de externe austro-ungar, propunea Antantei tratative de pace într-o țară neutră, a fost amplu comentată de presa socialistă românească din Transilvania, fiind considerată ca tardivă¹².

La 13 octombrie 1918 a avut loc Congresul general al P.S.D.U.

În cuvîntul de deschidere, Gárbai Sándor, pornind de la constatarea că „monarhia austro-ungară a încetat de a mai fi o unitate politică, toate popoarele ce locuiesc aci, folosindu-se de dreptul liberei dispunerii, hotărâsc singure asupra sorții lor”, definea limpede scopul congresului: „de a găsi modul cum să se creeze în locul Ungariei de azi, *Ungaria popoarelor* și a celor cari lucrează” (subl.ns.). Kúnfi Zsigmond, raportorul *unicului punct al ordinii de zi*, intitulat *Pacea și viitorul Ungariei*, a demască manevrele claselor dominante maghiare care urmăreau să-și asigure prin tratativele de pace „domnia politică în interiorul țării ce va rămîne” (subl. ns.), creînd noi partide politice, trecînd dintr-un partid în altul etc. Comentînd zvonurile potrivit cărora delegatul Ungariei la conferința de pace ar putea fi tocmai groful Andrássy, raportul reamintea susținerea de către acesta a unor acțiuni anexioniste între care „tăierea unei bucăți bune de pămînt din corpul României”. Raportul preciza că „noi recunoaștem dreptul de liberă dispunere al naționalităților ... Oricari vor fi împrejurările în viitor, Ungaria nu poate urma altă cale decît aceea bătută de lumea întreagă, care e calea liberei dispunerii asupra sorții lor”. -Accepția „dreptului de liberă dispunere” era însă cea arătată mai sus. O amplă caracterizare se făcea în raport lui Apponyi — „reprezentantul tipic al celei mai crude apăsări naționale, care nu numai pămîntul a voit să-l ia de la naționalități, dar s-a atins de cea mai sfîntă proprietate a omului, de limba maternă...”. Aprecieri asemănătoare se fac cu privire la Wekerle, Szterényi și alți politicieni maghiari: „Politica făcută de astfel de oameni a dus țara la pieire, iar azi Ungaria e privită în lume ca o insulă a reacțiunii și asupririi. Sistemul acesta trebuie să-l doborîm noi și să eliberăm poporul Ungariei din temnița grozavă în care l-au băgat stăpînitorii feudali. Dacă aceasta n-o vom putea face — preciza raportorul —, atunci vom spune fraților noștri de altă naționalitate să nu mai stea pe gînduri, ci

¹¹ „La Transilvanie”, Paris, 1918, I, nr. 11, din 15 octombrie, p. 17—18.

¹² Vezi „Adevărul”, XIV, 1918, nr. 36, p. 1 (articolul de fond intitulat *Prea tîrziu*); nr. 37, p. 1; nr. 41, p. 2.

să caute a se despărți de țara ungurească, că dacă noi vom fi condamnați a tînji și mai departe, cel puțin ei să se elibereze. Noi voim o Ungarie independentă și aceasta să nu mai fie nici în legătură cu Austria, nici în alianță cu Germania. Iar înăuntru să fie bazată pe egala îndreptățire a tuturor naționalităților, precum și pe democrație” (subl. ns.).

Raportul conținea deci o vehementă demascare a claselor dominante maghiare și o schiță politică a Ungariei postbelice, din care însă nu lipseau nici de astă dată inconsecvențele și rezervele în problema naționalităților: dreptul acestora de „a se despărți de țara ungurească” era condiționat de nereușita luptei pentru democratizarea vieții social-politice interne din Ungaria; se preconiza ca națiunile să contribuie la această luptă (ceea ce era just) și să aștepte rezultatul luptei (ceea ce nu mai era just), iar numai în caz de eșuare a acesteia să proclame despărțirea de statul ungar. Înăbușirea temporară, de către reacțiune, a luptei pentru democratizare internă aducea însă cu sine și jugularea, tot temporară, a luptei de eliberare națională, agravarea contradicțiilor naționale. Potrivit acestor teze, naționalitățile nu puteau spera în acordarea dreptului de autodeterminare completă — nici în cazul succesului, și nici în acela al eșuării temporare a luptei pentru democratizarea internă. Practica a infirmat această „cale” de rezolvare a problemei, oferind încă un indiciu obiectiv al oportunismului în problema națională, condamnat de mersul evenimentelor, depășit sub propriile priviri, de lupta revoluționară a maselor.

În discursul reprezentantului Secției române, rezultă că cenzura a suprimat pasajele care dezvoltau ideea „dreptului de liberă dispunere al popoarelor”, care înfățișau asupra națională a poporului român și care exprimau neîncrederea „față de așa-zisele partide naționale maghiare”. Deși Flueraș declara: „noi nu ne putem lega ținuta politică de viitor de voința lui Wilson ori a altor politicieni sau comandanți antantiști ... dar nu ne putem încrede nici în viitoarea politică a naționaliștilor români...”, exprimînd totodată o rezervă importantă și față de Károlyi (din cauza trecutului politic al acestuia și a caracterului eterogen al partidului său), cu toate acestea, în discursul lui Flueraș și-a făcut loc, ca un ecou al poziției de expectativă a unei bune părți a conducerii P.N.R., aprecierea conform căreia rezolvarea arzătoarelor probleme social-politice ale poporului român din Transilvania „nu va depinde de la noi”¹³.

Ulterior, în însemnările sale memorialistice, Flueraș afirma că la congres ar fi susținut un punct de vedere mult mai avansat, potrivit căruia, „deși muncitorimea română din orașe și din sate nu are inte-

¹³ „Adevărul”, 1918, XIV, nr. 40 din 6/20 octombrie, p. 1—2. Vezi și Tiron Albani, *Douăzeci de ani de la unire*, Oradea, 1938, p. 186.

rese comune nici cu burghezia română, nici cu Brătienii, nici cu Maniu, cu toate acestea noi luptăm fără rezervă pentru aplicarea principiului de autodeterminare a popoarelor ... De notat — scria Flueraș — că înainte vreme nouă românilor nu ni se da mare importanță în partid, în special la congrese, de astă dată însă privirile erau așintite asupra noastră!"¹⁴. Grăitor este faptul că, în relatarea discursului lui Flueraș, organul central al P.S.D.U., „Népszava”, a strecurat — desigur, nu întâmplător — o inexactitate. Redînd liber, parafrazînd acel pasaj din cuvîntarea lui Flueraș în care se exprima convingerea că drepturile odată cucerite nu vor mai putea fi răpîte, redacția ziarului a găsit de cuviință să adauge pentru cititorii săi, pe seama delegatului român, cuvintele: „nici în cazul în care am fi despărțiți (de Ungaria. — A.L.P.) împotriva voinței noastre”. Această mențiune apare de două ori în textul amintit, a doua oară specificîndu-se explicit: „anexarea cu forța la România”¹⁵. Asemenea afirmații erau menite să sugereze iluzia că muncitorii români s-ar putea opune unirii cu România, țara lor firească și adevărată. Un istoric maghiar aprecia că la congresul din octombrie 1918, „intenția conducătorilor partidului a fost aceea de a determina comitetele naționalităților să adere cu fermitate la linia politică a conducerii partidului, care voia să salveze integritatea teritorială a Ungariei cu ajutorul anumitor reforme”¹⁶. Orientarea oportunistă care sprijinea „propria burghezie”, nu numai în război, ci și în problemele interne, a devenit predominantă și în Ungaria. Este cu atît mai edificatoare filiația ideologică comună a manifestărilor naționaliste ale unor lideri din perioada de pînă în toamna anului 1918 și a manifestărilor subit „internaționaliste”, de la sfîrșitul anului 1918, care urmăreau menținerea integrității teritoriale a vechii Ungarii. În lucrarea sa *Magyarország és háboru* (Ungaria și războiul), liderul social-democrat maghiar Gárámi Ernő proclama: „Clasa muncitoare din Ungaria are tot atît de puțin interes în fărîmițarea Ungariei, ca și stăpînitorii ei”¹⁷. În alunecarea „pe panta social-șovină un rol însemnat l-a jucat faptul că atît partidul austriac, cît și cel ungar s-au identificat în mod necondiționat cu interesele integrității teritoriale, care erau programul minimal al tuturor grupărilor politice ale burgheziei ungare. Principiul menținerii integrității teritoriale cu orice preț a avut un caracter imperialist, deoarece năzuia să asigure dominația burgheziei maghiare asupra a peste o jumătate din populația țării, care nu apar-

¹⁴ Ion Flueraș, *Amintiri din tinerețe și din revoluție*, în „Mișcarea socială”, 1932, III, nr. 10—12, iulie-septembrie, p. 1 281.

¹⁵ Vezi „Népszava”. 1918, XLVI, nr. 241 din 15 octombrie, p. 5. Citat de Kende János în „Párttörténeti Közlemények”, 1963, nr. 1, p. 158 (despre luarea de poziție a secțiilor naționalităților la congresul extraordinar al Partidului Social-Democrat din Ungaria din 13 octombrie 1918).

¹⁶ Kende János, *op. cit.*

¹⁷ „Szociálistmus”, 1916, nr. 1, p. 11—14. Cf. Csatóry Dániel, *Magyar-Román Kapcsolatok*: (Legături româno-maghiare), Budapesta, 1958, p. 97.

ținea națiunii maghiare” — apreciază istoricul maghiar Gálantai József¹⁸.

În aceeași zi cu congresul P.S.D.U. — 13 octombrie —, a avut loc o mare întrunire a muncitorilor români de la Csepel, *care a demonstrat mult mai limpede poziția muncitorimii*. La Csepel lucrau circa 5 000 de muncitori români, concentrați în industria de război. La întrunire au participat și numeroși intelectuali, studenți ș.a. Trimisul Comitetului Central român, Tiron Albani, a înfățișat „suferințele îndurate de poporul român sub domnia clasei feudalo-șoviniste maghiare, căreia îi va pune capăt furtuna ce se ivește la orizont”; vorbind despre „ținuta socialistilor români față de liberarea poporului român desmoștenit”, T. Albani a arătat că muncitorimea „pretinde ca, împreună cu toate națiunile din Ungaria, și românii să aibă drept de liberă dispunere asupra sorții lor, *adică ei singuri să hotărască forma de stat în care vor să trăiască în viitor*” (subl. ns.). Muncitorii Atanasie Poenar, Trăilă Zbegan, Nicolae Mailat și Dumitru Porțian „au pretins cu tărie dreptul de liberă dispunere și au arătat că numai independența deplină a Ardealului, poate aduce adevărata dezrobire a poporului român; adunarea cere independența desăvârșită a Transilvaniei”¹⁹.

Însemnătatea deosebită a acestei întruniri reiese și din faptul că, avînd loc aproape concomitent cu ședința de la Oradea a conducerii P.N.R. (12 octombrie) și cu congresul P.S.D.U., permite unele aprecieri comparative. Prin inițiativa creării C.N.R. și prin întrunirea de la Csepel, socialistii români au premers burgheziei, iar în unele privințe au ajuns mai departe în formularea revendicărilor, situîndu-se pe o poziție mai radicală, creînd condiții politice pentru realizarea năzuințelor populare. Acestea nu scad cu nimic importanța reală a ședinței de la Oradea a Comitetului Executiv al P.N.R. și a rezoluției citite în parlamentul din Budapesta, mai ales din punct de vedere al folosirii formelor legale, pentru manifestarea publică a năzuințelor poporului român. Întrunirea de la Csepel a fost prima manifestare hotărîită a mișcării muncitorești române din Transilvania și Ungaria, în faza istorică decisivă din toamna anului 1918. Luări de poziție pentru desăvîrsirea unității politice au avut loc încă de la începuturile mișcării muncitorești atât în Transilvania, cît și în vechea Românie. Masele muncitorești românești au depășit în acțiune, în mod net „soluția” preconizată la congresul P.S.D.U., ce avusese loc în aceeași zi cu întrunirea de la Csepel, și, într-o măsură, poziția unor conducători ai Secției române și ai P.N.R. Revendicările afirmate la Csepel lărgeau mișcării muncitorești posibilitățile modului de a pune deschis problema unirii.

Puternice manifestări aveau loc în Transilvania încă de la începutul lunii octombrie, la Arad, Timișoara, Lugoj, în Valea Jiului, Munții

¹⁸ Gálantai József, *Magyarország az első világ háboruban* (Ungaria în timpul primului război mondial), Budapesta, Edit. Gondolat, 1964, p. 136, 249 și 327.

¹⁹ *Adevărul*, XIV, 1918, nr. 40, p. 3.

Apuseni ș.a. Masele populare cereau pace, libertate națională, drepturi politice. În acest timp, „Adevărul”, organul socialistilor români, ajunsese să aibă un tiraj de 18 000 de exemplare ²⁰.

Evenimentele evoluau rapid, în direcția disoluției totale a „monstrului cu două capete”. Presa socialistă românească din Transilvania a salutat cu entuziasm aceste semne ale descompunerii celui de al doilea „bolnav” al Europei.

În a doua jumătate a lunii octombrie a avut loc pregătirea constituirii Consiliului național român. Unii conducători ai P.N.R. au căutat să tergiverseze acest act, să evite finalizarea contactelor cu socialistii, purtând în același timp tratative cu contele Károlyi Mihály, sperând să poată prelua în exclusivitate conducerea luptei de eliberare națională.

La miezul nopții de 30/31 octombrie 1918, au răsunat împușcături în zona străzii Konti, unde se afla sediul C.C. român, a cărui ședință era pe sfârșite. Revoluția izbucnise, dar „mai devreme decât așteptam”, după cum mărturisește Flueraș. Ședința C.C. român dezbătea, articol cu articol, statutele sfaturilor muncitorești. „Mihuț, care rareori aștepta sfârșitul ședinței, plecase spre casă, dar iată-l reîntors după câteva minute. Era transfigurat. Din stradă se auzeau împușcături. Atîta ne-a putut spune Mihuț: Fraților, revoluția a izbucnit. Am lăsat dracului de statute și am coborît și noi în stradă. Într-adevăr, în oraș aveau loc îmbrățișări între civili și soldați și puștile pocneau în aer cu alaiuri. Armata trecuse de partea poporului” — astfel descrie un martor ocular evenimentul ²¹. Participanții la ședință s-au răspîndit în oraș, în grupuri restrînse, urmînd a se reîntîlni în dimineața de 31 octombrie. I. Mihuț și E. Grapini au participat la ocuparea centralei telefonice „Jozsef Központ” din str. Baross. Cu excepția celor două regimente de bosnieci cantonate în Buda, unitățile militare — în special cele din Pesta — s-au alăturat Consiliului național maghiar. Regimentul de artilerie ce staționa în Kelenföld s-a postat în fața hotelului „Astoria”, sediul Consiliului național maghiar. Tunurile au fost puse în poziția de tragere, îndreptate spre Buda, unde se afla palatul regal, citadelă a reacțiunii habsburgice. Pe Dunăre, în fața parlamentului, acostau monitoare cu marinari revoluționari. Sfatul muncitoresc și Consiliul militar, creat la 25 octombrie, conduceau efectiv acțiunile revoluționare. În Consiliul militar din Budapesta erau și muncitorii români Ion Mihuț, Zaharia Pop, Ion Budeanu, George Grădinaru, Pavel Buciumeanu, C. Androne, Victor Taflan, Pavel Marcu, Petre Borzescu și alții ²².

În noaptea de 30/31 octombrie au fost eliberați dezertorii, militarii și deținuții politici — unii, condamnați la moarte — din cazarma „Maria Tereza” și din închisoarea din str. Konti. A fost ocupată comenduirea și capturați generalii Lukácsics și Várkonyi, care au fost aduși în fața Consiliului național maghiar. Toate clădirile publice și guvernamentale au fost ocupate. În zorii zilei de joi 31 octombrie 1918, reacțiunea era zdrobită de revoluția victorioasă.

²⁰ Cf. Ion Flueraș, *op. cit.*, p. 1 279; Enea Grapini, *op. cit.*

²¹ Ion Flueraș, *op. cit.*, p. 1 281—1 282.

²² Tiron Albani, *op. cit.*, p. 157—158.

Potrivit înțelegerii anterioare, în dimineața zilei de 31 octombrie — deci în plină desfășurare a revoluției burghezo-democratice — a avut loc la hotelul „Jägerhorn” constituirea Consiliului național român, în care au intrat câte șase reprezentanți ai P.N.R. și ai socialiștilor români²³.

Imediat după constituirea Consiliului național român (C.N.R.), s-a redactat un manifest către poporul român, care a fost imprimat în tipografia organului de presă al socialiștilor români și expediat prin curieri speciali sau ocazionali, în mii de exemplare, în toată Transilvania. Totodată, a fost redactată o ediție specială a „Adevărului”, în 18 000 de exemplare, apărută în aceeași zi de 31 octombrie, dar antedatată 21 octombrie/3 noiembrie — ziua de apariție a numărului obișnuit, duminical, al gazetei.

Ediția specială se deschide cu textul manifestului amintit, intitulat : „*Revoluția a învins*”²⁴.

Comentînd rezultatele revoluției, care a impus *Sfatul național maghiar la putere*, aceeași ediție specială a gazetei socialiste românești arăta : „noi ne-am constituit Consiliul național român pe baza drepturilor ce ni le asigură împrejurările” și cerea „ca toți românii să se alătore de acest consiliu și să declare alăturare lor *comunală* cît mai în grabă”²⁵. *Revoluția burghezo-democratică* s-a soldat cu înlăturarea de la putere a magnașilor, cu preluarea conducerii de către burghezie și aripa de centru și de dreapta a social-democrației, care, în alianță, au căutat să tempereze avîntul revoluționar al maselor, să limiteze procesul transformărilor democratice și să împiedice despărțirea de stat a popoarelor asuprite.

Revoluția a cuprins întreaga monarhie. Mari manifestații au avut loc în Transilvania, la Timișoara, Oradea, Arad ș.a. Luptele muncitorești și țărănești s-au intensificat îndeosebi între 31 octombrie și 2 noiembrie — la Cluj, Reșița, Timișoara, Brașov, Oradea, Lugoj, Valea Jiului, Arad, Anina, Sibiu, Sighișoara, Dej, Tîrgu-Mureș, Turda, în Munții Apuseni etc. În numeroase centre s-au înființat sfaturi muncitorești. Acțiunile se îndreptau împotriva organelor locale ale puterii de stat și împotriva autorităților militare. Răscoalele țărănești au luat o amploare deosebită²⁶. Obiectivele acestei mari mișcări de masă erau : lichidarea resturilor feudale, a marii proprietăți moșierești ; înfăptuirea libertăților democratice, în primul rînd a votului universal ; cucerirea dreptului de autodeterminare, prin despărțirea Transilvaniei de Austro-Ungaria și unirea cu România ; înlăturarea aparatului de stat burghezo-moșieresc maghiar ; înfăptuirea păcii. În prima decadă a lunii noiembrie, autoritatea vechiului regim era dizolvată : armata, jandarmeria, poliția, organele locale — erau înlăturate sau anihilate. Vechiul stat ungar, principalul instrument al exploatării sociale și al asupririi naționale, era distrus. Aceasta a creat condiții favorabile pentru realizarea năzuințelor maselor populare, în vederea unirii Transilvaniei cu România pe cale democratică.

Cu prilejul înlăturării monarhiei și proclamării republicii în Ungaria, Emil Isac cînta prohodul dinastiei habsburgice : „S-a întîmplat, înalte

²³ Enea Grapini. *op. cit.* ; I. Flueraș, *op. cit.*, p. 1 281—1 282.

²⁴ „Adevărul”, 1918, XIV, ed. separată (specială) din 21 octombrie/3 noiembrie, p. 1.

²⁵ *Ibidem*, p. 1—2 (subl. ns.).

²⁶ *Ibidem*, p. 2. Vezi și *Din Istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a 2-a, p. 426—432, și vol. *Destrămarea monarhiei austro-ungare...*, p. 175—177.

Habsburge, comedia s-a sfârșit. Și mucle de luminare îți arde la deget. Du-te și-ți sapă mormîntul! . . . Noi vrem frățietate, egalitate cu toate neamurile, căci nouă nu oamenii ne-au fost dușmani, ci stăpînii lor". Unul dintre participanții la acest eveniment, vorbind în numele muncitorimii române, arăta : „Ne bucurăm din toată inima de proclamarea republicei ungare, însă bucuria noastră va fi fără margini atunci cînd se va proclama republica română”²⁷.

Mișcarea revoluționară cu caracter burghezo-democrat din Transilvania nu este o reflectare a evenimentelor din Ungaria. Ea a izbucnit sub impulsul acestor evenimente, dar s-a desfășurat pe o cale proprie, ca urmare a particularităților generate de însăși situația deosebită pe care o avea Transilvania în cadrul monarhiei austro-ungare. Natura contradicțiilor, intensitatea lor și aspirațiile poporului român caracterizau distinctiv Transilvania. Existența statului național român a influențat, de asemenea, desfășurarea evenimentelor revoluționare din Transilvania din toamna anului 1918²⁸.

Presă socialistă românească și-a concentrat atenția, încă din primele zile după victoria revoluției burghezo-democratice, asupra negării integrității teritoriale a vechii Ungarii, asupra despărțirii Transilvaniei de Austro-Ungaria și a unirii ei cu România, asupra necesității convocării unei mari adunări cu caracter reprezentativ, care să consacre voința liber exprimată a maselor populare.

În acest timp, regimul Károlyi intrase deja în conflict²⁹ cu năzuințele juste, de eliberare națională, ale poporului român, sperînd că schimbarea politică produsă în Ungaria va determina Antanta să admită menținerea Transilvaniei în cadrul Ungariei. Deși cenzura fusese suprimată, însuși articolul din ediția specială a gazetei socialiste românești care anunța cu satisfacție preluarea puterii de către Consiliul național maghiar și victoria revoluției prezintă pasaje suprimate.

La sediul C.C. român au avut loc consfătuiri în zilele de 1—2 noiembrie, stabilindu-se obiectivele și sarcinile socialiștilor la centru, în Consiliul național român, precum și în organizarea C.N.R. comitatense, orașenești și comunale, cu participarea cît mai numeroasă a muncitorilor și țăranilor, în vederea preluării efective a puterii de către C.N.R. În 6 noiembrie, toți membrii C.N.R.C. desemnați a se stabili la Arad sosiseră deja aci. Socialiștii din C.N.R.C. țineau legătura cu C.C. român prin curieri și telefon³⁰.

În județul Arad, prizonierii, care „au adus cu sine un quant de bolșevism”, erau supuși unor măsuri de control și carantină³¹. „Revista

²⁷ „Adevărul”, 1918, XIV, nr. 45 din 10/24 noiembrie, p. 3.

²⁸ *Din Istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a 2-a, p. 425.

²⁹ Vezi Gábor S., *A burzsóá-szociáldemokrata kormány a dolgozónép forradalmi harcá ellen. Dokumentumok a magyarmunkásmozgalom történetéből 1918 október 31-november 20* (Guvernul burgheziei și social-democrației împotriva luptei revoluționare a poporului muncitor. Documente din istoria mișcării muncitorești maghiare, 31 octombrie—20 noiembrie 1918), în „Levéltári Közlemények”, Budapesta, 1954, XXV.

³⁰ Enea Grapini, *op. cit.*, p. 27—29.

³¹ Arh. ist. centrală, fond. C.N.R. Arad, nr. 6/1918.

economică” organul cercurilor bancare românești din Sibiu, vedea ceva mai lucid situația: „*Trebuie o distincție exactă. Bolșevicii sînt numai electricitatea, dar norii sînt nefericiții demobilizați, ajunși astăzi la sapă de lemn*”³².

Calea de rezolvare a problemei naționale era înțeleasă tot mai clar și în rîndurile mișcării muncitorești. „Revoluția și capitulația a creat pentru toate națiunile din țară puțința ca singure să-și hotărască soarta, singure să decidă asupra viitorului lor și singure să-și croiască cadrele de stat în care vor dori să trăiască în viitor. Între împrejurările acestea am ajuns și noi românii la încrucișarea drumurilor. *Consiliul național român este chemat acum a merge cu un pas mai departe și a declara în mod clar și lămurit că voim ca întreg poporul român din Ungaria, Transilvania și Banat să fie întrebat prin referendum, printr-o votare obștească, în ce cadre de stat voește să trăiască în viitor*”, arăta organul de presă al socialiștilor români, în articolul de fond intitulat *Ce vrem?*³³. Prin luarea de poziție a lui Emil Isac din articolul *Spre libertate* și prin chemarea de mai sus, *social-democrația română din Transilvania* pune, încă la începutul lunii noiembrie, problema necesității unei mari consultări populare, a unei mari adunări naționale. Acest fapt atestă o dată mai mult rolul activ, de frunte, al mișcării socialiste în lupta de eliberare națională, rol care s-a manifestat prin inițiative ce au premers sau chiar au stimulat acțiunile burgheziei în mișcarea națională. De menționat este, de asemenea, faptul că, pînă la reparația „Românului” (8 noiembrie), gazeta socialistă „Adevărul” a fost folosită și ca organ al C.N.R., continuînd a îndeplini această funcție și după data amintită.

Adunarea națională urma să fie instrumentul realizării unității politice românești. În conștiința poporului român din Transilvania, ideea adunării naționale ca instituție politică reprezentativă s-a dezvoltat și adîncit tot mai mult în cursul îndelungatei sale lupte de eliberare națională, atîngînd culmile pe care le reprezintă adunarea de la Alba-Iulia. Ideea convocării unei mari adunări naționale a pornit de jos, din masele populare cele mai largi din Transilvania, păstrătoare ale tradițiilor revoluționare de la 1848; ele făceau din adunarea națională o instituție căreia îi atribuim o înaltă menire istorică. Continuitatea ei în conștiința poporului a reactualizat, în condițiile noi, în momentul culminant și decisiv din toamna anului 1918, această menire. Ideea a fost preluată de Consiliul național din însăși conștiința maselor populare. După cum am văzut, proletariatul român din Transilvania avea și el vie, în propria sa conștiință, această idee călăuzitoare.

„*Întreg poporul român se alătură la Consiliul național român*”, anunța organul mișcării socialiste românești din Transilvania la 10 noiembrie. „Muncitorimea română declară că se alătură cu trup și suflet la Consiliul național și așteaptă ca acest consiliu să fie la înălțimea chemării, lucrînd atît pentru dezrobirea națională a neamului românesc din Ungaria și Tran-

³² „Revista economică” — Sibiu, 1918, XX, nr. 47 din 23 noiembrie. Vezi și Arh. ist. centrală, Fond C.N.R. Caransebeș, nr. 88/7365/1918.

³³ „Adevărul”, XIV, 1918, nr. 43 din 28 octombrie/10 noiembrie, p. 1 (subl. ns.).

silvania, *cît și pentru ridicarea la o treaptă socială* mai bună a poporului muncitor român și a țărănimii române” (subl. ns.). Presa socialistă românească relatează pe larg despre alăturarea studențimii române din Budapesta la C.N.R. O delegație a C.N.R., formată din doi socialiști și un reprezentant al P.N.R., a acționat pe lângă ministerul de război din Budapesta, determinînd emiterea unei ordonanțe, prin care trupele formate din soldați români erau îndrumate să depună jurămîntul către C.N.R., să se organizeze, sub conducerea ofițerilor români, în formațiuni cu drapel românesc ³⁴.

Organul socialiștilor români din Transilvania a dat și el publicității declarația lui Jászai Oszkár privitoare la atitudinea noului guvern ungar față de naționalități; cu toate că se declara în favoarea dreptului de autodeterminare, Jászai susținea deschis menținerea integrității teritoriale.

Deși avea un conținut mai radical, aceeași poziție o exprima în esență și *Manifestul intelectualilor maghiari către națiunea lor*.

Gazeta socialistă românească din Transilvania a publicat mesajul prin care Departamentul de Stat al S.U.A. recunoștea justetea cauzei naționale a poporului român ³⁵.

Constituirea Consiliului național român local din Budapesta, care a avut loc la 11 noiembrie la sediul Secției române a P.S.D.U. din piața Kalvárja, oferă indicii cu privire la curentele politice din interiorul consiliilor naționale române. La întrunire au participat muncitori, intelectuali și soldații români. Ioan Erdélyi (P.N.R.) a declarat : „Noi o singură țintă avem : ca toate ținuturile românești să formeze un singur stat. Unirea noastră cu România trebuie să se facă fără nici o condiție”. În numele socialiștilor, Ioan Mihuț cerea „ca nu numai o singură clasă, ci întreaga națiune română să fie eliberată. Să nu uităm starea grozav de tristă a țărănimii din România. Nu trebuie să lăsăm să se mai repete suferinți ca acelea cari au provocat răscoala țărănimii din România în 1907. Cînd se va pune chestia unirei noastre cu România, va trebui atunci să punem condițiuni României, să pornească pe calea democrației celei mai largi, și să se sfîrșească cu domnia ciocoilor . . . Cînd veți pleca în Ardeal să faceți agitație, să nu băgați în capul românilor ideea ca să ne unim cu România fără nici o condiție”. În același sens a vorbit și Tiron Albani.

În C.N.R. local din Arad, constituit la 3 noiembrie, au fost aleși din partea socialiștilor : Vasile Maghiar, Ioan Costa și Ludovic Feier, împreună cu trei reprezentanți ai P.N.R., deci pe bază de paritate între cele două partide. Întruniri populare, la care au participat delegați ai C.C. român, au avut loc în numeroase localități : la Timișoara (10 noiembrie), Vârșandul Nou și Vechi, Micălaca (delegat I. Receanu, s-a ales „sfatul popular”), Pecica Română (s-a constituit C.N.R. local, cuprinzînd cinci socialiști) etc. La Dognecea s-a ales „Consiliul muncitoresc” local, în care au intrat și muncitori de alte naționalități. La Bocșa Română și Bocșa Montană (12 noiembrie, delegați Iosif Renoiu și Basil Surdu),

³⁴ Ibidem, p. 1—2.

³⁵ Ibidem, p. 2.

participanții la discuții au subliniat însemnătatea unirii forțelor în cadrul C.N.R. După terminarea întrunirii s-a intonat, alături de „Deșteaptă-te române”, cântecul muncitoresc „Pe steagul roș”. La Ocna de Fier s-a ales „Consiliul muncitoresc local”, care era în realitate un consiliu național, întrucât nu cuprindea numai reprezentanți ai muncitorilor: semnificativ este tocmai faptul că, deși era un organ cu o componență mai largă, el adoptă denumirea de „consiliu muncitoresc”³⁶.

Sub impulsul evenimentelor, continua constituirea, consolidarea și afirmarea organizațiilor locale ale Secției române a P.S.D.U. S-a constituit, bunăoară, organizația de partid socialistă română, din Turda³⁷.

La o mare întrunire de la Bistrița, trimisul C.C. român a vorbit „despre ideile socialiste și foloasele revoluției”; s-a votat o rezoluție în favoarea republicii, „cu toată opunerea d-lui Moldovan”. Președintele ales al întrunirii, „tov. Ioan Schuster, explică în trei limbi situația creată de revoluție”. La alegerea Consiliului național local din Făgăraș format din 18 membri a vorbit „tov. Iosif Receanu, trimisul partidului social-democrat român”³⁸. Secțiunea română din Brașov a P.S.D. a hotărât înființarea unui curs duminical de științe sociale, la sediul localului, din piața Inului³⁹. Telegramele de aderare la C.N.R.C., din partea secțiunilor locale române din Rodna Nouă și Rodna Veche ale P.S.D., au fost publicate în presa timpului. În numele organizației de partid din Brașov, Victor Brătfăleanu cerea Comitetului Central român „îndrumări în chestia conlucrării cu C.N.R. Central”⁴⁰. La Cluj, conducerea „Senatului” național român — care a manifestat, o perioadă, ambiții de preluare a conducerii mișcării național-românești din Transilvania istorică, în dauna C.N.R. Central din Arad — înțelegea într-un mod limitat colaborarea cu social-democrației, mergînd pînă la numirea unor „delegați” pe lângă organizația social-democrată comitatensă Cojocna⁴¹. Menționăm că la Cluj nu exista organizație de partid a socialiștilor români. Printre delegații amintiți se aflau însă intelectuali români cu vederi democratice, făcînd parte din cercurile universitare cu preocupări sociologice progresiste, pe linia colaborării culturale româno-maghiare (dr. I. Pordea ș.a.), care au avut momente de apropiere pronunțată de mișcarea socialistă. Constatăm apoi că autorizațiile de plecare la adunarea de la Alba-Iulia pentru unii socialiști — români, dar și maghiari (Costică Atanasiu, George Rus, Tóhati László) — erau cerute „Senatului național român” din Cluj de către Comitetul executiv

³⁶ Ibidem, nr. 45, p. 3-4.

³⁷ Arh. ist. centrală, fond Consiliul dirigent, județul Turda-Arieș, nr. 125 1918. Știri verbale aduse de privați și oficanți, luate de Senatul național din Turda nr. 486: „Se prezintă procesul-verbal din ședința de constituire a social-democraților, secția română din Turda”. Nedat nr. 487 are data de 30 noiembrie.

³⁸ „Adevărul”, XIV, 1918, nr. 46, p. 3-4.

³⁹ Ibidem, nr. 46, p. 4.

⁴⁰ Ibidem, nr. 44, p. 3.

⁴¹ Arh. ist. centrală, fond Senatul național român din Ardeal (Cluj). Rezumate, cf. registrului de intrare-ieșire a actelor între 3 noiembrie 1918 și 28 ianuarie 1919. Vezi nr. 197-199 din 15 noiembrie.

al Consiliului național maghiar din Transilvania⁴². Socialiștii erau reprezentanți în afara localităților amintite, în alte consilii naționale locale din diferite regiuni ale Transilvaniei: în Sătmar⁴³, în comitatul Solnoc-Dobica (Dej)⁴⁴, la Orăștie⁴⁵ ș.a. Exemplele s-ar putea înmulți.

La unele întruniri populare sau socialiste din Transilvania participau și reprezentanți ai mișcării socialiste din vechea Românie⁴⁶.

În legătură cu *tratatavele de la Arad*, socialiștii români au avut o contribuție importantă în ceea ce privește stabilirea formei de luare a contactului cu partea maghiară (notă ultimativă, redactată în limba maghiară, pentru a se evita răstălmăcirile, adresată nu guvernului, ci Consiliului național maghiar, ca organ politic egal, omolog), a locului tratatavelor (Aradul, nu Budapesta) și a canalului de legătură cu caracter evasidiplomatic⁴⁷.

Proclamația către toate popoarele lumii, care anunța eșuarea tratatavelor, a fost publicată în absența din Arad a celor trei socialiști, membri ai C.N.R.C.⁴⁸ „Adevărul” însoțea textul proclamației de o notă, în care se arăta că publicarea acestui document fără știrea și consimțământul membrilor socialiști ai C.N.R.C. poate provoca ieșirea lor din consiliu. Presa maghiară a căutat, fără a reuși, să exploateze neînțelegerea care, în cele din urmă, s-a aplanat⁴⁹.

Prin circulara din 15 noiembrie, publicată de toată presa românească cu titluri în mari manșete, Consiliul național român central convoca „Marea adunare națională română” la Alba-Iulia, pentru data de duminică 1 decembrie 1918, ora 10 dimineața⁵⁰. Printre delegații de drept erau 18 reprezentanți ai P.S.D. și 58 ai meseriașilor.

Socialiștii români se bucurau de sprijinul social-democrației altor naționalități asuprite din fost Imperiul austro-ungar. Socialiștii cehi (prin Tușar, unul din conducătorii lor) au transmis membrilor C.C. socialist român îndemnul de a lupta pentru separarea Transilvaniei de Ungaria și Unirea cu România⁵¹. Articolul de fond *Cum vrem să ne unim cu România*, publicat în „Adevărul”, reprezenta o precizare de poziție față de proclamația cu care socialiștii români nu au fost întru totul de acord, lansată imediat după eșuarea tratatavelor de la Arad; articolul amintit exprima o

⁴² Ibidem, nr. 498 din 30 noiembrie 1918.

⁴³ „Proces-verbal despre Marea adunare populară română, ținută în 13 noiembrie 1918 în sala de consultare a orașului Sătmar”, în vederea constituirii consiliilor naționale române locale (în arhiva particulară dr. Ilie C. Barbul; copii făcute de prof. Titus L. Roșu, Oradea).

⁴⁴ Arh. inst. centrală, fond Consiliul național român al Comitatului Solnoc-Dobica, dosar 3, fila 8, ședința din 9/22 noiembrie și cea din 23 noiembrie/6 decembrie 1918.

⁴⁵ Ibidem, dosar 2, f. 7. Proclamație din 18 noiembrie 1918 a Consiliului național român, cu indicarea membrilor Consiliului, după profesie și apartenența politică.

⁴⁶ „Anuarul liceului din Gherla pe anul 1928”.

⁴⁷ E. Grapini, *op. cit.*, p. 23–24 și 26; „Adevărul”, XIV, 1918, nr. 45, p. 1–2.

⁴⁸ „Adevărul”, 1918, XIV, nr. 45, p. 2–3.

⁴⁹ Ibidem, p. 3. Vezi și „Aradi Közlöny”, nr. 226 din 22 noiembrie 1918, și „Aradi Ujság” din aceeași dată.

⁵⁰ „Adevărul”, XIV, 1918, nr. 46, p. 2.

⁵¹ Sever Stoica, *Iuliu Maniu*, Cluj, 1932, p. 135–136; Enca Grapini, *op. cit.*, p. 26.

poziție înaintată : „Unul dintre visurile noastre cele mai frumoase e și unirea tuturor românilor. Vrem ca toată suflarea românească să viețuiască într-un stat, vrem ca prin unirea tuturor țărilor românești să devenim un popor mare, înaintea căruia să fie deschise toate căile ce duc spre progres și fericire. Le vrem acestea toate cu aceeași căldură, cu aceeași sete ca și domnii naționaliști, ba chiar, de se poate, însuflețirea noastră e și mai mare. Însă când le declarăm acestea, avem datorința sfântă de socialiști și proletari, să ne ridicăm cuvântul împotriva tuturor acelor cari voiesc să facă unirea cu boierimea și ciocoimea putredă și ticăloasă, care întru nimic nu se deosebește de grofii și baronii șoviniști . . . Noi vrem să ne înfrățim cu România muncitoare, însă la nici un caz cu țara ciocoilor și-a unui Hohenzolern”⁵². Cu toate că plătea un însemnat tribut unor aprecieri negativiste la adresa României, acest articol, împreună cu alte numeroase manifestări, *nu lăsa nici un dubiu asupra faptului că la Alba-Iulia se va proclama Unirea Transilvaniei cu România*. Faptul era, de altfel, cunoscut și autorităților maghiare. Elementele fostului regim recurgeau la acte de sabotaj, făceau o intensă agitație împotriva unirii, folosind pretextul existenței monarhiei în România.

În acest timp, unii conducători ai P.S.D.U. treceau sub tăcere politica guvernului Károlyi — care se opunea continuării și dezvoltării revoluției, precum și luptei de eliberare națională. Organul central al P.S.D.U., „Népszava”, a cerut maselor populare românești să se declare pentru rămânerea în cadrul Ungariei ⁵³.

În a doua jumătate a lunii noiembrie 1918, divergențele din interiorul C.N.R.C. s-au ascuțit. V. Goldiș arată în memoriile sale, fără a numi persoane ⁵⁴, că unele elemente din conducerea mișcării naționale preconizau convocarea unei adunări restrânse. Aripa democrată din C.N.R.C. a impus însă convocarea adunării naționale simultan cu o mare adunare populară, la care au participat peste 100 000 de țărani, muncitori, intelectuali.

Aripa dreaptă a P.N.R. se străduia să minimalizeze aportul socialiștilor, să devină în cadrul C.N.R.C. un *primus inter pares*.

Documente cu caracter oficial, local sau chiar personal, dovedesc tendința exponenților dreptei burgheze de a împinge pe un plan secundar pe socialiști, de a se debarasa de aceștia. În declarația din 18 noiembrie — prin urmare după începerea tratativelor cu socialiștii — P.N.R. se erija în unicul reprezentant al poporului român, iar în circulara din 3 noiembrie, semnată în numele C.N.R.C. de T. Mihali (care se autointitula președinte al C.N.R.C.), se afirma tendențios că C.N.R.C. ar fi fost „completat” prin cooptarea socialiștilor ; semnificativ este faptul că la această din urmă dată, sub presiunea maselor și a socialiștilor, acea parte a burgheziei române din Transilvania care se pronunța în favoarea unirii necondiționate cu regatul român nu a îndrăznit să strecoare în circulara-directivă

⁵² „Adevărul”, XIV, 1918, nr. 45, p. 1.

⁵³ „Népszava”, 1918, XLVI, nr. din 21 noiembrie ș.a.

⁵⁴ V. Goldiș, *Discursuri rostite în preajma Unirii și la Asociațiunea Astra*, București, 1918, p. 21.

acest proiect propriu, lăsînd în seama adunării naționale problema formei constituționale ⁵⁵.

Conferința din 3 noiembrie 1918 a organizației P.N.R. din Oradea-Bihor ⁵⁶ era încunoștințată asupra scrisorii trimisă de Șt. Cicio-Pop, prin studentul în drept Traian Cosma, în care se dădeau indicații scrise în sensul moderării avîntului de luptă al masei; totodată, se transmitea verbal știrea eronată potrivit căreia „Secția românească a partidului social-democrat din Ungaria a fuzionat cu Partidul Național Român, exmițînd patru delegați, cari dimpreună cu cei șase membri ai Comitetului executiv vor forma Consiliul național român din Transilvania și Ungaria” (sublinierile indică erori flagrante). Desigur că nu putea fi vorba de o fuziune între partide ce reprezentau două clase distincte, deși delimitările politice necesare nu s-au făcut în măsură suficientă, din cauza slăbiciunii socialiștilor. Pierderea treptată de teren de către aceștia se explică în parte și prin reîntoarcerea de pe fronturi a miilor de țărani și intelectuali, în rîndurile cărora socialiștii români nu desfășuraseră o activitate corespunzătoare cerințelor și importanței lor. Cu toate acestea, nu se cunosc pînă în prezent documente care să ateste afirmația potrivit căreia componența C.N.R.C. s-ar fi modificat substanțial în favoarea P.N.R., în ultimele zile ale lunii noiembrie 1918 (de la 6/6 la 30/6). Înclinăm să apreciem că piroportia paritară dintre cele două partide în cadrul C.N.R.C. a rămas nemodificată pînă la depunerea mandatului consiliului în fața Adunării naționale de la Alba-Iulia. Numele celor 24 de reprezentanți ai P.N.R. care ar fi completat C.N.R.C. sînt necunoscute; o asemenea răsturnare pare neverosimilă și prin proporții. Precipitarea evenimentelor — care nu lăsa prea mult răgaz pentru îndeplinirea tuturor formalităților — nu poate constitui o explicație plauzibilă. Membrii C.N.R. local din Arad, în componența căruia intrau și delegații socialiștilor din localitate și care au asistat, de pildă, la pregătirea și desfășurarea tratativelor din 13 — 15 noiembrie, nu aveau drept deliberativ. Cooptarea lor ad-hoc în C.N.R.C. nu ar fi putut trece neobservată, întrucît C.N.R.C. stabilise raporturi cvasidiplomatice, pe bază de egalitate, cu Consiliul național maghiar central. Constituerea, componența și obiectivele C.N.R.C. fuseseră aduse la cunoștința opiniei publice. De altfel, componența C.N.R. local Arad nici nu era atît de numeroasă încît să permită detașarea a 24 de membri. Paritatea era respectată și în unele C.N.R.-uri locale. Aripa democrată a burgheziei, formată din mica burghezie și intelectuali cu vederi mai largi, care constituiau majoritatea în cadrul Partidului Național Român, dorea să dea un caracter reprezentativ consiliilor naționale; cu toată inconsecvența și limitele acestei tendințe, cu toate slăbiciunile social-democrației, pe plan local în special, documentele atestă faptul că dreapta burgheză nu a reușit să evite confruntarea cu modul în care concepeau masele populare înfăptuirea unității statale. Chiar exponenții dreptei atacau în vechiul parlament ungar tema caracterului nereprezentativ al acestuia, mergînd pînă la a critica — se înțelege, din motive tactice — absența socialiștilor de pe băncile parlamentare.

⁵⁵ „Adevărul”, XIV, 1918, nr. 44, p. 1.

⁵⁶ Arh. ist. centrală, fond C.N.R. din Bihor și Oradea nr. 1/1918, Proces-verbal al conferinței P.N.R. din Oradea-Bihor din 3 noiembrie, 1918.

Experimentată politiceste în lupta națională, burghezia română din Transilvania nu putea recurge la măsuri pe care le criticase anterior. Una din tezele sale preferate, inspirată din principiile wilsoniene, era teza necesității controlului internațional, a caracterului european al problemei naționale. Însăși convocarea Adunării naționale și a Marii adunări populare de la Alba-Iulia indică preocuparea aripii democratice burgheze de a da un caracter reprezentativ actului unirii în fața opiniei publice internaționale, în fața conferinței de pace. După unire, când teza caracterului european al problemei naționale nu mai era actuală pentru vîrfurile burgheziei, acestea au imprimat evenimentelor un curs rapid în direcția propriilor lor interese de clasă aflată la putere.

Tendința burgheziei de a minimaliza rolul socialiștilor în lupta națională este însă incontestabilă. Ea rezultă din însăși desfășurarea dezbaterilor din interiorul C.N.R., mai ales în preajma convocării Adunării naționale și a elaborării programului acesteia. Aripa dreaptă a burgheziei folosea în acest sens, cu abilitate, confuziile întreținute în special de ecourile poziției nihiliste în problema națională, promovată de unele elemente ale conducerii social-democrației maghiare. *Dar sursa divergențelor dintre dreapta burgheză și elementele înaintate ale social-democrației române din Transilvania trebuie căutată în radicalismul poziției socialiștilor*⁵⁷.

Esențialul în raporturile socialiștilor cu P.N.R. îl constituia nu luarea contactului, ci modul cum au acționat în cadrul acestor raporturi. Eliberarea națională, cauză a întregii națiuni, a tuturor claselor sociale, parte integrantă a desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, cerea în mod obiectiv unirea tuturor forțelor. Masele muncitorești, avînd în fruntea lor elemente înaintate, au activizat în mod substanțial însăși mișcarea națională, determinînd chiar unele delimitări în rîndurile burgheziei.

Frământările din interiorul consiliilor naționale nu au putut pune în cauză nici un singur moment problema unității statale. *Esențialul în activitatea lor îl reprezintă însăși misiunea istorică ce le-a dat naștere: unirea, misiune pe care au îndeplinit-o la un înalt nivel de conștiință politică.*

Cu toată presiunea guvernului burghezo-moșieresc român de a se proclama „unirea fără condiții”, elogiindu-se dinastia, declarația de la Alba-Iulia a fost alcătuită într-un spirit mult mai înaintat decît doreau vîrfurile burgheziei și ale moșierimii din vechea Românie și din Transilvania⁵⁸. Socialiștii cereau ca în declarația de la Alba-Iulia să fie introduse la loc de frunte prevederi cu privire la înfăptuirea unor largi transformări democratice: reforma agrară, votul universal, republica, libertăți politice, ocrotirea muncii, asigurarea drepturilor minorităților naționale. Ziarul „Românul” din Arad, reapărut din 8 noiembrie, dînd dovadă de simț politic, încerca să estompeze aceste deosebiri de vederi prin relațiile semnate de Ion Clopoțel, care punea accentul pe marele scop comun al tuturor românilor, unirea⁵⁹. Unele elemente social-democratice manifestau o atitudine condiționistă⁶⁰. Acest „condiționism” trebuie înțeles ca

⁵⁷ Din istoria Transilvaniei, vol. II, ed. a 2-a, p. 448.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ „Românul”, 1918, nr. 19, p. 1.

⁶⁰ Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p.

un mijloc de a influența, pe baza solidarității de clasă, radicalizarea luptei proletarietului și maselor populare din România, ca o motivare a însuși actului unirii, ca o fundamentare juridică-politică a acestuia și nicidecum ca o tendință de a izola Transilvania de vechea Românie. Legătura organică a revendicărilor sociale cu lupta de eliberare națională făcea posibilă și necesară poziția amintită pînă la limita dată de caracterul legic, obiectiv imperios necesar al desăvîrșirii unității statului național. Această limită exprima, în ultimă analiză, însuși raportul de forțe dintre clasele sociale și grupările lor politice existente în Transilvania în toamna anului 1918. Problema centrală în jurul căreia s-a desfășurat controversa era problema republicii; intensitatea controvei se aținsese punctul culminant în ședința din 30 noiembrie de la Alba-Iulia a C.N.R.C., care a definitivat proiectul de rezoluție⁶¹. Cerînd față de poziția inițială exprimată în fața maselor, conducerea social-democrată nu a acceptat totuși ca în declarație să figureze proslăvirea regelui și a dinastiei de Hohenzollern. Socialiștii au impus ca declarația să proclame unirea cu România fără a se specifica forma constituțională a acesteia și s-au pronunțat pentru menținerea unei autonomii provizorii a Transilvaniei. Este interesant de arătat faptul că, potrivit chiar mărturisirii unui fruntaș al românilor transilvăneni trecuți în vechea Românie, Alexandru Lepădatu, adept al liniei politice a lui I.I.C. Brătianu, acesta din urmă și-ar fi exprimat nemulțumirea față de formularea rezoluției de la Alba-Iulia în cuvinte deosebit de aspre: „Aș fi preferat să fi lipsit voturile socialiste decît să lipsească numele regelui”. Cu atît mai semnificativă apare recunoașterea cauzelor acestui fapt, întărită de însuși unii fruntași politici din Transilvania: obținerea unanimității, „a fost, după cum ni s-a relatat de cei prezenți, motivul pentru care făuritorii actului de unire au crezut că e oportun să nu omagieze pe regele Ferdinand în chiar acest act”⁶².

În articolul *La Alba-Iulia*, redacția „Adevărului” scria: „Se vor întruni aici toți reprezentanții neamului românesc din Ungaria și Ardeal, și prin cuvîntul lor vor arăta lumii întregi voința întregului neam. Se va arăta, în primul rînd, că națiunea română, care veacuri de-a rîndul a suportat jugul robiei naționale, voiește acum să devină cu desăvîrșire liberă și să se contopească într-un singur stat național. Românii din Transilvania și Ungaria, fără deosebire de clasă, voiesc să se unească cu frații lor de peste munți . . . Prin aceasta se va înfăptui, în fine, ceea ce înainte cu trei sute de ani a fost zădărnicit prin unelțirile barbare ale unor tirani și prin lipsa de conștiință națională a poporului românesc de atunci. Drama națională săvîrșită pe Cîmpia Turzii se va ispăși acum prin hotărîrea istorică ce va lua-o adunarea națională de la Alba-Iulia. A sosit, așadar, plinirea vremii. Poporul român se bucură azi de libertatea națională. Dar nu e [numai] aceasta ceea ce se va săvîrși la Alba-Iulia. Sintem un neam de oameni săraci — continua articolul. — Am fost totdeauna supușii și robii altora. Adunarea națională va avea chemarea să pună la cale înfăptuirea reformei agrare, ca românul plugar să devină stăpîn pe pămîntul părinților săi. Tot asemenea va trebui să se proclame la Alba-Iulia și dreptul de vot universal, precum și alte legi pentru fericirea poporului, căci nu

⁶¹ Dezbaterea a fost publicată, după note stenografice, de G. Bogdan-Duică în ziarul „Națiunea” din Cluj în 18 articole comentate, începînd cu nr. din 24 ianuarie 1930.

⁶² Alex. Lepădatu, *Amintiri și reflexii cu privire la actul unirii de la Alba Iulia*, publicate în „Generația Unirii”, vol. I, 1929, nr. 4, p. 14—15.

voim ca și-n România de mine să trăim tot aceeași viață de robi ce am trăit-o în Ungaria feudală de ieri. Alba-Iulia va însemna pentru noi începutul unei noi vieți. Să mergem cu toții acolo”⁶³.

Zeci de mii de țărani, mii de muncitori și intelectuali, mulți dintre ei veniți pe jos, au început să se adune încă de la 29 noiembrie la Alba-Iulia din toate părțile Transilvaniei, așteptînd cu nerăbdare răspuns la cele mai arzătoare probleme ridicate de făurirea unui stat național, unitar, democrat, independent. Din rîndurile lor s-au ridicat spontan, la cele 14 tribune, numeroși oratori. Această mare adunare populară de peste 100 000 de oameni a contribuit la întreținerea unei atmosfere de frămîntare revoluționară, care a influențat într-o măsură lucrările adunării deputaților⁶⁴. Dintre participanți se distingeau cei peste 10 000 de muncitori, care veniseră cu steaguri roșii.

Discursul rostit în cazina de la Alba-Iulia de Vasile Goldiș, ca delegat cu expunerea proiectului de rezoluție, făcea bilanțul istoric al suferințelor naționale ale poporului român; el reprezintă o pagină antologică în istoria artei oratorice românești. Socialiștii au contribuit la desfășurarea Adunării Naționale printr-un vicepreședinte (I. Flueraș), un secretar (I. Ciser) și un orator (I. Jumanca). În discursul său, Jumanca arăta deplina compatibilitate între ținuta socialiștilor români care sprijineau unirea și țelurile Internaționalei socialiste, subliniind totodată faptul că muncitorii români doresc să continue, după unire, relațiile lor de clasă cu proletariatul maghiar. Inversînd un cunoscut dicton latin, Jumanca declara că socialiștii români consideră că binele se află acolo unde este patria (ubi patria, ibi bene), apreciînd pe drept cuvînt că desăvîrsirea unității statale creează condiții superioare pentru însăși desfășurarea luptei de clasă⁶⁵. Un martor ocular arată că discursul lui Jumanca a produs o puternică impresie favorabilă în public: „... A fermecat pe ascultători prin frumosul său discurs”⁶⁶. Socialiștii au luat cuvîntul și în adunarea populară, arătînd maselor importanța istorică a actului unirii. După depunerea mandatului de către C.N.R.C., adunarea deputaților a ales Marele sfat național, format din 210 membri (ulterior au mai fost cooptați 47), dintre care 17 erau socialiști (s-au mai adăugat prin cooptare alți 5). În componența Consiliului dirigent au intrat și doi socialiști: I. Jumanca și I. Flueraș. Exponenții stîngii au fost puși într-o situație cu totul minoră de la această dată, așa cum o recunoaște însuși Flueraș în memoriile sale⁶⁷. Cu aceasta se deschidea, de fapt, o nouă pagină în istoria politică a poporului român, o nouă epocă istorică de dezvoltare a vieții sociale pe un plan superior, epoca contemporană.

⁶³ „Adevărul”, 1918, XIV, nr. 46, p. 1 (subl. ns.).

⁶⁴ Delegații de drept ai socialiștilor români în Adunarea Națională reprezentau localitățile: Arad (G. Hălmăgeanu, Leon Muntean, Sava Demian); Brașov (G. Grădinar), Deva (Dionisie Pirvu, Petru Seleșan); Lugoj (George Urzică); Orăștie (Ioan Herța, Adam Oltean); Rodna Veche (Alexandru Cărdan, Victor Sîngorzan, Iosif Tăpălagă); Timișoara (Traian Novac); Turda (Ioan Pescariu, Ioan Chișiu), precum și Clubul socialiștilor români din Secărbimb (Gavril Deac, Dumitru Motoiul). Delegațiile din adunarea populară reprezentau pe muncitorii români din Cluj, Oradea, Ocna-Mureș, Zlatna, Turda, Salonta, Sicula, Tinca, Bocșa, Reșița, Oravița, Petroșani, Călan, Sibiu, Făgăraș, Sighișoara, Blaj, Odorhei, Baia Mare, Dej, Ocna Dej, Lupeni și multe alte localități.

⁶⁵ *Marea unire*, de la 1 Decembrie 1918, Buc. 1943, p. 107—108.

⁶⁶ Dr. I. Bordea, *Amintiri din zile mari*, în „Generația Unirii”, vol. II, 1930, nr. 12, p. 15—19.

⁶⁷ I. Flueraș, *op. cit.*, p. 143.

În nota lui Tiron Albani depusă în manuscris la Institutul de istorie „Nicolae Iorga” al Academiei, intitulată *Ce a fost Adunarea Națională*, autorul descrie un episod legat de participarea muncitorilor la adunarea de la Alba-Iulia. Un ziarist francez din grupul reporterilor de război de la cartierul generalului Franchet d'Esperay discuta în limba franceză cu poetul Emil Isac, cerîndu-i relații despre semnificația tricolorului în vîrfurile drapelului roșu, arborat de muncitori. Emil Isac a preferat să dea cuvîntul stegarului, muncitorul Drăghici, a cărui explicație a tradus-o în franceză pentru ziarist: „Pentru că drapelul roșu înseamnă că vrem dreptate socială, iar tricolorul înseamnă că aceasta o vrem prin unirea cu România”. Reporterul a fotografiat grupul de manifestați cu drapelul amintit și a notat că era vorba despre delegația minerilor de la salinele din Ocna-Mureș. „Cîteva zile mai tîrziu, Emil Isac primi ziarul parizian care publicase pe prima pagină reportajul cu Alba-Iulia, avînd la mijloc clișeu cu demonstrația muncitorilor mineri”.

Cel mai important articol care sintetizează poziția socialiștilor români față de unire este semnat de Emil Isac și publicat în „Adevărul” la 23 decembrie 1918 sub titlul *Alba-Iulia socialiștilor români*⁶⁸.

Emil Isac declara și de astă dată că „noi, românii, am devenit iredențiști *nu arareori pe bază curat socială* (subl. ns. — A.P.). Evoluțiunea normală — continua Isac — a descompus Ungaria istorică și fiecare popor s-a atașat curentului independenței. Noi, românii din Ungaria, *socialiștii, ca și naționaliștii*, vrem unirea tuturor elementelor românești, căci numai astfel sîntem asigurați că putem trăi viața unui popor civilizată și numai astfel ne este posibil ca, în sfîrșit, toată energia noastră să nu fie jertfită în luptă de rezistență, ci ca energia aceasta să poată fi folosită pentru progresul cultural, social și economic. Independența noastră este o condiție *sine qua non* a viitorului nostru și independența nu ne poate fi asigurată decît atunci dacă nu vor mai exista provincii românești, ci dacă toată românimea va trăi o singură viață de stat. *Asta-i argumentul suprem pentru care socialismul român s-a declarat în Alba-Iulia pentru idealul unirii tuturor românilor*”. Un popor care nu și-a dobîndit unitatea statală „nu-și poate dezvolta niciodată particularismul național spre binele omenimei întregi”.

Articolul lua poziție față de una dintre cele mai controversate probleme ale unirii Transilvaniei. „Este naiv contraargumentul că noi, românii din Ungaria, ne unim cu un regat . . . Regatul, în geneză și în principiu, nu poate fi acceptat de socialism”. În concluzie, articolul susținea că „pînă ce nu este decît un argument pentru a nu ne uni, iar există mii de argumente care pretind unirea tuturor românilor, socialismul român din Ungaria este silit ca să contribuie fără șovăire la înlăptuirea idealului unirii tuturor românilor . . . Și dacă unii încearcă să disprețuiască pentru aceasta pe tovarășii noștri români, servesc pe ascuns chiar cauza păcătoasă a Ungariei istorice și feudale.”

Într-un interviu din vara anului 1919, Emil Isac declara: „Unirea este o urmare a revoluției”⁶⁹.

⁶⁸ „Adevărul”, XIV, 1918, nr. 49 din 23 decembrie, p. 1—2.

⁶⁹ „Chemarea”, II, 1919, nr. 76 din 1 iulie, p. 1.

Cu prilejul adunării de la Alba-Iulia a avut loc și transformarea fostei Secții române a P.S.D.U. în „Partidul Social-Democrat din Ardeal și Banat”. Congresul de la Sibiu din ianuarie 1919 al P.S.D. din Ardeal s-a declarat „în deplin acord cu ținuta delegațiilor social-democrați care la Adunarea națională de la Alba-Iulia, în concordanță cu voința întregului neam românesc, au votat pentru unirea tuturor românilor. Congresul constată că unirea poporului român într-un singur stat independent este o necesitate istorică bazată pe dreptul de liberă dispoziție al tuturor popoarelor. Social-democrația română, când a aderat la înfăptuirea acestui ideal al românilor de pretutindeni, nu s-a abătut întru nimic de la principiile stabilite de congresele socialiste internaționale, care totdeauna au recunoscut dreptul fiecărei națiuni asupra și divizate sub mai multe stăpîniri străine de a lupta în primul rînd pentru independența sa”⁷⁰. Presa maghiară de la Budapesta, Cluj, Arad etc. își exprima regretul asupra hotărîrii de nestrămutat de la Alba-Iulia, neputîndu-și reține deziluzia în legătură cu faptul că socialiștii români au sprijinit unirea cu România. „Toate semnele dovedesc că soarta tristă a Ardealului s-a pecetluit în adunarea de ieri”, era obligat să recunoască „Aradi Hirlap”⁷¹.

În acest timp, opinia publică progresistă din străinătate urmărea cu atenție și cu simpatie deznodămîntul evenimentelor din Transilvania. „Le Temps” relatează că, cu toate încercările desperate ale regimului Károlyi de a dezmina pe români cu ajutorul socialiștilor, Secția română a P.S.D.U. a aderat la C.N.R. (de fapt, mai mult decît atît, a inițiat chiar crearea C.N.R.). Consemnînd cu exactitate desfășurarea impunătoarei adunări de la Alba-Iulia, presa franceză reda astfel atmosfera: „Entuziasmul e indescriptibil, oamenii plîng și se îmbrățișează pe străzi”. Caracterul reprezentativ al adunării era dat și de prezența masivă a socialiștilor, subliniată de toți factorii politici de răspundere ai românilor din Transilvania, cît și ai celor din emigrație⁷².

Opinia potrivit căreia adunarea de la Alba-Iulia n-ar fi fost o adunare națională, ci o adunare a partidului național, a fost combătută chiar de unul dintre liderii acestui partid, V. Goldiș, care sublinia valoarea reprezentativă a adunării, contribuția socialiștilor. În 1928, în memoriile sale, V. Goldiș înlătură o asemenea denaturare a evenimentelor din 1918: „Cu voie, ori fără voie, se face confuzie afirmîndu-se că Adunarea Națională de la Alba-Iulia din 1 Decembrie 1918 ar fi fost un fel de congres al Partidului Național Român din Ungaria și Transilvania. *Absolut fals. Adunarea de la Alba-Iulia a fost adunarea națiunii române din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș.* Toate circumscripțiunile electorale din cele 27 județe cu populațiune românească, fără considerare de partide, și-au trimis delegații lor special pentru Adunarea națională... A făcut parte din adunare și Partidul Social-Democrat, dînd un vicepreședinte, pe Ion Flueraș, un notar — Iosif Ciser, și un orator — I. Jumanca... *Istoria va verifica rostul fiecăruia în preajma ei.* Adunarea reprezintă cu adevărat conștiința națională a patru milioane de români... Deci răspunderea

⁷⁰ „Adevărul”, XV, 1919, din 20 ianuarie, p. 1.

⁷¹ Vezi, „Generația Unirii”, vol. II, 1930, nr. 13, p. 18—23.

⁷² „Le temps” din 4, 11, 17 și 18 decembrie 1918.

istorică și politică pentru hotărîrea de la Alba-Iulia n-o are vreun partid politic”⁷³. Într-un interviu din noiembrie 1919, V. Goldiș declara : „Socialiștii din Ardeal au fost colaboratorii noștri prețioși la înfăptuirea unirii”⁷⁴.

Unul dintre comentatorii însemnărilor memorialistice ale lui Goldiș sublinia înaltul sens politic al acestor mărturii aparținînd proeminentei figuri a unirii, al însăși realității pe care ele o exprimau : „Aici trebuie să fim de acord toți românii, căci altfel am vicia actul istoric al unirii”⁷⁵.

Triumful principiului autodeterminării naționale se explică prin factori interni, în primul rînd prin lupta maselor populare din Transilvania, care s-a bucurat de sprijinul maselor de muncitori, țărani și intelectuali din vechea Românie. *Unirea Transilvaniei cu România constituie principalul rezultat al luptelor revoluționare din Transilvania din toamna anului 1918*. Ea a lichidat unul dintre marile obstacole ce stătea în calea progresului poporului român, descătușînd noi energii populare și contribuind la dezvoltarea forțelor revoluționare.

Mișcarea muncitorească din Transilvania a adus o contribuție de seamă la făurirea acestui act istoric. Această contribuție reprezintă o culme, o încununare și o concluzie firească a dezvoltării sale din întreaga perioadă istorică anterioară. Discrepanța dintre latura obiectivă și cea subiectivă — care constituia o trăsătură generală a mișcării revoluționare din centrul și sud-estul Europei din toamna anului 1918 —, slăbiciunile mișcării socialiste din Transilvania în acea perioadă proveneau din absența partidului marxist-leninist de tip nou, al proletariatului.

Cu toate limitele sale, Secția română a P.S.D.U. a reprezentat cadrul organizatoric care a atras la lupta politică muncitorii români din Transilvania, contribuind la mai justa înțelegere de către aceștia a sarcinilor care decurgeau din necesitatea obiectivă a desăvîrșirii unității statale. Critica organizării pe naționalități a luptei proletariatului prin crearea secțiilor separate ale P.S.D.U. nu trebuie făcută exclusiv dintr-o direcție sau alta, de la conducerea centrală la secții sau invers. Numai un partid de tip nou, marxist-leninist, putea asigura deplina unitate de acțiune a clasei muncitoare. Or, grupurile comuniste și apoi chiar partidul comunist, la începuturile activității, erau lipsite de experiența conducerii unor mari lupte politice. Legăturile lor cu masele erau încă firave : cu toată combativitatea lor, aceste grupuri treceau încă printr-un proces de clarificare ideologică.

În cuvîntarea rostită la Alba-Iulia cu prilejul vizitei conducătorilor de partid și de stat (octombrie 1966) tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta : „Rod al luptei revoluționare a maselor populare de pe întreg teritoriul țării, unirea Transilvaniei cu România a corespuns unei necesități istorice imperioase

⁷³ V. Goldiș, *op. cit.*, p. 21—25.

⁷⁴ „Izbtnda”, 1919, I, nr. 346 din 6 noiembrie, p. 1.

⁷⁵ Dr. I. Matei, *În jurul Adunării de la Alba-Iulia*, în „Generația Unirii”, vol. I, 1929, nr. 2, p. 13—15.

a dezvoltării poporului român, a constituit un moment de o uriașă însemnătate în procesul de formare a națiunii, a statului național român. Ea a contribuit la crearea cadrului necesar pentru progresul economic și cultural al țării și poporului nostru ”.

Masele populare din țara noastră au continuat lupta pentru impunerea principiilor democratice care au prezidat actul istoric de la Alba-Iulia. Partidul Comunist din România, creat în 1921, a condus la victorie lupta maselor pentru făurirea României socialiste.

LUPȚA ȚĂRĂNIMII DIN TRANSILVANIA DIN TOAMNA ANULUI 1918 PENTRU UNIREA CU ROMÂNIA

DE

I. KOVÁCS și V. POPEANGĂ

Marele avînt al luptei maselor țărănești transilvane în mișcarea revoluționară burghezo-democratică din toamna anului 1918, care a dus la unirea Transilvaniei cu România, desăvîrșindu-se astfel năzuința seculară de unitate a poporului român într-un stat național, își găsește explicația pe de o parte în trecutul zbuciumat al majorității populației de aici, iar pe de altă parte în convingerea ce a cuprins tot mai mult pe asupriți că strîns uniți cu frații din România vor reuși să scape de exploatarea moșierească, de sub dependența înrobitoare a marii proprietăți. Răscoalele țărănești din luna noiembrie 1918, generalizîndu-se pe tot teritoriul Transilvaniei în decurs de 4 — 5 zile, erau expresia unor năzuințe de veacuri și urmăreau lichidarea sistemului de asuprire străină, unirea cu România, efectuarea unei reforme agrare, care să asigure o viață nouă. Tradițiile de luptă din trecut, întipărite în amintirile generațiilor, din anii 1848—1849, 1859—1865 (timpul reorganizării Transilvaniei pe baza diplomei din 20 octombrie 1860), precum și dintre 1892 și 1894, perioada Memorandumului, ani cînd s-au înregistrat cele mai puternice lupte de eliberare ale țărănimii de pe teritoriul Transilvaniei, au avut o repercusiune puternică asupra maselor, în condițiile cînd lupta lor de eliberare — la începutul secolului al XX-lea — se intensifica și primea un caracter general în Transilvania. Înțelegerea necesității lichidării asupririi străine, a marii proprietăți funciare, în vederea rezolvării năzuințelor seculare ale țărănimii, constituia un factor important în ridicarea unanimă a maselor în toamna anului 1918.

Noul avînt al luptei de eliberare a început în lunile noiembrie, decembrie 1918, cuprinzînd întregul popor român de pe ambele versante ale Carpaților. Evenimentele internaționale din această perioadă au avut o influență puternică asupra maselor exploatare și asuprite din Transilvania, întărind speranța în reușita luptei de eliberare. Deși după aceste evenimente guvernele burghezo-moșierești maghiare au luat o serie de măsuri pentru lichidarea rezistenței active și a luptei maselor

prin arestări, întemnițări, eliberări din posturi a elementelor românești, prin înființarea „zonei culturale”, cu scopul să oprească legăturile românilor din Transilvania cu cei din România etc., totuși manifestările împotriva războiului, acțiunile pentru eliberare socială și națională s-au adâncit. Sabotajul economic pentru slăbirea aprovizionării fronturilor, ascunderea produselor și mînarea vitelor în munți din fața organelor de rechiziționare, alungarea acestor elemente, a perceptorilor, nerespectarea ordinelor superiorilor, refuzarea împrumuturilor de război, fuga din fața încorporării, dezertările din armată, formarea așa-numitelor „gărzi verzi”, unități armate retrase în păduri, plecări în România — forme de rezistență rîspîndite pe tot teritoriul Transilvaniei — au devenit la ordinea zilei. Astfel pozițiile claselor dominante în hinterlandul transilvănean au devenit foarte problematice, cum au devenit de altfel, în urma creșterii rezistenței tuturor popoarelor asuprite, și în celelalte părți ale monarhiei. Aceste forme de luptă, concomitent cu înfringerile suferite de armatele austro-ungare pe fronturi, au dus la apariția începutului crizei de regim a puterii dualiste, care s-a manifestat, între altele, și în demiterea celui mai înfocat adept al războiului, a primului ministru Ștefan Tisza, și în destrămarea unor partide politice guvernante vechi.

Condițiile create la sfîrșitul anului 1916 și în primăvara și vara anului 1917, la rîndul lor, au dus la ridicarea la un nivel mai înalt a formelor de luptă pentru eliberarea socială și națională din Transilvania. În multe părți ale acesteia au loc manifestații deschise de mari demonstrații de stradă, greve puternice, de mare amploare.

La 1 mai 1917 muncitorimea a organizat pentru prima dată, după izbucnirea războiului, în diferite centre industriale și orașe demonstrații pentru ridicarea stării excepționale, pentru pace. La aceste demonstrații s-au alăturat și alte categorii sociale. În lunile următoare au avut loc manifestații și demonstrații de stradă în toată Transilvania pentru pace, drepturi democratice, vot universal. Au izbucnit și greve în multe centre industriale și miniere. Greva politică a celor 11 500 de mineri din Valea Jiului în vara anului 1917 era expresia pregnantă a luptei consecvente împotriva asupririi străine, pentru pace.

Caracteristic pentru intensificarea avîntului de luptă revoluționară este faptul că în această vreme se înviorează și acțiunile proletariatului agrar, care în timpul secerișului și treierișului a reinnoit formele lui de luptă dinaintea războiului. Apar și răscoale ale țărănimii împotriva exploatării crunte și a asupririi. Mișcările din comunele Omoru (județul Timiș), Folia (județul Torontal) și din alte localități arătau spiritul revoluționar al maselor țărănești din Transilvania. Constatarea făcută de comisia de cenzură din acea vreme caracterizează pe deplin creșterea avîntului mișcării revoluționare : „Cu cît se prelungește războiul, cu atît se îndepărtează pacea și cu atît mai mare e mizeria clasei nevoiașe. Consecința : se propagă lupta de clasă — dar în multe locuri s-a depășit faza amenințărilor”¹.

Nemulțumirile au cuprins și rîndurile soldaților, iar după izbucnirea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în Rusia și a declarației guvern-

¹ V. Liveanu, M. Rusenescu, Tr. Lungu, M. Iosa, I. Kovács, V. Bozga, *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1903—1921*, București, 1967, p. 248.

lui sovietic în problema începerii tratativilor de pace, atmosfera pe fronturi a devenit vădit dușmănoasă față de regimul dualist austro-ungar. Soldații multor unități de pe fronturi — români, cehi, maghiari și de alte naționalități — au declarat că nu mai luptă. În multe locuri au izbucnit revolte puternice. Pilda unităților de pe fronturi și din marină a fost urmată de soldații recent încorporați aflați în cazărmile din spatele fronturilor.

La adâncirea stării de spirit revoluționare a maselor din Transilvania a contribuit și atitudinea prizonierilor, care, fiind eliberați de guvernul sovietic, au început să se întorcă acasă după pacea de la Brest din luna martie 1918. O adresă a Ministerului de Interne maghiar, către toți prefecții județelor, reflectă acest fapt. „Am fost înștiințat în mod confidențial — se spune în adresa ministrului — că prizonierilor din Rusia care se întorc în patria lor li se dau în mod intenționat multe ocazii să ia parte la propagarea și realizarea ideilor maximaliste și că ei au reușit să câștige mulți pentru aceste idei”². Educați în focul luptei revoluționare din Rusia și de organizațiile revoluționare înființate, de „Partidul țărănesc revoluționar român”, din Kiev, Moscova, Petrograd, de „Grupul român al P.C. (b) din Rusia”, de „Comitetul revoluționar”, prizonierii reîntorși în Transilvania au dus o luptă susținută pentru ridicarea întregului popor la luptă pentru eliberarea socială și națională.

În astfel de condiții și-a intensificat activitatea și Secția română a Partidului Social-Democrat. În luna septembrie 1918 a inițiat convorbiri cu Partidul Național Român în problema autodeterminării naționale, la care s-a pronunțat favorabil pentru colaborarea în cadrul unui consiliu comun. La 23 și 24 octombrie s-a și format, din reprezentanții Secției române a P.S.D. și ai Partidului Național Român, „Comitetul național român central”. Acesta s-a situat în fruntea mișcării revoluționare, care se întărea zi de zi.

Între timp, sub loviturile luptelor popoarelor asuprite din întreaga monarhie, Imperiul habsburgic, înfrânt în război, a început să se destrame. La 28 octombrie 1918 ia ființă Republica Cehoslovacă, la 30 octombrie ținuturile sud-slave ale monarhiei se declară independente, iar la 31 octombrie începe revoluția burghezo-democratică din Ungaria^{2a}.

La izbucnirea mișcării revoluționare burghezo-democratice din Transilvania semnalul a fost dat de clasa muncitoare, care la sfârșitul lunii octombrie și-a intensificat lupta prin greve politice și demonstrații împotriva vechilor autorități ale monarhiei habsburgice, pentru eliberarea Transilvaniei și unirea ei cu România. Prin acțiunile ei, clasa muncitoare a ridicat masele de soldați, muncitori, țărani împotriva vechii puteri de stat. Sub impulsul acțiunilor muncitorești, soldații s-au răsculat împotriva ofițerilor monarhiei austro-ungare, au plecat cu de la sine putere acasă și aceasta a însemnat descompunerea garnizoanelor din orașele Transilvaniei. După cum arată comisarul pentru Transilvania al guvernului,

² Arhiva istorică a Institutului de istorie și arheologie din Cluj, fond. Problema națională, an. 1918.

^{2a} Pentru întreaga problemă a avântului de luptă revoluționară în ultimii doi ani al războiului vezi *La désagrégation de la Monarchie austro-hongroise 1900—1918*. Publiées sous la rédaction de C. Drăcoviciu et Miron Constantinescu, Bucarest, 1965.

Károlyi Mihály, în 2 noiembrie 1918 „comandamentul din Cluj al forțelor armate nu dispunea nici de zece oameni care să-l asculte”³.

Soldații s-au îndreptat acasă luându-și armele. În drum spre vetrele lor ei au îndemnat la alungarea reprezentanților locali ai puterii — instrumentul de presiune al guvernului —, la ocuparea pământurilor moșierești, la răscoală. Soldații care au părăsit cazărmile în zilele de 31 octombrie, 1 și 2 noiembrie au ajuns în zilele următoare în satele lor. Și, deoarece soldații erau încorporați din toate satele, în primele zile ale lunii noiembrie s-a aprins focul revoluției în întreaga Transilvanie. În aceste mișcări țărani români au luptat împreună cu țărani maghiari și germani împotriva asupritorilor lor comuni, având aceleași scopuri, aceleași revendicări.

Acțiunea revoluționară a maselor a izbucnit în primul rînd în apropierea orașelor de garnizoană, a centrelor de căi ferate și a satelor așezate lângă șosele. Apoi ea s-a extins și în comunele mai îndepărtate. Pretutindeni, prin toate satele pe unde se îndreptau spre casele lor, soldații chemau la luptă pe țărani. Mișcarea revoluționară țărănească s-a extins de la orașe la sate, în urma semnalului clasei muncitoare, transmis prin soldați. Ea s-a generalizat în zilele de 4 — 5 noiembrie în toată Transilvania. Mișcarea revoluționară s-a desfășurat cu aceeași intensitate, avînd un caracter general timp de 6 — 7 zile, după care au avut loc numeroase acțiuni țărănești locale.

Acțiunile a u început împotriva autorităților, deoarece masele vedeau în ele întruchiparea puterii de stat, forța care stătea în calea rezolvării revendicărilor lor. Ele promovau asupra socială și națională, ele au transformat Transilvania într-o țară de suferințe. Alungarea acestora în ochii țărănimii însemna netezirea drumului spre libertate, spre o viață mai bună.

Mișcarea țărănimii împotriva autorităților a primit un caracter general, într-un timp foarte scurt, în Banat. După ce muncitorii au format sfaturi muncitorești și gărzi muncitorești în Timișoara și în alte centre industriale, sub influența acestor evenimente, țărani s-au ridicat și au trecut la alungarea reprezentanților locali ai puterii burghezo-moșierești. La 2 noiembrie prefectul din Timișoara primea un raport prin care era anunțat de răscoalele țărănești din jurul localității Gătaia, Deta, Ciacova, iar la 3 noiembrie de atacarea primăriilor și a oficiilor silvice din mai multe localități din împrejurimile Recașului⁴.

La Ghilad, în apropiere de Ciacova, notarul a fost condamnat la moarte și executat. Pretorul din plasa Reșița încă de la 4 noiembrie a arătat într-un raport că „toată regiunea e răsculată și notarii au fost izgoniți”⁵. La fel de intens era atacul țărănimii împotriva organelor locale și în județul Caraș-Severin. Aici între 1 și 7 noiembrie 1918 în circa 40 de comune țărani au alungat vechile autorități și au ocupat sediile lor,

³ Apáthy István, în „Uj magyar szemle” (Noua revistă ungurească), an. 1920, p. 155. În articolul de față peste tot a fost utilizat stilul calendaristic gregorian.

⁴ „Românul” din 25 noiembrie—8 decembrie 1918, p. 3. Vezi și L. Vajda, *Documente despre mișcările țărănești din Transilvania din noiembrie 1918*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 5, 1957, p. 146.

⁵ *Az 1918-as novemberi parasztmozgalmak* (Mișcări țărănești din noiembrie 1918), în „Századok”, 1956, p. 406.

precum și oficiile poștale și telefonice. În scurt timp vechea putere a fost lichidată pe tot teritoriul județului ⁶.

De asemenea în satele din apropierea orașului Arad, în scurt timp notarii erau siliți să fugă în urma mobilizării țăranilor de către soldații din garnizoana Arad, care au participat la întrunirile și manifestațiile muncitorilor din oraș ⁷. La Petriș, în apropierea Lipovei și în alte comune din împrejurimi, țăranii au atacat primăriile ⁸. În unele locuri notarul a fost condamnat și executat pe loc. Ziarul „Aradi Közlöny” scria la 7 noiembrie că „de câteva zile aproape toți notarii din județul Arad stau la Arad” ⁹. Din cei 92 de notari din acest județ 88 au fost nevoiți să părăsească satele, ceea ce reflectă proporția comunelor în care au avut loc frământări țărănești. În unele locuri țăranii au gonit și pe pretori, pe care nici jandarmeria n-a putut să-i apere ¹⁰.

În jurul orașului Oradea și în tot Bihorul lupta maselor împotriva organelor locale ale puterii de stat vechi a fost deosebit de puternică, deoarece aici mulți țărani făceau parte din organizațiile socialiste. În numeroase locuri țăranii s-au adunat și au hotărît condamnarea „vinovaților” din fruntea autorităților comunale. Țăranii din împrejurimile Beiușului, după ce au alungat organele locale din sate, au pătruns în oraș, i-au atacat pe ofițeri, i-au alungat și s-au adunat în piața din centru cerind „egalitate pentru toată lumea” ¹¹. Țăranii din Bihor s-au ridicat nu numai împotriva notarilor, ci și a altor funcționari comunali. Ei au atacat și pe reprezentanții superiori ai organelor de stat. Astfel țăranii din Leșiu au pornit împotriva trăsuri în care se aflau prefectul județului Bihor, subprefectul și un deputat ¹². Subprefectul județului Bihor semnala în raportul său din 7 noiembrie 1918 că majoritatea notarilor s-a refugiat la Oradea ¹³.

În Maramureș semnalul la răscoale a fost dat de soldații organizați în „gărzi verzi” din ultimele luni ale războiului. Un ziar contemporan scria încă de la 1 septembrie 1918 că soldații dezertori atacă autoritățile, alungă întreprinzătorii de exploatare a lemnului și pun mâna pe averea bogătașilor ¹⁴. La începutul lunii noiembrie membrii „gărzilor verzi” și soldați din „barăcile militare”, construite în timpul războiului, au plecat în satele din Valea Izei, Vișeuului, Valea Marei și în Țara Oașului să mobilizeze țărâtimea la alungarea organelor locale ¹⁵. În raportul subprefectului județului către Ministerul de Interne maghiar se sublinia la începutul lunii noiembrie 1918: „Soldații reînțorși de pe front și de la unitățile lor vin înarmați cu puști și muniție și deja pe drum se organizează în unități, atacă și dezarmă jandarmii, susținătorii ordinii” ¹⁶. Ca urmare a acestor

⁶ *Ibidem*.

⁷ Arhivele statului Arad, Acte administrative ale județului, an. 1918, nr. 50.

⁸ V. Liveanu, 1918. *Din istoria luptelor revoluționare din România*, București, 1960, p. 49-1.

⁹ „Aradi Közlöny” (Buletinul din Arad), 7 noiembrie 1918, p. 2.

¹⁰ *Ibidem*, 8 decembrie 1918, p. 2.

¹¹ Petre E. Papp, *Din trecutul Beiușului*, Beiuș, 1928, p. 203-204.

¹² „Nagyváradí Napló” (Jurnalul din Oradea), 5 noiembrie 1918, p. 5.

¹³ Arhivele statului Oradea, fond. Acte administrative ale județului, nr. 950 din 1918.

¹⁴ „Ellenzék” (Opoziția), XXXIX (1918), nr. 195, 1 septembrie.

¹⁵ Filiala Arhivelor statului Sighetul Marmației, fond. Prefectura județului Maramureș. Arhivele prez. ale subprefectului, nr. 17 din 1919.

¹⁶ Filiala Arhivelor statului Sighetul Marmației, fond. Prefectura județului Maramureș. Arhivele prez. ale subprefectului, nr. 16 din 1919.

acțiuni, în scurt timp conducerea veche a comunelor și plășilor a fost silită să se refugieze.

Foarte puternice au fost răscoalele țărănești și în județele Sălaj și Solnoc-Dobîca. În multe sate din această regiune notarii au fugit chiar în primele zile ale lunii noiembrie. Pe malul Crasnei toate notariatele au fost ocupate. Țăranii au ocupat și pretura din Crasna și au declarat că de acum înainte ei vor dispune acolo¹⁷. Subprefectul fostului județ Sălaj relata pe la mijlocul lunii noiembrie că „administrația a fost în întreaga țară paralizată”¹⁸.

În regiunea Clujului și în ținuturile moșilor acțiunile țăranilor au decurs în strînsă legătură cu mișcarea muncitorilor și minerilor. La 10 noiembrie ziarul din Cluj „Ujság” informează că din regiunea Clujului aproape toți notarii s-au refugiat la orașe, iar subprefectul din Turda arăta că în urma alungării notarilor „administrația publică nu funcționează”¹⁹. Au fost izgoniți notarii și din comunele din Munții Apuseni. Aici țăranii în multe locuri după ce au alungat pe reprezentanții autorităților vechi au dat foc scriptelor oficiale. Țărănimea din Țara Moșilor a atacat și funcționarii de grad mai înalt. Un document al vremii spune: „Poporul gonește unul după altul funcționarii comunali, ba chiar și autoritățile plaselor. În consecință... întreaga administrație este întreruptă”²⁰.

Semnificativ pentru hotărîrea fermă a maselor de a izgoni din Transilvania toate forțele armate străine, care puteau să contribuie la apărarea vechiului regim politic, este faptul că țăranii înarmați din Stremți de pe lângă Alba-Iulia au atacat chiar trupele lui Mackensen care erau în retragere. Țăranii au pus mîna pe patru tunuri²¹.

Și județele din estul Transilvaniei au devenit teatrul luptei pentru eliberare. Agitația țărănimii era atît de mare aici, încă din vara anului 1918, încît autoritățile se temeau de izbucnirea unor mari mișcări, cum relatează o telegramă trimisă subprefectului din județele Mureș—Turda²². Procesele pentru „agitații”, „trădare de țară”, înscenate după ce regiunile estice ale Transilvaniei, începînd din vara anului 1916, au ajuns un teritoriu de operațiuni militare, politica de asupraire națională intensificată după victoriile armatei române asupra armatelor puterilor centrale la Mărăști și Mărășești, arestările și internările, precum și înființarea „zonei culturale”, au dus la ascuțirea contradicțiilor dintre masele populare și puterea politică dualistă.

La ridicarea în masă a țărănimii de aici au contribuit acțiunile revoluționare ale muncitorilor din orașele Tîrgu-Mureș, Sibiu, Brașov etc., precum și apariția soldaților înarmați, „care se bucurau de încrederea populației”²³. În scurt timp mulți notari, percepatori, pretori au fost siliți să fugă. În unele locuri (Bordușiu, Merești, Rîciu) notarii au fost prinși

¹⁷ „Szilágyosmlyó” (Șimleul Silvaniei), 7 noiembrie 1918.

¹⁸ Ibidem, 19 decembrie 1918.

¹⁹ V. Liveanu, *op. cit.*, p. 498—499.

²⁰ Arhivele statului Deva. Acte administrative ale județului Hunedoara, an. 1918, fasc. 411, nr. 2 541.

²¹ I. Clopoșel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 67.

²² Arhivele statului Tîrgu-Mureș, fond. Prefectura județului Mureș-Turda. Arhivele subprefectului nr. 5 367 din 1918.

²³ Ibidem, nr. 13 159 www.dacoromanica.ro

și omorâți²⁴. La Band, comună locuită de români și maghiari, populația l-a judecat pe notar și la condamnat la moarte²⁵. În Lueta din apropierea orașului Odorhei țărani au ținut o adunare și au hotărât atacarea primăriei²⁶. Referitor la aceste acțiuni de lichidare a aparatului de stat vechi, ziarul progresist maghiar din Tîrgu-Mureș scria: „Nu mai sînt împărați de teapa lui Caligula și caii lor au fost demiși din posturile lor”²⁷.

Ca urmare a atacului maselor țărănești împotriva autorităților locale, în timp de 5 — 6 zile, din circa 3 200 de notari din Transilvania au fugit 2 900, ceea ce însemna 90% din totalul acestor funcționari²⁸. În urma evenimentelor comandantul forțelor armate din Transilvania a fost nevoit să recunoască „că mișcarea de mari proporții a maselor a măturat sistemul vechi...”²⁹. Țărani au alungat în multe locuri și pe reprezentanții superiori. „Toți solgăbirăii și ceilalți cum îi mai cheamă au fugit” — scria o gazetă în 19 noiembrie 1918, referindu-se la situația din Transilvania³⁰.

Ajungînd la ciocniri armate cu jandarmii și apărătorii administrației, țărani au alungat și majoritatea acestora. Telegramele sosite de la posturile de jandarmi la începutul lunii noiembrie arată că țărănimea a urmărit și izgonirea acestor forțe. În legătură cu aceasta comisarul delegat al guvernului maghiar în comitatul Arad raporta la începutul lunii noiembrie următoarele: „Situația jandarmeriei a devenit insuportabilă”³¹.

În cele mai multe locuri posturile de jandarmi au fost atacate de țărani înarmați cu puști și grenade. Astfel au venit să-i dezarmeze pe jandarmi. Ciocniri puternice între jandarmi și țărani s-au produs în fiecare județ. Deosebit de intensă a fost cea de la Beiuș. Aici lupta s-a soldat cu împușcarea cîtorva soldați³². La fel de puternice ciocniri au avut loc în jurul Abrudului din Munții Apuseni, apoi în multe localități din Banat, Maramureș, Bistrița-Năsăud. După adevărate bătălii și mari sacrificii de vieți omenești din partea maselor au fost lichidate cele mai multe posturi jandarmerești din Transilvania. Comandamentul aripii de jandarmi din Bistrița la 2 noiembrie 1918 a telegrafiat legiunii de jandarmi din Brașov următoarele: „Cele mai multe posturi au fost constrînse să-și înceteze activitatea din cauza izgonirii jandarmilor. Din această cauză mai multe garnizoane au rămas fără pază jandarmerească”³³.

Acțiunile maselor împotriva reprezentanților locali ai puterii de stat burghezo-moșierești maghiare erau indisolubil legate de lupta împotriva moșierilor, pentru pămînt. De fapt în fiecare sat cuprins de răscoală era vorba de una și aceeași acțiune, de una și aceeași răscoală, îndreptată

²⁴ Filiala Arhivelor statului Odorhei. Dosare subprefecturale nr. 11 888 din 1918. Vezi și „Ellenör” (Revizor), XII (1918), nr. 173, 6 noiembrie, p. 1.

²⁵ Arhivele statului Tîrgu-Mureș, fond. Prefectura jud. Mureș-Turda. Arhiva subprefecturii nr. 14 427 din 1918.

²⁶ Filiala Arhivelor statului Odorhei. Dosare subprefecturale nr. 11 888 din 1918.

²⁷ „Tükör” (Oglinda), VI (1918), nr. 51, 17 noiembrie, p. 2.

²⁸ V. Liveanu, *op. cit.*, p. 504.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ În acest sens, relatări despre mișcările țărănești la începutul lunii noiembrie se găsesc în toate ziarele românești apărute în acele zile.

³¹ Arhivele statului Arad. Acte administrative ale județului, anul 1918, nr. 27 422.

³² Petre E. Papp, *op. cit.*, p. 203—204.

³³ L. Vajda, *op. cit.*, p. www.dacoromanica.ro

atît împotriva autorităților, cît și împotriva moșierilor, pentru pămînt. De cele mai multe ori, țărani, atacînd conacele, hambarele, magaziiile, grajdurile, izgonind moșierii și apoi trecînd la ocuparea moșilor, s-au găsit în față cu jandarmii și notarii, reprezentanți ai autorităților, apărători ai moșierilor. Alungarea moșierilor și împărțirea cerealelor, vitelor etc. erau acțiuni neorganizate, spontane, acțiuni provocate de mizeria maselor. De patru ani și jumătate țărănimea a suferit deosebit de mult de lipsa produselor agro-alimentare rechiziționate, deși curțile și hambarele moșierilor erau pline de cereale. Era firesc deci, în aceste condiții, ca țărani să atace pe tot teritoriul Transilvaniei centrele de depozite a cerealelor. Prin aceste acțiuni puterea moșierilor a fost slăbită și s-au creat condiții favorabile pentru următorul pas, ocuparea pămînturilor moșierești. Documentele arhivistice ale vremii atestă că țărani transilvani au pornit în luna noiembrie 1918 împotriva „averii domnești”, pentru pămînt.

Au luat amploare puternică atacurile maselor țărănești împotriva moșierilor, pentru pămînt, în Banat. Încă în primele zile ale lunii noiembrie, concomitent cu alungarea autorităților locale, mulți moșieri au fost siliți să se retragă la Timișoara sau în alte orașe³⁴. Nu a fost cruțată nici proprietatea fiscului, teritoriu destul de important în județul Caraș-Severin. Foștii grăniceri și fiii acestora, care decenii întregi și-au vărsat sîngele pentru recucerirea drepturilor lor de proprietate, la începutul lunii noiembrie au alungat funcționarii fiscali, pe pădurari și au declarat pădurile și pășunile proprietate comunală.

În împrejurimile Aradului atacurile țărănimii s-au îndreptat în primul rînd împotriva latifundiilor, la fel ca și la Chișineu-Criș și la Socolod, unde se afla proprietatea lui Ștefan Tisza fost prim-ministru al Ungariei³⁵. Cu o hotărîre fermă s-au ridicat împotriva moșierilor țărani din Talpoș și Sepreuş, care își mai aduceau aminte de cruzimile săvîrșite de jandarmi cu ocazia înfrîngerii răscoalei lor la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

În Bihor, după cum arată în memoriile sale redactorul ziarului „Tribuna Bihorului”, țărani întorși de pe front erau „prinși de vîrtejul unei răzvrătiri surde împotriva... marilor proprietari de pămînt”³⁶. La fel de semnificativă, în legătură cu acțiunile țărănești de aici, este și declarația prefectului din Oradea, din 7 noiembrie 1918, în care se spune: „situația moșierilor e amenințată îndeosebi în Valea Crișului...”³⁷. De teama acțiunilor țărănești mereu crescînde subprefectul județului Bihor a organizat o serie de ședințe cu scopul să liniștească masele prin promiterea efectuării împrumutării. La aceste ședințe au participat țărani din 157 de sate din cele 250 existente³⁸. Induși în eroare, sătenii multor sate au renunțat la atacuri și au recurs la calea petițiilor, cerînd împrumutarea. De pildă, țărani din Holod, din apropierea orașului Oradea, au cerut împărțirea pămîntului de circa 300 de iugăre al episcopiei greco-catolice

³⁴ „Drapelul”, nr. 1 120, an. XVIII, 1918.

³⁵ „Aradi Ujság” (Gazeta din Arad), 3 noiembrie 1918, p. 2.

³⁶ G. Tulbure, *Zile trăite la Tribuna Bihorului*, în „Familia”, seria a III-a, an. VI, nr. 1 din 25 ianuarie 1939.

³⁷ *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908–1921*, p. 266.

³⁸ Arhivele statului Oradea. Acte administrative ale județului Bihor. Raportul prefectului, nr. 531 din 1919.

din Oradea³⁹. Totuși atacurile fățișe ale țăranilor împotriva marilor moșii au rămas forma de luptă generalizată pe tot teritoriul Bihorului și după aceea. Astfel, în multe comune din apropierea Aleșdului, țăranii i-au alungat pe moșieri⁴⁰. La Beliș au dat foc castelului grofilor Urmânczy, după ce au intrat în domeniul forestier al acestora, cu o suprafață de 28 000 de iugăre⁴¹.

În Maramureș, ținta atacurilor maselor țărănești, după alungarea organelor locale, era proprietatea fiscului, anume pădurile și pășunile. Țăranii din Săplaca și Sărăsău din Valea Izei, care în 1907 s-au ridicat cu coase împotriva nelegiuirilor, acum pornesc la atac împotriva mării proprietăți cu arme procurate de la soldați⁴².

În Sălaj și Solnoc-Dobîca, după alungarea moșierilor și distribuirea alimentelor ascunse de ei, țăranii au trecut la ocuparea pământurilor. Acțiuni de acest fel au avut loc la Lăpuș, în domeniul forestier, în Șomecuta Mică, unde sătenii au hotărât la o adunare, în primele zile ale lui noiembrie, că vor ocupa pământurile moșierești, iar mai târziu au și trecut la acțiuni⁴³. În raportul din 28 noiembrie 1918 al notarului din Dej către Ministerul de Interne se scria că marea majoritate a țăranilor s-au răscolat și au pornit pentru cucerirea tuturor averilor⁴⁴.

În județele Cluj și Turda și în Munții Apuseni, de asemenea, s-au răscolat țăranii împotriva moșierilor. La Miheșu de Cîmpie și la Cuzdrioara răscolății au început chiar să ocupe pământurile moșierești încă în primele zile ale lunii noiembrie⁴⁵. Rapoartele oficiale ne informează și despre atacarea de țărani a domeniilor Inspectoratului colonizării și direcției forestiere din Cluj⁴⁶. Deosebit de puternice erau acțiunile împotriva moșierilor în jurul orașului Turda. Documentele vremii relatează importante mișcări la Hidriș, Agîrbiciu, Săcel, Copand, Ceanu Mare, Iara etc. În aceste sate țăranii intenționau, după alungarea moșierilor și împărțirea vitelor și a cerealelor, să ocupe și pământurile, și pădurile⁴⁷. În apropierea orașului Alba-Iulia atacul țăranimii împotriva moșierilor era atât de puternic, încît autoritățile s-au temut de „o revoluție a poporului”⁴⁸. În centrul atenției maselor stăteau moșile episcopiei romano-catolice din Alba-Iulia⁴⁹. Țăranii din Scărișoara, Albac și împrejurimi au ocupat domeniile forestiere ale episcopiei din Oradea și pădurile particularilor. În general ocuparea

³⁹ *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* (Documente alese din mișcarea muncitorească maghiară, prescurtat M.M.T.V.D.), vol. 5, p. 379.

⁴⁰ L. Vajda, *op. cit.*, p. 156.

⁴¹ R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 166.

⁴² Filiala Arhivelor statului Sighetul Marmăției, fond. Prefectura județului Maramureș, Arhivele prez. ale subprefectului, nr. 16 din 1919.

⁴³ „Szilágyosmlyó” (Șimleul Silvaniei), 7 noiembrie 1918.

⁴⁴ Arhivele statului Dej. Acte administrative ale județului Solnoc-Dobîca, nr. 14 571 din 1918.

⁴⁵ Prot. Consiliului național român din Blaj, Academia Republicii Socialiste România, Filiala Cluj, Biblioteca.

⁴⁶ *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, p. 269.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ M.M.T.V.D., vol. V, p. 323.

⁴⁹ *Ibidem*.

pădurilor, adică folosirea lor de către țărani, a fost un fenomen general în Munții Apuseni în această perioadă⁵⁰.

Acțiunile împotriva moșierilor au luat mari proporții și în regiunile Hunedoarei. Presa contemporană vorbește despre răscoala tuturor țărănilor din această regiune. Rapoartele oficiale amintesc ocupări de pământ încă din primele zile ale mișcărilor. Țăranii din Almașul Mare, Băcăinți, Uricani, Paroșeni, Livezeni etc., după ce au dezarmat jandarmii, au atacat proprietățile statului și moșiile particulare⁵¹. S-a încercat recucerirea pământurilor cu ajutorul forțelor înarmate în repetate rînduri, însă fără nici un rezultat. Țărănimea a ocupat și pământurile fiscului de lângă orașul Hunedoara⁵².

Mișcări puternice împotriva moșierilor, pentru pământ au fost și în estul Transilvaniei. Se raporta de prefectii județelor de aici încă de la începutul lunii noiembrie că „țărănimea s-a răscolat împotriva averii domnești”⁵³. Cele mai puternice mișcări au avut loc pe domeniile familiilor Teleki, Bornemissza și Toldalagi⁵⁴. Moșierii din Singer și Band au fost omorîți, alții izgoniți⁵⁵. Țăranii au atacat și proprietatea de stat. „Direcțiunea de economie din Mureșani” se plîngea subprefectului de acțiunile revoluționare ale țărănimii din împrejurimi.

Toate acestea arată că la sfîrșitul primului război mondial, la începutul lunii noiembrie 1918 — în condițiile înfringerii monarhiei austro-ungare pe fronturi —, în întreaga Transilvanie s-a aprins flacăra unor puternice lupte țărănești împotriva asupririi sociale și naționale, luptă care a constituit o parte integrantă a mișcării revoluționare burghezo-democratice desfășurate în acel timp în Transilvania. Această mare mișcare a reprezentat o contribuție de cea mai mare însemnătate adusă de țărănime la destrămarea puterii locale a monarhiei austro-ungare. În legătură cu aceasta e semnificativ raportul subprefectului din Hunedoara care arată că „nu mai există putere publică, jandarmerie, deoarece poporul a gonit pe jandarmi ca să nu fie stavilă în calea acțiunilor... poate că și pentru faptul că în aceștia a văzut întruchipată puterea de stat”⁵⁶. Participînd la acțiunile care au dus la destrămarea aparatului de stat burghezo-moșieresc maghiar, țărănimea din Transilvania și-a adus contribuția la crearea condițiilor care au permis unirea Transilvaniei cu România și desăvîrșirea, prin aceasta, a procesului de formare a statului național român. Împreună cu masele largi din întreaga țară, țărănimea a fost una din forțele motrice ale mișcării revoluționare burghezo-democratice,

⁵⁰ Arhiva Institutului de istorie al Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj, fond. Arhiva Asociației economice din Transilvania, nr. 321 din 1918.

⁵¹ Arhivele statului, Deva. Acte administrative ale județului, Hunedoara, an. 1918, pachet 411, dos. 2 441.

⁵² Ibidem.

⁵³ Arhivele statului Tîrgu-Mureș, fond. Prefectura jud. Mureș-Turda. Arhiva subprefectului, nr. 14 586 din 1918.

⁵⁴ Ibidem, nr. 12 984. Vezi și „Ellenör” (Revizorul), XII (1918), nr. 180, 18 noiembrie, p. 2.

⁵⁵ Arhivele statului Tîrgu-Mureș, fond. Prefectura jud. Mureș-Turda. Arhiva subprefectului, nr. 13 084 din 1918 și 14 427 din 1918.

⁵⁶ I. Kovács, *Date cu privire la lupta țărănimii din Transilvania în toamna anului 1918*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, 1958—1959, nr. I—II, p. 334.

ale luptei de eliberare socială și națională care a asigurat unirea Transilvaniei cu România.

Lupta maselor țărănești de la sfârșitul primului război mondial a fost în mod obiectiv și o luptă pentru un regim democratic. Prin aceste lupte țărani au cucerit — lichidînd în practică samavolnicia și arbitrarul vechilor autorități sătești care lipseau masele țărănești de drepturi cetățenești — o largă libertate de organizare.

În cursul răscoalelor din noiembrie 1918, alături de țărani români au acționat și țărani maghiari, germani ș.a., ducînd lupta împotriva aceluiași dușman ca și țărani români. Ziarul „Aradi Ujság” scria că „satele în întregime ungurești sau în întregime românești procedează aproape la fel și urmăresc același program de devastare a moșiilor și de alungare a notarilor”⁵⁷.

Unii istorici burghezi considerau că în toamna anului 1918 țărănimea din Transilvania nu a avut alt scop decît răzbunarea suferințelor îndurate în timpul războiului, că ea a ajuns numai la expresia nemulțumirilor pricinuite de război. Pe baza documentelor multiple subliniem că în multe părți țărani nu numai că au alungat autoritățile locale, dar ei au arătat și o consecvență în lupta lor împotriva acestor elemente care au întrucipat la sate instrumentul așupririi naționale. După alungarea notarilor, pretorilor și jandarmilor, ei au luat administrația în mîna lor, înființînd consilii naționale locale. De asemenea, țărani, luptînd împotriva moșierilor, nu numai că au devastat conacele și au luat bucatele și vitele moșierilor, ci au ocupat și pămînturi moșierești și păduri ale fiscului. Țărănimea din Transilvania a pornit la atac cunoscînd lozincile pentru care au luptat și muncitorii. Acțiunile maselor țărănești oglindesc fidel scopul luptelor, pentru pămînt, pentru eliberarea Transilvaniei și unirea ei cu România.

Masele, devenite conștiente de puterea lor prin lichidarea aparatului de constrîngere austro-ungar, care le ținea în dependență de o jumătate de secol, s-au străduit, după victorie, să mențină cuceririle și libertățile cîștigate, prin înființarea organelor politico-administrative proprii, numite consilii naționale. Această năzuință și preocupare a maselor țărănești a primit o afirmare și un imbold prin manifestele Consiliului național constituit la 24 octombrie 1918. Ziarul „Adevărul”, organ larg răspîndit în toată Transilvania, relata în felul următor în numărul lui din 21 octombrie/3 noiembrie 1918 constituirea consiliului: „Românii din Ungaria și Transilvania și-au constituit Consiliul național român, unicul for care reprezintă voința poporului român și se bazează pe libera hotărîre asigurată de curentul vremii și de voința popoarelor libere”⁵⁸.

În scurt timp s-a organizat și țărănimea, în cele mai multe locuri consiliile naționale locale constituindu-se deja în primele zile ale lunii noiembrie. Membrii lor erau în majoritate țărani. Aceste organe au preluat puterea efectivă. Ele s-au subordonat consiliilor naționale cercuale, acestea celor județene înființate de asemenea la începutul lunii noiembrie. Forul suprem de conducere al consiliilor a devenit Consiliul național român central.

⁵⁷ „Aradi Ujság”, 3 noiembrie 1918, p. 2.

⁵⁸ „Adevărul”, 21 octombrie/3 noiembrie 1918.

Au luat ființă și consiliile maghiare și consiliile germane. În cea mai mare parte a Transilvaniei, potrivit componenței ei naționale, puterea efectivă a fost preluată de consiliile naționale române, vechii funcționari ai administrației de stat — foarte puțini la număr — care au mai rămas ici-colo fiind obligați, în practică, să se supună controlului acestor consilii.

Consiliile naționale și-au asumat rolul de organe politice în locurile respective. Fiind organe alese, în cele mai multe locuri ele conduceau treburile pe baza principiilor democratice, introducând astfel în viața satelor o atmosferă de preocupare din partea majorității locuitorilor față de problemele arzătoare ale vremii. Astfel, funcțiile administrativ-organizatorice pe care le exercitau aceste consilii erau variate, ele depindeau de necesitățile actuale și de particularitățile regiunii în care acționau. În multe locuri consiliile naționale s-au preocupat în primul rînd, imediat după constituire, de aprovizionarea cu lemne de foc, cu alimente, cu petrol, de combaterea speculei, stabilirea prețurilor, de inventarierea bunurilor publice, ajutorarea bolnavilor, paza podurilor de cale ferată, a gărilor. Ele rezolvau probleme politice: instalarea persoanelor administrative comunale, înființarea gărzii naționale, organizarea unei propagande susținute în slujba unirii⁵⁹.

În majoritatea comunelor s-au înființat gărzii naționale, organe ale consiliilor naționale. Numărul membrilor gărzilor naționale din fiecare comună putea fi de 5% din numărul locuitorilor. Fiind înființate în cele mai multe locuri pe baza principiilor democratice, gărzile naționale române reflectau structura socială a populației. În rîndurile lor găsim țărani săraci și înstăriți, militari, meseriași, învățători. Gărzile naționale erau înarmate din depozitele de armament preluate de consiliile naționale, pe de o parte, pe de altă parte cu armamentul luat de la unitățile militare și jandarmerești dezarmate, sau cu armamentul soldaților, care, părăsind unitățile militare, au pus stăpînire pe arme, punîndu-le după aceea la dispoziția gărzilor naționale.

O sarcină importantă a consiliilor naționale era propaganda susținută în slujba unirii. Pe acest plan ele au primit un ajutor prețios din partea Consiliului național român central. În cadrul acestei activități se încadra introducerea limbii române în administrație și în instituțiile de învățămînt. În adunările populare organizate de consiliile naționale, hotărîrea de a se introduce limba română în administrație a fost primită cu multă însuflețire⁶⁰. În scurt timp majoritatea consiliilor naționale au trecut la folosirea limbii române în corespondența lor, în editarea circularurilor, chemărilor. În unele locuri, de exemplu la Oradea, Cluj, Dej și alte localități, s-au adus decizii care prevedeau ca limba română să fie folosită și de instanțele judecătorești, atunci cînd părțile litigioase sînt români. De asemenea, s-a hotărît ca în cazul folosirii traducătorilor, cheltuielile de traducere să fie suportate de autorități. Introducerea limbii române în administrație, învățămînt și justiție însemna un pas deosebit de important în procesul de desăvîrșire a unității statului național.

⁵⁹ Arh. Ist. Centr., fond. C.N.R. Solnoc-Dobica, Dobica, dos. 4, f. 4.

⁶⁰ Arh. Ist. Centr., fond. C.N.R. Cluj, Cluj, dos. 537, 196 din 1918.

Consiliile naționale, atât cele române, cât și cele maghiare și săsești, îndeplineau în același timp funcțiile administrative de stat. Ele acționau individual, respectînd exclusiv ordinele consiliilor naționale cercuale și județene de aceeași natură. În problema liniștirii maselor, a menținerii „ordinei”, unele consilii naționale române, maghiare și săsești au conlucrat. Drept pildă amintim că Consiliul național român al județului Tîrnava Mare, înființat în 5 noiembrie 1918 la Sighișoara, a stabilit că „în ceea ce privește ordinea publică amenințată de situația excepțională de azi, Comitetul național român este gata să colaboreze cu organele asemănătoare ale națiunilor străine, maghiare, săsești, precum și cu toți cetățenii din Ungaria și Ardeal pentru siguranța vieții și averii tuturor cetățenilor din comitat”⁶¹. Același lucru au făcut și consiliile naționale județene din Solnoc-Dobica, Sălaj, Bihor⁶². Pe baza acestei colaborări unele consilii naționale române și maghiare au trimis în comun delegați la sate în vederea localizării mișcării revoluționare, precum și gărzi naționale. Intrînd în acțiune, aceste gărzi au dezarmat în unele comune pe țărani răsculați. Se menționează astfel de acțiuni mai ales în județele Alba, Arad, Tîrnava Mică, Solnoc-Dobica. Aceasta nu putea însă să înăbușe spiritul revoluționar în ansamblu. Majoritatea consiliilor naționale române de altfel nici nu foloseau represiunile ca principală metodă prin care ele să-și impună autoritatea. Ele se prezentau drept reprezentante ale intereselor naționale ale populației românești și au izbutit să preia conducerea mișcării pentru unirea Transilvaniei cu România. Consiliile naționale române susțineau că interesele rezolvării problemei naționale cer „menținerea ordinei”, inclusiv încetarea acțiunilor țărănilor împotriva moșierilor, și promiteau că în cadrul noului stat român vor fi îndeplinite năzuințele maselor spre o viață mai bună, făgăduiau că vor fi îndeplinite reforma agrară și un regim democratic.

Documentele arhivistice arată că deși exista o colaborare între diferite consilii naționale române și maghiare în ceea ce privește menținerea ordinii, în problema viitorului Transilvaniei ele urmăreau căi diferite. Aceasta reflectă contradicțiile mult mai adînci care existau între burghezia română și cea maghiară. Consiliul național român al județului Solnoc-Dobica, de exemplu, într-o declarație a sa de la începutul lunii noiembrie 1918, spunea că „... membrii acestui consiliu vor colabora cu cea mai mare plăcere în privința siguranței personale și a averii, dar numai în aceasta... căci vor urma hotărîrea Consiliului de stat național român”⁶³. Documentele vremii atestă că toate consiliile naționale române de la sate, cele cercuale și județene așteptau acțiunea mobilizatoare a Consiliului național român central pentru declararea unirii Transilvaniei cu România. Respectînd tradițiile vechi în lupta dusă de toți românii din toate părțile Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului, pe de o parte, iar pe de altă parte văzînd pilda altor popoare din monarhie care acționau împreună, românii organizați în consilii doreau o acțiune

⁶¹ I. Clopoșel, *op. cit.*, p. 64.

⁶² „Vármegyei Közélet” (Viața publică din județ), 7 noiembrie 1918, p. 2; „Gazeta poporului” din 12 noiembrie 1918, p. 6.

⁶³ „Vármegyei Közélet” din 7 noiembrie 1918, p. 2.

comună, inițiată de forul suprem politic din Transilvania, de Consiliul național român central în problema unirii Transilvaniei cu România.

Luptînd pentru unirea Transilvaniei cu România, consiliile naționale române își manifestau o atitudine democratică față de populația maghiară, sîrbă și săsească din Transilvania. În manifestul adresat către popoarele lumii de Marele sfat al națiunii române din Transilvania se spune că „națiunea română din Ungaria și Transilvania nu dorește să stăpînească asupra altor neamuri. Pe teritoriul său strămoșesc națiunea română este gata — se sublinia în acest act istoric — a asigura fiecărui popor deplină libertate națională” întrucît organizarea ei „în stat liber și independent o va întocmi pe temeiul democrației”⁶⁴.

Această linie o urmăreau și majoritatea consiliilor naționale comunale, cercuale și județene. În unele sate cu populație mixtă, însăși componența consiliilor — din membri români și maghiari — inspira o colaborare și înțelegere reciprocă. Consiliul național român din județul Tîrnava Mare afirma într-o adresă a sa către Consiliul național din Țelina: „cu ungurii din comună trebuie să trăiți ca frați, căci și ei sînt oameni ca și noi”⁶⁵. Adunarea generală a locuitorilor din comuna Necopoi din județul Satu-Mare a hotărît, ca sarcină a Consiliului național român, să vegheze „ca să nu se comită brutalități față de cetățenii neromâni”⁶⁶. Astfel de hotărîri au fost luate de o serie de adunări la care au manifestat masele populare române și maghiare înfrățite în lupta de secole împotriva exploatării și asupririi.

Dorința de unire s-a manifestat în rîndurile maselor chiar din prima zi a revoluției, datorită și evenimentelor ce au avut loc pe întreg teritoriul monarhiei.

Aceste evenimente au influențat afirmarea și mai hotărîtă a ideii unirii Transilvaniei cu România. Tărînimea lupta pentru această idee pe plan local în cadrul consiliilor naționale. Acest spirit de luptă a cuprins toate păturile sociale. Prin componența consiliilor și a principiilor pe care se bazau acestea, sporește caracterul popular al procesului complex de unire a românilor într-un stat unitar.

La adunările consiliilor naționale se ridica tot mai accentuat dorința proclamării unirii Transilvaniei cu România. Acceptînd cererea și propunerea maselor, multe consilii naționale au convocat adunări populare în vederea formulării în scris a năzuinței de unire. Astfel, la o adunare de acest fel ținută la Oravița în 3 noiembrie, s-a lansat o proclamație care se încheia cu urarea: „Trăiască națiunea română, una și nedespărțită”⁶⁷. La adunarea populară ținută la Șiria în 8 noiembrie, țărani au decretat că se unesc cu România⁶⁸. Participanții la adunarea de la Vidra din 12 noiembrie au strigat în cor: „Trăiască unirea tuturor românilor”⁶⁹. La adunarea de la Șercaia ținută la 13 noiembrie, la care au

⁶⁴ *Marca unire de la 1 decembrie 1918*, Bibl. Astra, 1943, p. 43.

⁶⁵ Arhiva Ist. Centr., fond. C.N.R. Tîrnava-Mare, doc. 9 E/25/1918.

⁶⁶ Arhivele statului Satu-Mare, fond. C.N.R.

⁶⁷ M. Gropșianu, *Revoluția anului 1918 din Oravița-Caraș*, Timișoara, 1935, p. 6.

⁶⁸ „Renașterea română”, an. 1, 1919, nr. 17.

⁶⁹ „Românul”, an. VII, 1918, nr. 19.

participat și sătenii din Sinca, Veneția și Vlădeni, țărani au cerut o adunare națională pentru a „decreta alăturarea Ardealului la România”⁷⁰. Masele române și-au exprimat dorința de unire și pe alte căi. Țărani maramureșeni, de exemplu, făceau agitații la sate în vederea unirii, moții organizau călătorii de alai cerînd proclamarea unirii. De la Crișuri pînă la izvorul Oltului și Mureșului, de la cîmpiile Banatului pînă la Carpați, masele au fost cuprinse de o activitate entuziastă pentru realizarea aspirațiilor seculare.

Masele țărănești năzuiau ca unirea Transilvaniei cu România să fie însoțită de asigurarea unor adînci transformări democratice, printre care împroprietărirea prin lichidarea mării proprietăți. Aceste probleme au fost puse în multe sate la adunările populare. Datorită faptului însă că nu a existat în România un partid consecvent revoluționar, proletariatul nu a putut să preia conducerea luptelor țărănești și să asigure îmbinarea, sub conducerea sa, într-un singur șuvoi revoluționar a luptei de unire și a luptei de eliberare socială. Totuși, elementele cele mai radicale ale mișcării muncitorești au reușit să influențeze în tot mai multe locuri lupta maselor populare spre a cere în mod hotărît transformări radicale sociale și politice, cu caracter burghezo-democratic.

În condițiile intensificării dorinței maselor de unire a Transilvaniei cu România, exprimată prin diferite forme, dar în mod organizat (adunări, proclamații, manifestații), Consiliul național român central, după ce a dus tratative cu guvernul maghiar, declarînd înaintea acestuia suveranitatea națională și dreptul de autodeterminare, și după ce a luat legătură cu guvernul român, a chemat poporul român la Alba-Iulia pentru a ține adunarea generală la data de 1 decembrie 1918. Astfel puternica mișcare de masă cu caracter burghezo-democratic se apropia de punctul ei culminant: unirea cu România, reforma agrară democratică, egalitate și libertate națională pentru naționalitățile conlocuitoare, drepturi democratice.

Publicarea convocării adunării de unire la Alba-Iulia a stîrnit o însuflețire de nedescris în rîndurile maselor populare⁷¹. Ea a fost salutată prin manifestații de bucurie, prin adunări publice, prin azeziuni înflăcărâte, prin arborarea pe clădirile publice a tricolorului românesc, prin purtarea cocardelor naționale.

Cu ocazia publicării la data de 15 noiembrie a chemării la adunarea națională de la Alba-Iulia, s-au dat și directivele pentru alegerea delegaților care să participe la acest act istoric cu un mandat în scris și care să exprime voința alegătorilor. Se prevedea pentru fiecare cerc electoral — fixat pe baza sistemului alegerilor parlamentare din 1910 — alegerea a 5 delegați conform normelor sufragiului universal. S-a prevăzut de asemenea întocmirea unui proces-verbal despre alegerile ce vor

⁷⁰ I. Nicoară, *Aspecte privind contribuția brașovenilor la lupta pentru desăvîrșirea unității naționale a poporului român*, în „Studii și articole de istorie”, an. XI, 1968, p. 208.

⁷¹ „Românul”, an. VII, 1918, nr. 19.

avea loc cu constatarea că s-au respectat normele juridice existente, iar votarea și alegerea delegaților s-a făcut pe baza sufragiului universal. Delegații erau autorizați de a lua parte cu vot la marea adunare națională română.

Alegerile care au avut loc în a doua jumătate a lunii noiembrie au constituit un nou prilej de manifestare într-o formă organizată a voinței maselor populare pentru unirea Transilvaniei cu România. La alegeri a participat majoritatea țărănimii, purtând steaguri românești și îmbrăcați în costume naționale. Semnificative pentru atitudinea maselor la aceste adunări sînt următoarele: „Cu două săptămîni înainte de adunarea de la Alba-Iulia în 1918 — își amintește un martor ocular — a ales Maramureșul cu unanimă însufletire delegați pentru Alba-Iulia care la 1 decembrie au proclamat unirea. Întreg Maramureșul românesc în aceea dată a stat principial pe baza unirii ...”⁷². Toate documentele arhivistice cuprind informații referitoare la alegerile pentru delegații la marea adunare de la Alba-Iulia. Ziarul „Românul” scria în acea vreme că în toate părțile Transilvaniei se țineau alegeri pentru desemnarea delegaților care să reprezinte cercurile electorale „cu demnitate la istoricul plebiscit al neamului care-și va proclama independența și suveranitatea”⁷³.

Cu ocazia alegerilor, în cele mai multe locuri țărani și-au expus dorințele: unirea Transilvaniei cu România și reforme democratice. La adunarea din 24 noiembrie de la Chișineu Criș, de exemplu, s-a declarat „sprijinul statului unitar democrat al tuturor românilor cu ștergerea tuturor privilegiilor boierești”⁷⁴.

Delegații la marea adunare națională au primit mandate clare și categorice pentru a vota unirea Transilvaniei cu România și lichidarea nedreptăților. În cele mai multe mandate, însoțite de moțiuni intitulate „Hotărîrea noastră”, se sublinia „nețărîmura dorință de unire pentru fericirea poporului”⁷⁵. „În această hotărîre a noastră așternem tot ce au dorit strămoșii noștri — citim în moțiunea locuitorilor din Copșa Mare —, tot ce ne încălzește pe noi, cei de față, și tot ce va înălța pururea pe fiii și nepoții noștri”⁷⁶. Semnarea cu unanimitate a acestor moțiuni de sute de mii de țărani confirma baza de masă a actului istoric care se desfășura în toamna anului 1918 în viața poporului român.

Unirea Transilvaniei cu România a rămas preocuparea constantă a maselor populare în tot cursul lunii noiembrie. Documentele arhivistice atestă că, deși mișcarea țărănească și-a pierdut caracterul ei general din prima decadă a lunii noiembrie, totuși acțiunile țărănești locale au continuat să se desfășoare, fiind mai frecvente și mai ascuțite decît înaintea răscoalelor de la începutul lunii noiembrie ⁷⁷.

⁷² Filiala Arhivelor statului Sighetul Marmăției, fond. Prefectura jud. Maramureș. Arhivele prez. ale subprefectului, nr. 2 339 din 1935.

⁷³ „Românul”, an. VII, 1918, nr. 16.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Filiala Cluj a Academiei Republicii Socialiste România, Secția Manuscrise. Registrul de procese-verbale al C.N.R., Blaj, an. 1918. Cota 311.

⁷⁶ Arhiva Ist. Centr., fond. C.N.R. Tîrnava Mare, doc. 65/1918.

⁷⁷ I. Clopoțel, *op. cit.*, p. 148.

Dar problema împrăștiării era în atenția întregii țărănime din Transilvania. În multe locuri, cu ocazia adunărilor pentru unire, s-au redactat și memorii speciale care au fost înaintate la Alba-Iulia. În ele se arată că în Transilvania, atât timp cât regiuni întinse se găsesc în proprietatea moșierilor și a statului, zeci de mii de țărani sînt lipsiți complet de pămînt. Țăranii își exprimau părerea în aceste memorii că a sosit momentul exproprierii acestor domenii și cereau o reformă agrară democratică o dată cu unirea Transilvaniei cu România.

La sfîrșitul lunii noiembrie a anului 1918 toată Transilvania a fost într-o agitație puternică. Deja în zilele de 24—25 noiembrie apar convoiuri de căruțe și trenuri cu tricolore și cu țărani îmbrăcați în port național. Toți mergeau la Alba-Iulia să participe în numele alegătorilor la actul istoric al unirii Transilvaniei cu România. Deși în multe locuri delegații au trebuit să înfrunte greutăți și primejdii, spiritul lor de jertfă nu a scăzut.

Pe lîngă delegații aleși, au sosit la Alba-Iulia aproape 100 000 de țărani însuflețiți de entuziasmul împlinirii visului secular, de năzuința unirii cu România, de dorința de desăvîrșire a unității de stat. Țăranii doreau ca unirea să le aducă totodată recunoașterea și consfințirea dreptului asupra pămîntului: „Iobagii de ieri, ținuți departe de politică — opincarii cu veșminte aspre, dar cu inimă caldă — s-au ridicat ca la un semnal magic și au plecat pe drumul care duce la libertatea visată secole de strămoși”⁷⁸ — scria un contemporan al evenimentelor.

Țăranii adunați la Alba-Iulia au așteptat cu nerăbdare hotărîrea adunării naționale. Văzînd însuflețirea ce a cuprins masele la apropiata împlinire a năzuinței de înfăptuire a unirii, precum și ferma convingere a lor că aceasta va aduce după sine o reformă agrară democratică, participanții la constătuirea reprezentanților Partidului Național Român și ai social-democraților au adoptat un proiect de declarație, care, pe lîngă proclamarea unirii Transilvaniei cu România, cuprindea și o serie de deziderate ca: votul universal, egal, direct și secret pentru bărbați și femei la alegerile comunale, județene și parlamentare; deplina egalitate în drepturi pentru naționalitățile conlocuitoare, libertatea presei, de organizare, de întrunire, legiferarea unor largi drepturi pentru muncitori; reformă agrară radicală, prin „desființarea fidei-comisiilor și în temeiul dreptului de a micșora, după trebuință latifundiile”⁷⁹.

Proiectul de declarație a fost adoptat de adunarea deputaților prezenți și primită cu un entuziasm înălțător de masele adunate „în apropierea pămîntului sfințit cu sîngele lui Horea și Cloșca”⁸⁰.

Actul istoric al unirii Transilvaniei cu România de la 1 decembrie 1918 a fost salutat de sutele de adunări populare ținute în aceeași zi în toate părțile Transilvaniei. Ele au constituit momente de manifestare înflăcărată în cadrul cărora s-a exprimat cu entuziasm adeziunea întregului popor.

⁷⁸ Dominic Stanca, *Între două fronturi, 1914—1918*, Cluj, 1935, p. 314.

⁷⁹ *Relații agrare și mișcări țărănești 1908—1921*, p. 282.

⁸⁰ *Programul marelui adunări naționale constituante a românilor din Transilvania și Ungaria, care se va ține duminică în 1 dec. st. n. (18 noiembrie st. v.), 1918.*

BANATUL ȘI UNIREA DIN 1918

DE

I. D. SUCIU

Revoluția de la 1848—1849 și, îndeosebi, acțiunea lui Eftimie Murgu din această perioadă au contribuit în mod hotărîtor la accentuarea tendinței de unitate politică în sînul maselor românești din Banat.

Nemulțumirea maselor române crește îndeosebi după rezoluția din 27 decembrie 1860, cînd împăratul Francisc Iosif, fără a ține seama de numeroasele proteste ale românilor, decretează încorporarea Banatului la Ungaria. În noua situație, fruntașii români trebuie să ia lupta de la început și, spre a-și susține apărarea drepturilor politice și naționale, se înființează Partidul Național al românilor din Banat și Ungaria. Un pas mai departe se face prin fuziunea celor două partide românești din Transilvania și Banat în 1881, care s-a produs sub puternica influență exercitată de cucerirea independenței de stat a României. Ochii românilor bănățeni, deși supuși Ungariei, erau îndreptați numai spre țara liberă, spre București. Nu e întîmplător faptul că, încă cu mult înainte de actul de la Alba-Iulia, cei mai de seamă scriitori și oameni de cultură din Banat au trecut în țara liberă, unde găseau posibilitatea de a-și exprima în mod nestîngherit dorințele și programul politic. Dintre aceștia trebuie să menționăm pe istoricul Vasile Maniu și scriitorii Iulian Grozescu, Ion Popovici-Bănățeanu, Victor Vlad Delamarina, Dimitrie V. Păcățian și alții, care vor fi menționați în cursul evenimentelor.

În cele trei mari ziare, „Luminătorul” și „Dreptatea” din Timișoara, continuate de „Drapelul” din Lugoj (înființat în 1901), opinia publică română din Banat urmărea cu cel mai mare interes ridicarea și prosperitatea fraților liberi, de unde se aștepta ajutorul în vederea realizării unității statale.

Încă de la începutul primului război mondial se înregistrează cazuri de solidaritate românească, cum este acel al preotului Ioan Măran din Ciclova, care a fost deținut la Seghedin, deoarece a spus recruților în timpul mobilizării din 1914 că dacă „o fi să dați piept cu românii să nu-i

pușcați, ci să pușcați în ofițeri”¹. Începînd cu luna iulie 1915, preotul Martin Vernichescu din Vîrciorova a stat arestat pînă la sfîrșitul războiului, deoarece era bănuît „că ar fi mijlocit și ușurat trecerea în România a unor fugari”². Și preotul George Costescu din Racovița a fost arestat încă din 21 martie 1916 „pentru agitație contra naționalității maghiare”³. Neîncrederea în populația română rezultă și cu ocazia arestărilor de la Orșova, cînd, imediat după izbucnirea ostilităților cu sîrbii, au fost deținuți sub acuzația de spionaj 32 de fruntași români, între care și generalul pensionar Nicolae Cena⁴.

După intrarea României în război, situația populației române se agravează, devenind greu de suportat. Primul ministru, Tisza István, suspendă ziarul „Românul” din Arad, iar cele mai mici bănuieli de infidelitate sînt soldate cu internări. Din memoriul adresat de episcopul Ioan Pap al Aradului către guvernul maghiar rezultă că din cele cinci protopopiate bănățene au fost internați sau puși sub pază polițienească cincizeci și cinci de învățători, preoți și țărani, fără ca tabelul înaintat să cuprindă situația completă⁵. Dacă la aceștia adăugăm numeroși intelectuali și țărani din dieceza Caransebeșului, dintre care trebuie să menționăm lotul mare de la Orșova, cît și alții internați în cursul anilor 1917—1918, ne putem da seama de extinderea ilegalităților⁶.

Pe lîngă internări, guvernul maghiar a venit și cu alte măsuri defavorabile românilor. Spre a-i împiedica să mai cumpere pămînt, a hotărît că nimeni nu mai poate cumpăra pămînt fără a obține autorizație, care însă nu se dădea celor de naționalitate română⁷. Mai mult chiar, prin noua lege electorală care se pregătea pentru „democratizarea” Imperiului habsburgic se cerea ca dreptul de vot să nu fie acordat decît acelor cetățeni care „posedă în scris și citit limba maghiară”⁸.

Ca și în Transilvania, în Banat tendința de unire cu patria-mumă se manifesta în rîndul maselor în modul cel mai viguros, fără a putea fi oprită de autorități. Soldații români trimiși pe frontul rusesc sau italian refuzau să lupte, predîndu-se la prima ocazie. Cît de înrădăcinată era aversiunea maselor populare de a lupta pentru statul austro-ungar reiese din cazul voluntarului Vasile Branca din Vărădia. Acesta, făcîndu-și stagiul în Regimentul 61 din Timișoara, încă de la începutul războiului a fost trimis în fruntea unui detașament de zece soldați în România cu

¹ Arhiva mitropoliei Banatului. Fond episcopia Caransebeș, nr. 6 337 din 29 septembrie 1914.

² Ibidem, nr. 6 308 din 25 noiembrie 1915.

³ Ibidem, dosar nr. 5 957 din 1917.

⁴ „Lista martirilor români din Orșova și jur deținuți în duminica din 26 iulie 1914, iar în 27 iulie aruncați în pușcări tribunalului din Caransebeș ca vinovați pentru spionajiu”. Arhiva Branște. În posesia doamnei Căliman.

⁵ Arhiva episcopiei Arad, grupa II, dosar 36 1916, actul nr. 4 294 din 13 26 septembrie 1916.

⁶ „Drapelul”, 1918 (XVIII), nr. 13 (3/16 februarie). p. 3; nr. 63 (13 26 iunie), p. 3; cf. și Arhiva mitropoliei Banatului. Fond episcopia Caransebeș, nr. 6 051 din 31 octombrie 1916; nr. 7 437 din 28 decembrie 1916; nr. 7 787 din 1917; nr. 3 289 din 15 iulie 1917; nr. 1 971 din 24 martie 1918; nr. 6 018 din 19 septembrie 1917.

⁷ „Drapelul”, 1918, nr. 7 (18/31 ianuarie), p. 2; nr. 42 (17 30 aprilie), p. 1.

⁸ Ibidem, 1918, nr. 68 (26 iunie/9 iulie), p. 2.

scopul de a scufunda vasele rusești ce veneau pe Dunăre în ajutorul armatei sîrbe. Dar, imediat după ce a ajuns la Turnu-Severin, detașamentul s-a predat autorităților române. Cînd, în 1916, armata română a trecut Carpații, Branca s-a înrolat ca voluntar și, în luptele cu trupele austro-ungare, a căzut prizonier. Fiind internat la Șopron, în lagărul de prizonieri a fost identificat și condamnat⁹. Faptul e semnificativ, deoarece ne dovedește că, în toate ocaziile, masele populare refuzau să lupte pentru integritatea monarhiei habsburgice.

Și intelectualii care au reușit să treacă în țara liberă încă din timpul neutralității au desfășurat o activitate intensă pentru intervenția României alături de puterile aliate. Între aceștia, merită relevată activitatea fostului director al ziarului „Tribuna” din Arad, Sever Bocu, care după ce începe războiul se înrolează ca voluntar, participă la luptele din Oltenia, iar în timpul retragerii de la Iași dezvoltă o activitate susținută pentru organizarea corpului de voluntari transilvăneni. La Kiev, Bocu se apropie de viitorul președinte al Cehoslovaciei, Thomas Masaryk, pe care-l aduce la Iași, spre a mijloci prietenia și colaborarea cu guvernul român¹⁰. Și fostul redactor al ziarului „Drapelul”, Avram Imbroane, plecat încă din 1914 în România, se alătură acțiunii unioniștilor și, în coloanele ziarului „Epoca”, militează pentru intervenția României spre a elibera pe frații rămași sub ocupație. Pe lângă articolele publicate, Imbroane participă la fîntingurile de la Brăila și Caracal, unde, alături de Nicolae Titulescu și Nicolae Filipescu, cere intervenția pentru realizarea unității politice¹¹. În 1915 reușește să dezerteze și scriitorul Cassian R. Munteanu, care se alătură curentului unionist colaborînd la ziarul „România Mare”, iar printr-un volum, publicat încă în 1915, arăta inutilitatea cauzei pentru care luptau românii din armatele austro-ungare¹².

O nouă fază a destrămării monarhiei austro-ungare o constituie preluarea guvernului de către Consiliul național maghiar în frunte cu contele Károlyi Mihály. Deoarece, prin armistițiul de la Belgrad din 8 noiembrie 1918, s-a impus guvernului maghiar evacuarea Transilvaniei și Banatului, guvernul Károlyi, deși s-a pronunțat pentru dreptul de autodeterminare a popoarelor din monarhie, milita mai departe pentru „integritatea teritorială” a Ungariei feudale. În acest scop, guvernul recurge la o ultimă diversiune. Avînd consimțămîntul guvernului din Buda-

⁹ Ibidem, 1918, nr. 71 (3/16 iulie), p. 3.

¹⁰ Sever Bocu, *Opt luni în Kiev*, Timișoara, 1938; cf. și idem, *Drumuri și răscruci*, vol. I, Timișoara, 1938, p. 90—93; vol. II, București, 1944, p. 99—104.

¹¹ A. Imbroane, *Bănățenii și războiul*, „Epoca”, 1915, nr. 174 (27 iunie), p. 1; idem *Intransigență*, „Epoca”, 1915, nr. 268 (29 septembrie), p. 1; *Întrunirea de la Brăila*, „Epoca”, 1915, nr. 289, (20 octombrie), p. 3; *Întrunirea de la Caracal*, „Epoca”, 1916, nr. 2, p. 2.

¹² Cassian R. Munteanu, *Atacul, Însemnările din război ale unui soldat român din armata austro-ungară*, București, 1915, 137 p.

pesta, avocatul dr. Otto Roth organizează la 31 octombrie 1918 o mare întrunire, în care proclamă Banatul republică de sine stătătoare. Adunarea alege un „consiliu poporal bănăţean” şi numeşte comisari pentru fiecare din cele trei comitate ale Banatului.

Românii însă refuză să participe la acest consiliu şi în aceeaşi zi se întrunesc la Casina din Timişoara şi se constituie în „Consiliul permanent al ofiţerilor şi soldaţilor români de pe teritoriul comandai militare a Timişoarei”. La conducerea Consiliului român au fost aleşi: locotenent-colonel S.Brînduşa, căpitanii de rezervă dr. Aurel Cosma, dr. Ioan Popovici, S.Barabaş, dr. Lucian Georgevici şi locotenenţii de rezervă dr. George Adam şi Vasile Eremiaş¹³. Consiliul a fixat un plan de acţiune, apoi s-a declarat solidar cu Marele consiliu naţional român ales „de organele poporului nostru român”. A doua zi are loc o manifestaţie în faţa primăriei, unde vorbeşte Aurel Cosma. Consiliul român din Timişoara aduce la cunoştinţa generalului Hordt, comandantul militar al Banatului, constituirea Consiliului militar naţional român, care însă nu ascultă decât de Consiliul naţional român central. Pentru menţinerea ordinii, Consiliul român e gata să colaboreze cu celelalte consilii din oraş¹⁴. Evenimentele de la Timişoara au consecinţe în întreaga provincie.

Primul oraş care începe seria manifestărilor româneşti este Lugojul. Aici, viaţa politică românească era concentrată în jurul ziarului „Drapelul”, condus de dr. Valeriu Branîşte, care, întorcându-se pe data de 1 octombrie 1918 de la închisoarea din Seghedin, a reluat conducerea ziarului. Branîşte se bucura în acel timp de încrederea totală a românilor din Banat, mai ales prin ziarul „Drapelul”, care era cel mai răspîndit ziar şi apărea încă din 1901. Pe data de 3 noiembrie 1918 se ţine la Lugoj o mare adunare, la care participă „mai multe mii de oameni”. Pe lângă populaţia lugojeană au venit şi ţăranii din satele apropiate. Preşedinte al adunării a fost proclamat episcopul dr. Valeriu Traian Frenţiu, dar sufletul ei a fost Valeriu Branîşte. El deschide întrunirea printr-un discurs în care, după ce expune situaţia politică, arată poporului rostul Consiliului naţional român şi anunţă constituirea Consiliilor naţionale militare române. Seria cuvîntărilor e continuată de fruntaşii bănăţeni: profesorul Victor Birlea, care a fost ales şi notar al adunării, poetul în grai bănăţean George Gîrda din Făget şi avocatul George Dobrin din Lugoj. Adunarea s-a desfăşurat într-un mare entuziasm. Mulţimea a intonat *Deşteaptă-te române* şi şi-a exprimat încrederea în Consiliul naţional român. În consecinţă, membrii adunării au luat poziţie „contra eventualelor încercări de aranjamente şi tranzacţii locale şi regionale”, adică contra proclamării republicii bănăţene. „Pe noi ne însufleteşte idealul nostru naţional, programul nostru a cărui osie este solia lui Simion Bărnuţiu din preziua adunării de pe Cîmpul Libertăţii: Libertatea naţională pe care o vedem acum înfăptuindu-se ca răsplată a suferinţelor şi jertfelor

¹³ „Drapelul”, 1918, nr. 112 (20 octombrie/2 noiembrie), p. 2; pentru evenimentele de la Timişoara, vezi şi I. Clopoţel, *Misiunea istorică a gărzilor naţionale în luptele de dezrobire din 1918*. Bucureşti, 1943, p. 15–16; *Cinci ani de la moartea d-rului Aurel Cosma*, „Luca-fărul”, 1936 (II), nr. 7–8 (iulie-august), p. 382–383.

¹⁴ „Drapelul”, 1918, nr. 112 (20 octombrie/5 noiembrie), p. 3.

noastre” spune Valeriu Braniște¹⁵. În aceeași adunare se hotărăște înființarea unui batalion românesc, precum și a unui fond național la care să contribuie fiecare după putință¹⁶.

La câteva zile după adunarea de la Lugoj, vicecomitele Issekutz convoacă o consfătuire restrînsă la care participă, pe lângă comitele suprem, încă doi reprezentanți ai populației maghiare din Banat. Din partea populației române participă Valeriu Braniște și episcopul Frențiu. Vicecomitele propune alcătuirea unei comisii din zece reprezentanți care să fie consultată de autorități în toate problemele mai importante. Braniște însă refuză să intre în această comisie, argumentînd că „pe teritoriul locuit de români al comitatului Caraș-Severin, organele politice care mai ființează aici nu au altă menire decît lichidarea principiului de stat maghiar, pentru ca pe acest teritoriu să poată lua ființă stăpînirea românească”¹⁷.

Pe ziua de 7 noiembrie, și la Caransebeș se ține o adunare, prin care se hotărăște înființarea Consiliului național român, care se afiliază Consiliului național central și ia asupra sa apărarea drepturilor cetățenești. La propunerea lui Cornel Corneanu, consiliul hotărăște înființarea gărzii naționale române, care urma să-și facă filiale în fiecare comună din jurul Caransebeșului. Cîntînd *Deșteaptă-te române* și *Pe-al nostru steag*, publicul merge la reședința episcopală, iar de acolo se reîntoarce la primărie, unde, într-o mare însuflețire, se arborează drapelul român¹⁸. În toată provincia domnea un entuziasm de nedescris și consiliile naționale și gărzile se constituie peste tot, pînă în cele mai mici sate. Organizarea consiliilor și gărzilor locale s-a făcut după directiva din 3 noiembrie 1918 dată de dr. Teodor Mihali, președintele Consiliului național român Central. Teodor Mihali aduce la cunoștință completarea Consiliului național român central cu șase membri social-democrați. Cere ca în fiecare comitat să se înființeze secții comitatense, care, la rîndul lor, vor organiza secții comunale. Consiliile comunale vor designa pe membrii gărzilor naționale, care vor menține ordinea. Totodată, Mihali atrage atenția că Consiliul național român central nu e subordonat Consiliului național maghiar, ci este „organizația echivalentă românească a acestuia”¹⁹.

A doua zi după adunarea de la Lugoj, la 4 noiembrie 1918, ofițerii și soldații români din sudul Banatului se constituie în Consiliul militar național român din Banatul sudic. Consiliul militar lansează un apel semnat de peste o sută de ofițeri și gradați, prin care își exprimă solida-

¹⁵ Ibidem, 1918, nr. 113 (23 octombrie/5 noiembrie), p. 1.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ „Temesvari Hirlap”, 1933, 24 decembrie.

¹⁸ „Drapelul”, 1918, nr. 118 (3/16 noiembrie), p. 2; „Românul”, 1918, nr. 2 (28 octombrie/10 noiembrie), p. 4, și nr. 4 (31 octombrie/12 noiembrie), p. 3; „Foaia diecezană”, 1918, nr. 42 (28 octombrie/10 noiembrie), p. 2–3; pentru evenimentele de la Caransebeș detalii la Gh. Neamțu, *Activitatea Consiliului național român din Caransebeș*, Caransebeș, f. a., 118 p.

¹⁹ Biblioteca Academiei. Arhiva Valeriu Braniște, VI, imprimat 8. Adresa lui Teodor Mihali din 3 noiembrie 1918.

ritatea cu Consiliul național român central, declarînd totodată că se pun la dispoziția acestuia²⁰.

La Oravița ia ființă Comitetul român local încă din 31 octombrie 1918, sub președinția avocatului Petru Corneanu. Concomitent se organizează și Consiliul militar român, sub conducerea lui Mihai Groșianu. Pînă la data de 10 noiembrie s-au organizat gărzile naționale române în 11 comune din jur, care au și depus jurămîntul, și în trei zile urmau să fie concentrate la Oravița. Garda națională din Ilidia a luat numele „Mihai Viteazul”²¹. Conducătorii Consiliului român din Oravița lansează un apel prin care înștiințează că s-au afiliat Consiliului militar român din Timișoara²². Din rapoartele protojuzilor districtuali, coroborate cu informațiile din presă și cu cele din arhiva lui Valeriu Braniște, rezultă că în cursul lunii noiembrie s-au înființat comitete și gărzi în toate comunele din Banat²³. Ceea ce trebuie menționat din rapoartele protojuzilor este tendința consiliilor naționale de a prelua puterea din mîna vechilor organe ale administrației maghiare, impunînd și numirea noilor primari în unele plăși²⁴. Mai mult chiar, unele comune, ca Tîrnova, Sudriaș, după ce anunță înființarea consiliilor și gărzilor naționale, cer arme spre a se apăra²⁵.

Cu ocazia constituirii consiliilor și gărzilor au avut loc manifestații de entuziasm care merită să fie relevate. La adunarea de la Lugoj, George Dobrin a propus să se înființeze un „fond național” din contribuția tuturor, care să ajute la apărare pînă la desăvîrșirea unirii. Propunerea a fost pusă în aplicare imediat și, pe drum, de la locul adunării pînă la locuință, ne relatează Braniște, a primit 1 751 de coroane. Comuna Cireș a colectat 2 470 de coroane²⁶. Exemplul este urmat de majoritatea satelor bănățene. La Răcăjdia, învățătorul și folcloristul Emilian Novacovicu adună considerabila sumă de 15 000 de coroane pentru fondul național. Comitetul național din Sasca Montană, important centru minier, a colectat suma de 18 000 de coroane, iar comloșenii au adunat 13 206 coroane²⁷. Și la Mehadia, cu ocazia constituirii Consiliului național s-au adunat 1 418 coroane²⁸. Pînă și elevii contribuie la fondul național; așa sînt elevii școlilor din Satu-Mic, Blajova, sau Ioan Daicovicu din

²⁰ Arhivele statului Timișoara. Fond prefectura județului Timiș-Torontal, inventar 741, dosar 27 1918; cf. și Biblioteca Academiei, Arhiva Valeriu Braniște, VI, impr. 12; „Românul”, 1918, nr. 5 (14 noiembrie), p. 4.

²¹ Biblioteca Academiei. Arhiva Valeriu Braniște, VI, impr. 19, a-d; „Legiunea română”, 1918 (I), nr. 2 (15 noiembrie).

²² Ibidem, VI, imprimat 19. Apelul e semnat de dr. Petru Corneanu și M. Groșianu.

²³ Arhivele statului Lugoj. Fond prefectura județului Severin. Prezidențial, nr. 7 422/12 decembrie 1918, nr. 7 434 14 decembrie 1918; nr. 7 435/15 decembrie 1918; nr. 7 438/16 decembrie 1918; nr. 7 458/21 decembrie 1918.

²⁴ Ibidem, nr. 7 461/21 decembrie. Raportul din 13 decembrie 1918 al preturii de Caransebeș.

²⁵ Biblioteca Academiei. Arhiva Valeriu Braniște, VI, acte, 5, 8.

²⁶ „Drapelul”, 1918, nr. 113 (23 octombrie/5 noiembrie), p. 2.

²⁷ „Românul”, 1918, nr. 19 (18 noiembrie/1 decembrie), p. 3, 4.

²⁸ „Drapelul”, 1918, nr. 125 (22 noiembrie/5 decembrie), p. 3.

Căvâran²⁹. Cine parcurge listele de subscripție păstrate între actele rămase de la Valeriu Braniște rămâne impresionat de numărul mare al colecțanților. Pe lângă toți frunțașii din Banat, găsim și nume de femei: Cornelia Brediceanu, văduva lui Coriolan, Alma Pop, Aurora Pop din Sărăzani, Ecaterina Ursulescu, Anastasia Ignea și numeroase altele³⁰.

Locuitorii comunei Seceani de lângă Vinga au fost dați ca pildă, deoarece cei ce aveau alimente se obligau să le dea și celor săraci, iar membrii gărzii naționale au renunțat la salariu³¹. Acte de entuziasm se înregistrează și la Pesac, unde, în cadrul unor mari serbări populare, la 7 noiembrie se arborează tricolorul pe primărie³². La Ghilad, într-o atmosferă de sărbătoare, după constituirea gărzii și consiliului, se face listă de subscripție pentru delegații la Alba-Iulia³³.

Entuziasmul maselor primește și confirmarea oficială. Pe ziua de 7 noiembrie 1918, episcopii români, indiferent de confesiune, se întrunesc și declară că recunosc Consiliul național român ca „reprezentantul și conducătorul politic al națiunii române din Ungaria și Transilvania”³⁴. Drept urmare, episcopul de Caransebeș ordonă preoților ca în biserici să nu mai fie pomenit împăratul, ci „Înalta noastră stăpânire națională”³⁵.

În Banat exista o puternică mișcare muncitorească, care se manifesta prin secția română a Partidului Social-Democrat, cât și prin mișcarea sindicală. Organizații socialiste puternice erau la Reșița, la Timișoara, Lugoj, precum și în alte centre muncitorești. Vom căuta să arătăm în cele ce urmează care a fost atitudinea mișcării muncitorești în aceste vremuri, cu atât mai mult cu cât în numeroase studii și lucrări poziția muncitorimii bănățene a fost tratată incomplet și inexact. Se știe că, încă de pe data de 12 noiembrie 1918, s-a constituit Consiliul național român, alcătuit din șase reprezentanți ai socialiștilor și șase reprezentanți ai P.N.R. Din Banat a fost ales Iosif Renoi, muncitor din Bocșa³⁶. Constituirea Consiliului național român, componența și programul său au fost anunțate într-un interviu dat de Vasile Goldiș. Deoarece Goldiș a omis unele puncte privitoare la dezideratele muncitorilor, Partidul Social-Democrat impune Consiliului național român central să publice un nou comunicat, care cuprindea trei puncte „pe baza cărora stă Marele consiliu național român”. La punctul doi al acestui comunicat, apărut la 27 noiembrie s. n., deci înainte de adunarea de la

²⁹ Arhiva Braniște. Lista colecțanților pentru fondul național din 4 noiembrie 1918. În posesia d-nei Căliman.

³⁰ Ibidem.

³¹ „Românul”, 1918, nr. 14 (12 26 noiembrie), p. 4.

³² G. Andrașiu, *În Pesac*, „Românul”, 1918, nr. 19 (18 noiembrie 1 decembrie), p. 3.

³³ „Românul”, 1918, nr. 19 (18 noiembrie 1 decembrie), p. 3.

³⁴ „Foia diecezană”, 1918, nr. 45 (18 noiembrie 1 decembrie), p. 1.

³⁵ Ibidem, nr. 46 (28 noiembrie 9 decembrie), p. 3; cf. și „Românul”, 1918, nr. 3 (30 octombrie/12 noiembrie), p. 4: *O circulară istorică*.

³⁶ „Drapelul”, 1918, nr. 116 (30 octombrie/12 noiembrie), p. 3.

Alba-Iulia, se spune textual : „Marele consiliu național nu este contrar socializării mijloacelor de producție în mod evolutiv”³⁷. Declarația aceasta, extrem de importantă, a fost trecută cu vederea pînă acum, deși ea ne indică poziția foarte avansată pe care s-a situat Marele Consiliu național român în preajma adunării de la Alba-Iulia. Ea a fost făcută în urma ședinței din 25 noiembrie a Comitetului executiv al Partidului Social-Democrat român, prin care s-a luat hotărîrea să „conlucre și pe mai departe cu Consiliul național român pentru eliberarea și unirea tuturor românilor”³⁸.

Sentimentele muncitorilor români din Banat, în această vreme, reies foarte clar din scrisoarea trimisă de minerul Anton Munteanu de la Ocna de Fier din județul Caraș-Severin. După ce arată că minerii de acolo au înființat un consiliu național, Munteanu încheie : „Noi, muncitorimea din Ocna de Fier sîntem muncitorime organizată contra abuzurilor capitaliștilor de la băișaguri (mine — *n. n.*), prin aceasta însă am rămas tot așa de buni români ca orișicare naționalist” (membru al Partidului Național Român — *n. n.*)³⁹. Cuvintele acestea, spuse în mod spontan, reprezintă nu numai programul politic, dar și orientarea justă a muncitorimii bănățene în acele vremuri. Ele se confirmă și prin activitatea fruntașilor mișcării socialiste din Banat. La Reșița⁴⁰, în urma mării greve din luna martie, au fost arestați aproape 370 de muncitori. Făcîndu-se o primă triere la Reșița, fruntașii grevei au fost trimiși la Timișoara, de unde, după o anchetă de două săptămîni, au fost eliberați și trimiși acasă. Pentru cei doi fruntași ai mișcării muncitorești, Petru Bîrnau și Ioan Steinbauer, directorul uzinei a făcut demersuri să fie trimiși pe front.

Aflîndu-se de evenimentele din Budapesta și Timișoara, în seara de 31 octombrie 1918 s-a ținut o consfătuire a tuturor personalităților din Reșița și a doua zi s-a ales un Consiliu național și o gardă care trebuia să mențină ordinea. În fruntea noului consiliu a fost ales muncitorul Petru Bîrnau. La puțin timp după aceasta, consiliul s-a transformat în sfat muncitoresc, avînd în frunte tot pe Bîrnau⁴¹.

Activitatea Sfatului muncitoresc din Reșița s-a extins și în comunele din plasă. După convocarea adunării de la Alba-Iulia, prezidiul organizației Partidului Social-Democrat din Reșița s-a întrunit pentru delegarea reprezentanților la Alba-Iulia. „Toți muncitorii români din Reșița erau de părere că e imperios să participăm neapărat la marea adunare de la Alba-Iulia” — spune Petru Bîrnau. De aceea au fost delegați : Petru Bîrnau și Porojanin Gheorghe din Reșița ; Iosif Renoi, muncitor

³⁷ „Românul”, 1918, nr. 15 (13/27 noiembrie), p. 1.

³⁸ „Drapelul”, 1918, nr. 123 (17/30 noiembrie), p. 3.

³⁹ Ibidem, 1918, nr. 20 (25 ianuarie/7 februarie), p. 5.

⁴⁰ Pentru evenimentele de la Reșița, vezi V. Brătfăleanu, *25 Jahre Arbeiterbewegung in Reshitz, 1903—1928*, Reșița, 1929, p. 54 ; E. Cimponeriu, *Din tuptele muncitorilor reșițeni în anii avîntului revoluționar (1917—1921)*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. II, București, 1962, p. 95—105.

⁴¹ Arhivele statului Lugoj. Fond prefectura județului Severin. Prezidențial, nr. 7 482/27 decembrie 1918.

din Bocșa Montană; Mureșeanu din Bocșa Română și Popovici, muncitor forestier din Văliug⁴². Și la Timișoara, Secția română a Partidului Social-Democrat a hotărât să trimită o numeroasă delegație care, în frunte cu Traian Novac, a pornit spre Alba-Iulia.

Țăranii întorși de pe front au crezut că a sosit momentul de a scăpa de marii proprietari și de marii industriași, care scoteau beneficii uriașe din bogățiile Banatului în urma exploatării lor. Soldații care veneau de pe front au adus vestea proclamării republicii, cât și a evenimentelor mari care se petreceau în Rusia Sovietică. Ei și-au aruncat rozetele ce le aveau la chișii și le-au înlocuit cu tricolorul românesc. La Lugoj, „convoaie de tineri parcurgeau străzile aclamînd republica”⁴³. Ajunși la căminele lor, soldații au gonit vechile autorități maghiare reprezentate prin notari, au atacat castelele grofilor, împărțind stocurile de alimente populației infometate după atîția ani de război, și au atacat chiar și bunurile marilor industriași. Un mare avînt revoluționar se constată îndeosebi în comunele din jurul Lugojului pînă la hotarul cu Transilvania, dar și în părțile de sud, cât și în plășile Deta și Ciacova, mișcările țărănești iau amploare. Pînă la data de 7 noiembrie 1918, cînd Braniște cere trecerea puterii în mîinile românilor, se constituiseră în Banat 40 de sfaturi care nu mai primeau ordinele de la autoritățile comitatense maghiare⁴⁴.

Ceea ce trebuie relevat la mișcările revoluționare țărănești din Banat este îmbinarea caracterului lor social și național. În primul rînd, au fost devastate nu numai castelele grofilor maghiari, ci și ale moșierilor români. Castelul de la Birchiș, aparținînd familiei Mocioni, a fost ars din temelii. Și castelul de la Vișag, aparținînd episcopului de Caransebeș, a fost devastat⁴⁵.

În zilele de 1, 2, 3 noiembrie, țăranii din comunele Marginea, Coșava, Curtea, Românești au atacat depozitele fabricanților din Marginea și au împărțit populației stocurile de făină, grîu, porumb, și zahăr. De acolo au trecut la fabrica de sticlă din Tomești⁴⁶. Răscoala s-a întins în toate satele din jurul Făgetului.

⁴² Institutul de istorie „N. Iorga”. P. Birnau, *Relatare în legătură cu participarea muncitorilor din Reșița la marea adunare de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918*.

⁴³ „Drapelul”, 1918, nr. 112 (20 octombrie/2 noiembrie), p. 3.

⁴⁴ „Temesvari Hirlap”, 1933, 24 decembrie.

⁴⁵ Biblioteca Academiei. Arhiva Valeriu Braniște, VI, acte, 20. Adresa lui Miron Cristea din 15 noiembrie 1918. Pentru mișcările țărănești, vezi și I. Kovács, *Date cu privire la lupta țărănimii din Transilvania în toamna anului 1918*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, I—II (1958—1959), p. 329, 333, 340. Autorul nu e informat asupra realităților din Banat, căci consiliile naționale române nu au sprijinit acțiunea guvernului maghiar de reprimare a mișcărilor țărănești (p. 340). Roman Ciorogariu n-a fost „episcopul greco-catolic din Oradea” (p. 341). Mai multe detalii la V. Liveanu, 1918. *Din istoria luptelor revoluționare din România*, București, 1960, p. 491—493.

⁴⁶ Biblioteca Academiei. Arhiva Valeriu Braniște, VI, acte, 10.

La 3 noiembrie încep mișcările revoluționare în comunele din jurul Ciacovei și Detei. La Deta, populația a refuzat să adere la Consiliul național maghiar din Budapesta și să trimită delegați la adunarea cercuală. S-au produs ciocniri între populație și autoritățile maghiare, care s-au soldat cu victime⁴⁷. În ce privește comunele din jurul Lugojului, deși ziarul „Românul” anunța încă din 10 noiembrie că s-a restabilit ordinea și liniștea⁴⁸, din raportul prim-pretorului de Lugoj rezultă că satele din jur nu erau pacificate nici la 17 decembrie 1918⁴⁹.

Mișcările țărănești au fost privite cu simpatie de majoritatea intelectualilor români. Ziarul „Drapelul” justifică actele revoluționare ale satelor bănățene ca fiind consecința unor „dureri înăbușite care au izbucnit” după atîția ani de război și privațiuni, determinînd pe țărani să-și facă singuri dreptate⁵⁰. Pentru pacificarea satelor, Braniște cerea încă de la 12 noiembrie, ca singură soluție, să se treacă „asupra noastră în mod legal întreaga administrare a poporului nostru”⁵¹. Și scriitorul în grai bănățean dr. George Gîrda din Făget se solidarizează cu țărani răsculați⁵².

De altfel, din majoritatea articolelor din acest timp se constată necesitatea reformelor democratice. Valeriu Braniște, în articolul *Liberțatea și independența națională*, aducînd la cunoștință realizarea unității poporului român, constată nevoia emancipării țărănimii, îndeosebi în România Veche, unde se menținea „sub vitregile stări ale evoluțiunii proprii de acolo”⁵³. Și poetul popular bănățean George Bălțeanu cere împrumutarea cît mai urgentă a țăranilor: „Avem familii care au trimis în război cîte 3—4 inși, dar n-au în sat, în afară de căsuța pe izlaz, doar numai loc pentru mormînt. Aici trebuie ajutat în primul rînd și cît mai grabnic”⁵⁴.

Găsim la unii intelectuali și pronunțarea categorică pentru transformarea României unificate în republică. Ziarul „Opinca”, scos de învățătorii Patrachie Rămneanțu și Petru Bizerea, deși se intitula „oficios” al Partidului Național Român, publică un articol remarcabil în acest sens⁵⁵. Autorul caută să răspundă la întrebarea „care este cea mai

⁴⁷ „Românul”, 1918, nr. 24 (25 noiembrie/8 decembrie), p. 3.

⁴⁸ Ibidem, nr. 2 (28 octombrie/10 noiembrie), p. 4.

⁴⁹ Arhivele statului Lugoj. Fond pretura Lugoj, nr. 5513/1918.

⁵⁰ „Drapelul”, 1918, nr. 116 (30 octombrie/12 noiembrie), p. 1.

⁵¹ „Drapelul”, 1918, nr. 116 (30 octombrie/12 noiembrie), p. 2.

⁵² Dr. George Gîrda, *Bașibuzucii din Făget*, „Românul”, 1918, nr. 34 (21 decembrie/8 ianuarie), p. 3.

⁵³ „Drapelul”, 1918, nr. 123 (17/30 noiembrie), p. 1.

⁵⁴ Ibidem, 1918, nr. 127 (27 noiembrie/10 decembrie), p. 2. Cf. și Biblioteca Academiei, Arhiva Valeriu Braniște, VI, imprimat 5 a—b.

⁵⁵ *Ce este republica?*, „Opinca”, 1918, nr. 1 (11/24 noiembrie), p. 1.

potrivită formă de guvernare pentru vremurile de astăzi : forma monarhică sau cea republicană?”. După ce analizează cele două forme de guvernare, autorul ajunge la concluzia că „cea mai desăvârșită formă de guvernare este republica democrată, în care tot poporul (nu numai cei puternici) are dreptul a-și alege din toate păturile societății adunarea de bărbați care să conducă afacerile statului”.

Și mai tirziu, în timpul conferinței de pace de la Paris, exponenți ai intelectualilor bănățeni militau pentru republică. De o deosebită importanță în acest sens este scrisoarea lui Caius Brediceanu către Valeriu Braniște, prin care, anunțându-l de ce se petrecea la Paris, spune : „După sosirea lui Take Ionescu s-a făcut Comitet național, în care la început era și Vuia (Traian — *n. n.*), dar apoi și-a dat demisia, căci acolo ducea hangul Goga, Lucaci, Sever Bocu, care au hotărît republică, detronarea dinastiei, avem date precise despre discuțiile lor...⁵⁶. Relatarea lui Caius Brediceanu, inedită, este o dovadă în plus despre dorința unui mare număr de intelectuali de seamă de a transforma România încă de la începutul unirii într-o republică burgheză.

După convocarea adunării de la Alba-Iulia, Consiliul național central a trimis instrucțiuni pentru alegerea delegaților. Deoarece în Banat se menținea ocupația trupelor străine, s-a hotărît să nu se facă alegeri în cercurile electorale, spre a se evita „orice fricțiune cu trupele de ocupație”. Formularele de credenționale erau în păstrarea lui Valeriu Braniște. Erau îndemnați să fie trimiși delegați „din toate straturile sociale”, care să reprezinte „cu demnitate voința poporului bănățean la adunarea națională”⁵⁷. Cu toate că delegații bănățeni trebuiau să ceară din timp, de la trupele de ocupație, permisiunea de a trece granițele Banatului spre Transilvania și aceste formalități au dus la unele neplăceri, totuși numărul delegaților bănățeni la adunare a fost mare. Pe lângă delegați oficiali aleși în cercurile electorale, au plecat delegați ai celor două eparhii bănățene, ai societăților culturale, ai școlilor secundare, ai corurilor și ai fiecărei comune. Filologul dr. Iosif Popovici scrie, în întâmpinarea marii adunări, un articol de proslăvire a nemuritoarei zile : „În momentele aceste sfinte, toată suflarea românească bate la fel, ochii sufletului nostru se îndreaptă spre întunericul trecutului nostru”⁵⁸. Numărul participanților din Lugoj a fost așa de mare, încît s-au organizat două trenuri speciale cu destinația Alba-Iulia. Pentru procurarea sumei de bani necesară trenului (4 500 de coroane) s-a făcut un împrumut la banca „Poporul” din Lugoj, garantat de Valeriu Braniște. Abia după întoarcerea de la

⁵⁶ Arhiva Braniște. Scrisoarea lui Caius Brediceanu din 17 martie 1919 către Valeriu Braniște. În posesia d-nei Valeria Căliman.

⁵⁷ „Drapelul”, 1918, nr. 120 (10 23 noiembrie), p. 2.

⁵⁸ Dr. Iosif Popovici, *Să ne dezrobim limba*, „Românul”, 1918, nr. 19 (18 noiembrie/1 decembrie), p. 3.

Alba Iulia se va plăti băncii cautiunea depusă⁵⁹. Corespondentul ziarului „Românul” constată că „bănăţenii, în special, au venit foarte mulţi”⁶⁰.

În preziua adunării, bănăţenii au ţinut o consfătuire spre a-şi formula dezideratele. Ei au cerut înlocuirea trupelor de ocupaţie cu cele franceze şi engleze, apoi eliberarea Banatului şi, la al treilea punct, de o extremă importanţă, ca unirea românilor din Transilvania şi Banat cu patria-mamă să se facă fără nici o condiţie⁶¹. Punctul din urmă este confirmat şi de Avram Imbroane peste puţin timp: „În preziua actului istoric de la Alba-Iulia, ei (bănăţenii — *n. n.*) s-au întrunit şi au cerut două lucruri: să li se îngăduie ca, paralel cu acţiunea statului român, să ducă şi ei o acţiune a lor particulară în chestiunea apărării Banatului, şi, al doilea, să se facă unirea desăvârşită cu regatul român fără condiţii şi fără autonomie”⁶².

Delegaţii Partidului Social-Democrat au ţinut şi ei o şedinţă în preziua adunării. În această şedinţă, Traian Novac a propus ca, în rezoluţia adunării, să se ceară unirea cu România, iar nu cu „regatul român”, ceea ce a fost acceptat. Acest lucru va fi recunoscut şi de Vasile Goldiş mai târziu, când, vorbind despre formularea hotărârii unirii, spune că la intervenţia socialistilor a modificat textul în sensul că „teritoriile române din Ungaria se unesc cu România”⁶³.

În Marele sfat naţional român au fost aleşi 44 de membri din Banat, dintre care 36 au fost aleşi la Alba-Iulia, iar 8 au fost cooptaţi în şedinţa Marelui sfat ținută la 30 iulie 1919 în Sibiu⁶⁴. Membrii Marelui sfat aparţineau tuturor categoriilor sociale, muncitori, ţărani şi intelectuali care deţineau majoritatea. Dintre aceştia, dr. Valeriu Branîşte este ales membru în Consiliul dirigenţ. Între cei şase notari ai adunării au fost cooptaţi Traian Novac şi Caius Brediceanu, iar în delegaţia care

⁵⁹ Arhiva Branîşte. Adresa lui Valeriu Branîşte către institutul „Poporul” din 29 noiembrie 1918. Tot acolo, confirmarea garanţiei depusă de bancă. În posesia d-nei Căliman.

⁶⁰ „Românul” 1918, nr. 19 (18 noiembrie/1 decembrie), p. 4.

⁶¹ *Proclamarea unităţii naţionale*, „Românul”, 1918, nr. 20 (20 noiembrie/3 decembrie), p. 1.

⁶² A. Imbroane, *Adunarea din Alba-Iulia şi O atitudine a Banatului*, „Banatul”, 1919, nr. 50 (10 august), p. 1, şi nr. 51 (13 august), p. 1.

⁶³ „Aradi Közlöny”, 1931, 18 decembrie.

⁶⁴ Le dăm numele în ordine alfabetică: Constantin Aflat, țăran din Bocşa; dr. Petru Barbu, profesor la teologia din Caransebeş; dr. Alexandru Birăescu, avocat; Petru Birnau, mecanic, preşedintele Sfatului muncitoresc din Reşiţa; dr. Caius Brediceanu, avocat din Lugoj; Tiberiu Brediceanu, director de bancă în Braşov; Teodor Bucurescu, învăţător în Comloş; dr. Alexandru Coca, avocat în Sasca; Avram Corcea, preot; dr. Petru Corneanu, avocat Oraviţa; dr. Cornel Corneanu, secretar consistorial, Caransebeş; dr. Aurel Cosma, avocat, Timişoara; dr. Miron Cristea, episcopul Caransebeşului; dr. Aurel Crişan, avocat, în Aradul Nou; dr. George Dobrin, avocat în Lugoj; Valeriu Traian Frenţiu, episcopul Lugojului; dr. Lucian Georgevicl, avocat în Timişoara; Andrei Ghidiu, protopop în Caransebeş; dr. Mihai Coropşianu, avocat, Oraviţa; dr. Avram Imbroane, diacon în Lugoj; Vasile Laza, țăran din Ticvaniu Mare; Gheorghe Lipovan, învăţător în Oraviţa; dr. Alexandru Marta, magistrat; dr. Tit Mălaiu, avocat; dr. Victor Mercea, avocat în Ghilad; dr. Gheorghe Miclea, avocat; dr. Constantin Misicl, avocat în Lipova; Anton Mocioni, proprietar în Bulci; Ionel Mocioni, proprietar în Căpîlnaş; dr. Alexandru Moraru, avocat în Caransebeş; Ioanichie Neagoe, preot în Petrovaselo; dr. Ioan Nedelcu, avocat în Oraviţa; dr. Aurel Novac, avocat; Traian Novac, timplar, Timişoara; dr. Nestor Oprean, avocat în Sînnicolaul Mare; Uroş Pătean, țăran din Nădlac; dr. Ioan Roşu, preot în Ghilad; Emanoil Ungureanu, avocat în Timişoara; Mihai Vasilescu, țăran din Lipova; Stan Vidrighin, inginer, Timişoara; Ion Vidu, învăţător în Lugoj; Iuliu Vuia, învăţător în Caransebeş.

să prezinte actul unirii la București vor fi Caius Brediceanu și dr. Cornel Corneanu. Caius Brediceanu ne relatează că numirea lui s-a făcut numai după ce a atras atenția lui Iuliu Maniu că între delegații ce urmau să prezinte hotărârile adunării de la Alba-Iulia nu era nici un bănățean⁶⁶.

Nu numai la Alba-Iulia, ci în toate părțile locuite de români, ziua de 1 decembrie a fost sărbătorită în mod deosebit. În toate bisericile din Banat s-au ținut servicii divine, urmate de festivități. În multe comune s-a arborat tricolorul românesc. La Lugoj, toaca bisericilor a bătut în timpul adunării „ca semn al învierii naționale”, iar pe biserici și pe casele frunțașilor s-a arborat tricolorul⁶⁶.

Deși bolnav, Braniște salută cu vorbe pătrunzătoare marele eveniment din istoria neamului nostru : „Ție, zi măreață a istoriei în care s-a înfăptuit această minune, ne închinăm, înscriindu-te nu numai cu litere de aur pe paginile istoriei, ci și cu litere nepieritoare pe lespezile sufletelor noastre”⁶⁷.

Prin convenția de armistițiu de la Belgrad s-a hotărât evacuarea Transilvaniei și Banatului de trupele maghiare. Până la conferința de pace însă, urma ca în ambele provincii să fie menținută administrația maghiară. Pentru Banat, comandamentul trupelor Antantei a luat hotărârea ca menținerea ordinii să fie făcută de trupele regale sîrbești.

Conform înțelegerii, trupele sîrbe înaintează în Banat încă de la 12 noiembrie 1918, reușind pînă la 20 noiembrie să atingă linia râului Mureș pe distanța de la Seghedin la Lipova⁶⁸. Cu ocazia vizitei la București, Caius Brediceanu a discutat cu „toți factorii de însemnătate” problema Banatului, cerînd generalului Berthelot să trimită trupe de ocupație franceze⁶⁹. Și delegația bănățenilor refugiați la Sibiu, în frunte cu istoricul Dr. Ioan Sirbu, cere ca guvernul francez să trimită trupe de ocupație franceze⁷⁰. Într-adevăr, după vizita generalului Berthelot în Banat, la 27 ianuarie 1919 primele trupe franceze ocupă o mare parte din Banat⁷¹. La Timișoara, trupele de ocupație dizolvă la 20 februarie 1919 Consiliul popular bănățean și destituie pe comisarul șef Dr. Otto Roth, pe cei doi vicecomiși și pe alți funcționari superiori⁷².

O mare manifestație românească a avut loc cu ocazia depunerii jurămîntului lui Valeriu Braniște. Neputînd participa la Alba-Iulia din cauza bolii, Braniște depune jurămîntul la 8 ianuarie în Lugoj, fiind de față și delegatul Consiliului dirigent, Dr. Victor Bontescu. În fața unui public numeros, printr-un discurs patetic, Braniște face o trecere în revistă a istoriei poporului român pînă la mărețele zile ale realizării unității politice⁷². Dar alegerea lui în Consiliul dirigent nu aducea și instaurarea administrației române în Banat.

⁶⁶ Caius Brediceanu, *Amintiri din viața mea*, Lugoj, 1936, p. 16.

⁶⁸ „Drapelul” 1918, nr. 124 (30 noiembrie/3 decembrie), p. 3.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 1.

⁶⁹ „Românul”, 1918, nr. 7 (3/16 noiembrie), p. 3.

⁷⁰ Biblioteca Academiei, Arhiva Braniște, VI, acte. Scrisoarea lni Caius Brediceanu către Braniște din 12 decembrie 1918.

⁷¹ „Românul”, 1918, nr. 46 (23 decembrie /5 ianuarie), p. 3.

⁷² „Drapelul”, 1919, nr. 6 (15/28 ianuarie), p. 3 și nr. 10 (24 ianuarie/6 februarie), p. 3; cf. și „Foaia diecezană”, 1919, nr. 3 (20 ianuarie/2 februarie), p. 4.

⁷³ „Drapelul”, 1918, nr. 137 (27 decembrie/9 ianuarie), p. 2.

Guvernul Károlyi încearcă ultimele manevre spre a împiedica uniunea Banatului cu România. Profitînd de înlocuirea colonelului Lemoigne cu generalul Léon Farret la comanda trupelor franceze, guvernul numește în calitate de comite de Caraș-Severin pe un oarecare „Margyneancz Titusz”. Acesta vine la Lugoj o dată cu generalul Farret, dar nu se poate instala la conducerea comitatului, deoarece populația română refuză să-i recunoască calitatea de comite⁷³. Sub presiunea opiniei publice române, noul comite nu este recunoscut nici de autoritățile franceze, așa că e nevoit să se întoarcă la Budapesta.

O altă manevră a guvernului maghiar se face prin fostul comisar șef al republicii bănățene, Dr. Otto Roth. Îndată după căderea guvernului Károlyi, Roth cere generalului De Lohit, comandantul trupelor franceze din Belgrad, să-l primească spre a-i înmîna un memorandum. La întrevvedere a asistat și ministrul Franței la Belgrad. În acest memorandum, Roth propunea guvernului francez „să se formeze un Banat independent sub protecția trupelor franceze cu excluderea oricărei alte națiuni și o eventuală colonizare a Banatului de către Franța”. Spre a convinge guvernul francez să aprobe acest plan, Roth aduce și alte argumente care nu corespundeau realității. În primul rînd, susținea că proclamarea republicii bănățene ar aplană divergențele de ordin național ce erau între diferitele populații din Banat. Că atît românii, cît și sîrbi ar prefera să vadă Banatul independent decît atribuit uneia sau alteia dintre părți, ceea ce iar nu era adevărat. Prin proclamarea independenței s-ar împiedica divizarea economică a provinciei și, în sfîrșit, noul stat ar fi un obstacol în întinderea propagandei guvernului de la Budapesta.

Dar Roth venea tocmai de la Budapesta și în același memorandum afirma : „am examinat această chestiune cu guvernul Károlyi și cu guvernul . . . actual, amîndoi mi-au dat toată libertatea de a influența în acest sens, cu atît mai mult cu cît, la 31 octombrie am proclamat Republica Banatului. . . ”⁷⁴. Afirmația aceasta din memoriul avocatului timișorean este de extremă importanță, deoarece ne dovedește în mod indubitabil că toată parodia cu „republica bănățeană” nu era decît o ultimă încercare a guvernului maghiar spre a împiedica procesul de unificare a poporului român. De altfel, și generalul De Lohit, în memoriul adresat generalului Franchet d'Esperey, afirmă că propunerile lui Roth sînt „în acord cu guvernul actual din Budapesta și că el ar avea misiunea de a ne sonda și a vedea ce credem despre evenimentele în curs”⁷⁵. De aceea, atît generalul, cît și Fonteney, ministrul francez din Belgrad, i-au răspuns că această propunere este „irealizabilă”. Atunci Roth încearcă să convingă guvernul sîrb despre necesitatea proclamării a așa-zisului stat independent bănățean, dar acțiunea lui e contracarată de ministrul Fonteney, care se prezintă prințului regent spre a-l pune la curent despre cele discutate cu Roth. Iată pentru ce republica bănățeană nu a avut o bază de masă în rîndurile populației românești, deși sentimentul republican, după cum am arătat

⁷³ Biblioteca Academiei. Arhiva Valeriu Braniște, VI, imprimate 2; cf. și „Drapelul” 1919, nr. 16 (9 22 februarie), p. 3.

⁷⁴ Ibidem, VI, varia 4.

⁷⁵ Ibidem.

mai sus, era dezvoltat, atât în rîndurile intelectualilor, cît și ale țărănilor, dar pentru o republică care să cuprindă pe toți românii, iar nu bănățeană.

Singura populație printre care „republica bănățeană” își avea susținători era o parte din populația șvăbească. Dar și aceasta era despărțită în mai multe grupe. Unii, la îndemnul ziaristului și scriitorului Viktor Orendi Hommenau, erau pentru unirea cu România. Alții, în număr foarte mic, sub conducerea lui Muth Gaspar, pledau pentru republică și mai tîrziu pentru încorporarea la Serbia ⁷⁶. Sașii s-au pronunțat pentru unirea cu România și acest lucru a influențat și asupra orientării șvabilor. De aceea, încă din timpul vizitei generalului Berthelot la Arad, o delegație a șvabilor îi înmînează un memoriu în care cereau unirea populației șvăbești cu România. Mai tîrziu, la 15 aprilie 1919, șvabii țin o mare întrunire la Timișoara, unde participă toți șefii de grupuri, care iau hotărîrea ca populația șvăbească să se unească cu România ⁷⁷.

Introducerea administrației franceze în Banat a adus și unele îmbunătățiri. Una dintre primele măsuri a fost reluarea traficului feroviar pe liniile Lugoj-Ilia și Caransebeș-Bouřari ⁷⁸. Măsura era binevenită, deoarece în acest fel se putea stabili legătura directă cu trupele românești care erau deja la Ilia. Din România a venit profesorul George Oprescu, care între 22 martie și 13 mai 1919 a redactat un supliment din „Drapelul” în limba franceză, „Pour nos amis et alliés”. I s-au promis și colaborări din partea trupelor de ocupație franceze ⁷⁹.

Generalul Léon Farret a reorganizat zona franceză de ocupație din Banat. Prin ordonanța nr. 418/2 a comandantului Diviziei 11 coloniale franceze din Banat, teritoriul francez de ocupație alcătuiă un județ separat, denumit județul Lugoj. Întreg județul cuprindea patru cercuri (Lipova, Reșița, Orșova și Lugoj) și 15 plăși (Bega, Bozovici, Buziaș, Făget, Caransebeș, Lipova, Lugoj, Mureș, Orșova, Reșița, Anina, Timiș, Recaș, Teregova și Aradul Nou). Pentru supraveghere, în fiecare cerc se numește cîte un francez de la gradul de căpitan în sus, iar pe lîngă fiecare protojude districtual alt ofițer francez. Generalul francez supraveghează întreaga administrație civilă, căruia îi este subordonată forța executivă. Pînă la hotărîrea conferinței de pace, Banatul ocupat aparține și pe mai departe Ungariei și administrația se exercită prin vechii funcționari în numele guvernului ungar. În schimb, guvernul maghiar nu poate numi nici un funcționar fără avizul generalului francez.

Prin același decret se desființează gărzile naționale indiferent de naționalitate, se interzice purtarea cocardelor și arborarea drapelurilor, se introduce cenzura ziarelor și justiția se exercită prin vechile judecătoria maghiare. Valuta legală a zonei rămîne coroana ⁸⁰.

Măsurile generalului Farret au nemulțumit populația română. În urma protestelor fruntașilor români, generalul Farret a fost înlocuit cu

⁷⁶ Pompiliu Ciobanu. *Unirea Banatului și încorporarea Timișoarei la România Mare*, Timișoara, 1934, p. 28—38.

⁷⁷ Ibidem, p. 45.

⁷⁸ „Drapelul”, 1919, nr. 12 (29 ianuarie/11 februarie), p. 3.

⁷⁹ Scrisoarea lui George Oprescu către Valeriu Braniște din 18 martie 1919 (în posesia d-nei Căliman).

⁸⁰ „Drapelul”, 1919, nr. 32 (23 martie/5 aprilie), p. 2.

generalul Pruneau. Trupele române instalându-se în toată Transilvania pînă la Mureș, comandamentul trupelor române din Transilvania trimite ca ofițer de legătură pe lîngă comandamentul trupelor franco-sîrbe din Timișoara pe maiorul Dumitru Oancea. Acesta ia contact cu fruntași români și conducătorii șvabilor din Banat. Activitatea lui încetează la 28 aprilie 1919, cînd este înlocuit cu căpitanul D. Petrescu-Tocineanu.

La 23 mai 1919 abia, în urma înaintării trupelor române, un grup de 550 de jandarmi români intră în Lugoj venind de la Deva. De la gară s-au oprit în piața orașului, unde au fost întîmpinați de primarul orașului, dr. Baltescu. Aici, colonelul francez le predă paza județului și orașului Lugoj. Pentru totdeauna, în lacrimile de bucurie ale țărănilor veniți din satele din jurul Lugoju și ale măistorimii române, se ridică biruitor tricolorul românesc în mijlocul pieții⁸¹. Emoția și bucuria erau de nedescris. Țăranii atingeau uniformele soldaților și-i îmbrățișau cînd auzeau că vorbesc aceeași limbă ca a lor. Peste cîteva zile, la propunerea comandamentului trupelor franceze, cu ocazia vizitei delegației bănățenilor la Csaba, este numit primul prefect român al fostului comitat Caraș-Severin, în persoana avocatului George Dobrin din Lugoj⁸². Dar la Timișoara lucrurile vor tărăgăna, deși toate demersurile erau făcute pentru instaurarea administrației românești. Prin raportul din 23 iulie 1919, Valeriu Braniște face propuneri Consiliului dirigent privitor la organizarea Banatului. El susține să se numească un singur prefect pentru fostele comitate Timiș și Torontal, în persoana lui Aurel Cosma. Aceasta pentru că nu se poate forma un județ deosebit din plășile fostului comitat Torontal. Ca primar al orașului Timișoara e propus avocatul dr. George Adam. În ceea ce privește plășile Lipova, Recaș și Buziaș, Braniște propune să fie reînglobate la județul Timiș-Torontal. În schimb, administrația județeană din Lugoj trebuie să se extindă asupra întregului fost comitat Caraș-Severin⁸³. Raportul lui Braniște a fost admis de Consiliul dirigent și pe data de 28 iulie Aurel Cosma este numit primul prefect român al județului Timiș-Torontal. Prin scrisoarea din 28 iulie 1919, Aurel Cosma aduce la cunoștință lui Iuliu Maniu, președintele Consiliului dirigent, despre instalarea lui la conducerea județului Timiș-Torontal și despre apelul ce l-a adresat populației din județ⁸⁴.

Evenimentele care au avut loc în tot decursul anului 1918, începînd cu mișcările muncitorești și țărănești ce au culminat cu adunarea de la Lugoj din 3 noiembrie 1918 și cu trimiterea unei numeroase delegații la Alba-Iulia, au creat premisele pentru unirea Banatului cu România, înfăptuită la 3 august 1919. Ulterior, prin tratatul de la Trianon, la 4 iunie 1920, unirea a fost consfințită și recunoscută pe plan diplomatic internațional, în urma înțelegerii dintre guvernele român și sîrb.

⁸¹ Ibidem, 1919, nr. 48 (11/24 mai), p. 3.

⁸² Ibidem, 1919, nr. 49 (14/27 mai), p. 2.

⁸³ Bibhot ca Academiei. Arhiva Valeriu Braniște, VI, acte, 40.

⁸⁴ Arhivele statului Timișoara. Fond 446/1919.

UNITATEA TERITORIULUI ROMÂNESC ÎN LUMINA MENȚIUNILOR EXTERNE.

„VALAHIA” ȘI SENSURILE EI

DE

EUGEN STĂNESCU

Am arătat într-o încercare recentă că generalizarea terminologică a noțiunii de „România” din punctul de vedere al denumirilor interne reflectă ca o oglindă fidelă procesul deosebit de important al dezvoltării conștiinței de unitate teritorială a poporului român¹. Se poate considera că același proces poate să se reflecte în același fel și din punctul de vedere al mențiunilor externe, în raport cu un sistem terminologic a cărui intensitate și structură sînt relativ stabile de-a lungul perioadei secolelor XIV—XVII, de care urmează să ne ocupăm. Analiza izvoarelor arată că, în cadrul pluralității de forme ale sistemului terminologic de denumiri externe ale teritoriului locuit de români, noțiunea fundamentală este cea de *Valahia*. Se poate vorbi în această privință de *Valahia* și *Valahiile* ei ca un întreg și părți componente, structurate reciproc într-un raport istoric determinat. Clarificarea acestui raport alcătuiește scopul încercării de față. De aceea de la început socotim necesar să subliniem că între diferitele sensuri ale acestei noțiuni fundamentale, patru sînt principale (există și un număr de sensuri secundare, dar care într-un fel sau altul sînt contingente celor principale). Sensurile principale sînt următoarele: 1) „Valahia” pentru statul numit Țara Românească; 2) „Valahia” pentru statul denumit Moldova; 3) „Valahia” pentru teritoriul Țării Românești și Moldovei luate împreună; 4) „Valahia” pentru întreg teritoriul locuit de poporul român. Să vedem ce ne poate aduce ca deslușire a problematicii istorice luarea în considerație a acestor sensuri.

„*Valahia*” pentru statul numit Țara Românească. Acesta este sensul cel mai obișnuit și cunoscut ca atare. De aceea nu vom căuta decît să precizăm unele aspecte ale vechimii atestării și categoriilor de izvoare

¹ Eugen Stănescu, *Geneza noțiunii de „România”. Evoluția conștiinței de unitate teritorială în lumina denumirilor interne*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 237 — 254.

în care se află menționată, cu scopul punerii în lumină a posibilității ca acest sens al noțiunii să cunoască anumite tendințe de delimitare prin diversificare.

Astfel, pentru a da numai câteva exemple semnificative, se constată folosirea în chip obișnuit a termenului de *Valahia* sau *Vlahia* de către cancelaria papală, începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Este vădită această obișnuință în corespondența diferiților papi, mai ales în ce privește activitatea diferitelor misiuni apostolice în regiunea de la Dunărea de Jos. Se pot da ca exemplu: papa Urban al V-lea de mai multe ori în decursul anului 1370², papa Grigore al XI-lea în anii 1372—1373³, papa Bonifaciu al IX-lea în decursul anilor 1390—1399⁴, papa Grigore al XII-lea în anul 1407⁵, papa Eugen al IV-lea în anii 1433—1446⁶. Această obișnuință a cancelariei papale pare să fi fost preluată și de către cancelaria lui Sigismund, rege maghiar și împărat romano-german, folosindu-se, pe lângă forma latină, și cea germanică de „Walahey”⁷. O întâlnim de altfel folosită și în documentele lui Mircea cel Bătrîn păstrate în limba latină, ca o dovadă a intensității de circulație⁸. În același timp, noțiunea cu același sens, sub forma grecească de Βλαχία, este întrebuințată de către cancelaria Patriarhiei ecumenice din Constantinopol, dar mai rar, preferința terminologică a acesteia mergând în altă direcție, cum se va vedea mai departe⁹. De subliniat că scriitorii bizantini din secolele XIV—XV au tendința a o folosi mai ales în acest sens, adică cu privire la teritoriul ocupat de către statul dintre Carpați și Dunăre, ca, de pildă, Dukas și Sphrantzes¹⁰. Primii autori de relații de călătorie cu privire la țările românești arată de altfel aceeași tendință, ca, de pildă, Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt, Johann Schiltberger, W. de Wavrin¹¹. Ceea ce e vădit, dacă luăm în considerație hărțile secolelor XIV—XVI, unde de multe ori „Valahia” este așezată între Dunăre, Carpați și Marea Neagră ca o dovadă a sensului care în asemenea cazuri era acordat acestei noțiuni. Se constată această situație în colecția de hărți geografice de la Vatican, anume în una din prima jumătate a secolului al XV-lea, apoi în harta nautică a lui Andrea Benincasa din 1508, în planisfera lui Diego Ribera din 1529, în planisfera lui

² Hurmuzaki-Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, I-2, p. 158—160.

³ *Ibidem*, p. 194 și 207.

⁴ *Ibidem*, p. 330 și 341—342.

⁵ *Ibidem*, p. 453.

⁶ *Ibidem*, p. 579, 689, 705 și 723.

⁷ *Ibidem*, p. 309 și 552.

⁸ *Documenta Historica Romaniae*, B, *Țara Românească*, I (1247—1500), București, 1966, p. 36, Hurmuzaki-Densușianu, *op. cit.*, I-2, p. 341—342.

⁹ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, XIV-1, p. 10, 23, 42, 43 și 45.

¹⁰ Ducas, *Istoria turco-bizantină*, ed. V. Grecu, București, 1960, p. 123, 133, 155, 165, 181, 189, 227, 239, 247, 251, 253 etc.; G. Sphrantzes, *Memorii. 1401—1477*, ed. V. Grecu, București, 1966, p. 18, 258 și 553.

¹¹ Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt, în N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1897, p. 1; traducere în limba română în volumul, apărut sub egida Institutului de istorie „N. Iorga”, *Călători străini despre țările române* (sub îngrijirea Mariei Holban), I, București, 1968, p. 19; Johann Schiltberger, *op. cit.*, p. 29 (nr. 11 din lucrarea citată, cu referire la textul în l. germană); W. de Wavrin, publicat de N. Iorga în „Buletinul Comisiei istorice a României”, VI (1927), p. 133—134, 136, 139 etc.; traducere în l. română, *op. cit.*, p. 81—122.

Ptolemeu din 1530, în harta nautică a lui Diego Homen din 1570, ca să dăm exemplul unor hărți de geografie universală¹². Același sens se găsește însă și în hărțile din aceeași colecție, privind mai special regiunile centrale și sud-estice ale Europei, ca harta bazinului dunărean din 1546, cea similară din 1559, harta Ungariei din 1579, precum și hărțile Europei din 1570, 1572, 1597 ș.a.¹³. Hărți din alte colecții ilustrează aceeași situație. Așa este harta lui Battista Becherus din 1426, cea a lui Bartolomeus de Pareto din 1455, a lui I. Honterus din 1572, cea a lui Iacopo Gastaldo din 1550, reprodusă ulterior de mai multe ori, cea a lui G. Mercator din 1584 etc.¹⁴.

Ca atare, izvoare de categorii diferite — documente și scrieri istorice, relații de călătorie și hărți geografice — atestă că încă de la începutul primului contact al lumii europene cu realitatea românească noțiunea de „Valahia” a avut sensul desemnării teritoriului organizat statal în regiunea dintre Carpați, Dunăre și Marea Neagră. Tocmai din această cauză, pentru a nu se pune într-o lumină greșită ceea ce trebuie să se considere numai o pondere particularistă, e necesar de subliniat că se înregistrează chiar în această perioadă inițială tendințe care par să vădească intenția delimitării acestui sens al noțiunii de „Valahia” de alte sensuri posibile.

Astfel, chiar de la început, cancelaria regilor maghiari tinde să folosească pentru voievodul de la sud de Carpați o denumire adjectivală, cea de „Transalpinus”, care pare să-l diferențieze pe acesta de voievozii altor „Valahii”. Așa procedează cancelaria regilor Carol Robert și Ludovic I în anii 1331—1365, ca să ne referim numai la răstimpul de început al dezvoltării acestei tendințe¹⁵. Este interesant că, în documentele păstrate în limba latină, domnii români, ca Vlaicu și Mircea cel Bătrîn, se intitulează în același fel¹⁶. Dar nu numai voievodul, ci întreaga țară este denumită în același fel, și anume „Terra Transalpina”, pe care o întâlnim, de pildă, în actele regilor maghiari din secolul al XIV-lea, Carol Robert și Ludovic, între 1332—1377¹⁷. Aceeași tendință e vădită și în folosirea expresiilor „in partibus transalpinis”, „ad partes transalpinas”, „partium transalpinarum”, cum se constată în chip obișnuit în practica cancelariilor regilor Carol Robert, Ludovic și Sigismund¹⁸. De aceea, dată fiind această tendință de precizare, nu poate să surprindă tocmai existența termenului de „Transalpinia” într-un act din 1359 de la regele Ludovic¹⁹. Se ilustrează în acest fel faptul că pentru cancelaria regilor maghiari, chiar de la începutul istoriei raporturilor diplomatice româno-maghiare, statul de la sud de Carpați era o anumită „Valahie”, și anume „transalpină”.

¹² *Monumenta Cartografica Vaticana...*, I, tav. X, XX, XXIII, XXX și XLIV.

¹³ *Ibidem*, II, tav. VI, IX, XIV, XXIV și XXVIII.

¹⁴ Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1660*, I. București, 1938, p. 78—79, 118—119, 128—129 și 146.

¹⁵ Hurmuzaki-Densușianu, *op. cit.*, I-1, p. 601, 616 și 623; I-2, p. 37 și 92.

¹⁶ *Documenta Historica Romaniae, B, Țara Românească*, I, p. 12 și 14; Hurmuzaki-Densușianu, *op. cit.*, I-2, p. 144, 148, 198, 315, 334, 359 și 472.

¹⁷ Hurmuzaki-Densușianu, *op. cit.*, I-1, p. 625, 633, 636 și 646; I-2, p. 35, 49, 53 și 243.

¹⁸ *Ibidem*, p. 638; I-2, p. 14, 23, 87, 274, 284, 366, 371, 377, 383, 431, 534, 540, 542, 567, 583, 589 și 697.

¹⁹ *Ibidem*, I-2, p. 60.

Într-adevăr, cei care scriu despre stările de lucruri din această parte a teritoriului românesc în secolele XVI—XVII folosesc adesea termenul de „*Valachia Transalpina*”. Pentru G. Reicherstorffer, „*Valachia*” este în chip obișnuit „transalpină”²⁰. Un alt călător, Agostino Museo, referindu-se la munții ce despart Transilvania de Valahia, arată că aceasta este numită „*Transalpina*”²¹. O relație italiană din 1606 despre situația bisericilor catolice folosește aceeași expresie de „*Valachia transalpina*”²², ca și misionarul Lainieri înainte de mijlocul secolului al XVII-lea²³. În sfârșit, în raportul de activitate cu privire la rezultatele misiunii sale de inspecție în aceste părți, Petrus Deodato Bacsics făcea și el precizarea, pe care o consideră necesară, de „*Valachia Transalpina*”²⁴. Aceeași tendință se înregistrează și în relația denumită «*Curiöse Beschreibung der Moldau und Wallachei*» de la sfârșitul secolului al XVII-lea²⁵. De asemenea, și harta bazinului dunărean a lui Hulsius Levinus din 1630²⁶, ca de altfel mai înainte și harta lui G. Reicherstorffer anexată la *Chorografia Moldovei* din 1541²⁷. Toate acestea exteriorizează nevoia pe care autorii vremii o resimțeau de a delimita și preciza noțiunea de „*Valahia*”. Se poate spune că „*Valachia Transalpina*” din această nevoie a ieșit.

Ar fi însă o greșeală a considera că avem de-a face în acest caz cu un rezultat al contactului cu lumea românească aparținând strict lumii occidentale. Izvoarele ne arată că și lumea răsăriteană a simțit aceeași necesitate în urma acestui contact. Încă în prima jumătate a secolului al XIV-lea, unul dintre cei mai de seamă istorici bizantini ai vremii, Ioan Cantacuzino, împăratul scriitor, pentru a nu-i confunda cu „vlahii” din diferitele regiuni ale Bizanțului, a considerat necesar ca pe cei dintre Carpați și Dunăre să-i denumească *Ὀυγκροβλάχοι*, înțelegând prin aceasta că este vorba de „*Vlahii*” aparținând statului de lângă hotarele Transilvaniei provincie vasală atunci regatului feudal ungar²⁸. De aceea în chip firesc se înregistrează ca o obișnuință a cancelariei Patriarhiei din Constantinopol folosirea termenului de *Ὀυγκροβλαχία*, marcind o preferință netă față de cel de *Βλαχία*, fapt la care ne-am referit mai înainte. Mai ales în legătură cu organizarea ecleziastică, o dată cu numirea de mitropoliți și episcopi începând cu anul 1359, se observă frecvența deosebit de regulată a acestui termen în actele Patriarhiei ecumenice aproape fără excepție, chiar dacă ne raportăm numai la primele decenii ale acestei practici²⁹. Probabil că, datorită influenței diplomatiei constantinopolitane, domnii Țării Românești,

²⁰ G. Reicherstorffer, *Chorographia Moldaviae...*, în A. Papiu-Iliarian, *Tesaur de monumente istorice*, III, p. 135—136, 139—140 etc.; traducere în l. română în *Călători străini despre țările române*, I, p. 191—202; *Chorographia Transilvaniae...*, în *Călători străini despre țările române*, I, p. 208 (n. 131), 210 (n. 154), 216 (n. 226) etc. (notele se referă la textul latin).

²¹ Agostino Museo, traducere în l. română în *Călători străini despre țările române*, I, p. 358.

²² Hurmuzaki, *op. cit.*, VIII, p. 308.

²³ N. Iorga, *Studii și documente privind istoria românilor*, IV, p. 231.

²⁴ În *Diplomatarium Italicum*, IV, p. 104.

²⁵ *Curiose Beschreibung*, 1699, text transcris și tradus la Institutul de istorie „N. Iorga”; va apărea în colecția *Călători străini despre țările române*; rezumat la D. Ciurea *O descriere a Moldovei și Țării Românești în anul 1699* în „*Studii*” XII (1959) nr. 6, p. 111—114.

²⁶ M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, II, nr. 37.

²⁷ *Ibidem*, I, p. 27.

²⁸ Ioan Cantacuzino, CSHB, 1828, I, p. 175: «...ἔξ Ὀυγκροβλάχων...».

²⁹ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, XIV-1, p. 1, 4, 6, 9, 10, 11, 12—13, 28, 31 etc.

în documentele păstrate în limba slavă, se intitulează de asemenea domni ai „Ungrovlahiei”³⁰. Deci, dacă pentru lumea apuseană această „Valahie” era „transalpină”, pentru lumea răsăriteană ea era o „Ungrovlahie”. Termenii diferă, dar realitatea reflectată este aceeași, anume că aceasta era una dintre „Valahiile” vremii, puse în lumină în același timp unitar și deosebit.

Așa se explică de ce pentru statul dintre Carpați și Dunăre se folosesc și alte denumiri adjectivale. Una este *Valahia Mare*. Se găsește la marele umanist italian Flavio Biondo în proiectul său de cruciadă antiotomană din ajunul cuceririi Constantinopolului de către turci³¹, dar se întâlnește și la istoricul bizantin G. Sphrantzes, care deosebește ceea ce numește el Μεγάλη Βλαχία de Μικρά Βλαχία, pe care o așază la sudul Dunării³². Și cancelaria lui Ștefan cel Mare folosește expresia „per Maiorem Valachiam”, „in Magna Valachia”, „Mazor Valachia” și spune de asemenea „per eandem Valachiam”, ceea ce înseamnă că nu era singura Valachie³³. Într-o tipăritură de la Nürnberg din 1530 se arată că Moldova se întinde între „Valahia Mare” și Podolia³⁴, o altă tipăritură de la Debrețin din 1606 se referă la o „Major Valachia”³⁵. „Valahia Magna” se găsește și în hărțile vremii, ca, de pildă, în mapamondul lui Borgia din 1436 și harta de la Strassburg din 1513³⁶. Sînt folosiți însă și alți termeni. Giovanni Maria Angiolello, vistiernicul lui Mahomed al II-lea, o numește „Vallachia Bassa”³⁷. Pentru Giovanandrea Gromo, la începutul primei jumătăți a secolului al XVI-lea era „Valahia Ulteriore”³⁸. La mijlocul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea, Giovanni Battista del Monte o denumea „Valachia Superiore”³⁹. Dăm acestea numai cu caracter de exemple din categorii de izvoare diferite și perioade istorice diferite pentru a ilustra diversitatea denumirilor delimitative. Cu atît mai mult trebuie subliniat aceasta, cu cît statul dintre Carpați și Dunăre este numit uneori la fel ca și Moldova, ca în cazul lui „Schwartz Wallachei” a călătorului Nikolaus Schmidt⁴⁰.

În concluzie, la problema acestui sens a noțiunii de „Valahia” se poate spune, pe de o parte, că reprezintă un sens clar și precis din punct de vedere istoric-geografic și, pe de altă parte, că cei care îl folosesc simt nevoia unei delimitări deosebitoare. Ce poate să însemne aceasta decît că străinii, ca și autohtonii, știau foarte bine că în spațiul carpato-dunărean aceasta nu era singura „Valahie” și, ca atare, că „Valahia” nu putea să aibă un singur sens? Sistemul terminologic fiind

³⁰ *Documenta Historica Romaniae*, I, p. 17, 19, 22, 28, 33, 39, 42, 50, 52, 56, 60, 63 etc.

³¹ Flavio Biondo, *Scritti inediti e rari* (ed. B. Novara), Roma, 1927, p. 44—45.

³² G. Sphrantzes, *op. cit.*, p. 18, 258 și 553.

³³ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 332, 341 și 346.

³⁴ A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, București, 1931, p. 6.

³⁵ *Ibidem*, p. 66.

³⁶ M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 38, 76.

³⁷ În Donado da Lezze, *Historia Turchesca*, București, 1910, publicat de I. Ursu, p. 89; traducere în l. română în *Călători străini despre țările române*, I, p. 136 (n. 29, cu referire la textul în l. italiană).

³⁸ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, București, 1929, p. 250—258.

³⁹ În *Diplomatarium Italicum*, I, p. 108.

⁴⁰ *Kurze und wahre Beschreibung...*, Leipzig, 1684; text și traducere la Institutul de istorie „N. Iorga”; va apărea în colecția *Călători străini despre țările române*.

influențat de contactul cu realitatea românească, străinii nu reflectau în acest fel numai un fapt de conștiință propriu, ci și unul al societății pe care începeau s-o cunoască din ce în ce mai bine. De aici rezultă faptul că celelalte sensuri ale noțiunii de „Valahia” sînt întregiri firești ale primului sens.

★

„Valahia” pentru statul denumit Moldova. Nu numai Valahia propriu-zisă, adică statul organizat între Carpați și Dunăre, era denumit astfel, ci și Moldova, ca o dovadă că aceasta nu era considerată ca fiind locuită de un alt popor, ci de același. Ce sens are acest lucru și mai ales de ce străinii au simțit nevoia să denumească Moldova uneori fără nici un fel de deosebire, alteori numai cu deosebiri adjectivale în raport cu vecina sa din sud, vom încerca să discutăm în cele ce urmează.

Încă în a doua jumătate a secolului al XIV-lea cancelaria papală folosește pentru Moldova termenul de „Valahia”. Așa procedează, de pildă, în actele lor papii Urban al V-lea și Bonifaciu al IX-lea⁴¹. De aici extinderea și la cancelaria polonă, sub influența căreia desigur că a fost redactat actul din 1387 prin care sfatul boieresc al domnului Moldovei Petru Mușat întărea omagiul de vasalitate prestat de acesta regelui Poloniei și în care Petru este denumit „Voyeuode Muldaviensis”, dar neamul și țara sa sînt denumite „gentem ac terram suam Valache”, iar în același document întreaga obște a locuitorilor este denumită „aliorum omnium terrigenarum terre Valachie”⁴². Într-o hartă italiană din 1453, Moldova este numită „Vlachia” sau „Volachia”⁴³. Ceva mai târziu, o altă hartă din 1569, tipărită la Veneția, precizează foarte clar : „Moldavia pars Daciae nunc Walachia vocatur . . .”⁴⁴. De altfel, și scriitorul bizantin G. Sphrantzes, referindu-se la campania lui Mahomed al II-lea din 1476 în Moldova, folosește termenul de Βλαχία pentru această țară⁴⁵, în vreme ce, așa cum am arătat, Țara Românească e întotdeauna „Marea Valahie”. Toate acestea nu sînt produsul hazardului, ci reflectarea unei obișnuințe, dacă ținem seama că într-un document din 1370 papa Urban al V-lea, vorbind de domnul Moldovei, se exprimă în felul următor : „Sane nobilis vir Laczko Dux Moldaviensis, partium seu nationis Valachiae . . .”⁴⁶. Reiese din acest pasaj în chip evident că lumea europeană îl denumea pe voievodul Moldovei și voievod al „Valahiei”.

Se explică în acest fel de ce numeroși autori de relații de călătorie folosesc în chip obișnuit acest termen pentru a desemna Moldova. Aceasta se observă ca o constanță nedezmințită de-a lungul întregii perioade de care ne ocupăm, adică pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Ghillebert de Lannoy, care a cunoscut Moldova la începutul secolului al XV-lea, o numește „Wallasquie”⁴⁷. Puțin mai târziu, Ioan de Ryza numește țara Moldovei „Terram Walachie”⁴⁸. Giovanni Maria Angioiello, descri-

⁴¹ Hurmuzaki-Densușianu, *op. cit.*, I-2, p. 163, 402 și 403.

⁴² *Ibidem*, p. 297; M. Costăchescu, *Documente moldovenesti inainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, p. 601.

⁴³ M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, p. 80, II, carte nr. 33.

⁴⁴ *Monumenta Cartografica Vaticana*, II, tav. X.

⁴⁵ G. Sphrantzes, *op. cit.*, p. 144.

⁴⁶ Hurmuzaki-Densușianu, *op. cit.*, I-2, p. 160.

⁴⁷ Traducere în l. română în *Călători străini despre țările române*, I, p. 50 (n. 8, cu referire la textul în l. franceză).

⁴⁸ *Ibidem*, I, p. 65 (n. 9, cu referire la textul în l. franceză).

ind Moldova, o denumește „Valachia”⁴⁹. Ceva mai târziu, călătorul polon Petre Opalinski, ca de altfel toți polonezii, denumește în același fel Moldova, mai ales atunci când o delimitează geografic de țările vecine⁵⁰. Și iată mai departe, ca deosebit de semnificativ la un grup de autori din perioada istorică următoare, „Valachia”, de pildă, este numele pe care îl dă Ioan Czimor Deczi atunci când, vorbind de Ștefan cel Mare, descrie hotarele țării, precizând în scopul evitării oricărei confuzii: „Valachia (ut paucis Moldaviam depingam) dicta esse videtur...”⁵¹. Într-o tipăritură din 1578, Leonard Gorecki și Jan Lavicki, referindu-se la o expediție polonă în Moldova, spun: „... Von der Polonen Zug in die Walachei”⁵². Spre mijlocul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea, diplomatul polonez Andrei Tarnowski, a cărui relație s-a păstrat în limba germană, numește Moldova de asemenea „Walachey”⁵³. Antonio Maria Graziani, descriind evenimentele din timpul domniei lui Iacob Eraclid Despotul, numește Moldova „Valachia”⁵⁴. În legătură cu aceleași evenimente moldovenești, Petrus Albinus își intitulează comentariul său la lucrarea lui Johann Sommer din 1587 fără nici o ambiguitate *De Walachia et synopsis rerum Walachicarum*⁵⁵. Aceași obișnuință se constată în continuare de-a lungul întregului secol al XVII-lea. O relație italiană din 1606 denumește de asemenea Moldova „Valacchia”⁵⁶. „Walachey” este numită Moldova de către Cristofor Hryszkowicz către 1630⁵⁷. Marian Kurski consideră de asemenea Moldova ca fiind „Valachia”⁵⁸. Un informator german din 1652, descriind solemnitățile de la nunta lui Timuș Hmielnicki cu fiica lui Vasile Lupu, îl socotește pe acesta ca domn în „Vallachey”⁵⁹. Pentru Ștefan Atanasie Rudzinski, stăpînirea domnească în Moldova era considerată „hereditatis dominium in Vallachia”⁶⁰. Și, de asemenea, un alt diplomat polon, Joan Ghinski, îl denumea pe domnul Moldovei „Duc de la Valachie”⁶¹. Se vede din toate acestea că sîntem în fața unei adevărate obișnuințe constante.

Că nu se poate vorbi de confuzie decît într-o măsură foarte limitată și că folosirea acestui termen pentru Moldova se făcea în chip conștient, putem să observăm destul de clar dintr-un pasaj al relației lui Stanisław Ch. Chometowski, voievodul Mazoviei, datînd din anii 1712—1714: „Acum trebuie să avertizez pe cititor ca să nu încurce aceste provincii cari sînt stăpînite de domni (hospodari) sub puterea turcească, căci numele

⁴⁹ Donado da Lezze, *Historia Turchesca*, p. 82—83 etc.; traducere în l. română în *Călători străini despre țările române*, I, p. 133 (nr. 5 și 10, cu referire la textul în l. italiană).

⁵⁰ Traducere în l. română în *Călători străini despre țările române*, I, p. 344 și 345 (nr. 2 și 13, cu referire la textul în l. latină).

⁵¹ Text publicat de V. Motogna, *Un călător în Moldova în 1587*, în „Revista istorică”, XI (1925), p. 19.

⁵² Carol Göllner, *Turcica*, II, București, 1968, nr. 1 694, p. 373.

⁵³ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, XI, p. 79.

⁵⁴ Text publicat de E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889, p. 169.

⁵⁵ A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, I, p. 55—56.

⁵⁶ Hurmuzaki, *op. cit.*, VIII, p. 308—309.

⁵⁷ În N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 186—187 (scrisoare din 23 mai 1628).

⁵⁸ În *Diplomatiarium Italicum*, IV, p. 244.

⁵⁹ Publicat de N. Iorga în *Acte și fragmente...*, I, p. 208.

⁶⁰ Publicat de R. Cindea, *Catolicismul în Moldova în sec. XVII*, anexa IV, p. 60.

⁶¹ Publicat de N. Iorga în *Acte și fragmente...*, I, p. 89.

ce le dăm noi nu se potrivesc cu ale geografilor : țara pe care o numim noi « *Wolochy* » este numită pe mape Moldavia și aceea pe care o numim « *Multany* » e numită *Valahia*. La noi în Polonia, din vremuri vechi este obiceiul să numim țara mai apropiată *Wolochy*, iar pe cea mai îndepărtată *Multany*. Deci când e vorba de domnii lor să nu se lase cineva înșelat de deosebirea față de denumirile geografilor”⁶². Iată de ce putem considera că sîntem în fața dezvoltării unui fapt de conștiință exprimat de către străini, dar aparținînd nu numai acestora. Conform exemplelor date pînă acum rezultă clar că sîntem în fața unei obișnuințe de caracter general chiar de la început și că deci nu e justificată teza conform căreia aceasta era mai ales caracteristică cancelariei polono-lituaniene și, ca atare, numai călătorilor, cărturarilor și diplomaților poloni.

Ca și în cazul primului sens al noțiunii de „*Valahia*”, și sensul prin care aceasta este echivalată cu Moldova se manifestă prin tendința — aici logica lucrurilor este absolut firească — de precizare și de delimitare. Moldova fiind o altă „*Valahie*”, a trebuit la rîndul ei să fie deosebită de cealaltă prin denumiri care în același timp să marcheze apropierea, dar și să împiedice absoluta identificare. Așa s-a născut ca un fel de serie terminologică: *Maurovlahia*, *Rosovlahia*, *Moldovlahia*, toate în urma contactului lumii răsăritene, reprezentată prin Patriarhia ecumenică și Împărăția bizantină, cu realitatea românească din Moldova. Se comunica în acest fel o viziune istorică corespunzătoare acestei realități.

La început, termenul de *Μαυροβλαχία* nu pare să desemneze în chip clar Moldova, deși probabil că la această țară se referă⁶³. Dar în actul Patriarhiei din Constantinopol din 1395 termenul desemnează în chip clar Moldova, deoarece se referă totodată, folosind termenul de *Βλαχία*, la vecina de miazăzi⁶⁴. În anii următori, folosirea cu acest sens a termenului pomenit mai sus e fără caracter îndoielnic. Chiar și în secolul al XVII-lea, într-o tipăritură din Amsterdam din 1668 cu privire la împărțirea Daciei, se scriu următoarele: „*Mauroulachia* idem quod *Moldavia*, que et nigra *Valachia*”⁶⁵. Reiese de aici o anumită persistență în folosirea acestui termen. Ulterior, de către aceeași categorie de izvoare grecești, Moldova a fost numită *Ρωσοβλαχία*. Se constată pe o perioadă destul de scurtă de timp, între 1395 și 1401 — ca să luăm acest răstimp ca exemplu —, folosirea constantă a acestui termen de către Patriarhia din Constantinopol pentru Moldova⁶⁶. Aceasta se explică, ca și în cazul Ungrovlahiei — denumită astfel din cauza apropierii de Transilvania, provincie aparținînd atunci Ungariei —, prin apropierea geografică de țările rusești și totodată de împrejurările specifice în legătură cu acestea ale începutului organizării ecleziastice a Moldovei.

Ulterior însă intră în circulație și se impune definitiv ca normă terminologică bizantină și postbizantină termenul de *Μολδοβλαχία*. Dacă luăm în considerație prima jumătate a secolului al XV-lea, începînd cu 1401 se înregistrează o constanță semnificativă⁶⁷. Este interesant,

⁶² Publicat de P. P. Panailescu în *Călători poloni în Țările române*, București, p. 143

⁶³ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, XIV-1, p. 10, 16 18 și 24.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 24 25 și 27—28.

⁶⁵ A. Veress, *op. cit.*, p. 111.

⁶⁶ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, XIV 1, p. 19 22, 30 etc.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 32—39, 49 etc.

dată fiind, probabil, intensitatea de circulație a acestui termen, că și cancelaria papală îl folosește uneori, ca, de pildă, în 1435, sub forma de „Moldoblachia”⁶⁸. Spre diferență de „Mauroulahia” și „Roșovlahia”, precizarea sub formă de „Moldovlachia” are un caracter deosebit de limpede. Se voia în acest fel să se sublinieze că Moldova era și ea o „Valachie” în sensul de țară locuită de români, și anume o „Valachie moldovenească”, deoarece Moldova era numele oficial, statal, al teritoriului de la răsărit de munții Carpați. Așa se explică, acestea fiind rădăcinile istorice îndepărtate, tendința de a folosi termenul de „Moldovlahia” în secolele XVIII—XIX pînă la unire, pentru a desemna la un loc cele două țări române. În felul acesta se conturează o anumită tendință de precizare și delimitare și în ce privește cel de-al doilea sens al noțiunii de „Valahia”.

Această tendință (ca și în cazul „Ungrovlahiei” pentru primul sens) nu se limitează la „Mauroulahia”, „Rosovlahia” și „Moldovlahia”. Întîlnim și alte forme de delimitare, care nu fac decît să întărească întregul context al sensului la care ne-am referit pînă acum. Așa este forma *Valahia Mică*, întîlnită, chiar la începutul perioadei de care ne ocupăm, într-un act din 1395 al regelui Sigismund în care Ștefan-voievod al Moldovei⁶⁹ este considerat astfel pentru „Valachia Minor”. Călătorul Johann Schiltberger denumește în aceeași vreme Moldova „Claine Walachei”⁷⁰. Pentru Ghillebert de Lannoy, Moldova este „Wallachie la Petite”⁷¹. La începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea, geograful italian Domenico Mario Negri scrie următoarele: „... Pars autem minoris Valacchiae seu Moldaniae que ad septentrionem Istri jacet, hoc modo se habet”⁷². Tot o formă de acest fel este și cea de „Valachia Neagră”. În relația denumită *Descriere curiosă a Moldovei și Țării Românești* se spune despre Moldova că, spre deosebire de cealaltă „Valachie”, ea se numește „Wallachia Nigra”, dîndu-se drept cauză bogăția în grîu negru⁷³. Această expresie pune și mai mult în evidență folosirea termenului de „Valahia” atît pentru Moldova, cît și pentru Țara Românească, căci și aceasta din urmă era pentru unii o „Valachie neagră”, așa cum reiese din raportul din 15 mai 1575 al lui Hans Rüber către împăratul Maximilian al II-lea și în care voievodul Țării Românești este considerat de diplomatul german ca fiind al țării cu numele „Schwarze Walachei”, expresie repetată de mai multe ori^{73bis}.

Ca atare, folosirea termenului de „Valahia” cu sensul de Moldova se întregește cu sensul de Țara Românească. Din toate exemplele date nu poate să încapă îndoială că cei care au scris despre Moldova pe baza

⁶⁸ Hurmuzaki-Densușianu, *op. cit.*, I—2, p. 599.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 362 și 365.

⁷⁰ În *Călători străini despre țările române*, I, p. 30 (n. 7, cu referire la textul în l. germană).

⁷¹ În *Călători străini despre țările române*, I, p. 50 (n. 8, cu referire la textul în l. franceză).

⁷² *Geographiae...*, apud Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine”, XVI (1929), p. 26.

⁷³ *Curiose Beschreibung...*, 1699, text și traducere la Institutul de istorie „N. Iorga”; va apărea în colecția *Călători străini despre țările române*.

^{73bis} Hurmuzaki, *op. cit.*, II—1, p. 741—742.

experienței proprii, ca și cei care au scris pe bază de lecturi savante, dată fiind evidența tradiției în această privință, au considerat cele două țări nu numai ca vecine și asemănătoare din punctul de vedere al structurilor social-politice și al situațiilor istorice, ci și de același caracter etnic. Este probabil că în această privință un rol important l-a jucat observarea că locuitorii celor două țări vorbeau aceeași limbă și se caracterizau prin același mod de viață, cu puternice elemente de conștiință de neam. Așa se explică de ce majoritatea celor care au descris regiunile Moldovei, fie că le-au cunoscut direct, fie că nu, au avut obiceiul să denumească pe locuitorii acestei țări în același fel ca pe locuitorii Țării Românești, adică „Valahi”. Mărturiile în această privință sînt prea numeroase și cunoscute pentru a fi necesar să fie invocate.

„Valahia” pentru teritoriul Țării Românești și Moldovei luate împreună. În fapt, acest sens e rezultatul logic al celorlalte două. Dacă Valahia-Țara Românească și Valahia-Moldova reprezintă sensuri similare și complementare, era firesc ca uneori același termen să înglobeze cele două sensuri într-un singur sens unitar. Într-adevăr, în literatura de diferite categorii chiar de la începutul perioadei noastre, și acest sens este evident. Mai mult chiar, se observă din partea geografilor, istoricilor, călătorilor, diplomaților tendința de a-l sublinia. Să vedem în cele ce urmează cum lumea europeană, în textele care ni s-au păstrat, și-a exprimat viziunea unei singure „Valahii”, alcătuită din cele două state românești de la răsărit și miazăzi de lanțul munților Carpați.

Se poate observa acest sens chiar în unele mărturii ale secolului al XV-lea, ca, de pildă, un act al papii Eugeniu al IV-lea din 1443, în care „Valachia”, așezată între Bulgaria și Rusia, pare să desemneze cele două țări laolaltă⁷⁴. Unele hărți de la sfîrșitul aceluiași secol folosesc acest sens pentru termenul de Valahia, denumind în acest fel întreg teritoriul moldovenesc și muntenesc. Așa sînt hărțile lui Nicolaus Cusanus din 1490 și cea din 1493, adăugată cronicii de la Nürnberg⁷⁵. La începutul secolului al XVI-lea, pentru umanistul italian Raffaello Volterrano acest sens era deosebit de clar : „Nunc uero (ut dixi) tota regio Valachia appellatur in duas divisa partes. Prima Montana dicitur continua Metanastis : nunc Transylvanis inter Danubium et Carpatum montem : altera qui Mondauiae nomen est a flumine appellatae”⁷⁶. Este semnificativ că același autor folosește totodată termenul de „Valahia” pentru Dacia în general și pentru Moldova în special. O tipăritură din 1519 echivalează Valahia cu Moesia și socotește că este împărțită într-una inferioară și una superioară⁷⁷. Giovanni Francesco Commendone consideră că Valahia se împarte în două părți și două state, pe care le denumește Transalpina și Moldova : „... Tota vero Valachia in duas partes et duo scinditur imperia...”⁷⁸. În 1558 misiunea iezuită în Moldova numește această țară „pars Valachiae, Trausilvaniae contermina”, deci alcătuiind un sin-

⁷⁴ Hurmuzaki-Densusianu, *op. cit.*, I 2, p. 578.

⁷⁵ M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, p. 96—97.

⁷⁶ *Commentariorum urbanorum...*, Basel, 1559, apud Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 10—12.

⁷⁷ A. Veress, *op. cit.*, I, p. 5.

⁷⁸ Publicat de N. Iorga, *Documente geografice*, București, 1900, p. 15—16 (extras din „Buletinul geografic”, 1889—1900).

gur tot cu vecina de la miazăzi⁷⁹. Giovanni Lorenzo d'Anania, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, spune despre „Vallachia” următoarele: „... Toccando... nella sinistra la Transeluania, et nella destra il Mar Negro, diuisa in due parti: l'una, la quale e posta appresso i Transeluani, la chiamano Vallacchia Superiore, e Transelpina. E l'altra che giace gran parte su le onde marine: la dimandono Vallacchia Inferiore et Moldavia...”⁸⁰. În același fel, Antonio Mario Graziani spune despre Valachia că este împărțită în două părți, pe care le numește „Transalpina” și „Moldova”⁸¹. O tipăritură de la Frankfurt pe Main din 1603 însemnează următoarele: „... Pars Valachiae ad ortum solis aestivum spectans Moldavia nominatur”⁸².

De remarcat că, uneori, pentru a se sublinia acest sens se arată că cele două țări alcătuiau în trecut un singur stat, aceasta fiind una dintre justificările folosirii termenului de Valahia cu sensul de care ne ocupăm acum. Autorul unei alte relații, Francisc Cazimir Wysocki, spune: „Acest obicei era stabilit prin vechile tratate și întărite de cele următoare, când domniile erau numiți «Palatini Moldavienses», iar cele două țări, despărțite mai târziu în două, erau una singură și condițiunile ce fuseseră stabilite cu vechii regi rămân valabile și acum și în viitor”⁸³. Călătorul Delacroix spune de asemenea: „La Valachie présentement est la moindre partie d'une province des Daces, du mesme nom, laquelle étant séparée par la rivière Molda, se divisoit en haute et basse, mais la haute par succession de temps s'est apelée Moldovie, à cause du fleuve et la basse a retenu l'ancien nom de Valachie” (de altfel titlul paragrafului este „De la Valachie”)⁸⁴. Relația denumită *Descriere curioasă a Moldovei și Țării Românești* spune în acest sens că cele două țări „erau o parte din vechea Dacie...” și „se numeau împreună Valahia”, după care s-au împărțit în două părți⁸⁵.

Acest sens unitar este exprimat în diferite forme. Una dintre formele mai des întâlnite este expresia *cele două Valahii*, direct sau indirect. Indirect o găsim în diplomația lui Ștefan cel Mare, care, vorbind de Țara Românească — pe care, așa cum am văzut, o numește în unele locuri „Valahia Major” sau „Magna Valahia” —, îi mai spune acesteia „l'altra Valachia”, adică una din cele două⁸⁶. În harta lui Lazarus din 1528, forma este directă prin expresia „utriusque Valachiae”⁸⁷. Echivalându-se „Valahia” cu Dacia, în viața sf. Maxim, scrisă pe la 1516, se vorbește de domniile „ambelor Dacii”, Radu cel Mare și Bogdan cel Orb⁸⁸. În același fel se exprimă Andronicus Tranquillus vorbind de instaurarea

⁷⁹ A. Veress, *Documente privind istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești...* III, p. 155.

⁸⁰ *L'Universal Fabrica del Mondo...*, Venezia, 1582, apud Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 50.

⁸¹ Publicat de E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos...*, p. 169.

⁸² A. Veress, *Bibliografia româno-ungară...*, I, p. 65.

⁸³ Publicat de P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române...*, p. 64.

⁸⁴ Publicat de N. Iorga, *Acte și fragmente...*, II, p. 735.

⁸⁵ *Curioser Beschreibung...*, 1699, text și traducere la Institutul de istorie „N. Iorga”; va apărea în colecția *Călători străini despre țările române*.

⁸⁶ I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 344.

⁸⁷ M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, p. 127.

⁸⁸ Apud Aurelian Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu*, București, 1936, p. 67.

dominației otomane în regiunile dunărene: „... In suam potestatem redactis imposuere tributum utrisque Valachis...”⁸⁹. De asemenea și Ioan Belsius⁹⁰: „... Cum laude et stupore utrasque Valachias Maiestates Vestrae principes christianissimi ad perpetuum amorem et fidem haberent devinctissimas...”. Descriind așezarea geografică a celor două țări, Giorgio Tomasi le numește „tutte due le Valacchie”⁹¹. La începutul secolului al XVII-lea, misionarul Querini se intitula episcop „utriusque Valachiae”⁹². La mijlocul secolului al XVII-lea, același titlu îl dădeau Bartolomeo Bassetti da Piano⁹³, Bonnaventura da Campofranco⁹⁴, Bernardino Valentini da Perugia⁹⁵, fie cu formula latină, fie cu cea italiană „dell’una e l’altra Valachia...”. Această deprindere a ierarhiei pontificale de a denumi în acest fel pe cei însărcinați cu misiuni catolice în ambele țări românești arată cât de puternic și de înrădăcinat era faptul de conștiință la care ne-am referit pînă acum.

O altă formă de exprimare a acestui sens unitar este ceea ce putem considera pentru cele două țări perechile de denumiri. Am văzut mai înainte că tendința de precizare și delimitare a făcut ca atât Valahia munteană cât și Valahia moldovenească să capete un fel de determinare adjectivală, prin care, totuși, să fie deosebite, fără a se slăbi însă caracterul unitar. Acest lucru se vede clar în folosirea acestor determinări adjectivale pentru ambele țări în același timp. O pereche de denumiri de acest fel folosită des este aceea de *Valachia superioară* — *Valachia inferioară*. Arhiepiscopul de Sultanieh spune că „Volaquia” e numită cea mare și cea mică, subliniind ca atare și Valahia unitară, și perechea de denumiri⁹⁶. Avem în acest sens mărturii numeroase. Călătorul Francesco della Valle⁹⁷, referindu-se la cele două țări, le intitulează în același timp Moldova sau „Valachia Superiore” și pe cealaltă „Valachia Inferiore”. Umanistul Giovanni Lorenzo d’Anania, așa cum am văzut dintr-un pasaj citat mai înainte, numește cele două țări cu această formă-pereche: „Valachia Superiore Transalpina” și „Valachia Inferiore Moldavia”⁹⁸. Alt umanist, Urbano Monte, referindu-se la aceeași problemă, scrie: „... La chiamano Vallaccia Superiore ouero Transalpina, e l’altra que gran parte giace su l’onde Eusine la chiamano Vallachia Inferiore o Moldavia...”⁹⁹. O altă pereche de denumiri este cea de *Valahia Mare* — *Valahia Mică*. Ioan Czimor Deczi, referindu-se la Mahomed al II-lea, spune că, după ce mai întii s-a făcut stăpîn în „Majore Valachia”,

⁸⁹ A. Veress, *Acta et Epistolae Relationum Transylvaniae, Hungariae que cum Moldavia et Valachia*, I, Budapesta, 1914, p. 243; traducere în l. română în *Călători străini despre țările române*, I, p. 248.

⁹⁰ Hurmuzaki-Densușianu, *op. cit.*, II—1, p. 405.

⁹¹ Text și traducere la Institutul de istoric „N. Iorga”; va apărea în colecția *Călători străini despre țările române*; este și în E. Fermezdin, *Acta Bulgariae ecclesiastica*, Zagreb, 1887, p. 268—271.

⁹² Hurmuzaki-Bogdan, *op. cit.*, supl. II—2, p. 283.

⁹³ *Diplomatarium Italicum*, II, p. 343.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 397.

⁹⁵ *Ibidem*, II, p. 445.

⁹⁶ În *Călători străini despre țările române*, I, p. 39.

⁹⁷ *Una breve narrazione...*, apud Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 15—16; traducere în l. română în *Călători străini despre țările române*, I, p. 323 (nr. 19, cu referire la textul în l. italiană).

⁹⁸ *L’Universale Fabrica del Mondo...*, apud Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 50

⁹⁹ *T attato Universale...*, 1590, apud Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 67.

a ocupat și Moldova: „... Ad Minorem occupandam”¹⁰⁰. Pe o hartă din 1459, cele două Valahii figurează de asemenea cu denumirea — pereche „Valachia Pizola” — „Valachia Grada”¹⁰¹. Citeodată această pereche de denumiri e deosebit de sugestivă, Moldova figurînd sub forma de Valachia pur și simplu, iar cealaltă sub forma de „Valachia Magna”, cum e cazul în unele hărți vechi, ca cea a lui Nicolaus Germanus de la sfîrșitul secolului al XV-lea și planisferul lui Contarini de la sfîrșitul secolului al XVI-lea¹⁰². Citeodată perechile de denumiri se referă direct la evenimentele timpului. Astfel, în corespondența nunțiului papal la curtea regală polonă, teatrul principal al evenimentelor de la sfîrșitul secolului al XVI-lea era alcătuit din Moldova, denumită „Vallacchia di Geremia”, și Muntenia, numită „Vallacchia di Michele”¹⁰³.

Sensul unitar în folosirea termenului de Valachia este observabil și în cîteva situații mai speciale. Se întîmplă ca, sub influența terminologiei poloneze, care numea Muntenia „Multanska”, să se denumească această țară în acest fel, numind însă Moldova fără nici o determinare adjectivală „Valachia”. Astfel, pentru călătorul Johann Mayer, domnul Țării Românești este numit astfel, iar cel moldovean simplu „der walachsche Hospodar”¹⁰⁴. De asemenea, o situație curioasă este aceea potrivit căreia cele două țări nu sînt denumite în același timp „Valachia”, ci „Moldova”, una fiind Superioară, cealaltă Inferioară. În acest sens, Constantin Mihailovici de Ostrovița, care scrie în a doua jumătate a secolului al XV-lea, considera că Vlad Dracul stăpînea „Țara Moldovei de Jos”¹⁰⁵. Andrei Tarnowski, în al optulea deceniu al secolului al XVI-lea, îl considera pe Alexandru al II-lea Mircea, domn al Țării Românești, ca „Palatinus Moldaviae”¹⁰⁶, nefiind vorba atît de o confuzie terminologică, deoarece domnul sus-menționat a fost vizitat personal de diplomatul polon, cît mai ales de sublinierea unui sens clar. În acte diplomatice de la sfîrșitul secolului al XVI-lea provenite de la nunțiul papal la curtea polonă, acest fel de confuzie e curent¹⁰⁷. De aceea, în 1622, Samuel Twardowski putea să scrie următoarele: „Amîndouă aceste țări sînt cunoscute de scriitori sub numele de Moldovia, una Cisalpină, unde sînt muntenii, cealaltă Ulterior, unde sînt volachi (wolosza)...”¹⁰⁸. Iată de ce asemenea mărturii, aparent confuze, subliniază sensul unitar despre care s-a vorbit pînă acum.

Din aceste mențiuni se vede că multitudinea formelor de expresie a sensului unitar al noțiunii de „Valachia” în ce privește teritoriul Țării Românești și al Moldovei permite concluzia că și în acest caz avem de-a

¹⁰⁰ Text publicat de V. Motogna, *Un călător în Moldova în 1587*, în „Revista istorică”, XI (1925), p. 22.

¹⁰¹ M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, 34, II, carte nr. 34.

¹⁰² *Ibidem*, p. 106—107, II, carte nr. 37.

¹⁰³ N. Buto, *I raguagli di Claudio Rangondî*, în *Diplomatarium Italicum*, I, p. 336—337.

¹⁰⁴ Publicată de G. Constantin, *Tagebuch des schwedischen diplomatischen Agenten...*, în „Balciana”, III (1940), p. 367 și 370.

¹⁰⁵ Publicat de B. P. Hasdeu în „Arhiva istorică a României”, I—2, p. 8; traducere în l. română în *Călători străini despre țările române*, I, p. 125 (n. 3).

¹⁰⁶ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești...*, II, p. 61.

¹⁰⁷ Cl. Isopescu, *Alcuni documenti inediti della fine del cinquecento*, în *Diplomatarium Italicum*, I, p. 378—405 passim.

¹⁰⁸ Publicat de P. P. Panaitescu, în *Călători poloni în țările române...*, p. 19.

face cu reflectarea în scrierile de toate felurile a unui fapt de conștiință, transmis în chip firesc de cei care se ocupau, prin contact direct sau indirect, cu cunoașterea realităților românești și cu răspîndirea cunoștințelor despre acestea. Opinia publică europeană nu făcea în acest fel decît s-o investigheze și să descrie un fapt de conștiință al cărui caracter poate fi definit ca al conștiinței de unitate teritorială și care nu putea să nu aibă un caracter autohton.

„*Valahia*” pentru întreg teritoriul locuit de români. În ce privește folosirea termenului de „*Valachia*”, acesta este un sens unitar mai extins decît precedentul. Există cazuri în care noțiunea de „*Valachia*” nu privea nici Muntenia, nici Moldova sau ambele aceste două state la un loc, ci întreg teritoriul locuit de români, adică ansamblul celor trei țări românești. Din această cauză, în unele cazuri termenul de „*Valahia*” tinde să desemneze în linii mari teritoriul de azi al țării noastre. Acesta este un lucru deosebit de important în ce privește procesul pe care îl putem numi de dezvoltare a conștiinței de unitate teritorială¹⁰⁹.

O formă prin care se exprimă acest al doilea sens unitar rezultă din echivalarea „*Valahiei*” cu „*Dacia*”. Primul care face acest lucru este Aeneas Silvius prin teoria lui privitoare la originea poporului român, considerînd că termenul de „*valah*” vine de la generalul roman Flaccus, care a cucerit Dacia, considerînd că aceasta s-a numit de la el Flaccia, de unde a venit termenul de „*Vlachia-Valachia*”¹¹⁰. Această viziune a fost ulterior împărtășită de numeroși alți umaniști. Astfel, într-o hartă italiană din 1453, întreg teritoriul celor trei țări românești este ocupat de trei „*Valahii*”, denumite „*Valahia*”, „*Vlahia*”, „*Volahia*”¹¹¹. La sfîrșitul secolului al XV-lea, Giulio Pomponio Leto considera Dacia ca fiind o provincie numită în vremea sa în întregime „*Volochia*”¹¹², după părerea sa această „*Volochie*” întinzîndu-se și dincolo de Dunăre. Ascanio Centorio, care se ocupă de evenimentele transilvane de la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, spune foarte clar : „... Questa unita se chiama tutta d'un nome Flaccia, ouero Valacchia”¹¹³, unitatea la care se referă fiind Dacia în întregimea ei. Ceva mai tîrziu, în a doua jumătate a aceluiași secol, aceeași viziune este și cea a lui Antonio Possevino, care scrie : „Dal que vogliono, que, cio che hora si dice Valachia, si nominasse propriamente Flaccia...”¹¹⁴. Același lucru îl spune și Pietro e Paulo Manuzio : „... Verum, utsit longa tempo serie, que nihil non vitiat, pro Flaccia Valachia, proque Flaccis Valachi dici coeptos...”¹¹⁵. La începutul secolului al XVII-lea raguzanul Luccari era de părere că *Valachia* se afla acolo unde fusese altădată *Dacia*¹¹⁶. La începutul secolului al XVIII-lea, Del Chiaro, secretarul lui Brîncoveanu, punînd în acest fel în lumină continuitatea unei puternice tradiții umaniste, sus-

¹⁰⁹ M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 6; enunțarea acestei idei.

¹¹⁰ Textul în *Cătători străini*..., p. 474.

¹¹¹ M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, II, carte nr. 33.

¹¹² Al. Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, în „*Ephe-
meris Daco-Romana*”, I, 1923, p. 380—381.

¹¹³ *Commentarii della guerra di Transilvania*..., 1565, apud Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 37.

¹¹⁴ *Transilvania*..., apud Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 57.

¹¹⁵ *Transilvaniae, olim Daciae dictae descriptio*..., 1597, apud Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 85.

¹¹⁶ Apud A. Sacerdoti, *op. cit.*, p. 102.

ținea de asemenea că Dacia este întreg teritoriul locuit de români, nepunându-se preciza când s-a schimbat acest nume în „Valahia”¹¹⁷. Aceasta arată cum la umanistii perioadei de care ne ocupăm posibilitatea ca în termenul de Valahia să se includă și Transilvania era deplin luată în considerație.

Termenul de „Valahia” folosit pentru întreg teritoriul locuit de români reiese și din faptul că el desemnează uneori și regiuni mai mici, ca, de pildă, Oltenia și Banatul. În ce privește Oltenia, constatăm, ca să dăm un singur exemplu, că la sfârșitul secolului al XVII-lea generalul austriac Federigo Veterani îl considera pe marele ban al Craiovei ca „Il bano di Valachia”¹¹⁸. De altfel adesea, dar mai ales în secolul al XVII-lea, Oltenia era desemnată ca „Mica Valahie”. În ce privește Banatul, o hartă italiană din 1453 îl arată ca „prinzipio della Volachia”¹¹⁹. De asemenea, în veacul următor, Giovanandrea Gromo denumește Banatul „Valachia Citeriore”, înțelegând, poate, prin aceasta numai partea răsăriteană a Banatului¹²⁰.

Rezultă din toate acestea că termenul „Valahia” cunoaște patru sensuri: două sensuri regionale și două sensuri unitare. Aceasta înseamnă că definirea problemei, cum am făcut-o la începutul acestei încercări, anume existența *Valahiei și a Valahiilor acesteia*, ca un întreg cu părțile sale componente aflate într-un raport de determinare istorică, poate fi luată în considerație. Acest raport nu este altceva decât sistemul terminologic al denumirilor folosite pentru întreg teritoriul locuit de români de către observatorii și comentatorii străini, ceea ce nu este fără semnificație istorică. Se poate considera că sistemul terminologic folosit de străini și având ca noțiune fundamentală „Valahia” corespundea în fapt unei generalizări terminologice, vehiculată și utilizată de însuși poporul român. Cum am încercat să arătăm în altă parte, un asemenea paralelism nu poate fi decât cauzal, fiind dificil de conceput că s-ar putea datora hazardului istoric.

Ceea ce izbește pe cel ce urmărește această problemă este existența a două sisteme terminologice folosite de străini, paralele și corespunzând aceleiași viziuni istorice, deosebite însă prin noțiunea fundamentală utilizată. Astfel, pe lângă noțiunea fundamentală de „Valahia”, legată de existența poporului român pe propriul său teritoriu, deci de stricta contemporaneitate istorică, există și noțiunea fundamentală de „Dacia”, legată de reminiscențe istorice mai vechi, îndeobște de antichitate și de evul mediu timpuriu. Tendințele sînt însă aceleași: sublinierea unui teritoriu caracterizat ca întreg și părți componente, fapt considerat din acest punct de vedere ca o adevărată permanență istorică. Într-adevăr, într-o măsură destul de limpede, izvoarele de toate categoriile se referă, ca și în cazul „Valahiei” și „Valahiilor” ei, la o *Dacie și la Daciile aces-*

¹¹⁷ Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, București, 1914, p. 20.

¹¹⁸ Publicat de G. Coatu, *Două relații despre Țara Românească...*, în „Convorbiri literare”, LXXIV (1941), nr. 4-7, p. 47.

¹¹⁹ M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, p. 80.

¹²⁰ A. Veress, *Documente privilegiate la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, p. 251, 253.

teia. Să desprindem, ca și în cazul Valahiei, câteva mărturii caracteristice din masa enormă de mărturii privitoare la aceasta. Ne interesează în acest caz termenul de Dacia nu ca denumire a unei realități antice, ci a uneia contemporane, legată nemijlocit de istoria poporului român, prezent pe scena evenimentelor vremii.

În acest sens, textele folosesc adesea *Dacia* în sensul unitar a întregului teritoriu locuit de români. Sugestivă în această privință este descrierea Daciei ca teritoriu românesc de către Laonik Chalcocondyl, întinzându-se de la hotarele Pannoniei pînă la Marea Neagră : « ... διήκει δ' αὐτῶν ἡ Χώρα, ἀπὸ Ἀρδελίου τῆς Παιόνων Δακίας ἀρχομένη, ἔστε ἐπὶ Εὐξενον Πόντον »¹²¹. Asemănătoare și probabil independentă de Chalkokondyl este descrierea lui Macarie tipograful, care prin „Dacia Prima” și „Dacia Mediteranea” înțelege teritoriul ocupat de „Ardeal”, „Moldovlahia” și „Ungrovlahia”, care și „Muntenia se cheamă”¹²². Domenico Mario Negri, la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea, descrie Dacia în chip similar¹²³. În același fel, G. Reicherstorffer descria teritoriul Daciei ca mărginit dinspre apus de râul Tisa, dinspre sud de Dunăre, dinspre nord de Polonia și ca fiind teritoriul locuit în acea vreme în cea mai mare parte de români¹²⁴. Interesantă prin actualizarea ei este harta lui I. Honterus din 1541, în care Dacia este înfățișată ca întreg teritoriul românesc, alcătuită fiind din Transilvania, Valahia și Moldavia¹²⁵, denumite ca atare. Antonio Possevino, ceva mai târziu, descrie de asemenea o Dacie, cuprinzând în linii mari întreg teritoriul locuit de români, cînd spune : „Così sotto'l nome di Dacia, secondo Ptolomeu, si comprendevano i Transilvani, i Ciculi, i Valachi, e qui di Moldavia”¹²⁶. O hartă din 1630 a lui Petru Kaerius din Amsterdam înfățișează acest teritoriu ca un ansamblu de Dacii : „Descriptio Daciarum nec non Moesiarum”¹²⁷. Aceste Dacii sînt limpezi în harta lui Filippus Cluverius din 1683, în care Dacia este împărțită în „Dacia Mediterraneaue Gepidia” pentru Transilvania, „Dacia Ripensis” pentru Banat, „Dacia Alpestris” pentru Moldova și Țara Românească, precizîndu-se, pentru a nu se crede că este vorba de o hartă antică, „Transilvaniae, Valachiae et Moldaviae Descriptio”¹²⁸. Se vede din toate acestea cum Dacia desemna întreg teritoriul ocupat de cele trei țări românești și deci de poporul român, ca și Valahia în sensul ei cel mai larg.

În același fel, Dacia desemnează, ca și Valahia în sensurile ei mai restrinse, părțile componente ale teritoriului românesc. Astfel *Dacia era Transilvania*. Girolamo Ruscelli, la mijlocul secolului al XVI-lea, scrie următoarele : „A la parte orientale doppo costoro e la Dacia, paese grandissimo ... oggi ella si dice Transilvania”¹²⁹. Puțin mai târziu după aceasta, Orazio Toscanella consideră că termenul de Dacia este absolut

¹²¹ Laonik Chalcocondyl, ed. Darkò, p. 77.

¹²² Publicat de Damaschin Mioc, *Date noi cu privire la Macarie tipograful*, în „Studii”, XVI (1963), nr. 2, p. 429—440.

¹²³ *Geographiae...*, apud Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 20—21.

¹²⁴ În *Călători străini despre țările române*, I, p. 211.

¹²⁵ M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, II, carte nr. 41.

¹²⁶ *Transilvania...*, apud Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 57.

¹²⁷ M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, II, carte nr. 12.

¹²⁸ *Ibidem*, I, p. 47 (nr. 1); II, carte nr. 11.

¹²⁹ *La geografia...*, Venezia, 1561, apud Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 33.

sinonim cu cel de Transilvania¹³⁰. Sugestiv în această privință este titlul lucrării tipărite în 1550 la Viena a lui G. Reicherstorffer: *Chorographia Transilvaniae, que Dacia olim appellata...*, în care, de pildă, într-un loc spune despre Transilvania că ar fi fost cândva Dacia¹³¹. În aceeași epocă, Wolfgang Lazius menționează pe harta sa: „Transilvania, Herdel, Olim Dacia mediterr...”. Și la fel ca acesta face în harta sa Magini Porro¹³². În 1587 legenda hărții retipărite a lui Sambucus arată că Transilvania se mai numește „Pano Dacia” și „Dacia Ripensis”¹³³.

Uneori în asemenea hărți se găsea în chip obișnuit pentru Transilvania trimiterea „vide Dacia”¹³⁴. În 1596 Pietro și Paulo Manuzio scoteau la Roma, urmându-l îndeaproape pe G. Reicherstorffer, lucrarea intitulată *Transilvaniae olim. Dacia. Dictae Descriptio*¹³⁵. Iar în 1666 apărea la Nürnberg o lucrare intitulată *Das bedrängte Dacia. Das ist: Siebenbürgische Geschichten...*¹³⁶. Aceste câteva mărturii ilustrează ceea ce am vrut să arătăm, anume că Dacia desemna de multe ori partea componentă a teritoriului românesc corespunzătoare Transilvaniei.

Totodată *Dacia era Moldova*. Astfel, istoricul polonez Orichovius, vorbind despre români, spune despre aceștia că „Moldavia” în mod obișnuit se mai numea „Dacia Magna”¹³⁷. Michele Boccignoli, la începutul secolului al XVI-lea, spune în acest sens următoarele: „Hujus Valachiae fines sunt ab oriente altera Valachia, quae Moldavia ab Ungaris appellatur, ab antiquis Dacia dicta...”¹³⁸. Aceeași viziune istorică-geografică este și cea a lui G. Reicherstorffer, după cum se vede din titlul geografiei sale moldovenesti. De asemenea pentru istoricul polonez Strijkowski definiția e succintă: „Dacia, terra Moldaviae”¹³⁹. În 1590 apărea la Florența o lucrare despre turci în ale cărei capitole întâlnim formulări ca „Dacia nunc Moldavia” sau chiar expresii ca „Dacii moldoveni”, când spune „Balys Marconius a Dacis Moldaviis magnam iniuriam accipit”¹⁴⁰. Se vede din aceste exemple cum Moldova era numită Dacia. Dar nu numai Moldova, ci și alte părți componente ale teritoriului românesc.

Dacia era și Țara Românească. Însotitorul lui Possevino o numește în acest sens Dacia Transalpina¹⁴¹. În harta lui Magini Porro din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Țara Românească este denumită „Transalpina Dacia Alpestris”¹⁴².

Semnificativ este faptul că prin Dacia se denumește nu numai teritoriul românesc în ansamblul său și părțile sale componente, ci și ansambluri regionale mai mari, ceea ce nu face decât să întărească con-

¹³⁰ *I nomi, antichi e moderni delle provincie...*, Venezia, 1567; apud Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 40.

¹³¹ În *Călători străini în țările române*, I, p. 225.

¹³² M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, p. 136.

¹³³ *Ibidem*, p. 143.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 144.

¹³⁵ A. Veress, *Bibliografia româno-ungară...*, I, p. 62.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 104.

¹³⁷ Apud A. Săcerdoțeanu, *op. cit.*, p. 34.

¹³⁸ A. Veress, *Acta et Epistolae relationum Transylvania Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, p. 129; traducere în l. română în *Călători străini în țările române*, I, p. 175.

¹³⁹ Apud A. Săcerdoțeanu, *op. cit.*, p. 36.

¹⁴⁰ A. Veress, *Bibliografia româno-ungară...*, I, p. 57.

¹⁴¹ *Anuae L. terrae Societatis Jessu. De rebus transilvanicis temporibus principum Bathory 1579—1613* (ed. A. Veress), p. 203.

¹⁴² M. Popescu-Spineni, *op. cit.* www.dacoromanica.ro

cluzia cu privire la tendințele ce se manifestă în acest sens. Astfel constatăm că acest termen poate să denumească un ansamblu alcătuit din Transilvania și Țara Românească. Spre sfârșitul primei jumătăți a secolului al XVI-lea, Pietro Andrea Mattiolo definește Dacia ca „parte di Transilvania e di Valachia”¹⁴³. Într-o tipăritură de la sfârșitul secolului al XVI-lea privitoare la evenimentele din sud-estul Europei întâlnim următoarea frază: „Traianus hat erobert Daciam das ist Siebenbürgen und die Walachey”¹⁴⁴, pasaj care arată că Dacia putea să însemneze și aceasta pentru contemporanii de atunci. Dar Dacia putea să desemneze și un ansamblu alcătuit din Țara Românească și Moldova. Într-o tipăritură de la Nürnberg din 1666 cu privire la tot teritoriul denumit Dacia și al cărui autor era Johann Tröster, citim printre altele: „Dacia Alpensis heut zu Tag Wallachey und Moldau”¹⁴⁵. Un călător olandez de la sfârșitul secolului următor putea să scrie în acest sens despre Țara Românească că aceasta împreună cu Moldova forma o singură provincie Dacia, numite „Valahia de Sus” și „de Jos”¹⁴⁶. De aceea ne putem pune întrebarea dacă, în ce privește ansamblul alcătuit din Transilvania și Țara Românească, acesta nu corespunde întregului teritoriu locuit de români, „Valahia” însemnând aci Țara Românească și Moldova la un loc.

Ca atare, Dacia desemna întreg teritoriul românesc și părțile componente ale acestuia, precum și ansambluri teritoriale interioare mai mari. Se demonstrează în acest fel similitudinea și paralelismul sistemelor terminologice bazate fie pe noțiunea de „Valahia”, fie pe cea de „Dacia”. Existența unui al doilea sistem terminologic de acest fel arată că aceasta nu se poate explica numai prin circulația ideilor livrești minuite și vehiculate de către umaniști și diplomați, în același timp cititori și autori. Este evident că explicația trebuie căutată în contextul de istorie românească al acestei vremi.

Ajunși la sfârșitul acestei încercări, ne punem întrebarea cum au putut străinii să folosească, realizându-le, asemenea sisteme terminologice, încheiate și caracterizate printr-o semnificație istorică adincă. Este oare aceasta posibil fără o cunoaștere adincă a realităților românești, fără un contact prelungit și trainic cu acestea? Desigur că nu, dacă ținem seama că cele mai semnificative mărturii în această privință sînt ale celor al căror scris nu era produsul experienței livrești, ci al uneia concrete. Astfel apare mai limpede sensul paralelismului în ce privește geneza noțiunii de „România” dintre generalizarea terminologică folosită de români și sistemul terminologic folosit de străini. În acest sens trebuie subliniată o anumită interferență, căci, așa cum am văzut, sistemul terminologic folosit de străini e folosit și de români, firește în actele

¹⁴³ *La geografia...*, apud Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 31.

¹⁴⁴ Levinus Hulsius, *Beschreibung der Moldau, Walachey und Siebenbürgens*, Nürnberg, 1595, p. 1.

¹⁴⁵ A. Veress, *Bibliografia româno-ungară...*, I, p. 103.

¹⁴⁶ *Beschrijvinghel van Walachen*, Amsterdam, 1687. Text și traducere la Institutul de istorie „N. Iorga”; va apărea în www.dacoromanica.ro spre fările române.

păstrate în limba latină, iar în cristalizarea terminologică a noțiunii de „România”, ca proces intern al societății românești, termenul de „Dacia” ocupă, la rândul său, un loc important, interferență care poate să însemne întrepătrundere și chiar influență reciprocă. De aceea în chip firesc procesul istoric reflectat de prima, și anume dezvoltarea conștiinței de unitate teritorială la români, trebuia să influențeze de aproape pe cea de-a doua. În acest fel, geneza noțiunii de „România”, exprimată în chip deosebit de către români și străini, este unitară din punctul de vedere al unui singur și același proces istoric.

VOLUNTARIII ROMÂNI DIN TRANSILVANIA ÎN LUPTA ÎMPOTRIVA PŪTERILOR CENTRALE, PENTRU ELIBERARE NAŢIONALĂ ŞI UNITATE (1916—1918) *

DE

D. TUŢU

La începutul secolului al XX-lea, ideea Unirii Transilvaniei cu România frământă profund masele populare, clasele sociale de ambele părţi ale Carpaţilor. Războiul dezlănŷuit de marile puteri imperialiste a ascuŷit la maximum contradicŷiile orînduirii capitaliste, ceea ce a determinat intensificarea mişcărilor sociale şi de eliberare naŷională, desfăşurarea unor profunde transformări revoluŷionare cu repercusiuni asupra evoluŷiei ulterioare a numeroase state din Europa.

Primul război mondial imperialist din 1914—1918 a avut la origine lupta dintre marile puteri imperialiste pentru acapararea unor noi sfere de influenŷă, pentru lărgirea pieŷei de desfacere şi a surselor de materii prime, pentru redistribuirea imperiilor coloniale.

Clasa muncitoare, mişcarea socialistă, numeroase personalităŷi progresiste au demascat caracterul imperialist al războiului, arătînd că ŷelurile sale contraveneau intereselor maselor largi populare, slujeau numai exploatare. Şi în România a avut loc o puternică mişcare de protest împotriva războiului imperialist, care lovea grav interesele economice ale maselor populare şi crea pericolul transformării României în teren de înfruntare a celor două tabere imperialiste. România, ŷară capitalistă în curs de dezvoltare, în a cărei economie capitalul monopolist

* Lupta prizonierilor de origine română din armata austro-ungară pentru eliberare socială şi naŷională a făcut obiectul a numeroase articole din presa vremii, atît română, cît şi străină, studii şi memorii, dintre care amintim lucrările : *Corpul voluntarilor români în Rusia* şi *Prima Alba Iulia — Voluntari români în războiul pentru întregirea neamului* de dr. Petre Nemoianu ; *În Franŷa şi Italia pentru cauza noastră, 27 septembrie 1917—7 ianuarie 1919* de Simion Mindrescu ; *În America pentru cauza românească* de Vasile Stoica ; *Istoria războiului pentru întregirea neamului. 1916—1919* de Constantin Kiriŷescu ; *Revoluŷia din 1918 şi unirea Ardealului cu România* de I. Clopoŷel ; *Formaŷiunile de voluntari* de Elie Bubnea în lucrarea *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul. 1918—1928*, vol. I ; *Organizarea şi acŷiunile prizonierilor români transilvăneni din Rusia (1917—1918)* de Constantin Enea în „Studii şi articole de istorie”, XI/1968, şi altele.

al marilor puteri începea să dețină poziții puternice, se afla la confluența sferelor de influență a marilor puteri imperialiste care își disputau dreptul la dominație și în această parte a lumii.

Menținându-se timp de doi ani în afara ostilităților, România s-a găsit tot timpul sub presiunea celor două grupări beligerante, care fiecare căuta s-o atragă în luptă de partea sa.

În acea perioadă, în fața României se aflau probleme vitale, acute, privind desăvârșirea procesului de realizare a statului unitar național, asigurarea independenței și suveranității naționale, a condițiilor pentru dezvoltarea social-economică și politică a țării. Făurirea statului național unitar era o necesitate legică a dezvoltării societății românești. Așa cum sublinia Lenin în ianuarie 1917, „... foarte mulți români și sîrbi (în raport cu numărul total al românilor și sîrbilor) locuiesc în afara granițelor statului «lor»¹, teritoriile românești se aflau încă sub stăpînire străină. „Dezvoltarea socială, progresul economic, politic și cultural al țării erau strîns legate de încheierea procesului de formare a națiunii române. Unirea într-un singur stat — aspirație seculară a românilor, cauză înălțătoare pentru care au luptat nenumărate generații de înaintași — devenise un obiectiv imediat, o necesitate stringentă impusă de însuși mersul înainte al societății românești”².

În făurirea statului național unitar erau interesate muncitorimea, țărănimea, intelectualitatea, burghezia română, tocmai pentru faptul că procesul construcției de stat în direcția burghezo-națională în România nu era terminat.

Cu toate că primul război mondial a avut un caracter imperialist, poporul român nu a participat la acest război călăuzit de intenții de cetropire și anexiune teritorială, ci pentru făurirea idealului său național. Guvernul român a cedat presiunilor puterilor Antantei și a hotărît intrarea în război alături de Anglia, Franța și Rusia în august 1916 pentru că i-au promis satisfacerea dezideratului unirii Transilvaniei cu țara.

Manifestațiile care au avut loc cu acest prilej pe întreg cuprinsul țării, declarațiile oamenilor politici de atunci și miile de cereri ale ofițerilor și soldaților de origine română din armata austro-ungară, ale prizonierilor din Rusia, Italia, Franța, adresate guvernelor puterilor Antantei, precum și guvernului român, de a fi eliberați din prizonierat și a participa la luptă alături de armata română împotriva puterilor centrale exprimau dorința întregului popor român de a se uni într-un singur stat, independent și suveran. Această luptă de eliberare națională, la care au participat muncitorimea, țărănimea și intelectualitatea din provinciile subjugate, s-a desfășurat pe fondul general al luptei de eliberare socială, pentru desființarea rămășițelor feudale, pentru împrietărirea țărănilor, libertăți democratice și asigurarea unor condiții de viață mai bune.

Mulți români din Transilvania au trecut Carpații și s-au înrolat în armata română. În august 1916, data intrării României în război, 20 000 de ro-

¹ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 30, București, Edit. politică, 1964, p. 355.

² Nicolae Ceaușescu, *O jumătate de secol de la marea epopee națională a Mărăștilor, în România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 2, București, Edit. politică, 1968, p. 467.

mâni transilvani erau înrolați în unitățile armatei române³. Dintre aceștia, remarcăm ofițeri ca : Fodor Vasile, Ovidiu Vodă și Pasăre Ioan, care în noaptea de 9/10 mai 1914 au arborat drapelul românesc pe turla Catedralei din Blaj⁴, ca simbol al luptei românilor din Transilvania pentru eliberare națională și unitate. Odată început războiul, cei trei, elevi ai liceului român din Blaj, cu vechi tradiții revoluționare, au trecut munții și s-au încadrat ca ofițeri în armata română, pentru a continua lupta cu arma în mână. Cu aceeași însuflețire patriotică s-au înrolat în armata română și ofițerii Gheorghe Gherman din Miercurea de lângă Sibiu, Baba Victor din comuna Sărata-Făgăraș, Simoneti Pompiliu din comuna Rășinari de lângă Sibiu, Ioanovici Hortenziu din Zărănești-Făgăraș și mulți alții⁵. Fără a forma un corp deosebit, ei au luat parte la toate luptele, încadrați în diferite unități militare. Transilvanii au fost cu deosebire numeroși în regimentele din București, Prahova și Dobrogea. La începutul războiului, de pildă, Regimentul 80 infanterie din București avea circa 50% din efectivul său militar în termen și ofițeri proveniți din Transilvania⁶. Dintre aceștia, peste 3 000 au căzut în luptele de pe Carpați, Dunăre și Argeș, din vara și toamna anului 1916⁷. Amintim pe publicistul Mircea Russu Sirianu, fiul lui Ioan Sirianu, fostul director al revistei „Tribuna” din Arad⁸. Alții s-au acoperit de glorie în timpul luptelor purtate, ca : sublocotenentul farmacist Eugen Mețianu, decorat cu „Virtutea militară” pentru fapte de vitejie, soldatul Ion Roșculeț, originar din Săcele, care a salvat drapelul regimentului trecînd Dunărea înot sub focul de artilerie și de mitraliere al armatelor inamice⁹. În luptele din vara anului 1917 de la Mărăști, Mărășești și Oituz¹⁰ și-au dat viața alte câteva mii de români din Austro-Ungaria, pentru realizarea idealului național. Printre aceștia se remarcă numele sublocotenentului Albini, fiul lui Septimiu Albini, valoros luptător de pe vremea Memorandumului în Ardeal, fost secretar general al Partidului Național Român și director al „Tribunei” din Sibiu¹¹. Dr. Ion Grămadă, profesor, înainte de a muri a scris o înduioșătoare scrisoare unui ministru român în care arăta : „Vă rog să mă iertați dacă vă supăr din nou cu scrisorile mele, dar trebuie să vă scriu. Peste câteva zile plec într-o primejdioasă luptă și nu-mi fac nici o iluzie că am să scap cu viață. Nici nu mi-e teamă de moarte pentru că știu că-mi fac numai datoria. Tot ce mă neliniștește este soarta părinților mei, care își pierd în aceste vremuri grele singurul lor sprijin. Dacă aș muri, vă rog pe d-voastră să vă îngrijiți de ei pînă la încheierea păcii, cum v-ați îngrijit și în trecut și de ei și de atîția alții ... și am să mor

³ Arhiva Ministerului Forțelor Armate — Marele Stat Major (în continuare A.M.F.A.— M.St.M.), fond. Corpul voluntarilor, dos. 2 (Raport nr. 97 din 30 iunie 1918 al Serviciului central al românilor ardeleni și bucovineni; Memoriul aceluiași serviciu din iulie 1918); vezi și „România Mare”, an. I, nr. 2 din 27 iulie 1917.

⁴ „Universul”, XXXII, nr. 129 din 13 mai 1914.

⁵ Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fond. 10, dos. 1, Relatarea căpitanului rez. pensionar Popp V. Emil.

⁶ „România Mare”, an. I, nr. 2 din 27 iulie 1917.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem, nr. 8 din 7 septembrie 1917.

liniștit”¹². El a murit în luptele de pe Valea Trotușului. Sublocotenentul Marmeliuc Dimitrie, fiu de țaran, profesor de liceu și unul dintre cei mai aprigi propovăduitori ai idealului unirii, a fost decorat cu ordinul „Mihai Viteazul” pentru fapte de vitejie¹³. Jertfa celor 7 000 de români transilvăneni căzuți pe câmpul de luptă pentru eliberare și unitate politică este cea mai valoroasă contribuție la înfăptuirea visului de veacuri al poporului român.

Contrar voinței lor și intereselor naționale, peste 400 000 de români din provinciile subjugate de monarhia austro-ungară au fost nevoiți să participe la război înrolați în armata austro-ungară. Din rîndurile lor au căzut mii de prizonieri pe fronturile din Galiția, Franța și Italia. În august 1916, în momentul intrării României în război, se aflau numai în lagărele din Rusia aproape 120 000 de prizonieri de origine română¹⁴. De la început, aceștia și-au manifestat dorința de a fi eliberați din prizonierat și primiți în armata română pentru a participa la luptă împotriva puterilor centrale, pentru eliberarea pământului străbun de sub stăpînirea monarhiei austro-ungare și unirea cu România. Într-adevăr, elanul prizonierilor români a fost cît se poate de măreț. După relatările ziarelor ruse de atunci, simpla știre a intrării României în război a făcut ca 40 000¹⁵ de români să ceară înrolarea în armata română.

Prizonierii români din Petropavlovsk scriau la 20 august 1917 : „Noi, cînd a început România război asupra Austro-Ungariei, dîrîndu-ne inima de patria noastră română, am alergat cu grabă la autoritățile orașului și ne-am înscris voluntari”¹⁶.

Semnatarul unei alte scrisori, din 1 septembrie 1917, arăta : „Cetînd în foile rusești despre « evacuarea României » și mai ales articolul din 2 iunie 1917, din « Ruskoe slovo », *Soarta României*, nu mai putui suporta, mă pornii pe jos, spre comandă, să vorbesc în persoană. Depărtarea e de vreo 100 km. Fui însă prins de polițiști și înapoiat. Totuși căpătai dreptul de la jandarmerie de a pleca pe o zi cu trenul. A doua zi chiar plecai cu trenul spre orașul Sodrinsc, la comanda prizonierilor. Ajuns acolo mă înscrisei în lista voluntarilor care erau deja formați și așteptau cu nerăbdare timpul plecării ”¹⁷. Sînt numeroase cererile soldaților de a participa la lupta de eliberare națională, sperînd că prin aceasta vor ușura asupra socială care apăsa greu pe umerii muncitorilor și țăranilor exploatați de moșierii și capitaliștii austro-maghiari. „Mai bine îmi jertfesc viața pentru neamul meu românesc, decît să mai trăiesc sub jugul Austro-Ungariei . . .”, scria la 3 septembrie 1917 un soldat român prizonier în Kamenski Zavod¹⁸.

Aceste scrisori, care atestă dorința fierbinte a românilor prizonieri în Rusia de a se înrola în armata română, reflectă în același timp pedicile și greutățile care erau ridicate în calea lor de reprezentanții claselor ex-

¹² Ibidem, nr. 10 din 21 septembrie 1917.

¹³ Ibidem, nr. 9 din 14 septembrie 1917.

¹⁴ A.M.F.A.-M.St.M., dos. 2, dare de seamă nesemnată.

¹⁵ Dr. Petre Nemoianu, *Corpul voluntarilor români în Rusia*, Tipografia națională Lugoj, 1921, p. 5.

¹⁶ „România Mare”, an. I, nr. 8 din 7 septembrie 1917.

¹⁷ Ibidem, nr. 9 din 14 septembrie 1917.

¹⁸ Ibidem, nr. 11 din 28 septembrie 1917.

platoatoare. Cu toate acestea, ei n-au încetat lupta. Numai în prima lună de război a României, numărul scrisorilor care au fost adresate autorităților române și ruse a fost de aproximativ 3 500¹⁹, număr destul de mare dacă luăm în considerație greutatea impuse de front serviciului poștal.

Față de o asemenea manifestare, guvernul român n-a rămas indiferent. Guvernul țarist a privit cu rezervă mișcarea românilor prizonieri, pentru că avea nevoie de mână de lucru gratuită, și s-a împotrivit eliberării acestora din prizonierat. Soldații români prizonieri lucrau pe marile moșii, în întreprinderi, aducând prin munca lor beneficii moșierilor și capitaliștilor ruși. Din această cauză, s-au întimpinat mari greutateați în timpul recrutării lor pentru corpul voluntarilor.

La insistența guvernului român, guvernul țarist a convenit în octombrie 1916 ca, în schimb a 15 000 de prizonieri germani și austrieci, să permită trecerea în România a 15 000 de prizonieri de origine română aflați în lagărele din Rusia²⁰.

În urma acestei convenții verbale, comandamentul rus a dat un ordin circular, la începutul lunii noiembrie 1916, tuturor comandanților de lagăre, prin care le aducea la cunoștință să permită plecarea din lagăr a prizonierilor români și concentrarea lor în localitatea Darnița din apropierea orașului Kiev²¹. Însă a urmat imediat un alt ordin, care permitea ca numai ofițerii, subofițerii și intelectualii grade inferioare să se încadreze în armata română²², soldaților li se interzicea înscrierea ca voluntari.

În a doua jumătate a lunii noiembrie 1916, au pornit din lagărele rusești spre Darnița, locul fixat pentru concentrare, ofițeri, subofițeri și intelectuali români, noștrii de a lupta pentru libertate și unitate politică²³. Înfruntând numeroase greutateați, pînă la sfîrșitul lunii decembrie 1916 s-au adunat la Darnița 220 de ofițeri și 1 200 de intelectuali grade inferioare²⁴. Pentru organizarea cazării și aprovizionării lor s-a constituit un comitet executiv, care avea ca prim-senior²⁵ pe dr. Victor Deleu și ca membri pe Vasile Chiroiu, Ion Vescan și alții²⁶, numai cu atribuții administrative. Voluntarii n-au voit să-i dea un caracter militar acestui comitet, întrucît ei nu doreau să intre în armata română ca un corp aparte constituit, demonstrînd prin aceasta că „poporul român este unic și are o armată unică”²⁷.

Înrolarea lor în armata română era tărăgănată în mod intenționat de guvernul țarist, care avea nevoie de mîna de lucru a prizonierilor. La 21 decembrie 1916, grupul voluntarilor de la Darnița a înaintat un memoriu Legației române de la Petrograd, prin care cerea urgentarea lucrărilor²⁸. Ca răspuns la această cerere, Legația română a făcut cunoscut la 11 ianuarie 1917 că „guvernul român, în înțelegerea cu guvernul imperial rus, este pe cale de a lua dispozițiile necesare pentru a rezolva situația și a satisface

¹⁹ A.M.F.A.-M.St.M., dos. 2, dare de seamă nesemnată.

²⁰ Ibidem; vezi și „Gazeta voluntarilor”, an. I, nr. 26 din 15 iulie 1923, Cluj.

²¹ Petre Nemoianu, *Prima Alba Iulia — Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului*, Timișoara, 1923, p. 1.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ A.M.F.A.-M.St.M., fond. Corpul voluntarilor, dos. 2, dare de seamă nesemnată.

²⁵ Denumirea președintelui comitetului.

²⁶ A.M.F.A.-M.St.M., fond. Corpul voluntarilor, dos. 2, dare de seamă nesemnată.

²⁷ Ibidem.

²⁸ „Gazeta voluntarilor”, an. I, nr. 37 din 28 octombrie, 1923, Cluj.

cererea . . .”²⁹. Iar la 12 ianuarie 1917, lt.-col. Pietraru Gh. Constantin³⁰, trimis al Marelui Cartier General Român, a vizitat din nou Darnița, pentru a se informa asupra moralului și stării de spirit a voluntarilor. El a rămas plăcut impresionat de entuziasmul voluntarilor, care-și manifestau dorința de a-și da contribuția la eliberarea patriei, greu încercată în acele zile³¹.

La 1 februarie 1917, lt.-col. Pietraru i-a înștiințat că „în principiu s-a trasat sarcina înființării Corpului voluntarilor români ardeleni și bucovineni sub comanda generalului Coandă”, iar ca șef de stat-major, lt.-col. Pietraru³². Practic, la organizarea Corpului de voluntari s-a trecut la 23 februarie 1917³³, când lt.-col. Pietraru a fost împuternicit de către Cartierul general al armatei române să se ocupe de această problemă³⁴. De la acea dată a început o adevărată luptă cu autoritățile rusești, care se opuneau eliberării prizonierilor români. Cu toată opoziția marilor proprietari de pământ și întreprinderi, guvernul rus a fost nevoit să cedeze presiunii exercitate de cei 120 000 de prizonieri români, care cereau insistent punerea lor în libertate și trimiterea în România, aliata Rusiei. Față de cei 15 000 de prizonieri promiși la început, guvernul rus a convenit să elibereze numai 5 000³⁵.

Revoluția din februarie 1917 a schimbat situația din Rusia. Înfrângerea țarismului a înlesnit acțiunea revoluționară a maselor populare, a slăbit puterea claselor exploatoare, ceea ce a favorizat mișcarea de eliberare a prizonierilor români din lagăre, grăbind trecerea lor în România pentru a participa la război. Astfel că, în vîltoarea acestor evenimente, la 3 martie³⁶ 1917 s-a anunțat oficial înființarea Corpului voluntarilor, iar la 5 martie, ofițerii, subofițerii și soldații aflați în lagărul de la Darnița au semnat următorul angajament: „Noi, ofițerii, gradații și soldații români de neam, jurăm pe onoare și conștiință că vom să luptăm în armata română, pentru dezrobirea ținuturilor noastre românești de sub dominația Austro-Ungariei și pentru alipirea lor la România . . .”³⁷.

Numărul celor care au semnat angajamentul reprezenta numai 1% din totalul prizonierilor români aflați în Rusia. De aceea, la 8 martie 1917, s-a cerut guvernului provizoriu rus, prin Legația română din Petrograd³⁸, să aprobe crearea unei comisii româno-ruse, pentru recrutarea prizonierilor și fixarea unui loc de concentrare unde militarii să fie echipați, hrăniți și instruiți³⁹. Ca urmare, la 3 aprilie 1917 ministerul de război al Rusiei a decis să aprobe ca 30 000 de prizonieri români să fie înrolați în armata română⁴⁰. Dar aceasta nu satisfăcea dorințele prizonierilor români din provinciile aflate sub stăpînirea monarhiei austro-ungare⁴¹. Adunarea care a avut loc în ziua de 11 aprilie 1917 a hotărît trimiterea unei

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem, nr. 38 din 21 noiembrie 1923.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

³³ A.M.F.A.-M.St.M., Serviciul istoric, dos. 2, nenumărat.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem; vezi și „Gazeta voluntarilor” an. I, nr. 38 din 4 noiembrie 1923, Cluj.

³⁸ P. Nemoianu, *op. cit.*, p. 37.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ A.M.F.A.-M.St.M., dos. 3, fond. „Corpul voluntarilor”, cuvîntarea dr. Pompiliu Nistor.

declarații organelor democrației rusești, ambasadelor tuturor statelor aliate și neutrale din Rusia, ziarelor mari, agențiilor de presă, precum și guvernului și ziarelor românești, în care să se arate dorința lor⁴². Comisia de redactare a acestei declarații a fost alcătuită din dr. P. Nistor, dr. V. Deleu, dr. O. Vasu, dr. N. Petelca, N. G. Juga, dr. N. Chiroi, S. Gocan, Cl. Isopescu, dr. T. Ghilescu. Declarația a fost aprobată la 13 aprilie 1917 de către adunarea generală.

Acest memoriu-manifest adresat guvernului provizoriu al Rusiei, sfatului deputaților, muncitorilor, țăranilor și soldaților din Petrograd, tuturor statelor aliate și neutre, prin reprezentanții lor în Rusia, avea următorul conținut :

„Noi corpul voluntarilor armatei române, ofițeri, subofițeri și soldați de națiune română de pe teritoriul Austro-Ungariei, foști prizonieri de război în Rusia, noi care cu jertfa vieții noastre sîntem gata să intrăm în luptă pentru împlinirea idealului nostru, de a uni tot poporul, tot teritoriul românesc din monarhia austro-ungară în una și nedespărțita Românie liberă și independentă, trimitem prin delegații noștri salutul nostru cel mai călduros Rusiei democratice și tuturor acelor luptători care au lucrat și s-au jertfit pentru ea ...

Astăzi, cînd noi românii, ca și celelalte neamuri subjugate, ne-am convins definitiv că nouă, ca români, nu ne mai e posibilă existența în cadrele statului austro-ungar, care în limbă, în cultură și în întreaga ființă etnică și politică formăm un tip unic de nedespărțit de toate celelalte părți conștiente ale națiunii române, cerem cu voința noastră nestrămutată încorporarea noastră la România liberă, pentru a forma împreună cu ea un singur stat național românesc, pe care-l vom zidi pe bazele celei mai înaintate democrații. Pentru acest ideal ne punem în cumpănă tot ce avem, viața și averea noastră, femeile și copiii noștri, viața și fericirea urmașilor noștri și nu ne vom opri pînă nu vom învinge, ori vom pieri ...

Cerem încorporarea noastră la România, în numele dreptului fiecărei națiuni capabile de viață și în stare de a-și hotărî singură soarta și a-și alege singură statul și forma prin care voiește să se guverneze ...”⁴³.

Memoriul a fost semnat de 250 de ofițeri și 250 de subofițeri, ca delegați ai Corpului voluntarilor armatei române. El a fost tradus în limbile franceză și rusă și trimis între 23 și 27 aprilie 1917⁴⁴ tuturor celor amintiți mai sus. Memoriul a readus în fața marilor puteri cauza poporului român, dorința lui de a trăi unit într-un singur stat, independent și suveran.

În mai 1917 guvernul provizoriu rus a aprobat mutarea sediului voluntarilor de la Darnița la Kiev, care, în ziua de 19 mai 1917, s-a instalat în localul unei școli⁴⁵. De aici, detașamentele de voluntari, echipați și înarmați, au fost trimise în țară⁴⁶.

În ziua de 3 iunie 1917, la Kiev s-a îmbarcat primul batalion de voluntari români din Austro-Ungaria, cu un efectiv de 116 ofițeri și 1 200 de soldați⁴⁷. În ziua de 6 iunie la ora 16, trenul a sosit la Iași, unde

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem (Memoriul în original); vezi și P. Nemoianu, *op. cit.*, p. 27–28.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ A.M.F.A.-M.St.M., fond. Corpul voluntarilor, dos. 2, numerotat.

⁴⁷ Ibidem. vezi și fond. Misiunea militară română pe lângă Marele Cartier General al Armatei ruse 1917, dos. 80, f. 37; P. Nemoianu, *op. cit.*, p. 40; „Gazeta voluntarilor”, an. I, nr. 38 din 4 noiembrie 1923. Cluj

voluntarii au fost primiți cu urale puternice de un numeros public care-i aștepta în gară. Ei erau îmbrăcați în haine românești, iar pe cele 7 steaguri tricolore pe care le purtau stătea scris : „Români, acum ori niciodată !” și „Murim mai bine-n luptă”. Corul voluntarilor a intonat imnul *Pe-al nostru steag e scris unire*, iar corul Regimentului 1 vînători, aflat în gară pentru primirea acestui detașament, a răspuns cu un alt cîntec patriotic : *Să trecem Carpații*⁴⁸.

În ziua de 8 iunie, cu ocazia depunerii jurămintului voluntarilor, a avut loc o puternică manifestație în Piața Unirii din Iași. În jurul monumentului lui Al. I. Cuza s-a jucat *Hora Unirii* și s-au cîntat cîntece patriotice.

În același timp, în Rusia, se continua activitatea de recrutare a voluntarilor. La 14 iunie 1917, s-a constituit pe lângă Marele Stat-Major „biroul A. B.” (ardeleni, bucovineni), în atribuțiile căruia intrau : ținerea evidenței voluntarilor români din Austro-Ungaria înrolați în armata română, recrutarea și primirea voluntarilor din Rusia⁴⁹. La Kiev, funcționa „Serviciul voluntarilor de origine română din Rusia”, al cărui șef era lt.-col. Constantin Gh. Pietraru, ajutat de 34 de ofițeri⁵⁰.

La 16 iunie 1917 au fost trimise în Rusia șapte comisii alcătuite din cîte 2 - 3 ofițeri fiecare, cu scopul de a ugenta recrutarea și trimiterea în țară a voluntarilor români⁵¹. Aceste comisii au funcționat pînă în luna noiembrie și au reușit să trimită în țară 374 de ofițeri și 8 261 de soldați ; 22 de ofițeri și 1 460 de soldați au rămas în Rusia pentru diferite servicii auxiliare⁵².

Primele două batalioane care au sosit în România după o instrucție de 4 săptămîni la regimintele 25 infanterie Rovine, 5 vînători, 3 Olt și 19 Caracal au participat la bătălia de la Mărășești din vara anului 1917⁵³, avînd 31 de morți și 453 de răniți. Pentru fapte de vitejie 129 de militari au fost decorați⁵⁴, printre care amintim pe slt. Marmeliuc din comuna Zaharești, jud. Suceava, decorat cu ordinul „Mihai Viteazul” pentru actele de bravură săvîrșite în luptele din ziua de 6 august 1917⁵⁵.

Pentru a grupa toți voluntarii transilvani atît cei veniți din prizonierat, cît și cei aflați în România, Marele Cartier General Român a hotărît, la 13 octombrie 1917, înființarea Corpului voluntarilor⁵⁶, care s-a constituit în noiembrie 1917, la Hirău⁵⁷, sub comanda colonelului Marcel Olteanu, strănepot al lui Petru Maior, înflăcărat luptător pentru unitate de stat. La 7 ianuarie 1918, Corpul voluntarilor a fost transformat în brigadă, care a fost pusă sub ordinele Diviziei de grăniceri. Brigada voluntarilor români era compusă din Regimentele I Turda, comandat de lt.-col. Burescu Dragu și II Alba-Iulia, comandat de lt.-col. Pașalega Constantin⁵⁸.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ A.M.F.A.-M.St.M., fond. Corpul voluntarilor, dos. 5, nenumărotat.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem ; vezi și P. Nemoianu, *op. cit.*, p. 60.

⁵³ A.M.F.A.-M.St.M., fond. Corpul voluntarilor, dos. 2, nenumărotat.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ „România Mare”, an. I, nr. 9 din 14 septembrie 1917.

⁵⁶ A.M.F.A.-M.St.M., fond. Serviciul istoric, dos. 2 și 4, nenumărotate.

⁵⁷ Ibidem, dos. 6, nenumărotat.

⁵⁸ Ibidem.

La 24 ianuarie 1918, Divizia de grăniceri și-a schimbat denumirea în Divizia 16⁵⁹. La 1 februarie 1918, brigada de voluntari s-a transformat din nou în corp, subordonat direct Marelui Cartier General al armatei române⁶⁰. La acea dată, Corpul voluntarilor avea în componența sa 3 regimente : 1 Turda⁶¹, 2 Alba-Iulia⁶², 3 Avram Iancu⁶³, alcătuite fiecare din câte 3 batalioane de instrucție și un batalion de marș⁶⁴. Dar, după preliminarile păcii de la Buftea, din 23 februarie/5 martie 1918, statul român a luat măsuri de reducere a efectivelor militare⁶⁵, măsură impusă prin armistițiul semnat de guvernul Averescu.

Printre marile unități dizolvate în mod automat intra Corpul voluntarilor, care a primit ordin la 28 februarie 1918 să predea armamentul și să demobilizeze treptat⁶⁶. Până la 1 mai 1918 Corpul voluntarilor a fost demobilizat⁶⁷.

În continuare a funcționat „Serviciul central al Corpului voluntarilor români ardeleni-bucovineni”, înființat la 28 noiembrie 1917 pe lângă Ministerul de Război. Acest serviciu se desparte în două la 15 mai 1918⁶⁸, partea militară, care a trecut la Direcția recrutării din Ministerul de Război, și partea civilă, care a trecut la Ministerul Agriculturii sub denumirea de Serviciul muncilor agricole⁶⁹. La 1 iunie 1918 au început să funcționeze aceste două servicii pe lângă ministerele amintite. Serviciul muncilor agricole se ocupa cu plasarea în muncă a voluntarilor demobilizați.

În martie 1918 existau circa 20 000 de români transilvani (10 000 proveniți din rîndul prizonierilor din Rusia și peste 10 000 din cei care trecuseră munții în timpul războiului) care urmau să fie demobilizați și plasați în muncă. Marea majoritate erau țărani, iar restul, ofițeri activi, avocați, medici, studenți, profesori, ingineri etc.⁷⁰.

La 26 martie 1918, Comandamentul Corpului voluntarilor A. B. arăta că „pînă acum a reușit să fie plasată aproape întreaga trupă și sperăm că această plasare să fie isprăvită în cel mult două săptămîni. Plasarea ofițerilor abia e în stadiul pregătirilor”⁷¹. O parte a ofițerilor a fost reținută în armata română. La Hîrlău a continuat să funcționeze o permanență, care s-a îngrijit de depozitele de alimente.

Nemulțumiți de pacea de la Buftea, numeroși voluntari demobilizați au cerut să plece în Franța sau Italia, pentru a se înrola în legiunile românești care luau ființă acolo în vederea continuării luptei contra puterilor centrale. O parte a plecat în martie 1918, împreună cu misiunea militară franceză.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Constituit în noiembrie 1917.

⁶² Constituit în decembrie 1917.

⁶³ Constituit la sfîrșitul lui ianuarie 1918.

⁶⁴ A.M.F.A.-M.St.M., fond. Serviciul istoric, dos. 2 și 4, nenumerate.

⁶⁵ Începînd din ianuarie 1918, serviciul voluntarilor de origine română din Kiev n-a mai funcționat.

⁶⁶ A.M.F.A.-M.St.M., fond. M.C.G. 1918, dos. 2, nenumerotat.

⁶⁷ Ibidem, dos. 11 (ord. M.C.G. nr. 1 237 din 10 aprilie 1918 transmis cu ord. Insp. general al cavaleriei nr. 112 din 14 aprilie 1918; ord. de zi nr. 45 din 1 mai 1918 al Comandamentului Corpului voluntarilor români ardeleni-bucovineni).

⁶⁸ Ibidem, dos. 13, nenumerotat. Datele sînt folosite după stil vechi. La 1 aprilie 1919 s-a trecut la Calendarul gregorian.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem, dos. 11.

Dar, în octombrie 1918, ca urmare a triumfului Marii Revoluții Socialiste în Rusia, care a străfulgerat întreaga omenire, a puternicelor mișcări revoluționare, Imperiul austro-ungar se destrăma în mod vertiginos. Lupta de eliberare națională s-a intensificat. Împietirea luptelor sociale cu mișcarea de eliberare națională a grăbit dezintegrarea imperiului habsburgic anacronic și constituirea unor state de sine stătătoare în această parte a Europei. În asemenea împrejurări internaționale favorabile s-a intensificat și a triumfat lupta maselor populare din toate colțurile țării noastre pentru realizarea statului național unitar. Comitetul național al românilor din Ardeal și Banat a hotărât desprinderea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului de monarhia austro-ungară. S-a constituit Consiliul național român, sub președinția lui Ștefan Cicio-Pop, care a luat în mîinile sale conducerea efectivă a acestor provincii ⁷². În această atmosferă generală se încadrează manifestația din 6 octombrie 1918, de la Iași, a românilor transilvani aflați acolo, care au declarat că „doresc să fie eliberați de sub jugul monarhiei austro-ungare și sînt hotărîți să lupte, prin toate mijloacele și pe toate căile, ca întreg neamul românesc să fie constituit într-un singur stat național și liber. Războiul dintre noi și monarhia austro-ungară nu se va sfîrși pînă cînd nu ne vom întrupa idealul național” ⁷³.

Declarația este semnată de 300 de persoane.

O altă declarație, în același spirit, a fost semnată de 34 de ofițeri ai Corpului de voluntari, în care se arăta : ofițerii din Corpul voluntarilor pretindeau unirea Ardealului, precum și a părților locuite de românii din Ungaria cu regatul României conform tratatului fostului guvern român Brătianu cu guvernele statelor aliate ⁷⁴.

La 1 noiembrie 1918 s-a reînființat Corpul voluntarilor transilvani ⁷⁵ și s-a hotărît mobilizarea lor ⁷⁶.

Adunarea de la Alba-Iulia a hotărît în ziua de 1 decembrie 1918 unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România. Acest eveniment solemn, care încununa lupta de veacuri a poporului român, pentru unitate politică, a creat condiții reîntoarcerii acasă a miilor de români răspîndiți în diferite părți ale Europei. La 3 decembrie 1918, Marele Cartier General a pus la dispoziția Consiliului dirigent din Sibiu unitățile de voluntari transilvani ⁷⁷. Ca urmare, la 11 decembrie 1918 a luat ființă, pe lângă Președinția Consiliului dirigent din Sibiu, „Serviciul Corpului voluntarilor ardeleni”, care prelua de la Serviciul central din București arhiva și gestiunea Corpului voluntarilor ⁷⁸.

La fel ca prizonierii români din lagărele rusești, și cei din Italia și-au manifestat încă din 1915 dorința de a participa la lupta împotriva puterilor centrale pentru eliberarea națională și unirea cu România a provin-

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem, dos. 40 001/3 X, fila 535.

⁷⁴ Ibidem, dos. 11 (declarația originală).

⁷⁵ Ibidem, dos. 2.

⁷⁶ Ibidem, copie după referatul nr. 23 din 1 noiembrie 1918 al Serv. central al Corpului voluntarilor români A.B.

⁷⁷ Ibidem, fond. Corpul voluntarilor, dos. 6, Ordinul nr. 979 din 3 decembrie 1918 al Marelui Cartier General.

⁷⁸ Ibidem, Ordinul circular nr. 53 al Președinției Consiliului dirigent, decembrie 1918.

ciilor aflate sub stăpînirea Imperiului austro-ungar. În acest scop s-au redactat sute de mii de petiții adresate diferitelor foruri militare și administrative italiene. Neavînd contact direct cu România, ei au cerut să fie constituiți în unități românești înrolate în armata italiană ⁷⁹.

Intrarea României în război de partea puterilor Antantei a dat un puternic impuls activității prizonierilor români, creîndu-le o situație favorabilă în Italia, aliata României. Dar guvernul italian n-a luat în seamă multă vreme dorințele exprimate de prizonierii români.

Atît atitudinea indiferentă a guvernului italian, cît și înfrîngerea rapidă și vremelnică a României n-au influențat starea de spirit care domnea printre prizonierii români; mișcarea lor de eliberare din prizonierat și de participare la luptă s-a intensificat.

Preliminariile păcii de la Buftea din martie 1918, situația grea în care se afla România față de puterile centrale au dat un curs nou acțiunii prizonierilor. La Congresul națiunilor din Austro-Ungaria, care a avut loc la Roma în ziua de 8 aprilie 1918, a participat în mod activ și o delegație a românilor, care a fost compusă din senatorul Gheorghe Mironescu, profesor universitar Simion Mindrescu, președintele Asociației românilor din Transilvania și Banat, dr. N. Lupu și alții ⁸⁰. La acest congres, doctorul Lupu a citit o declarație de protest împotriva păcii de la București ⁸¹.

După congres, dintre delegații români a rămas în Italia Simion Mindrescu, cu scopul de a organiza prizonierii români din Italia și a-i constitui în unități militare care să ia parte la război în cadrul armatei italiene.

Imediat după congres, el a avut o audiență la Orlando, președintele Consiliului de Miniștri al Italiei, care a încuviințat ca toți ofițerii români prizonieri de război să fie concentrați la Cittaducale ⁸².

Concentrarea lor a durat aproape o lună de zile. Dar, cu aceasta, problema constituirii unei legiuni române în Italia era abia la început. Cittaducale însă a devenit centrul de activitate și concentrare a celor care se pronunțau împotriva monarhiei austro-ungare. Concentrați aici, ofițerii români au exercitat presiuni asupra guvernului italian. Astfel, în ziua de 8 mai 1918 au trimis o telegramă lui Orlando, iar în ziua de 10 mai au adresat cereri individuale ministrului de război, în care se arăta: „Subsemnatul am fost în armata austro-ungară, prizonier de război de naționalitate română. Vă rog să fiu încorporat în armata italiană pentru a putea lupta contra inamicului nostru secular și în contra aliaților săi, fiindcă prefer să mor în luptă decît să mă întorc sub îngrozitorul jug austro-ungar” ⁸³.

La 15 mai 1918, cererile celor 48 de ofițeri au fost înmîinate ministrului de război al Italiei, care a răspuns că „Statul-major al armatei va face uz de oferta generoasă a ofițerilor români după trebuință” ⁸⁴. Răspunsul nu satisfăcea dorințele voluntarilor. Însă în Italia se creează

⁷⁹ „Gazeta voluntarilor”, an. VIII, nr. 12 din 10 august 1933, Cluj.

⁸⁰ A.M.F.A.-M.St.M., Serviciul istoric, dos. 6, f. 95; vezi și „La Roumanie”, an. I, nr. 14 din 18 aprilie 1918; „Gazeta voluntarilor”, an. VIII, nr. 12 din 10 august 1933, Cluj; Simion Mindrescu, *În Franța și Italia pentru cauza noastră, 27 septembrie 1917 - 7 ianuarie 1919*, 1919, p. 13.

⁸¹ „La Roumanie”, an. I, nr. 14 din 18 aprilie 1918.

⁸² Simion Mindrescu, *op. cit.*, p. 12.

⁸³ Ibidem, p. 14; vezi și „Gazeta voluntarilor”, an VIII, nr. 12 din 21 august 1933, Cluj.

⁸⁴ Ibidem.

o opinie de simpatie pro-românească, care se dezvoltă. Cu ocazia aniversării a trei ani de la intrarea Italiei în război, în ziua de 24 mai 1918 a avut loc la Roma o manifestație. Cu acest prilej, printre steagurile purtate de manifestanți flutura și tricolorul României⁸⁵. La 30 mai 1918, Liga patriotică feminină⁸⁶ a organizat un miting de protest împotriva păcii impusă României de puterile centrale⁸⁷. Toate ziarele italiene au publicat ample articole despre modul cum s-a desfășurat mitingul. „Il Messagero”, în numărul său din 1 iunie 1918, publica un articol intitulat *Il Convegno pro Romania All'Augusteo*, în care scria: „La marele miting pentru România care a avut loc ieri la Augusteo înțesat de lume, aderase și au participat cu steagurile lor multe societăți politice și patriotice, printre care Trento-Triest, Dante Alighieri, Uniunea economică națională, Partidul democrat constituțional, Uniunea socialistă italiană, Uniunea asociaților constituționali”⁸⁸. La acest miting au participat senatori, deputați, reprezentanți ai guvernului, printre care remarcăm pe Maury Colonna di Cesaro, Teresa Labriola, președinta Ligii patriotice feminine, și alții.

Această opinie pro-românească a avut influență asupra organelor de stat italiene. La 1 iunie 1918, Marele Stat-Major al armatei italiene a cerut ca 10 ofițeri din cei adunați la Cittaducale să fie trimiși pe front cu scopul de a constitui, din prizonierii români aflați în zona frontului, unități luptătoare⁸⁹. După 4 zile au plecat în zona frontului zece ofițeri, printre care amintim pe locotenent Piso Emilian, slt. Cotuțiu Emil, slt. Hosu Romulus, slt. Vancea Victor și alții⁹⁰, care au desfășurat o rodnică activitate, reușind să organizeze 3 companii de voluntari, care au participat la luptele viitoare.

Pentru cauza României, a luat ființă la începutul lunii iunie 1918 Comitetul italian „Pro Romeni”, care avea ca președinte pe principele Prospero Colonna, primarul orașului Roma⁹¹. Ca urmare a activității acestui comitet, s-au format comitete „Pro Romeni” în orașele Milano, Torino, Geneva, Ferrara, Napoli etc.⁹². În același timp, la 10 iunie 1918, s-a constituit la Cittaducale „Comitetul românilor din Transilvania, Banat și Bucovina”. La 15 iunie o delegație a comitetului italian „Pro Romeni” s-a prezentat la Orlando, președintele Consiliului de Miniștri al Italiei, solicitându-i oficializarea comitetului alcătuit din ofițeri români la Cittaducale⁹³.

Primindu-se aprobarea Consiliului de Miniștri al Italiei, în ziua de 19 iunie 1918 a avut loc la Cittaducale adunarea ofițerilor pentru alegerea comitetului de acțiune. În procesul-verbal încheiat cu această ocazie se arată: „Subsemnații aleși și împuterniciți fiind din partea românilor transilvăneni, bănățeni și bucovineni aflați în Italia, ca să facem «Comitetul de acțiune» ne-am constituit în modul următor: pre-

⁸⁵ Simion Mindrescu, *op. cit.*, p. 16.

⁸⁶ Organizație a femeilor italiene.

⁸⁷ Simion Mindrescu, *op. cit.*, p. 16.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ „Gazeta voluntarilor”, an. VIII, nr. 13 din 17 august 1933, Cluj.

⁹⁰ Simion Mindrescu, *op. cit.*, p. 23; vezi și „România Mare”, an. II, nr. 31 din 15 februarie 1919; „Gazeta voluntarilor”, an. VIII, nr. 12 din 11 august 1933, Cluj.

⁹¹ „Gazeta voluntarilor”, an. VIII, nr. 15 din 25 august 1933, Cluj.

⁹² Simion Mindrescu, *op. cit.*, p. 23.

⁹³ „Gazeta voluntarilor”, an. VIII, nr. 15 din 25 august 1933, Cluj.

ședinte dl. profesor universitar Simion Mîndrescu, vicepreședinte dl. dr. Atanasiu Mirza, și dl. Valer Pop, secretar dl. Ioan Rîșca, casier dl. Mihai Mironovici, iar ca delegat la Padova dl. Aron Cortuș; membri dl. Zaharia Barbu, Ștefan Bidnei, dr. Ion Cimpoiian, Claudiu Isopescul, Ioachim Obadă, Ștefan Oțel, dr. Alex. Socaciu, Nistor Săhleanu, dr. Tit Liviu Trif și Emil Turtureanu". În același timp au hotărît ca din delegațiile de la Paris, Londra și Washington să facă parte următorii membri ai comitetului: pentru Paris, dl. Ion Cimpoiian, Claudiu Isopescul și Emil Turtureanu; pentru Londra, dl. Ioachim Obadă, Tit Liviu Trif și Nistor Săhleanu; pentru Washington, Ștefan Bidnei, Ștefan Oțel, Alex. Iocaciu"⁹⁴.

Comitetul avea sediul la Roma. După constituire a adresat un apel guvernelor aliate să-l recunoască oficial, ca singurul reprezentant al celor 18 000 de români aflați pe pământul Italiei⁹⁵. Comitetul a făcut energice intervenții pe lângă guvernele aliate (Franța, Anglia, S.U.A., Italia) pentru a aproba formarea legiunii române. Guvernele respective au târăgănat soluționarea cererii ofițerilor și soldaților români. Aceștia însă au insistat cu perseverență, oferindu-și serviciile comandamentelor militare respective în scopul de a lupta pentru eliberarea României. La 4 iulie 1918, 500 de soldați au cerut să fie trimiși pe front și să lupte în cadrul Armatei a VIII-a italiene, să formeze nucleul legiunii române⁹⁶. La 18 iulie, Bissolați, ministrul de război al Italiei, a dat dispoziție președintelui Comisiei prizonierilor de război din Italia, generalul Spingardi, ca: „toți ofițerii din Cittaducale care au făcut cereri de înrolare în armata italiană vor fi declarați imediat liberi. Veți lua măsuri să fie îmbrăcați în uniforme italiene cu insignele legiunii române: tricolorul românesc orizontal. După îndeplinirea acestor ordine, veți lua măsuri ca ei să fie trimiși în nordul Italiei, unde se găsesc deja concentrați, din ordinele mele precedente, câteva mii de oameni. Acolo, ofițeri legionari români vor proceda la alegerea oamenilor gata să lupte alături de noi contra Austro-Ungariei"⁹⁷. Marele Stat-Major italian și-a dat consimțământul, la 24 iulie, ca „ofițerii români actualmente concentrați în Cittaducale să fie trimiși pentru propagandă printre prizonierii români, care în momentul de față se găsesc în lagărele de la Cavareze (2 000), Mantova (3 600), Cavanelle (800), Cona (400) și Ostiglia (800)"⁹⁸. Ca urmare, în ziua de 28 iulie 1918, la Ponte di Brento de lângă

⁹⁴ Biblioteca centrală de stat, fond. Saint-George, V/11; vezi și „Gazeta voluntarilor”, an. VIII, nr. 13 din 10 august 1933, Cluj.

⁹⁵ Ibidem. În procesul-verbal încheiat la 10 iunie 1918 la Cittaducale se arată: „Subsemnații, îngrijorați pe de o parte de soarta ce ni s-a creat nouă, românilor din cuprinsul împărăției habsburgilor prin pacea impusă României, pe de altă parte de neajunsurile ce au provenit și mai pot proveni încă din lipsa totală a unei organizări a noastre care avem nu numai dreptul, dar și datoria de a continua lupta începută de România pentru unitatea națională a tuturor românilor, ne-am întrunit azi sub președinția d. lui Zaharia Barbu și, după discuțiunile la care au luat parte dl. profesor universitar S. Mîndrescu, dl. dr. Socaciu, dl. Toacă și alții, s-au luat în unanimitate următoarele hotărâri: Se instituie un comitet al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina, cu scopul de a strânge într-un mănuchi toți românii subjugăți Austro-Ungariei aflați în părțile aliate, de a-i organiza în legiuni și de a face propaganda necesară în vederea realizării unității noastre naționale”.

⁹⁶ B.C.S., fond. Saint-George, V/11.

⁹⁷ S. Mîndrescu, *op. cit.*, p. 28.

⁹⁸ Ibidem.

Padova⁹⁹ s-a constituit prima companie de români, sub comanda lt. Piso Emilian¹⁰⁰. În aceea zi s-a înminat drapelul tricolor, într-un cadru festiv, la care a participat și generalul Diaz, comandantul suprem al armatei italiene. Această companie a fost încadrată în Armata a VIII-a în zona de operație¹⁰¹.

Între timp, seseau noi cereri de la prizonierii care solicitau să lupte contra Austro-Ungariei. Consulatul român din Torino a primit cererea a 12 plutonieri români prizonieri în lagărul de la Fenestrele¹⁰². Fruntașul Adeva Simion și Vargalchi Constantin reveneau asupra cererii adresate Legației române încă de la 18 ianuarie 1918, în care arătau că mai bine „vrem moarte în frontul român decât reîntoarcerea în Austro-Ungaria”¹⁰³.

Asupra guvernului italian se fac presiuni și de opinia publică. Pentru a grăbi constituirea legiunii române, Comitetul italian „Pro Romeni” a organizat în ziua de 25 august 1918 o puternică manifestație pentru cauza României. Manifestația a avut loc în Forul Traian din Roma. Columna lui Traian a fost îmbrăcată în drapele italiene și române, iar onorurile militare au fost date de un pluton adus de la cele trei companii românești care luaseră ființă în zona frontului¹⁰⁴.

Au participat numeroase personalități oficiale și politice italiene, printre care ministrul Berenini, Bonicelli, subsecretar de stat la interne, principele Colonna, primarul Romei, Maria Rygier, membră în Comitetul italian „Pro Romeni”, senatorul Ruffini și alții. Au rostit discursuri înflăcărâte cu privire la România, Maria Rygier, principele Colonna, pronunțându-se pentru unirea provinciilor românești din monarhia Austro-Ungară cu România¹⁰⁵. După această entuziastă manifestație, guvernul italian a trecut concret la organizarea legiunii române. Scrisorile militarilor români continuă să bombardeze cancelariile statului italian. Un mare număr de soldați, printre care caporalii Bara Petru, Similian Ion, Ventila Dumitru și soldații Sandu George, Degetari Grigore, Căpușan Toma și alții, la 10 octombrie 1918, au revenit asupra cererii lor din 6 decembrie 1916, prin care solicitau să lupte contra puterilor centrale¹⁰⁶, iar soldatul Fîru Mihail scria Comitetului de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina: „pătruns fiind de cea mai sfântă datorie de neam și țară, rog sus-numitul comitet ca să binevoiască a mă accepta în legiunea română pentru a lupta efectiv pentru înfăptuirea idealului național”¹⁰⁷. Cereri au adresat lt. aviator Drăgușeanu Marcel, plut. Dumitrescu N. Ion și alte sute de ofițeri și soldați, care insistau să fie primiți în legiunea română, pentru a lua

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ B.C.S., fond. Saint-George, V/9.

¹⁰² *Ibidem*, V/17.

¹⁰³ *Ibidem*, V/7.

¹⁰⁴ S. Mindrescu, *op. cit.*, p. 37; vezi și „Gazeta voluntarilor”, an. VIII, nr. 13 din 10 august 1933, Cluj.

¹⁰⁵ *Ibidem*. Vezi și A.M.F.A.-M.St.M., fond. M.C.G. 1917, f. 95.

¹⁰⁶ B.C.S., fond. Saint-George, V/17.

¹⁰⁷ *Ibidem*, V/14.

parte la luptă¹⁰⁸. Abia la 15 octombrie 1918 a apărut decretul de constituire a legiunii române¹⁰⁹.

Cu acest prilej, cotidianul „Il Messaggero” anunță în numărul său din 20 octombrie 1918 formarea în Italia a unei legiuni române.

În ziua de 28 octombrie 1918, s-a constituit primul regiment al legiunii¹¹⁰. Prăbușirea Imperiului austro-ungar și încheierea armistițiului italo-austriac din 4 noiembrie 1918 de la Villa Giusti au făcut ca legiunea să nu mai poată participa la lupte. La acea dată, legiunea avea următoarele unități: 3 companii și un pluton pe front, un regiment complet echipat și un pluton gata de marș, în fortul Pietro-Lato de lângă Roma. Comandamentul legiunii avea încă 1 000 de cereri, iar în lagărul de concentrare din Avezzano se aflau circa 500 de voluntari neînrolați¹¹¹.

Compania I, comandată de locotenentul Piso Emilian, a intrat în luptă în seara zilei de 24 octombrie 1918, în dispozitivul Diviziei a II-a italiană. În timpul acestei acțiuni, compania a avut dispăruți și răniți¹¹². Pentru eroismul lor, o parte din ofițeri și soldați au fost decorați. Au primit „Medalie de argint” locot. Piso Emilian, slt. Vancea Victor, sergent Ludu Bartolomei, soldații Gavrilă Nicolae, Grădinar Nicolae și Pop Victor. Cu „Medalie de bronz” au fost decorați: slt. Cosmiu Mihail, slt. Hossu Romul, sergent Ghiorean Vasile, caporalii Hambosan Gheorghe, și Ștefu Gheorghe, soldații Taurean Dumitru, Bren Dumitru, Bîrdan Dumitru, Dobran Iosif și Avram Ion, iar cu „Crucea pentru merite de război” au fost decorați sergenții Neamțu Gheorghe și Lupoaiu Constantin și soldații Băiaș Ion, Crișan P. și Mitea Ion¹¹³. Compania I a fost citată prin ordinul de zi din 23 noiembrie 1918, de generalul Casiglia, comandantul Armatei a VIII-a italiene, acordându-i-se *encomino solemne* (lauda solemnă)¹¹⁴.

La 10 noiembrie 1918, armata română reia lupta împotriva puterilor centrale. Aceasta a schimbat situația legiunii române. În Italia războiul se terminase. Legiunea trebuia să vină în țară pentru a se încadra în armata română. În acest scop, la 21 noiembrie 1918, a sosit la Roma o numeroasă delegație română alcătuită din preotul Vasile Lucaciu, șeful delegației, N. Titulescu, profesor universitar I. Ursu, Constantin Mille și alții¹¹⁵. Delegația a mers la Albano-Laziale, unde erau adunați ofițerii legiunii române, care, în cadrul unei adunări solemne, au depus jurământul pentru România¹¹⁶. La 27 noiembrie 1918, au depus jurământ și unitățile de voluntari aflați la Marino¹¹⁷. După înfăptuirea unirii Transilvaniei la 1 decembrie 1918, legiunea română a fost pusă la dispoziția Consiliului

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ Simion Mindrescu, *op. cit.*, p. 69.

¹¹⁰ Ibidem, p. 74.

¹¹¹ A.M.F.A.-M.St.M., fond. M.C.G. 1918, dos. 6, f. 95; vezi și B.C.S., fond. Saint-George, V/7; „Gazeta voluntarilor”, an. VIII, nr. 13 din 10 august 1933, Cluj.

¹¹² B.C.S., fond. Saint-George, V/7.

¹¹³ „România Mare”, an. II, nr. 31 din 13 februarie 1919; vezi și „Gazeta voluntarilor”, nr. 13 din 10 august 1933, Cluj.

¹¹⁴ „România Mare”, an. II, nr. 31 din 15 februarie 1919.

¹¹⁵ „Gazeta voluntarilor”, nr. 31 din 10 august 1933, Cluj.

¹¹⁶ A.M.F.A.-M.St.M., fond. M.C.G. 1918, fila 96; vezi și „Gazeta voluntarilor”, nr. 31, din 10 august 1933, Cluj.

¹¹⁷ Ibidem.

dirigent din Sibiu. Regimentul 1 Horia al legiunii a primit steagul la 5 decembrie 1918¹¹⁸. La această festivitate au participat Nicolae Titulescu, Vasile Lucaciu, profesorul Ion Ursu, colonelul Florescu și alții. În cursul lunii decembrie acest regiment a sosit în țară, stabilindu-și garnizoana la Deva.

În ziua de 26 ianuarie 1919 s-a înmînat steagul celui de-al II-lea regiment al legiunii române. Solemnitatea a avut loc la Roma¹¹⁹. În ziua de 16 martie 1919, acest regiment s-a îmbarcat pe vaporul „Nipon”, plecînd spre patrie. Din acest regiment făceau parte și subunitățile care participaseră pe front¹²⁰.

Pentru organizarea de unități militare din prizonieri români proveniți din armata austro-ungară s-au depus eforturi și în Franța, în vederea constituirii unei legiuni române.

În Franța se aflau atît prizonieri români, cît și militari aflați cu diferite misiuni sau plecați împreună cu generalul Iliescu după încheierea preliminarilor de la Buftea. De pildă, în tabăra de la Roanne (Loire) se aflau 671 de prizonieri români; unii dintre ei erau prizonieri de pe frontul francez, iar alții de pe frontul din Serbia, făcuți prizonieri încă în anul 1914¹²¹. În Lyon se aflau 103 prizonieri români¹²².

În localitatea Batie Rolland se aflau 17 militari români, care, în martie 1918, au plecat în Franța o dată cu misiunea franceză din România, pentru a participa la luptă împotriva puterilor centrale pe frontul francez. În Franța, nefiind o unitate militară constituită din români, ei s-au încadrat în legiunea străină.

În rîndurile acestor prizonieri au desfășurat o vie propagandă în scopul educării lor patriotice slt. D. Rădoi, absolvent al Școlii de comerț din Brașov, și învățătorii Oancea din Arad și S. Turtureanu¹²³. Cu toate stăruințele românilor din Franța, care au primit un real sprijin din partea ofițerilor francezi Th. Massou, Brunnel și Charles Rateau, aprobarea constituirii legiunii a fost dată cu cîteva zile înainte de armistițiu (la începutul lunii noiembrie 1918)¹²⁴. Din această cauză a fost numai formal constituită, deoarece, la începutul anului 1919, mulți soldați și ofițeri se aflau răzlețiți în diferite tabere din Franța și solicitau să fie primiți în legiune pentru a putea să se reîntoarcă în țară cît mai repede. Astfel, la 15 februarie 1919, un număr de 12 ofițeri se adresau redacției „României Mari” arătîndu-i că încă din 1918 și-au prezentat cererile lor spre a fi primiți în legiune și că puteau spera să fie curînd transportați în cadrul legiunii¹²⁵.

¹¹⁸ „România Mare”, an. II, nr. 27 din 14 ianuarie 1919.

¹¹⁹ Ibidem, nr. 31 din 15 februarie 1919.

¹²⁰ Ibidem, nr. 33 din 22 martie 1919.

¹²¹ Ibidem, nr. 27 din 14 ianuarie 1919.

¹²² Ibidem.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Vasile Stoica, *In America pentru cauza românească*, București, 1926, p. 45; B.C.S., fond. Saint-George, V/7.

¹²⁵ „România Mare”, an. II, nr. 33 din 22 martie 1919.

În aprilie 1917, Marele Cartier General al Armatei Române a trimis în America pe Vasile Lucaciu, Vasile Stoica și alții cu misiunea de a organiza acolo unități de voluntari din românii transilvăni pentru frontul francez¹²⁶. La 29 iunie, delegația a ajuns la Washington, iar la 2 iulie a fost primită în audiență de Robert Lansing, ministrul de externe al S.U.A. Cu această ocazie s-a pus în discuție formarea unei legiuni române în America. În timpul întrevederii care a avut loc la Ministerul de Război al S.U.A. în ziua de 6 iulie 1917, s-a discutat în detaliu planul de constituire a acestei legiuni. Planul, în principiu, cuprindea următoarele puncte: „1. Se va alcătui o unitate de români transilvăneni voluntari, care nu sînt cetățeni ai S.U.A. 2. Unitatea va fi încadrată în armata americană, purtînd însă numele de « batalion de români », « regimentul român », după cum va fi de mare numărul voluntarilor”¹²⁷.

Guvernul american a respins această propunere. Cu toate insistențele delegației române care a vizitat America în ianuarie 1918 și ale „Ligii naționale române din America”, care a luat ființă la 5 iunie 1918, guvernul S.U.A. a refuzat să aprobe constituirea unor astfel de unități. În noiembrie 1918, la data încheierii armistițiului, erau 10—15 000 de români gata să se înroleze în unități românești, pentru a pleca pe front împotriva puterilor centrale, pentru realizarea idealului național.

Mișcarea de eliberare națională a popoarelor din Imperiul austro-ungar, în cadrul căreia se manifesta și lupta maselor populare din România, a cuprins militarii români indiferent în ce colț al lumii se aflau. La marile mișcări de eliberare națională ce s-au declanșat în Imperiul austro-ungar, au participat și militarii români. Numai în Viena și în împrejurimile ei au participat la sfărîmarea monarhiei austro-ungare peste 70 000 de soldați transilvăni¹²⁸. Acești soldați, constituiți în unități militare, au depus jurămîntul, la sfîrșitul lui octombrie 1918, în fața Consiliului național român din Transilvania și pe drapelul tricolor românesc¹²⁹. Aceste unități militare au alungat armata austro-ungară din Transilvania și, împreună cu gărzile naționale, au sprijinit adunarea națională de la Alba-Iulia.

La Praga, militarii români din Transilvania au refuzat să execute ordinele Comandamentului austro-ungar de a înăbuși demonstrațiile de stradă care au avut loc în ziua de 28 octombrie 1918 cu ocazia proclamării Republicii Cehoslovace, stat independent și suveran. După această dată, trupele și autoritățile militare austro-ungare au fost nevoite să părăsească orașul Praga. Militarii români s-au constituit într-un detașament cu un efectiv de 1 000 de oameni, sub comanda căpitanului Simion Alexandru¹³⁰. În urma tratativilor duse cu reprezentanții „Norodny Vybor”-ului (Adunării populare), detașamentul român a continuat să staționeze în Praga, cu misiunea de a apăra capitala tînărului stat împotriva trupelor germane. S-a trecut imediat la organizarea „Legiunii de voluntari români”, sub comanda căpitanului Simion Alexandru și a locotenentului Zeno Herbay,

¹²⁶ Vasile Stoica, *În America...*, p. 6.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 8.

¹²⁸ A.M.F.A.-M.St.M., dos. 4 001/38, f. 540.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ A.M.F.A.-M.St.M., fond. Direcția personalului, dos. 46/1919, f. 54.

care în ziua de 3 noiembrie 1918 a depus jurământul pe tricolorul românesc¹³¹.

După ce statul cehoslovac s-a consolidat, iar pericolul unui atac din afară a trecut, la 25 noiembrie 1918 Legiunea voluntarilor români a plecat spre patrie cu un tren special, pavoazat cu tricolorul românesc.

Popoarele Cehoslovaciei au elogiat și apreciat ajutorul acordat de români tinărului stat. Ziarul „Universul”, în numărul său din 27 octombrie 1928, a publicat *Amintiri despre românii din Praga în timpul războiului mondial*. În amintirea sa, dr. Cenek Sofferle, fost consilier de secție la Ministerul Instrucției Cehoslovace, arăta : „...cînd a izbucnit revoluția, românii se găseau înarmați la Praga, la leagănul noului nostru stat pe care l-au ajutat, apărîndu-l și întărindu-l atunci cînd avea cea mai mare nevoie, fiind amenințat în chiar începuturile sale”¹³². Iar abatele Zavoral arăta, într-un interviu din 1933, că poporul cehoslovac, sărbătorind a 15-a aniversare a proclamării independenței lor naționale, „...își va aminti și de mîna frățească a soldaților români ai garnizoanei din Praga. În noaptea critică de 27 spre 28 octombrie 1918, amenința pericolul ca revoluția cehoslovacă să nu se desfășoare fără lupte grele. Însă soldații români au refuzat să se supună ordinelor Comandamentului austro-ungar și s-au pus la dispoziția Consiliului național revoluționar cehoslovac. Ce puternică manifestare a frăției româno-cehoslovace!”¹³³. Generalul Billy, fostul comandant teritorial al Boemiei, în discursul rostit în 1933, relevînd sprijinul acordat de militarii români tinărului stat, spunea : „România se, va bucura de simpatia și recunoștința veșnică a națiunii cehoslovace, fiindcă soldații ei au dat puțința Comandamentului cehoslovac să se instaleze în Praga și au înlesnit, în același timp, proclamarea Republicii Cehoslovace, fără vărsarea unei singure picături de sînge”¹³⁴.

La înfăptuirea idealului național a participat întregul popor român. Mișcarea prizonierilor români din lagărele din Rusia, Italia și Franța dorința lor fierbinte de a se desprinde de statul austro-ungar și a participa alături de frații lor din România la lupta împotriva puterilor centrale au constituit o manifestare a sentimentului întregului popor român de a trăi unit, într-un singur stat neatîrnat.

După război, voluntarii organizați în „Uniunea foștilor voluntari din războiul pentru întregirea neamului” au editat „Gazeta voluntarilor”, care a apărut între anii 1923 și 1937.

De asemenea, la Congresul foștilor voluntari din România, Cehoslovacia și Iugoslavia, care a avut loc la Bratislava în zilele de 29 și 30 septembrie 1923, s-a hotărît crearea „Federației tuturor voluntarilor din țările Micii Antante”, care a și luat ființă la 30 decembrie 1923¹³⁵. Scopul acestei organizații era : „Cultivarea legăturilor prietenești și frățești dintre foștii voluntari ; afirmarea solidarității, în scopul de a apăra statu-quo-ul state-

¹³¹ „Adevărul”, nr. 1 15282 din 29 octombrie 1933.

¹³² „Universul”, nr. 250 din 27 octombrie 1928.

¹³³ „Gazeta transilvăneană”, nr. 84 din 29 octombrie 1933.

¹³⁴ „Universul”, nr. 297 din 30 octombrie 1933.

¹³⁵ „Gazeta voluntarilor”, an. I, nr. 19 din 24 mai 1923, Cluj.

lor naționale ieșite din dezmembrarea Austro-Ungariei, crearea și cultivarea de legături economice în viitor între țările Micii Înțelegeri prin voluntari¹³⁶. S-a ales și un secretariat cu sediul la Praga. Această organizație a ținut congrese în fiecare an pînă în 1935. Ea a contribuit la întărirea relațiilor între statele Micii Înțelegeri, la cultivarea tradițiilor comune de luptă pentru libertate națională. Însăși organizația era o expresie a luptei unite a acestor popoare împotriva asupritorilor externi, pentru apărarea independenței naționale.

Lupta de eliberare națională s-a desfășurat concomitent cu lupta de eliberare socială, desființarea marilor latifundii și improprietărirea țărănilor cu pămînt, pentru libertăți democratice, pentru asigurarea unui trai mai bun.

Sub conducerea Partidului Comunist Român, masele populare din patria noastră, indiferent de naționalitate, au continuat lupta pentru apărarea independenței naționale și de eliberare socială, reușind să realizeze un stat nou, socialist, care asigură dezvoltarea multilaterală a economiei și culturii, ridicarea nivelului de trai material și cultural al oamenilor muncii din patria noastră.

¹³⁶ Ibidem.

LUPTA EMIGRAȚIEI TRANSILVANE PENTRU DESĂVÎRȘIREA UNITĂȚII DE STAT A ROMÂNIEI

DE

VASILE NETEA

Emigrația transilvană în Principatele transcarpatine a fost un vechi și stăruiitor fenomen al istoriei poporului român. Determinată de cauze economice, politice și religioase, ea a îmbrăcat chiar de la începuturile ei, care se constată încă din perioada anterioară constituirii primelor state feudale românești¹, caracterul unei acțiuni de protest împotriva regimului impus în Transilvania de regii și de principii maghiari (secolele XII—XVII) și apoi de împărații habsburgi (secolele XVIII—XIX). Emigrarea pe pământul liber al românilor reprezenta nu numai o soluție de ordin individual pentru cei loviți de măsurile împilatoare, ci, totodată, și una de ordin național, menită să contribuie la consolidarea Principatelor pentru a face din ele bastioane de apărare pentru întregul popor român.

În unele epoci, afluența transilvanilor spre Principate a fost atât de masivă încât, datorită lor, s-au înființat numeroase sate de „ungureni” în sudul și sud-estul Carpaților, în județele Argeș, Dîmbovița, Prahova, Buzău, Putna, Bacău, Tecuci, Roman, Neamț și Cîmpulung². Între județele Prahova și Buzău a existat pînă la 1845 chiar și un județ numit Săcuieni, pe al cărui teritoriu se stabilise o însemnată populație emigrată din Transilvania³.

Dintre ultimele contingente de transilvani stabilite în Principate menționăm pe cel din anii 1816—1817, cînd, după precizările lui Barițiu, a fost în Transilvania, din cauza condițiilor meteorologice și a relei administrații, „o foamete care pînă în iunie 1817 ajunsese la culme. Sătenii de aici fugeau cu miile în Muntenia, unde s-au și întemeiat, mai ales pe sub munți, cîteva sate de ardeleni, cum le zic acolo ungureni”⁴.

¹ Vezi *Documente privind istoria României, veacul XIII, XIV și XV*, B, vol. I, București, 1951, p. 1—5 și 285—289; I. Conea, *Villages d'ungureni dans l'Olténie subcarpathique*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, XVI, 1943, p. 39—64; P. Rîmneanțu, *Problema iradierii românilor din Transilvania în Principatele Române*, Cluj, 1964, p. 4—11.

² Vezi pentru detalii Const. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1967, p. 47—58.

³ Idem, *Din trecut*, București, 1942, p. 156.

⁴ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1889, I, p. 559.

Atracția magnetică înspre Principate era determinată atât de libertățile religioase și naționale aflate de transilvani în aceste ținuturi, cât și de condițiile social-economice ale țărănimii, care, în Moldova și în Țara Românească, erau mai ușoare decât cele stabilite în Transilvania de *Aprobatele* și *Compiletele* verböcziene, care și-au exercitat autoritatea pînă la 1848.

Emigrarea sau refugiul în Principate nu erau socotite ca efectuate pe un teritoriu străin, așa cum se produc îndeobște emigrațiile, ci, dimpotrivă, ca o venire și așezare în „țară”, țara aceasta fiind ocrotitoare pentru transilvani.

Așa se explică faptul că elementele emigrate nici nu se înarmau cu documentele oficiale necesare unei deplasări în străinătate, trecerile peste munți făcîndu-se de obicei prin „vama cucului”, adică pe unde se putea, evitîndu-se controlul și vămile oficialității statului opresor.

La începutul secolului al XIX-lea, printre emigrați se constată un mare număr de intelectuali, unii dintre ei cu strălucite studii la Roma și la Viena, care, neputîndu-și valida capacitatea în cadrul instituțiilor din Transilvania, trec munții pentru a intra în serviciul învățămîntului românesc din Țara Românească și din Moldova, izbutind să se impună ca excelenți profesori și pedagogi naționali. Acestor profesori, prin George Lazăr, Vasile Pop, Vasile Fabian Bob, Damaschin Bojincă, Florian Aaron, Ioan Maiorescu, Gavril Munteanu, Radu Tempea, August Treboniu Laurian, și alții, li se datoresc în bună parte începuturile învățămîntului în limba română la București, Iași, Craiova, Buzău, R.-Vilcea și în alte orașe, pregătirea și elanul lor patriotic aducînd o largă contribuție la organizarea și dezvoltarea învățămîntului românesc în perioada pașoptistă⁵.

După revoluția din 1848 numărul profesorilor transilvani în Principate, concomitent cu dezvoltarea învățămîntului și a altor instituții culturale, va spori și mai mult, printre ei aflîndu-se cîțiva din principalii exponenți ai revoluției din Transilvania, în frunte cu Simion Bărnuțiu, Al. Papiu-Ilarian și Dionisie Pop-Marțian, care, alături de unii din cei menționați mai sus, vor avea o largă contribuție la înființarea universităților din Iași și București și a tuturor așezămintelor naționale înființate în urma Unirii Principatelor. O dată cu cunoștințele didactice, pedagogii emigrați din Transilvania sădeau în sufletele elevilor lor și ideea unității de stat, precum și îndemnul de a contribui la realizarea ei. „Profesorii ardeleni — avea să scrie mai tîrziu C. Bacalbașa — nu erau numai învățătorii cunoștințelor din programă, ci toți erau și apostoli. Oriunde era un dascăl ardelean, catedra se înălța tribună, iar la cursurile de istorie românească vocea dascălului dobîndea vibrațiuni de trîmbiță, care dărima zidurile cetăților”⁶. Același zel patriotic caracteriza și activitatea celorlalte categorii de emigrați, negustori, meseriași, funcționari, ingineri, arhitecți, medici, farmaciști, fiindcă, remarcă același Bacalbașa,

⁵ Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. I—II, București, 1908; idem, *Partea românilor din Ardeal și Ungaria în cultura românească*, București, 1911; idem, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IX, ed. a 3-a, București, 1930; *Din istoria pedagogiei românești*, vol. III, București, 1967, studiul lui Octav Ionescu, p. 104—106.

⁶ C. Bacalbașa, în „Universul”, 1929, nr. 114.

„oriunde s-a arătat un ardelean, s-a aprins o făclie românească”⁷.

Un rol considerabil în direcția afirmării unității politice l-au îndeplinit scriitorii, publiciștii și artiștii transilvani care prin creațiile și articolele lor au dat expresie năzuințelor Transilvaniei, au relevat durerile fraților aflați în robie și au militat pentru mobilizarea conștiinței naționale. Poeziile lui George Coșbuc, Miron Pompiliu, Șt. O. Iosif, Zaharia Birsan, nevelele și romanele lui Ioan Slavici, Ion Gorun, Constanța Hodoș, monografiile istorice ale lui Al. Papiu-Ilarian și N. Densușianu, studiile literare ale lui Gh. Bogdan-Duică și Ilarie Chendi, culegerile de folclor ale lui Simion C. Mindrescu, articolele politice ale lui Teofil Frîncu, Al. Ciurcu, Ion Rusu-Abrudeanu, Ion Rusu-Șirianu, ca și pînzele pictorilor C. Lecca, Sava Henția, Mișu Popp și sculpturile lui C. Medrea, au fost tot atâtea semnale de alarmă asupra situației din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș și tot atâtea chemări la lupta de dezrobire și unitate.

Pentru a da luptei lor mai multă vigoare și totodată un caracter sistematic, emigrații transilvani s-au constituit în numeroase societăți cultural-politice, care, alături de Societatea Academică Română (Academia Română) și Liga pentru unitatea culturală a românilor, printre ai căror membri și conducători s-au aflat numeroși transilvani, au desfășurat o intensă și energică activitate pentru apărarea celor rămași în robie, pentru susținerea instituțiilor culturale, a presei și a luptelor lor politice.

În 1867 s-a înființat astfel la București, din inițiativa lui Al. Papiu-Ilarian, August Treboniu Laurian și Florian Aaron, societatea „Transilvania” pentru „stringerea legămintelor de frăție între junimea studioasă din toate părțile României” și pentru sprijinirea cu burse a ucenicilor de meseriași, a elevilor și a studenților români „din Transilvania și părțile ei”⁸. În 1882, ca un protest împotriva politicii de deznaționalizare impusă de guvernul claselor dominante din Ungaria, s-a întemeiat, cu sprijinul lui C. A. Rosetti, societatea „Iridenta română”, care, din motive de ordin diplomatic, își va schimba apoi numele în societatea „Carpații”, dăinuind pînă la 1918. În 1884 societatea a luat inițiativa sărbătoririi centenarului răscoalei din 1784 și a înființat ziarul „Unitatea națională” (6 decembrie 1884—11 iulie 1885).

Programul societății „Carpații”, ai cărei inițiatori și conducători au fost studenții Gheorghe Secășeanu și Gheorghe Ocășianu împreună cu ziaristii Nicolae și Al. Ciurcu — tatăl și fiul — și cu negustorii I. Corneanu, I. Mihalcea și I. Drone-Dănciulescu, era înscris pe însuși drapelul său arborat la 3/15 mai 1885 cu ocazia aniversării revoluției de la 1848 din Transilvania.

Printre mijloacele preconizate de membrii acestei societăți pentru eliberarea provinciilor robite era și organizarea unei răscoale, în vederea declanșării căreia au lansat la 18 august 1885 un îndrăzneț apel, care

⁷ Vezi Iuliu Moisiu, *Românii ardeleni din vechiul regal și activitatea lor pînă la războiul întregirii neamului*, București, 1929.

⁸ Vezi asupra activității acestei societăți Ioan Clinciu, *Din trecutul societății „Transilvania” 1867—1939*, București, 1910; V. Curticăpeanu, *Societatea „Transilvania” din București pentru sprijinirea studenților și elevilor meseriași români din Austro-Ungaria*, în „Studii”, 1966, nr. 1.

a fost difuzat în satele și orașele transilvane în 100 000 de exemplare⁹. În urma acestui apel, la intervenția Austro-Ungariei, inițiatorii societății au fost expulzați temporar în Franța, dar, sub conducerea medicului I. Țețu, societatea și-a continuat activitatea¹⁰.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, lupta de apărare națională luind o amploare din ce în ce mai mare, s-au înființat alte două societăți ale emigraților transilvani: „Frăția” (1895) și „Dacia Traiană” (1899), care urmăreau aceleași scopuri ca și societățile menționate anterior¹¹.

În 1909 s-a întemeiat din inițiativa profesorului Simion C. Mindrescu „Cercul românilor de peste munți”, al cărui prim-președinte a fost generalul Moise Grozea, unul dintre eroii războiului din 1877. Noua societate, după precizările făcute de Simion C. Mindrescu într-un articol din ziarul „Viitorul” (18 ianuarie 1910), își propunea să formeze „un centru pentru mișcările naționale și de a consolida legăturile cu frații răzleți”. Printr-un alt articol publicat în același ziar, Mindrescu, care, prin decesul generalului Grozea, devenise președinte al cercului, anunța că „noi, românii de peste munți stabiliți în țară, ne-am dat mâna pentru a sprijini pe toate căile posibile revendicările fraților noștri de dincolo”¹².

Un puternic avânt va lua activitatea emigrației transilvane o dată cu izbucnirea războiului, când rîndurile ei se vor spori cu un nou contingent de luptători, în fruntea cărora se afla bătrînul erou al mișcării și închisorilor memorandiste, Vasile Lucaciu, „leul de la Șișești”, și poetul Octavian Goga. De acum înainte, în timpul celor 4 ani cît avea să dureze războiul, ei se vor situa în primele rînduri ale luptei pentru aspirațiile poporului român din Transilvania, fiindcă asupra celor rămași acasă se vor exercita puternice presiuni din partea guvernului contelui Tisza, pentru a face declarații de fidelitate, iar pe cei care le vor refuza îi va trimite pe front sau va dispune internarea lor în închisori și lagăre. Măsurile luate în Transilvania vor îndrîji însă cu atît mai mult pe emigrații de la București, care s-au considerat din primul moment ca mandatarii ai voinței tuturor celor oprimați.

Întiul cadru de manifestare al noilor veniți l-a constituit vechea „Ligă culturală”, care prin congresul extraordinar ținut la 14 decembrie 1914 își va schimba numele din „Liga pentru unitatea culturală a românilor” în „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor”, alegîndu-și totodată ca președinte, în mod simbolic și demonstrativ, pe Vasile Lucaciu. Ca vicepreședinte al „ligii” a fost ales Barbu Delavrancea, ca secretar general Nicolae Iorga, iar ca membri în comitet Nicolae Filipescu, Take Ionescu, Octavian Goga, Simion C. Mindrescu și alți vechi luptători pentru cauza românilor oprimați.

În manifestul adresat țării după schimbarea numelui și după alegerea noului comitet, se arăta în mod ferm că „Liga intră într-o nouă fază a ei. Trista experiență — se arăta în continuare — a dovedit că o

⁹ Vezi Al. Lapedatu, *Un episod revoluționar în luptele naționale ale românilor de peste munți*, București, 1937, p. 36—41.

¹⁰ Vezi revista „Liga română”, București, 1899, 20 martie, nr. 14, p. 224.

¹¹ „Liga română”, 1897, 4 mai, nr. 19, p. 228; 1899, 17 ianuarie, nr. 3, p. 48.

¹² „Viitorul” din 26 ianuarie 1910.

*unitate culturală fără o unitate politică nu are nici o cheazășie. Pentru păstrarea unității culturale ni se impune unitatea politică. Din războiul uriaș care a împins toate neamurile — se anunța în mod profetic — va ieși o lume nouă. Dreptul învinge forța, voința popoarelor înlocuiește cucerirea. Stăpînirile care nu se bazează pe voința popoarelor sînt răsturnate pentru totdeauna și din aceste ruine răsare domnia dreptății. Alcătuirile vechi se desfac, iar noile alcătuirii se întemeiază pe dreptul fiecărui neam de a trăi laolaltă o viață națională și liberă”*¹³.

Datorită precipitării evenimentelor și noului aflax de combatanți venit de peste munți, concomitent cu „Liga” iau un mare avînt și societățile transilvane întemeiate în deceniile anterioare și totodată se întemeiază noi asociații patriotice: „Acțiunea națională” (1914), „Legiunea ardeleană” (1914) și „Federația unionistă” (1915).

La 15 martie 1915 se ține la Ateneul Român, urmat de o mare manifestație în sala „Dacia”, congresul românilor de peste hotare, organizat de profesorul Simion C. Mindrescu, la care participă mii de ardeleni, bănațeni, crișeni, maramureșeni. Deschiderea congresului a fost precedată de intonarea marșului patriotic *Deșteaptă-te române!* în cadențele căruia luptaseră la 1848 legiunile lui Avram Iancu, vechile chemări revoluționare păstrîndu-și aceeași forță de mobilizare națională. Din însemnările unui cronicar al congresului aflăm că la cîntarea versurilor lui Andrei Mureșanu întreaga sală a fost cuprinsă de „un adevărat delir, care a electrizat pe toată lumea, topind sufletele tuturor în același cald și nestăpînit entuziasm”. O puternică impresie au produs expunerile istorice asupra situației românilor din provinciile robite și a năzuințelor lor, făcute de profesorii Simion C. Mindrescu, Vasile Stoica, Emilian Slușanschi și Ion Grămadă, precum și emoționantele discursuri rostite de Barbu Delavrancea, istoricul Ioan Ursu, ziaristul C. Mille și alți militanți pentru desăvîrșirea unității politice. În moțiunea votată de congres s-a protestat împotriva afirmațiilor guvernului maghiar că românii ardeleni ar fi mulțumiți cu stăpînirea austro-ungară și nu ar dori unirea cu România, manifestîndu-și totodată solidaritatea cu lupta începută de fruntașii români de pretutîndeni pentru realizarea unității politice¹⁴.

Sensul politic al congresului de la Ateneu, ca și justificarea organizării lui, a fost concludent relevat de N. Iorga printr-un entuziast articol publicat în ziarul „Neamul românesc”. „Numărul mare al participanților — scria marele istoric — a fost cel mai decisiv răspuns față de aceia cari afirmă că oamenii aceștia nu ne vor, că ne resping chiar, că la București ei caută numai o pîine. Nu — sublinia N. Iorga în încheiere —, ei caută un ideal, pe care l-au găsit”¹⁵.

Activitatea emigraților din provinciile oprimate s-a relevat prin contribuția lor la organizarea întrunirilor și manifestațiilor publice inițiate de „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor”, de „Acțiunea națională”, de „Federația unionistă” și de celelalte societăți patriotice, și mai ales în domeniul publicistic.

¹³ „Epoca”, din 28 decembrie 1914.

¹⁴ Vezi broșura *Congresul românilor de peste hotare aștatori în țară. 15 martie 1915*, București, 1915.

¹⁵ „Neamul românesc” din 22 martie 1915.

Prin transilvanii Vasile Lucaciu, Octavian Goga, Simion C. Mindrescu, profesorul Ioan Ursu, cărora li s-au adăugat preoții Avram Imbroane din Banat și Ioan Moța de la Orăștie, inginerul Florea Bogdan de la Reghin, și prin Ion Grămadă, D. Marmeliuc, I. Gherman, ei iau cuvîntul alături de Barbu Delavrancea, N. Filipescu, N. Iorga, Constantin Mille și Nicolae Titulescu la toate marile întruniri din anii neutralității. Au rămas memorabile manifestațiile de la București (15 martie, 14 iunie, 9 noiembrie 1915, 5 iunie și 14 august 1916), Iași (15 martie 1915), Ploiești (5 mai și 24 octombrie 1915), Brăila (31 octombrie 1915), Galați (3 decembrie 1915, 19 aprilie 1916), la care oratorii au făcut rechizitorul oprimării din Imperiul habsburgic, dînd glas durerilor și așteptărilor de veacuri.

Într-o cuvîntare rostită la București la 14 iunie 1915 Vasile Lucaciu, eroul venerat al vechilor lupte din Transilvania, care încă din 1894 declarase în fața tribunalului de la Satu-Mare că va veni o zi în care va fi deputat în Camera României, făcea această impresionantă mărturisire de solidaritate și de unitate politică: „Aici, în capitala României, văd reînviată strămoșeasca gîndire românească: unul pentru toți și toți pentru unul; aici văd împlinit dorul sfînt al unimilor curate românești, ca frate întîlnindu-se cu frate să spună pe față ceea ce de veacuri și totdeauna purtăm în taina sufletului. Aici constatăm cu nespusă bucurie mărturisirea sărbătorească și în cuvinte și în fapte că avem aceeași obîrșie, aceeași limbă și lege și că suferințele și prigonirile vremurilor trecute n-au putut să șteargă din inimile noastre sentimentul de frățescă iubire și conștiința că avem dreptul de a ne uni într-o singură țară, să trăim sub aceeași oblăduire românească... Spre voi, spre frații liberi — afirma în încheiere bătrînul luptător — zboară glasul de chemare al fraților din robie și toate rîurile vă aduc lacrimile de durere ale văduvelor și orfanilor ce se sting în deznădejde. Noi am venit ca soli ai fraților încătușați și chinuiți pînă la moarte”¹⁶. Cu aceeași energie vorbea la această întrunire și tînărul profesor Ion Grămadă: „Și noi simțim aripile morții. Asistăm ca într-o cameră mortuară la înmormîntarea neamului. Am venit să fim goarna de alarmă”¹⁷.

Printre cei care își ridicau glasul împotriva stărilor din Transilvania era și poetul Coșbuc, care publică în acest timp poezia *Morți pentru cine?*¹⁸, iar într-o scrisoare către Simion C. Mindrescu, vechiul său coleg de la liceul din Năsăud, își exprima durerea că nu i s-a dat prilejul să-și vadă fiul, decedat într-un accident, „murind pentru libertatea celor obijduiți de veacuri”¹⁹.

Înzestrat cu talente multiple, alternînd discursul tulburător cu articolul de ziar și cu poezia de înaltă tensiune patriotică, Octavian Goga se transforma într-un adevărat vizionar al idealul poporului român.

¹⁶ „Dimineața” din 16 iunie 1915.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ „Flacăra” din 6 septembrie 1914, nr. 46—47, p. 375.

¹⁹ Vezi textul integral al scrisorii în volumul *Simion C. Mindrescu în serviciul unității naționale*, București, 1929, p. 107.

La înflăcăratele chemări ale transilvanilor, țara liberă răspundea de la tribuna Academiei Române prin glasul de foc al lui Delavrancea: „Avem același dor, aceleași dureri, aceleași aspirațiuni... Durerile și bucuriile celor de dincolo sînt și ale noastre, sînt și ale lor. Dușmanii lor sînt și ai noștri... Visul atîtor generații de strămoși, de moși și de părinți l-am visat și noi și acum îl vedem aieva”²⁰. Marea semnificație istorică a Ardealului era înfățișată de N. Titulescu printr-un înălțător discurs rostit la Ploiești. „*România* — afirma viitorul diplomat — *nu poate fi întregă fără Ardeal*. Ardealul e leagănul care i-a ocrotit copilăria, e școala care i-a făurit neamul, e farmecul care i-a susținut viața. Ardealul — releva în continuare N. Titulescu — e scînteia care aprinde energia,... e viața care chiamă viața! Ne trebuie Ardealul — exclama oratorul sub un torent de aplauze — , nu putem fără el!”²¹.

Aceleași probleme formau și obiectul discursului lui Take Ionescu, intitulat *Politica instinctului național*, rostit la 15—16 decembrie 1915 în Adunarea Deputaților. „Scopul final — afirma acesta —, scopul din toate sufletele românești, scopul din toate inimile a fost totdeauna același: unitatea națională, nu numai culturală, dar și politică, întregirea noastră a tuturor în granițele în care ne-a pus Traian, călare peste Carpați... Acum, domnilor, au venit ceasul... Sarcina de a scrie o epopee vie a căzut pe generațiunea noastră. Pe această generație a urzit-o soarta să îndeplinească fapta cea mare. Ea va fi sau gropașa muncii de veacuri, sau zămislitoarea unei vremi așa de frumoase încît vedenia ei mă smerește”²².

Prezența în țară a militanților transilvani a exercitat o puternică influență și asupra presei politice și literare. Pe lângă colaborarea la publicațiile existente care militau pentru realizarea eliberării naționale — „*Epoca*”, „*Neamul românesc*”, „*La Roumanie*”, „*Adevărul*”, „*Dimineța*”, „*Flacăra*” „*Drum drept*”, —, ei și-au legat numele de înființarea a numeroase noi periodice, care au devenit adevărate monitoare ale conștiinței patriotice. Primul dintre ele a fost ziarul „*Ardealul*”, apărut la 1 decembrie 1914 ca organ al „*Legiunii ardelene*” și trecut apoi la 1 mai 1915 sub direcția profesorului Simion C. Mîndrescu. Un al doilea ziar, intitulat tot „*Ardealul*”, avea să apară în curînd la Iași (1915) ca ziar al „*adevăraților români*”, urmat de „*Ardealul nostru*” (1915) „foaia studentimii ieșene” și de „*Ardealul*” de la Caracal, organ al Federației unioniste din județul Romanai. O lungă serie de publicații se vor intitula „*România Mare*”. Calea acestora fusese deschisă încă din 1910 de o publicație cu acest nume apărută la București și de o alta la Constanța, înființată în 1913. În anii neutralității și ai războiului, vor apărea altele la Galați (1914), Constanța (1915) și Craiova (1918). Cea mai însemnată dintre ele a fost cea înființată la București în 1916 de Voicu Nițescu, fostul director al „*Gazetei Transilvaniei*” de la Brașov, Aurel Dobrescu, Gh. Giuglea și A. Banciu. Concomitent, cu titluri tot atît de simbolice, apar publicații care se intitulează „*România viitoare*”

²⁰ Barbu Delavrancea, *Războiul și datoria noastră*, în „*Analele Academiei Române*”, 1915.

²¹ „*Epoca*” din 5 mai 1915.

²² Take Ionescu, *Pentru România Mare*, București, 1919, p. 114.

(Ploiești) și „România de mîine” (București, 1915). La Tirgu-Jiu milita pentru aceleași crezuri „Unirea neamului” (1913—1916).

La Iași, datorită istoricului Ioan Ursu, s-a înființat „Revista neamului” (1915), o publicație cu caracter istoric diplomatic, în paginile căreia au apărut numeroase studii și documente cu privire la situația românilor din Transilvania și a năzuințelor lor.

Publicația transilvană care a izbutit să adune în jurul ei pe cei mai numeroși publiciști de peste munți a fost însă revista săptămînală „Tribuna”, apărută la 20 martie 1915 și care, atît prin atitudinea critică adoptată, cît și prin colaboratorii săi, nu era decît o continuare a „Tribunei” de la Arad, aceasta, la rîndul ei, fiind continuatoarea „Tribunei” de la Sibiu, care lansase lozinca: *Soarele de la București răsare*.

Inițiativa apariției celei a treia „Tribune” aparținea profesorului și publicistului Gheorghe Popp (Ghiță Pop), cunoscut din activitatea anterioară la periodicele „Tribuna” și „Luceafărul”. În cuvîntul de deschidere al noii publicații, Gheorghe Popp arăta că „programul tribuniștilor a avut totdeauna două laturi: una față de dușmanii din afară, alta față de noi înșine. Chiar cînd partea lui întîi, cum sperăm, se va înlăptui, partea a doua va rămînea nestirbită în picioare, în toată utilitatea sa și în adîncă necesitate pe care o exprimă. Departe de a seca, ideile noastre de naționalism și democrație se vor fecunda și vor dobîndi o semnificație tot mai largă, îmbrățișînd toate manifestările vieții naționale... Din clipa în care am trecut creasta munților — preciza în continuare Gh. Popp — ne-am socotit moralmente cetățeni ai noii patrii, ai viitoarei Români Mari. Această cetățenie ne îndrituiește a participa la viața politică a țării cu toate datoriile și cu dreptul de a exercita critica. Nici aici nu ne vom putea confunda însă fără urmă. Mentalitatea noastră distinctă, fără să fie particularistă, ne îndreptățește a ne închege și aici deosebiți și de a ne uni cu elemente înrudite ale noii generațiuni din toate țările române”.

„Tribuna” a apărut fără întrerupere pînă la 19 iunie 1916. Condușă la început de Gh. Popp, redacția „Tribunei” se va completa la 26 aprilie 1915 cu profesorul Onisifor Ghibu de la Sibiu, iar la 14 iunie cu Octavian C. Tăslăuanu, fostul redactor al „Luceafărului”. De la 17 ianuarie 1916 și pînă la încetarea apariției sale, publicația va avea ca redactori pe Constantin Bucșan, Onisifor Ghibu și Gheorghe Popp. Printre colaboratorii „Tribunei”, alături de cei amintiți aflăm pe poeții Zaharia Bîrsan, Ion Al. George, Ioan U. Soricu, pe ziaristii Sever Bocu, Ion Moța, N. I. Rusu, Iosif Schiopul, Gheorghe Stoica, pe economiștii Iuliu Enescu, Aurel Esca și numeroși alți militanți călăuziți de idealul unirii.

Transplantate din Ardeal ca un protest împotriva cenzurii guvernului, reapar la București, la 8 octombrie 1915 și vechile periodice populare de la Orăștie — „Libertatea” și „Foaia interesantă” —, redactate de Ion Moța și Sebastian Bornemiza.

Dorința unui contact mai larg cu cititorii de dincoace de munți, în vederea exercitării unei influențe mai puternice asupra orientării opiniei publice, îndeamnă pe publiciștii transilvani — în lipsa unui cotidian

propriu — să facă la 15 iunie 1915 un apel către ziarul „Epoca”, ziarul lui Nicolae Filipescu, pentru a le pune zilnic la dispoziție câteva dintre coloanele sale. În fruntea semnatarilor apelului se aflau Octavian Goga și Octavian C. Tăslăuanu, urmași de întregul grup de a „Tribuna”²³. „Idea unității politice a neamului românesc — arătau subscriitorii apelului —, propagată de noi ani de-a rindul în ziarele din Ardeal, ne călăuzește și acum, când credem că a sosit ceasul să se împlinească visul atitor generații. Această credință ne-a îndemnat să trecem munții ca să ne putem pune în serviciul operei de dezrobire a pământului care ne cheamă. Îndeplinim această datorie cu condeiu până în clipa când conștiința țării ne va da prilejul să luăm arma în mână”. Autorii apelului țineau totodată să precizeze, pentru a liniști aprehensiunile guvernului și ale altor cercuri politice, că vor rămânea „cu desăvârșire străini de orice amestec în chestiunile interne ale partidelor”, singurul lor program fiind „idealul național”. Începînd de la 15 iunie 1915 și pînă la declararea războiului, sub titlul *Ardealul vorbește*, „Epoca” va publica în fiecare număr articole și reportaje asupra luptei dezlănțuite, ducînd o vehementă campanie împotriva puterilor centrale, și îndeosebi împotriva Austro-Ungariei și a susținătorilor lor.

La 17 decembrie 1915, publiciștii români din Austro-Ungaria aderă la acțiunea „Federației unioniste”, înființată de Nicolae Filipescu și Take Ionescu. Declarația de adeziune a fost redactată de Octavian Goga, care, după o succintă analiză a situației politice și militare din vecinătatea statului român, arăta că „vreme de un an de zile, de cînd se scurge sîngele românesc sub steaguri dușmane, ne-am strigat durerea, avînd deplină încredere în ajutorul frățesc al României și în înțelepciunea bărbaților meniți să hotărască destinele noastre”, afirmînd în încheiere că socotește desăvîrșită „opera de orientare a conștiinței publice” și că „ceasul dezrobirii a sunat”²⁴. Pînă la sunarea ceasului mai aveau să treacă încă multe luni, timp în care manifestațiile publice pentru Transilvania aveau să se continue cu o însuflețire din ce în ce mai accentuată.

Alături de participarea la întruniri și de intensa colaborare la periodicele amintite, militanții transilvani, pentru a da acțiunii lor o și mai mare amploare, au publicat în această perioadă și un important număr de scrieri beletristice, istorice și politice. Locul de frunte în seria acestora îl ocupă volumul de poezii al lui Octavian Goga, intitulat simbolic *Cîntece fără țară* (1916) și culegerea de articole, numită tot atît de semnificativ, *Strigăte în pustiu* (1915). În 1905, la apariția primului său volum de poezii, menite să releve

„Durerea unui neam ce așteaptă
De mult o dreaptă sărbătoare”,

²³ Vezi numele lor în „Epoca” din 15 iunie 1915 și în volumul lui Octavian C. Tăslăuanu, *Sub flamurile naționale. Note și documente din războiul de întregire a neamului*, Sighișoara, 1939, p. 50.

²⁴ Vezi textul complet al declarației și semnăturile sale în „Universul” din 14 mai 1938, publicate de Emanoil Hagi Moscou, și în O. C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 121—124.

Goga își dezvăluia chemarea poetică în cunoscuta *Rugăciune* :

„Nu rostul meu de-apururi pradă
 Ursitei maștere și rele,
 Ci jalea unei lumi părinte
 Să plîngă-n versurile mele.
 Dă-mi tot amarul, toată truda
 Atîtor doruri fără leacuri,
 Dă-mi viforul în care urlă
 Și gem robiile de veacuri”.

Timp de un deceniu, în toate volumele sale de versuri — *Poezii* (1905), *Ne cheamă pămîntul* (1909), *Din umbra zidurilor* (1913) — Goga, rămînînd în Transilvania, a cîntat, consecvent legămîntului său, durerea înfricoșată a visului neîmplinit. Realizarea acestuia el o aștepta acum, după ce se refugiase la București, de la intervenția României, considerată ca un „li-man” al libertății. Neutralitatea, proclamată din considerente politice, îl durea și îl umilea. Prin noul volum, pentru a grăbi deznodămîntul așteptat, Goga se adresa „factorilor răspunzători”, destăinuindu-le cumplitul zbucium al celor din mijlocul cărora se desprinsese :

„Eu sînt o lacrimă tirzie
 Din plînsul unei mii de ani,
 Sînt versul care reinvie
 La veștrele celor orfani.

Sînt o muștrare călătoare
 De pe țărîmuri fără glas,
 Și dintr-o lume care moare
 Sînt strigătul ce-a mai rămas.

Eu sînt oftatul care plînge
 Acolo-n satul meu din deal,
 Sînt țipătul muiat în singe
 Al văduvelor din Ardeal.

.

Eu m-am desprins dintre morminte
 Din cripte umede și reci,
 De unde-aducerile-aminte
 Țin strajă unui gînd de veți.
 Și cu fiorul care poartă
 Pe cei încrezători în frați,
 V-am plîns la fiecare poartă
 Durerea morților uitați”

Prin poezii de un vibrant dinamism, ca *Așteptare, Țara mea de suflet, Neutralul* ș. a. Goga, ca și Vasile Lucaciu, Nicolae Iorga, Barbu Delavrancea, Nicolae Titulescu și ceilalți exponenți ai luptei naționale în discursuri, făcea rechizitoriul neutralității și chema țara la luptă pentru unire.

Noul volum al bardului de la Rășinari a provocat un imens ecou în întreaga țară, împletiturile de oțel ale lui Octavian Goga devenind puternice îndemnuri patriotice.

Un pasionant interes au stîrnit și cărțile lui Octavian C. Tăslăuanu — *Trei luni pe cîmpul de război* (1915) și *Hora obuzelor* (1916) —, prin care fostul redactor al revistei „Luceafărul”, mobilizat în 1914 în rîndurile armatei austro-ungare și refugiat apoi în România, releva calvarul românilor ardeleni obligați să lupte sub steagul Habsburgilor împilatori. Prima dintre ele, la intervenția lui N. Iorga, a fost editată de către Ministerul de Război și a cunoscut în timp de doi ani trei ediții²⁵. Refugierea și cartea lui O. C. Tăslăuanu — care a trăit aceeași dramă ca și Apostol Bologa (Emil Rebreanu) din *Pădurea spînzuraților*, romanul de mai tîrziu al lui Liviu Rebreanu — fiind considerate de către presa germanofilă, în frunte cu ziarul „Moldova”, ca „un act de trădare” față de Austro-Ungaria, a determinat o violentă polemică de presă între aderenții celor două tabere, precum și numeroase manifestații publice²⁶. Menționăm în seria acestora declarația semnată de mii de ofițeri în rezervă, prin care se respingea „cu indignare purtarea ignobilă a acelor cari aduc învinuiri de dezertăune a românilor cînd aceștia, urmînd îndemnul unei înalte conștiințe de neam, părăsesc armatele asupritorilor pentru a veni să lupte în rîndurile oștirii noastre”²⁷. Calea aleasă de O. C. Tăslăuanu va fi urmată de nenumărați alți transilvani care, entuziasmați de idealul unității politice, vor refuza să lupte pentru Austro-Ungaria, preferînd să-și unească forțele cu ale armatelor eliberatoare.

Pe linia scrierilor cu caracter social consacrate în acest timp Transilvaniei, menționăm monografia fraților Ion și Iuliu Enescu, intitulată *Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul din punct de vedere economic și cultural* (1915), prin care se făcea o vastă și concludentă expunere, bazată pe texte din legile maghiare și pe numeroase date statistice, asupra piedicilor puse în calea dezvoltării instituțiilor și vieții publice a românilor din aceste provincii.

Alte două cărți care au adus o largă contribuție la cunoașterea procesului istoric ce-și aștepta deznodămîntul au fost scrise de profesorul Vasile Stoica: *Suferințele din Ardeal* (1916) și *Habsburgii, ungurii și românii* (1916, în colaborare cu I. Rusu-Abrudeanu). Prin ampla lor informație istorică, îndeosebi asupra perioadei moderne, și mai ales prin faptele concrete prezentate de autor asupra politicii de deznaționalizare din Transilvania, scrierile lui Vasile Stoica au constituit adevărate acte de acuzare împotriva imperiului bicefal al Habsburgilor.

²⁵ Vezi pentru detalii Octavian C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 43—47.

²⁶ O. C. Tăslăuanu, *Sub flamurile naționale*, p. 39.

²⁷ *Ibidem*, p. 47.

Acțiunea patriotică a emigraților s-a continuat și după intrarea României în război (14/27 august 1916) și apoi după retragerea în Moldova, ei fiind și în noua fază în fruntea elementelor optimiste, hotărâte să ducă pînă la capăt lupta începută.

Pe plan publicistic, prin Octavian Goga, George Coșbuc, Onisifor Ghibu, Ion Agîrbiceanu, C. Bucșan, V. C. Osvadă și alții, ei colaborează la publicația „Gazeta ostașilor”, înființată de Marele Cartier General îndată după intrarea în acțiune, și apoi la ziarul „România” de la Iași (februarie 1917 — mai 1918). La ambele publicații, contribuția lor se va întîlni cu a lui M. Sadoveanu, Ion Minulescu, Mircea Dem. Rădulescu, Corneliu Moldovan, Al. Th. Stamatiad și a altor scriitori devotați aceleiași cauze. Mulți dintre ei, și îndeosebi Ion Agîrbiceanu, vor colabora de asemenea și la „Neamul românesc”, ziarul lui N. Iorga, unde se vor întîlni și cu Alexandru Vlahuță, Vasile Bogrea, Alexandru Lapedatu.

Cea mai însemnată contribuție a lor în această perioadă a fost însă organizarea corpurilor de voluntari dintre prizonierii români din armata austro-ungară aflați în Rusia și activitatea propagandistică și diplomatică desfășurată în Statele Unite, Franța, Italia și Anglia.

O dată cu misiunile militare trimise de la Iași pentru organizarea voluntarilor au plecat și un grup de publiciști și tipografi emigrați, în frunte cu Avram Imbroane, Sever Bocu, fostul redactor al „Tribunei” de la Arad, Gheorghe Popp, Filaret Doboș care au înființat la Kiev ziarul „România Mare”. Primul articol al acestui ziar a fost scris de Octavian Goga. În cele aproape șapte luni de apariție (20 iulie 1917 — ianuarie 1918), ziarul a făcut o intensă propagandă patriotică printre prizonierii de naționalitate română, determinîndu-i să se înroleze sub steagurile libertății ²⁸.

Directorul ziarului, Sever Bocu, a participat, în calitate de reprezentant al românilor din Austro-Ungaria, și la congresul naționalităților din Rusia, care s-a ținut la Kiev în zilele de 6—15 septembrie 1917, arătînd că Imperiul habsburgic este „ultimul parapet medieval și anacronic al tiraniei naționale” ²⁹.

Mulțimea lagărelor de prizonieri austro-ungari aflate în Rusia, dintre care unele fixate în Siberia, a făcut necesară trimiterea și a altor misiuni pentru identificarea prizonierilor români și repatrierea lor. Una dintre aceste misiuni a fost condusă de brașovenii Voicu Nițescu și Victor Branște, care și-au stabilit cartierul mai întîi la Celiabinsk și apoi la Irkutsk (Siberia). Și această misiune a considerat necesară înființarea unui ziar românesc pentru a mobiliza în jurul său pe cei destă-

²⁸ Vezi asupra acțiunii de organizare și de repatriere a voluntarilor de la Darnița și Kiev, Sever Bocu, *Les légions roumaines de Transylvanie. L'irrédentisme roumain*, Paris, 1918; P. Nemoianu, *Corpul voluntarilor români în Rusia*, Lugoj, 1921; idem, *Prima Albă-Iulie. Voluntari români în războiul pentru întregirea neamului*, Timișoara, 1923; D. Pompiliu-Nistor, *Corpul voluntarilor români ardeleni-bucovineni. Istoricul înființării pînă la sosirea lor la Iași*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, 1922, nr. 176—198; Elie Bufnea, *Voluntari ardeleni în războiul pentru întregirea României*, în „Gazeta Transilvaniei”, 1925, p. 83—96.

²⁹ Vezi asupra înființării și activității acestui ziar Petru Nemoianu, *op. cit.*, p. 56—57; *Almanahul presei române*, 1926, editat de Sindicatul presei române din Ardeal și Banat, Cluj, 1926, p. 75; Sever Bocu, *Drumuri și răscruci*, I, *Memorii*, Timișoara, 1939, p. 155.

rați. La 13 octombrie 1918 apărea astfel la Ekaterinburg, în apropiere de Celeabinsk, unde se afla o tipografie cehă, „Gazeta Transilvaniei și Bucovinei”, prin care se continua vechea „Gazetă” de la Brașov, suprimată în 1916. La Ekaterinburg au apărut din „Gazeta Transilvaniei și Bucovinei” șase numere, scrise în cea mai mare parte de Voicu Nițescu, iar după stabilirea comandamentului la Irkutsk alte șase numere — unele dintre ele șapirografiate — redactate de Victor Braniște³⁰. În același oraș, după repatrierea lui Braniște, a apărut un alt ziar condus de Voicu Nițescu, intitulat „Neamul românesc”, care a militat pentru aceleași scopuri³¹.

Pe lângă publicațiile amintite, care aveau un pronunțat caracter național, în Rusia — după biruința Marii Revoluții Socialiste din Octombrie — s-a înființat în acest timp de către prizonierii români și un ziar politic socialist, editat cu ajutorul guvernului sovietic. Noul ziar, intitulat „Foaia țăranului” (15 februarie 1918 — 19 aprilie 1919), a apărut la Moscova, avînd ca redactor pe profesorul Ariton Pescariu³². „Foaia țăranului”, care reproducea în fruntea primului număr poezia lui George Coșbuc *Noi vrem pămînt*, milita îndeosebi, adresîndu-se prizonierilor români, pentru o reformă agrară radicală care să pună capăt existenței marilor latifundii și exploatării muncitorilor agricoli. Principalul rol al acestei publicații a fost pregătirea ostașilor transilvani prizonieri, care, întorși acasă, vor avea o însemnată contribuție la declanșarea revoluției din Austro-Ungaria³³.

La 7 mai 1918, România s-a văzut constrînsă să încheie și ea, prin Al. Marghiloman, pacea separată de la București. Această pace nu numai că impunea României condiții economice înrobitoare pe timp de aproape un veac, dar îi răpea în același timp și Dobrogea, precum și teritoriul subcarpatic cu toate trecătorile începînd de la Vîrciorova și pînă la Cîmpulungul moldovenesc. Noua frontieră austro-ungară includea partea superioară a văii Jiului și a Prahovei pînă lângă Sinaia, în Moldova se apropia de Tîrgu-Ocna, încătușa Ceahlăul și o mare parte a munților Dornei. N-a lipsit diplomației habsburgice nici tentația de a ne răpi și Turnu-Severinul, Tîrgu-Jiul, Cîmpulungul, Sinaia, Moineștii, Tîrgu-Ocna și partea de nord a județului Dorohoi³⁴. Evident că o astfel de „pace”, prin care se dădea o lovitură de moarte nu numai realizării idealului național, dar și însăși posibilității de existență a României anterioare războiului, nu putea fi considerată decît odioasă și efemeră, impunerea ei constituind o adevărată crimă împotriva poporului român. Vechii luptători pentru realiza-

³⁰ Vezi asupra acestui episod din viața „Gazetei Transilvaniei”, *Almanahul presei române* 1926, p. 79—80.

³¹ Activitatea acestei misiuni a fost descrisă de Voicu Nițescu în *Douazeci de luni în Rusia și Siberia* (vol. I—III), Brașov, 1926—1932; vezi și Elie Bufnea, *Voluntari români din Siberia*, Brașov, 1928.

³² Vezi asupra biografiei și activității acestuia P. Nemoianu, *Ariton Pescariu*, în „Almanahul presei române”, 1926, p. 133—135, și V. Curticăpeanu, *Documente noi despre Ariton Pescariu, luptător revoluționar și om de cultură*, în „Studii”, 1963, nr. 4, p. 357.

³³ *Almanahul presei române*, 1926, p. 76.

³⁴ N. Iorga, *Istoria României*, X, București, 1930, p. 404—405.

rea unității de stat a României au respins-o din primul moment. Aceeași atitudine au adoptat-o, cum era și firesc, și reprezentanții Transilvaniei: Vasile Lucaciu, Octavian Goga, Simion C. Mindrescu și toți cei amintiți în paginile anterioare.

Noua situație a făcut necesară o stăruitoare acțiune pe plan extern pentru a lămuri guvernele aliate și cercurile politice din Apus asupra împrejurărilor în care România a fost nevoită să accepte pacea separată și totodată asupra drepturilor poporului român la unitatea sa politică, unitate care nu se putea realiza fără eliberarea provinciilor subjugate din Imperiul hasburgic.

Necesitatea unei astfel de acțiuni se relevase de altfel încă din primăvara anului 1917, o dată cu intrarea în război a Statelor Unite (6 aprilie 1917), o putere ale cărei relații diplomatice cu țara noastră, deși pe teritoriul său se afla un însemnat număr de români, fuseseră pînă atunci destul de reduse. De altfel pînă la această dată România nici nu avea o legație la Washington, înființarea acesteia producîndu-se abia la 16 august 1917³⁵.

Conștient de marele rol pe care noul cobeligerant avea să-l joace în desfășurarea războiului și apoi la Conferința de pace, guvernul român a hotărît la 18 aprilie 1917, la numai două săptămîni după intrarea în război a Americii, trimiterea unei delegații la Washington pentru a face cunoscut opiniei publice și guvernului american poziția politică și militară a României și totodată revendicările sale cu privire la teritoriile românești din Austro-Ungaria. Se intenționa totodată și înființarea unei unități de voluntari recrutați dintre românii stabiliți în Statele Unite care nu deveniseră încă cetățeni americani. Unitatea proiectată urma să lupte în cadrul armatei americane sau franceze, păstrîndu-și însă caracterul de formație românească. Delegația era alcătuită din emigrații Vasile Lucaciu, Vasile Stoica și Ion Moța³⁶. Starea de război a României cu Austro-Ungaria și cu Germania a împiedicat delegația de a ajunge în America pe calea Oceanului Atlantic, obligînd-o la o lungă și anevoioasă călătorie prin Rusia, Siberia, Japonia și apoi peste Oceanul Pacific. Călătoria a ținut mai bine de două luni (18 aprilie — 29 iunie). În drum cei trei delegați s-au oprit la Darnița pentru a vizita lagărul de prizonieri români care la 13/26 aprilie 1917 semnaseră proclamația de unire cu patria-mamă. Un exemplar din proclamația de la Darnița a fost încredințat delegației pentru a fi publicat în ziarele din Statele Unite, spre a arăta astfel și pe această cale voința de unire a românilor transilvani. Exemplare din ziarele care au publicat textul acestei proclamații au fost aruncate apoi, prin intermediul aviației americane, în tranșeele austro-ungare de pe frontul apusean³⁷. O copie după proclamația de la Darnița a fost prezentată și ministrului de externe al Statelor Unite, Robert Lansing³⁸.

Unitatea militară proiectată nu s-a putut întemeia, legile americane interzicînd asemenea inițiative, dar, în schimb, mai ales că la

³⁵ Vezi *Reprezentanțele diplomatice ale României*, București, 1967 (Washington, de George Fotino), p. 391.

³⁶ Vasile Stoica, *În America pentru cauza românească*, București, 1926, p. 7.

³⁷ P. Nemoianu, *Prima Albă-Iulie...*, p. 29.

³⁸ Vasile Stoica, *Almanahul societății academice Petru Maior*, Cluj, 1929, p. 75.

1 ianuarie 1918 va ajunge la Washington și dr. C. Angelescu, primul ministru plenipotențiar al României în Statele Unite, s-a realizat o intensă activitate patriotică, cu consecințe pozitive pentru scopurile urmărite. Desfășurarea acesteia a fost posibilă datorită marelui număr de români transilvăni stabiliți în Statele Unite în anii anteriori, precum și unor savanți și luptători politici, ca profesorii Paul Negulescu, L. Mrazec, N. Petrescu, dr. Nicolae Lupu, care au trecut și ei oceanul pentru a susține cauza unității de stat a României.

Pe lângă contactul cu principalele personalități politice americane — Robert Lansing, ministrul de externe, Franklin Lane, ministrul de interne, Newton Backer, ministrul de război, Theodor Roosevelt, fostu președinte al Statelor Unite, și apoi cu însuși Woodrow Wilson, președintele în funcțiune — delegații români au organizat importante întruniri publice în cele mai de seamă centre americane, au editat publicații periodice și au tipărit un remarcabil număr de broșuri și studii asupra poporului român și a năzuințelor sale³⁹. Avînd caracter colectiv, activitatea sus-menționată s-a desfășurat în cadrul mai multor comitete și asociații, dintre care amintim : „Comitetul național” (Trenton), al cărui președinte a fost preotul Epaminonda Lucaciu, fiul lui Vasile Lucaciu, „Asociația pentru ajutor de război” (Chicago), prezidată de Paul Negulescu, „Liga națională a românilor din America”, înființată de Vasile Stoica (Washington), cărora li s-a adăugat „Comitetul de ajutor pentru România” (Roumanian Relief Committee), organizat la New York cu sprijinul cîtorva americani filoromâni.

Întrunirile organizate la Washington, New York, Baltimore, Boston, Philadelphia, Chicago, Cleveland, Detroit și în alte metropole, la care au luat cuvîntul reprezentanții noștri, au pus pe americani în contact direct cu aspirațiile poporului român și au determinat un puternic curent de opinie publică în favoarea eliberării Transilvaniei.

Pentru menținerea unui contact mai strins cu publicul american, profesorul Paul Negulescu a înființat la Chicago publicația bilingvă „Roumania”, iar Ion Moța a făcut să reapară la Cleveland vechile sale periodice transilvănene : „Libertatea” și „Foaia interesantă” („The Liberty” și „Literary Page of The Liberty”, 2 august — septembrie 1917). S-a obținut de asemenea, datorită lui Vasile Stoica, concursul marilor ziare „Washington Post” și „New York Times” și al altora care pînă atunci ne ignorau, iar dr. N. Lupu a scris apreciate articole în revista „Columbia University Quaterly”. O remarcabilă contribuție la lămurirea opiniei publice au avut-o lucrările *The Roumanian patriotic national mission to the United States of America* (Vasile Lucaciu), *Roumania and the war* (dr. N. Lupu), *Suferințele din Ardeal* (Vasile Stoica) — o reeditare mult îmbogățită a volumului tipărit la București în 1916 —, precum și hărțile etnografice ale României și Transilvaniei tipărite de V. Stoica în colecția *The Roumanians and their Lands*.

³⁹ Vezi pentru detalii Vasile Stoica, *În America pentru cauza românească*, București, 1926. Deși subiectivă pe alocuri, mai ales în ceea ce privește relațiile autorului cu unele personalități, cartea lui Vasile Stoica a rămas totuși pînă astăzi principalul izvor asupra activității desfășurate de români în Statele Unite în perioada 1917—1919; vezi și Eliza Campus, *La lutte pour l'achèvement de l'unité nationale roumaine (1914 — 1918)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, an. IV, nr. 4, 1965, p. 765—790.

O inițiativă fericită a exponenților noștri, și îndeosebi a doctorului N. Lupu, a fost aceea de a intra în contact cu Federația muncii din Statele Unite, ai cărei conducători aveau o remarcabilă influență asupra muncitorilor din fabrici, precum și cu reprezentanții celorlalte națiuni oprimate din Austro-Ungaria, care urmăreau și ei în Statele Unite scopuri identice: Thomas G. Masaryk (pentru Cehoslovacia), I. G. Paderewski (celebrul pianist, din partea polonezilor), Hinka Hinkovici (slavii de sud), Gregorie Zsotkovitch (delegat al rutenilor).

La 15 septembrie 1918 a avut loc la New York un congres al românilor, cehilor, slovacilor, polonilor, sîrbilor, croaților, rutenilor aflați în Statele Unite, votîndu-se o moțiune prin care se cerea dezmembrarea Austro-Ungariei și eliberarea tuturor popoarelor împilate. Peste cinci zile moțiunea a fost prezentată președintelui Wilson, care s-a declarat de acord cu punctul de vedere al acestora. Pentru a spori eficacitatea luptei începute, la 2 octombrie delegații naționalităților se constituiră într-o organizație comună, numită „Uniunea medio-europeană”, care a izbutit să se impună atît oficialității cît și opiniei publice americane.

La 4 noiembrie 1918 cabinetul american a fost convocat de președinte pentru a examina revendicările României, iar în ziua următoare ministrul de externe a dat un comunicat prin care se arăta că guvernul Statelor Unite a anunțat guvernul român că „va da României tot sprijinul pentru ca aceasta la conferința generală de pace să-și cîștige justele sale drepturi politice și teritoriale. România — se recunoștea în comunicat — a sperat întotdeauna într-o reunire cu frații săi din Transilvania, ținută între granițele Imperiului austro-ungar”⁴⁰.

Scopul misiunii române trimise în America a fost astfel pe deplin realizat, cauza românilor din Transilvania dobîndindu-și satisfacția așteptată.

Cu aceeași energie a participat emigrația transilvană și la acțiunea politică desfășurată în capitala Franței, unde încă de la 30 aprilie 1918 se înființase, sub președinția inventatorului Traian Vuia, un „Comitet național al românilor din Transilvania și Bucovina”.

În actul de constituire al comitetului se arăta că semnatarii săi, printre care, alături de Traian Vuia, se aflau Dionisie Axente, N. Patruca, Ioan Tișca, N. Moga și Iosif Mureșan, vorbesc în numele fraților de acasă, a căror „voce nu se poate face auzită”, reclamînd eliberarea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului. Prin același act se făcea și un apel către românii aflați în Franța de a se constitui într-un corp de voluntari care să lupte sub drapelul național în cadrul armatei franceze⁴¹. La 15 mai comitetul prezidat de Vuia a înființat revista „La Transylvanie”, care, alături de ziarul „La Roumanie”, a dus o vehementă campanie împotriva păcii de la București și a guvernului Marghiloman. În comitetul de patronaj al revistei figurau marile personalități franceze: Paul Deschanel, președintele Camerei, Edouard Herriot și Albert Thomas, foști miniștri, savanții C. Lacour - Gayet, R. George - Levy, Mario

⁴⁰ Vasile Stoica, *op. cit.*, p. 50.

⁴¹ „La Transylvanie”, 1918, 15 mai, nr. 1, p. 3-5.

Roques, E. de Martonne și alții. Printre colaboratori, alături de întemeietori, aflăm numele istoricului Ioan Ursu, al filologului Ovid Densusianu, al juristului N. Comșa, al luptătorilor politici Vasile Lucaciu și dr. N. Lupu și al altor emigrați. Publicația s-a bucurat și de colaborarea unor prestigioase condeie franceze, ca E. de Martonne, E. Boutroux, E. Driault, H. Franklin - Bouillon etc.

La 3 octombrie 1918 Comitetul Românilor din Transilvania, păstrându-și însă organizația sa, își va uni eforturile cu Consiliul național al unității române, constituit sub președinția lui Take Ionescu. Doi dintre vicepreședinții acestui consiliu, Vasile Lucaciu și Octavian Goga, vor fi transilvăni, iar printre membrii săi, pe lângă bătrînul Partenie Cosma de la Sibiu, aflăm dintre transilvăni numele lui Traian Vuia, Simion C. Mîndrescu, Ioan Ursu, Sever Bocu și George Moroianu⁴².

La scurtă vreme după constituirea sa, Consiliul național al unității române a fost recunoscut în mod oficial de către guvernele Franței (12 octombrie), Statelor Unite (6 noiembrie), Angliei (11 noiembrie), Italiei (22 noiembrie), reînnoindu-se totodată și asigurările anterioare pentru sprijinirea năzuințelor poporului român. Considerînd Consiliul național al unității române ca „interpretul cel mai autorizat” al luptătorilor români, izvorît din „înseși aspirațiunile seculare” ale poporului român către „libertatea și unirea tuturor țărilor române”, ministrul de externe al Franței, S. Pichon, asigură pe președintele acestuia, în scrisoarea de recunoaștere, că membrii săi „pot să conteze pe concursul întreg” al guvernului francez⁴³. Asigurări tot atît de categorice se desprindeau și din telegrama președintelui republicii Raymond Poincaré, care, în răspunsul la mesajul lui Take Ionescu, făcea urări „pentru prompta realizare a unității naționale a României, amica Franței”⁴⁴.

Concomitent cu activitatea desfășurată la Paris, emigrații au cuprins în sfera lor de acțiune și capitala Angliei. În iulie a vizitat Londra dr. Nicolae Lupu, care a avut întrevederi cu ziaristii filoromâni Wickham Steed și Seton Watson, cu diferiți parlamentari și cu R. Sheridan, reprezentantul Ministerului Informațiilor. La 1 august au fost în Anglia, venind de la Paris, Take Ionescu și Nicolae Titulescu, cel dintîi fiind primit în audiență de primul ministru, Lloyd George, și de ministrul de externe, Arthur James Balfour. Prin ziarul „Morning Post”, Take Ionescu a acordat presei engleze un larg interviu asupra situației României în urma păcii de la București și a aspirațiilor românilor din Transilvania, combătînd poziția lordului Robert Cecil, care, printr-un alt interviu, se pronunțase pentru menținerea integrității Austro-Ungariei. În septembrie, venind din Rusia prin Suedia, au făcut un popas la Londra și Octavian Goga și Sever Bocu, care au avut o întrevedere cu Allan Leeper, secretarul primului ministru, și au dat presei — prin Steed și Watson — ample lămuriri asupra crizei politice în care se afla Austro-

⁴² Vezi numele tuturor membrilor comitetului în „La Transylvanie” 1918, nr. 11, p. 15—16.

⁴³ Vezi textele de recunoaștere a Consiliului național al unității române în R. Seișanu, *Take Ionescu*, București, 1930, p. 314—318.

⁴⁴ G. Moroianu, *Les luttes des Roumains transylvains pour la liberté et l'opinion européenne* Paris, 1933, p. 201.

Ungaria și a hotărârii tuturor popoarelor subjugate de a-și dobîndi libertatea. La 4 septembrie 1918, prin George Moroianu, s-a înaintat lui Lloyd George, la cererea acestuia, un memoriu asupra contribuției României la război și asupra modalităților de rezolvare a problemei naționalităților din Austro-Ungaria⁴⁵. Alți români care au activat în toamna anului 1919 și la începutul anului 1920 la Londra au fost fruntașii bănățeni Avram Imbroane și Ioan Sirbu.

Efectul acestor acțiuni s-a putut vedea în mod concludent la 18 noiembrie 1918, cînd ministrul de externe al Angliei, Balfour, scria că guvernul englez la Congresul păcii „va da simpatia sa întregă și va sprijini principiul general al unității române”⁴⁶.

Cu aceeași însuflețire s-a desfășurat activitatea emigrației românești și în Italia. Începuturile activității emigrației în Italia se leagă de congresul naționalităților asupraite din Austro-Ungaria, care s-a ținut la Roma în zilele de 8—11 aprilie 1918. La acest congres, alături de delegații cehi, polonezi și sîrbi, a participat și o delegație de români veniți de la Paris. Din delegație făceau parte profesorii Simion C. Mîndrescu, Virgil Drăghiceanu, G. G. Mironescu, B. Luca, dr. Nicolae Lupu. După încheierea lucrărilor congresului, care a votat o moțiune prin care se cerea recunoașterea dreptului pentru fiecare națiune de a se constitui într-un stat național independent, profesorul Simion C. Mîndrescu a rămas la Roma cu intenția de a aduna într-o organizație pe toți românii aflați în Italia și de a forma o legiune din prizonierii proveniți din armata austro-ungară care să lupte în rîndurile armatei italiene. Inițiativa profesorului transilvan a fost primită de guvernul italian cu o mare satisfacție, primul ministru Orlando dînd dispoziții ca prizonierii români să fie concentrați pentru organizare în lagărul de la Cittaducale. Semnificative pentru sentimentele pe care le nutrea primul ministru al Italiei pentru cauza poporului român sînt cuvintele cu care la 28 mai acesta răspundea mesajului trimis de Simion C. Mîndrescu. „Nobilele dv. aspirațiuni la independența națională — mărturisirea Orlando — găsesc un ecou deplin în inima mea de italian, care a cunoscut aceleași dureri. De altă parte, cu atît mai mare e sentimentul de simpatie, cu cît mai întinsă e fraternitatea noastră de rasă. Cît mă privește pe mine — adăuga în încheiere primul ministru — voi fi fericit dacă acele aspirațiuni vor putea fi realizate”. La 30 mai s-a organizat în forul Augusteu o mare manifestație împotriva păcii de la București, la care au participat numeroși reprezentanți ai partidelor politice și ai societăților patriotice italiene. La 19 iunie s-a înființat Comitetul de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina, cu sediul la Roma. În fruntea comitetului a fost ales Simion C. Mîndrescu, iar ca membri Ștefan Bidnei, Ion Cîmpeanu, Claudiu Isopescu, Mihail Mironovici, Atanasie Mîrza, Ioachim Obadă, Ștefan Oțel, Valeriu Pop, Ionel Rîșca, Nestor Săhleanu, Alexandru Socaciu și Emil Turtureanu. Îndată după constituirea sa comitetul a trimis mesaje de salut tuturor guvernelor aliate, iar la 9 iulie membrii săi au fost primiți în mod oficial de către primul ministru Orlando. Pentru a da o expresie publică relațiilor dintre comitetul român și guvernul și poporul italian, la 25 august 1918 s-a organizat în forul Traian un impunător miting

⁴⁵ *Ibidem*, p. 317.

⁴⁶ R. Seișanu, *op. cit.*, p. 317.

popular, la care, alături de populația Romei, au participat delegați din partea a 200 de orașe italiene și a 600 de asociații patriotice. În discursurile rostite cu acest prilej de primarul Romei, de senatorul Ruffini, de reprezentanta femeilor, Maria Rygier, și de profesorul Simion C. Mîndrescu, s-a relevat cu entuziasm solidaritatea italo-română și lupta comună a ambelor popoare pentru desăvîrșirea unității lor politice. O manifestație similară a avut loc la Torino, fosta capitală a Italiei, în ziua de 6 octombrie ⁴⁷.

La 15 octombrie a apărut decretul guvernului italian pentru constituirea Legiunii române, formată din regimentele numite în mod simbolic Horia, Cloșca, Crișan. „Preferăm să murim în luptă — au declarat voluntarii din aceste regimente — decît să ne întoarcem sub jugul austro-ungar”. Unități din regimentul „Horia” au luat parte la marea ofensivă italiană declanșată la 26 octombrie în sectorul Vittorio-Veneto, pe urmă căreia monarhia habsburgică, dușmanul secular al ambelor popoare, a cerut armistițiu ⁴⁸.

Ca și prizonierii din Rusia, care s-au înrolat din propria lor inițiativă sub drapelul României pentru a lupta împotriva Austro-Ungariei, prizonierii din Italia, călăuziți de aceleași sentimente, au ținut și ei, alături de frații lor italieni, să ridice armele împotriva aceluiași dușman, pentru a contribui astfel la desăvîrșirea unității de stat a poporului român.

Ultimul act al emigrației transilvane înainte de Adunarea de la Alba-Iulia (18 noiembrie / 1 decembrie 1918) a fost declarația de la Iași a Comitetului național al românilor emigrați din Austro-Ungaria făcută la 6 octombrie 1918. Prin această declarație, care a precedat cu șase zile declarația votată la Oradea de Comitetul Partidului Național Român, se contesta monarhiei habsburgice dreptul de a se ocupa de soarta românilor din monarhia Austro-Ungară și se cerea ca întreg teritoriul revendicat de statul român, recunoscut și garantat prin tratatele de alianță cu puterile Antantei, să fie eliberat și unit cu patria-mamă. Declarația era semnată de istoricul Alexandru Lapedatu în calitate de președinte și de Octavian C. Tăslăuanu ca secretar ⁴⁹.

Atît activitatea diplomatică din emigrație, cît și cea din timpul războiului și din anii neutralității, s-a desfășurat sub semnul aceleiași solidarități naționale, pentru aceleași idealuri, românii de pe ambele versante ale Carpaților neavînd, în virtutea originii comune, a teritoriului unitar și a identității de limbă și cultură, decît o singură dorință: aceea de a se manifesta cu toții ca români, de a avea un singur drapel, un singur stat, o singură țară: *România*.

Proclamarea ei reprezenta consecința logică a unui îndelungat proces, a cărui soluționare coincidea cu însăși deschiderea unei ere noi în istoria omenirii: *dreptul de autodeterminare al tuturor popoarelor*.

⁴⁷ Vezi pentru detalii asupra întregii activități din Italia Simion C. Mîndrescu, *În Franța și Italia pentru cauza noastră*, București, 1919.

⁴⁸ Vezi pentru activitatea legiunii Valeriu Pop, *La légion roumaine d'Italie*, în „Revue de Transylvanie”, Cluj, 1937, nr. 2. p. 141—166; D. Tușu, *Voluntarii români din Transilvania în lupta împotriva puterilor centrale pentru eliberare națională și unite (1916—1918)*, în „Studii”, 1968, nr. 6.

⁴⁹ *Marea Unire de la 1 decembrie 1918*, București, 1943, p. 22—23.

RECUNOAȘTEREA PE PLAN INTERNAȚIONAL A DESĂVÎRȘIRII UNITĂȚII STATALE A ROMÂNIEI

DE

ELIZA CAMPUS

Istoriografia occidentală mai veche, ca și cea mai nouă, a consacrat sute de tomuri etapei istorice a anilor 1918 — 1920.

Dacă o covârșitoare majoritate de istorici consideră lupta naționalităților, ca și lupta pentru autodeterminare, ca fenomene destinate să încheie un proces istoric secular, există și o minoritate adversară acestui punct de vedere. În lucrările de acest fel se exprimă fie o deschisă ostilitate pentru tratatele de pace, fie o vădită simpatie pentru anacronicul Imperiului habsburgic.

Dacă economistul John Maynard Keynes¹ a criticat în 1920, cu o anumită obiectivitate, clauzele economice ale tratatului de la Versailles, neavînd nici o obiecție pentru prima parte a acestui tratat, unde era inserat pactul Societății Națiunilor, nu la fel procedează istorici mai noi, ca Hans Herzfeld², care condamnă, în mod global tratatul, sau Werner Näf³, care îl apreciază ca pe „un act monstruos”. Alți istorici însă, ca Th. Schreiber⁴, Julius von Farkas^{4bis}, Huey Louis Kostanick⁵, Stephen Borsody⁶, își concentrează mai ales criticile doar în jurul tratatului de la Trianon.

¹ John Maynard Keynes, *Les conséquences économiques de la paix*, în „Nouvelle Revue Française”, Paris, 1920.

² Hans Herzfeld, *Weltpolitik und Staatensystem von 1919 bis 1939*, în *Weltgeschichte der Gegenwart in zwei Bänden*, vol. II, Bern — München, Francke Verlag, 1963, p. 23 și 24.

³ Werner Näf, *Die Epochen der neueren Geschichte, Staat und Staatengemeinschaft*, vol. II, Aarau, Verlag H. R. Sauerländer & Co., 1960, p. 418.

⁴ Th. Schreiber, *La Hongrie et la deuxième guerre mondiale*, în „Revue d'Histoire de la deuxième guerre mondiale”, 1966, nr. 62, p. 2.

^{4bis} Julius von Farkas, *Südosteuropa. Ein Überblick*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1955, p. 99.

⁵ Huey Louis Kostanick, *The Geopolitics of the Balkans*, în *The Balkans in transition*. University of California Press, 1963, p. 7.

⁶ Stephen Borsody, *The Triumph of Tyranny*, New York, The Macmillan Co., 1960, p. 16, și 33.

Robert Kann, în schimb, vorbește cu simpatie de dubla monarhie, care, după el, nu s-ar fi prăbușit niciodată, dacă nu ar fi intervenit războiul⁷, iar Jacques Droz caută să definească natura și meritele acestui stat supranațional⁸, apreciind că Europa centrală a fost, de-a lungul secolelor XIX — XX-lea „victima principiului naționalităților, care a subminat progresiv în sinul popoarelor sentimentul unui destin comun”⁹. În sfârșit, un alt număr de istorici, ca Robert Ergang, critică starea internă a statelor succesoare direct¹⁰, state care nu au putut înlocui, susține el, tradiționala ordine a Imperiului habsburgic.

Adeptii principiului naționalităților, cu mult mai numeroși, dovelesc însă, ca nord-americanul Herbert J. Muller, că el a fost „o realitate vie a vieții moderne internaționale, consecință a unui veac de frământări”¹¹.

În lucrările unor oameni politici ca Oskar Iászi, care au luat parte activă la desfășurarea vertiginosă a evenimentelor de atunci, apare cu precizie faptul că Imperiul austro-ungar a căzut din cauza mișcării revoluționare a naționalităților¹².

Hugh Seton Watson¹³, ca și Pierre Renouvin într-o lucrare a sa din 1939,¹⁴ constată dezintegrarea imperiului și acțiunea de emancipare a națiunilor oprimate. În 1964 istoricul francez ajunge însă la convingerea că „mișcările minorităților naționale au avut o influență decisivă în prăbușirea Austro-Ungariei”¹⁵.

Acțiunea de dezintegrare efectuată de națiunea română oprimată este, de asemenea, pe larg discutată în istoriografia occidentală. Dacă Robert Kann, într-o lucrare a sa din 1962, consideră că România „a fost un centru de atracție unionist mai slab decât Italia”¹⁶, Oskar Iaszi apreciază că, dimpotrivă, românii, partea cea mai numeroasă, considerându-se „succesorii populației romane locuind în Dacia”¹⁷, aveau o conștiință națională și o doctrină daco-romană, care îi îndemna cu putere la unirea cu România¹⁸.

⁷ Robert A. Kann, *The Habsburg Empire, a Study in Integration and Disintegration* The Center for Research on World Political Institutions of Phinceton University, U.S.A., 1957, p. 21.

⁸ Jacques Droz, *L'Europe Centrale*, Paris, Payot, 1960, p. 8.

⁹ *Ibidem*, 15.

¹⁰ Robert Ergang, *Europe in our time*, D.C. Heath and Co., U.S.A. 1958, p. 259 și 353.

¹¹ Herbert J. Muller, *Freedom in the Modern World*, New York, Harper et Row, Publishers, 1966, p. 348 și 349.

¹² Oskar Iászi, *Magyars Schuld, Ungarns Sühne*, München, Verlag für Kulturpolitik, 1923, p. 17.

¹³ Hugh Seton Watson, *The East European Revolution*, New York, Frederik A Praeger, Publisher, 1961, p. 4—6.

¹⁴ Pierre Renouvin, *La crise européenne, 1914—1918 et la grande guerre*, Paris, Felix Alcan, 1939, p. 601.

¹⁵ Pierre Renouvin, *Les grands problèmes internationaux pendant la première guerre mondiale*, în *L'Europe du XIX-e et du XX e siècle*, vol. II. Milan, Marzorati, 1961, p. 785.

¹⁶ Robert A. Kann, *Werden und Zerfall des Habsburger Reiches*. Graz Wien—Köln, Verlag Styria, 1962. p. 72.

¹⁷ Oskar Iászi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, The Chicago, Illinois, U.S.A., University of Chicago Press, 1929. p. 397 și 398.

¹⁸ *Ibidem*.

Aproape în același sens, sub forme diferite, pun problema Henry L. Roberts¹⁹, Charles Seignobos²⁰, Egon Heymann²¹, André Tibal²². Deși cu anumite rezerve în problema naționalităților, C. A. Macartney arată că românii voiau să se unească cu regatul²³, iar Peter F. Sugar apreciază că unirea cu România „era singura soluție pentru (rezolvarea) problemei lor”²⁴.

Tratatele elaborate de Conferința păcii, așa cum am arătat, au iscat multe discuții în istoriografie.

S-a impus însă de la început ideea pe care Georges Clemenceau a scos-o în evidență în memoriile sale. El a dovedit că aceste tratate au gloria „de a fi conceput și de a fi realizat parțial raporturi de echitate între popoare ostile unul altuia din cauza unor succesive violențe istorice”²⁵. Tratatele, afirma el, au meritul de a fi impus pur și simplu „renunțarea la regimul de forță pentru a instala în viața internațională concepții de drept susceptibile de dezvoltare”²⁶. Aceeași idee este reluată de H. W. V. Temperley, care, referindu-se la tratatele de la Saint-Germain și Trianon, accentuează caracterul revoluționar al concepției, care a substituit ideea națională vechilor principii sau principiilor dinastice²⁷. Maurice Crouzet, deși nu este atât de categoric ca englezul Temperley, afirmă că învingătorii sperau să elimine de pe scena istoriei conflictul naționalităților prin eliberarea popoarelor subjugate din Europa centrală și răsăriteană. În genere, consideră Crouzet, frontierele din 1920 „sînt, în ansamblul lor, cu mult mai conforme aspirațiilor naționale ale popoarelor, iar minoritățile naționale, fără să dispară, sînt mult mai puțin numeroase decît în 1913”²⁸. Pierre Renouvin, în cursul său universitar, susține la rîndul său că, în profida diverselor entorse aduse principiului naționalităților, în ansamblul lor, „tratatele din 1920 marceau un progres pe planul justiției”²⁹. În genere, istoriografia occidentală, cu unele excepții, apreciază că tratatele au introdus pe plan internațional norme de drept, norme de echitate, satisfăcînd principiul naționalităților.

¹⁹ Henry L. Roberts, *Rumania, Political Problems of an agrarian State*, Londra, New Haven. Yale University Press, 1951.

²⁰ Charles Seignobos, *Essai d'une histoire comparée des peuples de l'Europe*, Paris, Rieder, 1938, p. 441—442.

²¹ Egon Heymann, *Balkan, Kriege, Bündnisse Revolutionen*, Berlin, Junker und Dünhaupt Verlag, 1938, p. 67.

²² André Tibal, *La Roumanie*, Paris, ed. Rieder, 1930, p. 31 și 32.

²³ C. A. Macartney, *The Independent Europe*, Londra, Macmillan & Co., Ltd.; New York, St. Martin's Press, 1962, p. 124.

²⁴ Peter F. Sugar, *The nature of the non Germanic Societies under Habsburg Rule*, în „Slavic Review”, vol. XXII, 1963, nr. 1, martie, p. 27.

²⁵ Georges Clemenceau, *Grandeurs et misères d'une victoire*, Paris, Plon, 1930, p. 154—155.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ H. W. V. Temperley, *A history of the Peace Conference of Paris*, vol. IV, ed. Helder and Stoughton, Londra, p. 139.

²⁸ Maurice Crouzet, *L'Epoque Contemporaine, à la recherche d'une civilisation nouvelle*, Paris, Presses universitaires de France, 1957, p. 32.

²⁹ Jean-Baptiste Duroselle, *La France et l'Europe*, în *L'Europe du XIX-e et du XX-e siècle*, vol. II, Milan, Marzorati, 1961, p. 959 (citează pe Pierre Renouvin); Pierre Renouvin, Jean-Baptiste Duroselle, *Introduction à l'Histoire des relations internationales*, Paris, Armand Colin, 1964, p. 178.

Nu puțini sînt însă istoricii care merg și mai departe, susținînd că tratatele nu au făcut decît să recunoască în anii 1919 și 1920 ceea ce popoarele au înfăptuit în 1918. Gotthold Rhode, de pildă, deși este împotriva tratatelor, recunoaște că unirea Transilvaniei cu România s-a făcut la 1 decembrie prin voința maselor populare³⁰. Maxime Mourin afirmă categoric, referindu-se la actele istorice de unire ale românilor din dubla monarhie, că „ele erau fapte îndeplinite, pe care conferința păcii era invitată să le sancționeze”³¹. Ideea de *fait accompli* ce trebuia doar recunoscut este susținută de istorici ca Pierre Rain³² sau Ifor L. Evans³³, ca și de nord-americanii L.S. Stavrianos³⁴, Victor S. Mamatey³⁵ ș. a.

În vasta literatură istorică ce s-a elaborat în statele Europei centrale, ca și în România, cu privire la opera patriotică săvîrșită de popoare în 1918, dovezile de acest sens abundă.

Incontestabil, delegația română se prezenta la Conferința de pace pentru a obține recunoașterea faptelor istorice îndeplinite.

În toamna și iarna eroică a anului 1918, cînd prin voința unanimă a națiunii luase sfîrșit procesul secular al desăvîrșirii unirii politice cînd conveniile de armistițiu³⁶ cu puterile centrale și cu aliații lor de-abia se încheiaseră, toate forțele țării au înțeles că începea acum o altă fază a luptei, și anume sancționarea pe plan internațional a operii patriotice ce se făurise.

Încă înainte de terminarea războiului apăruseră semne îmbucurătoare în acest sens, ca, de pildă, afirmațiile din mesajul publicat la Washington de secretarul de stat Robert Lansing la 6 noiembrie 1918. În acest important document se afirma că „guvernul Statelor Unite se interesează de aspirațiile poporului român, atît a aceluia din exterior, cît și a aceluia din limitele regatului. A fost martorul luptelor, suferințelor și sacrificiilor românilor pentru cauza eliberării de sub jugul dușmanilor și al opresorilor, în spiritul unității naționale și conform aspirației românilor de pretutindeni”³⁷. Guvernul Statelor Unite a simpatizat cu (aceste idei) și va exercita o influență privind justele drepturi politice și teritoriale ale poporului român. Asemenea idei,

³⁰ Gotthold Rhode, *Ostmitteleuropa und Südosteuropa*, în *Weltgeschichte der Gegenwart in zwei Bänden*, vol. I, Bern—München, Francke Verlag, 1962, p. 270.

³¹ Maxime Mourin, *Histoire des relations européennes*, vol. I, Paris, Payot, 1962, p. 297.

³² Pierre Rain, *L'Europe de Versailles*, în *L'Europe du XIX-e et du XX-e siècle*, vol. II, Milan, Matorati, 1964, p. 825.

³³ Ifor L. Evans. *The agrarian Revolution in Rumania*, Londra, Cambridge at the University Press, 1924, p. 103 și 104.

³⁴ L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453—1947*, New York, Holt Rinehart and Winston, 1961, p. 572.

³⁵ Victor S. Mamatey, *The United States and East Central Europe 1914—1918*, Princeton University Press, 1957, p. IX.

³⁶ *Documents 1918. Conventions d'armistice passées avec la Turquie, Bulgarie, l'Autriche-Hongrie, l'Allemagne, par les puissances alliées et associées*, Paris, Imprimerie Nationale, 1919.

³⁷ A.M.A.E., fond 71/1914—1918, dosar 302, radiotelegrama 3161 din 27 octombrie /9 noiembrie 1918 de la Legația din Paris, semnată Cretzeanu, către ministerul afacerilor străine, Iași. Transmite mesajul lui Robert Lansing, publicat la 6 noiembrie 1918 la Washington.

urmate imediat după încheierea armistițiului de întrebări în legătură cu precizarea revendicărilor României³⁸, nu puteau decît să întărească ideea că sancționarea pe plan internațional a unității politice nu va întâmpina dificultăți.

În acest scop acționa și Consiliul unității naționale de la Paris, for recunoscut, ce reprezenta pe toți românii.

În afară de consiliul unității naționale, colonia română și misiunea parlamentară, ca și cea a universitarilor, duceau de asemenea o activitate susținută, în această etapă din ajunul Conferinței de pace. De pildă, la École Interalliée des Hautes Études Sociales, 16 rue de la Sorbonne, avea loc în fiecare marți o conferință despre România, ținută de oameni de prestigiu, ca Toma Ionescu, D. Hurmuzescu, D. Negulescu, V. Dimitriu, I. Cantacuzino, Tache Ionescu, N. Titulescu, E. Pangrati, C. Sipsom, C. Mille, Elena Văcărescu, O. Tafrați, I. Găvănescu ș. a.³⁹.

Primele două expuneri oficiale ale delegației române la conferință au avut loc la 29 ianuarie și la 1 februarie 1919⁴⁰. În expunerea de la 1 februarie, primul delegat al României s-a referit și la discursul președintelui Wilson din 27 septembrie 1918. Acesta afirmase că „soluțiile se nasc din natură însăși și din circumstanțele războiului; tot ceea ce oamenii de stat sau adunările pot face este de a le realiza sau de a le trăda”⁴¹. „Într-adevăr, a precizat reprezentantul României, chestiunea românilor s-a impus prin „însăși natura sa” în ziua cînd principiile de justiție, de independență și de libertate a popoarelor au fost proclamate; ea s-a impus de asemenea, a subliniat el, prin circumstanțele războiului, cînd prin tratatul de la 17 august 1916 aliații s-au angajat să asigure românilor unitatea lor națională”⁴². Apoi prezentînd actul de unire al Transilvaniei, Banatului, teritoriilor române din Ungaria și proclamația de unire a Consiliului național germano-saxon de la Mediaș din 8 ianuarie 1919⁴³, primul ministru a ținut să sublinieze că populația din aceste provincii și-a exercitat dreptul suveran de a dispune de propriul său destin, exprimînd libera lor voință de a se uni cu România. Incontestabil că în acest discurs, referindu-se la opera patriotică săvîrșită în 1918, Ion I. C. Brătianu, fie că a vrut sau nu, a arătat implicit că tratatul din 1916 fusese depășit prin voința unanimă pentru unire a națiunii române⁴⁴.

Punctul asupra căruia a stăruit apoi primul delegat al României a fost respectarea integrală a tratatului din 1916.

³⁸ Ibidem, radiograma 7587 din 30 noiembrie 1918 de la Legația din Washington transmisă prin Paris, semnată Cretzeanu.

³⁹ A.B.C.S., fond Saint-Georges, CXC VIII/7, École Interalliée des Hautes Etudes sociales, 16 rue de la Sorbonne, Ciclul de conferințe „I a Roumanie”.

⁴⁰ A.M.A.E., fond 71/1914, E 2, partea a II-a, Conferința păcii, *I a Roumanie devant le Congrès de la paix. Ses revendications territoriales*, Mémoire présenté à la Conférence dans la séance du 29 Janvier 1919; mémoire présenté à la conférence dans la séance du 1-er Février 1919; Gh. I. Brătianu, *Acțiunea României în 1919*, București, „Cartea românească”, 1939, p. 47-49.

⁴¹ A.M.A.E., memoriul citat de la 1 februarie 1919.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem; Sherman-David Spector, *A study of the diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, New York, Bookman Association, 1962, p. 91 și 92.

⁴⁴ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 49, susține în alte forme ideea depășirii tratatului din 1916 considerîndu-l ca „o concesie” față de întinderea revendicărilor românești.

Tot atunci, el a căutat să clarifice cauzele care au determinat pacea silită de la București, reamintind că reprezentanții Antantei la Iași au recunoscut că o acțiune militară a României nu mai era posibilă în circumstanțele istorice din acea perioadă⁴⁵. Guvernul a încunostiințat atunci imediat pe aliați că va face totul pentru a menține armata în scopul reînceperii acțiunii militare la momentul oportun. S-a precizat că tot timpul pacea de la București a fost considerată ca „un arrêt de la lutte”⁴⁶ ce urma să reînceapă. Mărturie deplină era însuși faptul că nu s-a încetat nici o clipă colaborarea cu reprezentanții civili și militari ai aliaților, acreditați la Iași⁴⁷. În orice caz s-au lămurit atunci pe deplin împrejurările ce au impus pacea de la București, pace ce nu a putut opri țara să reia armele chiar în momentul când aliații au cerut intervenția militară a României.

Pe la mijlocul lunii aprilie, Consiliul celor patru a început să se ocupe de tratatul cu Austria, deoarece terminase aproape lucrările pentru cel cu Germania⁴⁸. În mai a dat apoi dispoziții pentru redactarea clauzelor militare, navale și aeronautice, iar la 11 mai Consiliul suprem de război s-a și întrunit pentru a discuta părțile efectuate⁴⁹. În tot timpul acesta, alte comisii au inclus în textul tratatului ideea de a proteja minoritățile⁵⁰, precum și chestiuni importante ca aceea a recunoașterii noilor state naționale⁵¹.

Lucrările din comisii se desfășurau însă fără ca România și celelalte state interesate să fie întrebate sau consultate, fapt relevat în memoriile sale și de Steed, cunoscutul prieten al statelor naționale⁵².

De altfel, tot în cursul lunii mai, Consiliul celor patru a mai luat hotărâri în dauna statelor mici, utilizând aceeași metodă de a nu le consulta, ceea ce, bineînțeles, observă H. W. Temperley, a produs o rezistență a acestora⁵³. La 15 mai, de pildă, el, a decis dezarmarea statelor învinse din Europa centrală, considerând că aceeași măsură trebuia să se aplice și țărilor prietene cu puterile aliate și asociate⁵⁴. De asemenea atît Wilson, cît și Lloyd George apreciau că noile state naționale sau

⁴⁵ A.M.A.E., fond 71/1914, E 2, memoriul citat de la 1 februarie 1919; A.I.C., fond Casa regală, dosar 92 1918, memoriul atașatului militar francez care a venit la București în iulie 1916. Memoriul este dăci al colonelului Déprès.

⁴⁶ A.M.A.E., fond 71/1914, E 2, memoriul citat de la 1 februarie 1919.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ H.W.V. Temperley, *op.cit.*, vol. IV, p. 130.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 142.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 137.

⁵¹ *Ibidem*, p. 129.

⁵² Henry Wickham Steed, *Mes souvenirs 1914—1922*, vol. II, ed. Plon, Paris, 1927, p. 256.

⁵³ H.W.V. Temperley, *op. cit.*, vol. IV, p. 14.

⁵⁴ Paul Mantoux, *op. cit.*, vol. II, p. 83.

cele ce-și desăvîrșiseră unitatea trebuiau „să răspundă pentru o parte din reparațiile ce ar fi trebuit plătite de Austro-Ungaria, calculându-se în proporție cu teritoriile permise”⁵⁵.

Cu același prilej s-a considerat că problemele importante interesînd direct țara, incluse, desigur, în tratatul cu Austria, trebuiau examinate cu mare atenție. De aceea el a făcut demersuri în scopul de a cunoaște textul tratatului măcar cu patruzeci și opt de ore înainte de convocarea delegației austriace⁵⁶. Delegația română nu a fost însă în posesiunea întregului text decît în seara de 30 mai, adică în seara ce preceda ziua destinată observațiilor. Cu toate acestea, studiînd cu minuțiozitate conținutul proiectului de tratat, delegația a fost în măsură la 31 mai 1919 să prezinte importante observații de fond⁵⁷.

Principalele obiecții s-au concentrat însă în jurul articolului 5, partea a treia, secția a patra, referitor la regimul minorităților⁵⁸. Primul delegat a ținut mai întîi să reproducă întocmai textul scrisorii ce a adresat la 27 mai către Ph. Berthelot⁵⁹, președintele Comisiei însărcinate de a determina natura garanțiilor ce se acordau minorităților. În această scrisoare erau delimitate cu precizie principiile care guvernau politica de stat suveran a României. Țara, se arăta, asigură egalitate în drepturi, libertăți politice și religioase tuturor cetățenilor. România, se preciza, este gata să accepte orice fel de dispoziție pe care orice alt stat membru al Societății Națiunilor ar admite-o pe teritoriul său în acest domeniu⁶⁰ (al minorităților). Altfel, „în nici un caz”, a declarat primul ministru, „România nu va admite intervenția guvernelor străine în acțiunea de aplicare a legilor sale interne”⁶¹, căci ea nu ar putea subscrie la stipulări care ar limita drepturile sale de stat suverane⁶². De altfel, s-a precizat, România consideră că „drepturile statelor sînt aceleași pentru toate”⁶³, de aceea ea „nu ar suporta un regim special de care alte state suverane nu ar fi atinse”⁶⁴. Or, textul articolului 5 din tratat contravenea tocmai acestor principii, căci prevedea următoarea obligație: „România aderă la inserțiunea într-un tratat cu principalele puteri aliate și asociate a dispozițiilor pe care aceste puteri le vor judeca necesare pentru a ocroti în România interesele locuitorilor care diferă de majoritatea populației prin rasă, limbă sau religie”⁶⁵.

⁵⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 168.

⁵⁶ A.M.A.E., fond 71/1914, E 2, partea a II-a, Conferința păcii, *La Roumanie devant le Congrès de la paix*, 1 iulie 1919; Gh. I. Brătianu, *op.cit.*, p. 75—76.

⁵⁷ A.M.A.E., *Ibidem*, fond Casa regală, *Traité de paix avec l'Autriche*, observații făcute de delegația română la 31 mai 1919; anexa I a memoriului.

⁵⁸ *Ibidem*, anexa B; art. 5, partea a III-a, secția a IV-a a tratatului cu Austria.

⁵⁹ *Ibidem*. Prin scrisoarea de la 27 mai 1919, Brătianu răspundea unei scrisori ce-i fusese trimisă de Ph. Berthelot la 23 mai 1919.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

Incontestabil că nici un stat suveran nu putea consimți la o asemenea imixtiune în treburile interne. Delegația română a propus în consecință un text conform situației de stat independent și suveran, și anume: „România acordă tuturor minorităților de limbă, rasă și religie locuind în interiorul noilor frontiere drepturi egale cu ale celorlalți cetățeni români”⁶⁶.

Dar anexa C a memoriului înaintat și susținut la 31 mai, conținea și alte puncte ale articolului 5, tot atât de nejustificate, tot atât de neadevurate ca și cele cu privire la protejarea minorităților. Textual, aliații cereau ca România să adere de asemenea „la inserțiunea într-un tratat cu principalele puteri aliate și asociate a dispozițiilor pe care aceste puteri le vor socoti necesare spre a ocroti libertatea tranzitului și un regim echitabil pentru comerțul celorlalte națiuni”⁶⁷. De data aceasta, imixtiunea se iniția într-un alt domeniu, vizînd la știrbirea drepturilor suverane ale statului în importantul sector al economiei naționale. Delegația română a arătat atunci că „va accepta toate dispozițiile de ordin general ce Societatea Națiunilor va edicta și care se vor aplica tuturor statelor membre ale acestei ligi; va accepta de asemenea dispozițiile diferitelor comisii speciale ale conferinței de pace la care delegații României ar adera”⁶⁸. În sfîrșit, ultima obiecție, al cărei conținut se găsește în anexa E a memoriului, se referea la prevederea, neconformă cu dreptul internațional, „de a plăti valoarea bunurilor și a proprietăților ce au aparținut fostei Austro-Ungarii sau noii Austrii, bunuri care se găsesc pe teritoriul României”⁶⁹.

După ce a ascultat protestul delegației României la această importantă ședință plenară, Clemenceau, în calitate sa de președinte, a luat cuvîntul, voind să netezească oarecum terenul. „Nu voim să umilim pe nimeni — a remarcat el — dacă propunem un drept de control, nu al guvernelor, ci al Societății Națiunilor”⁷⁰. Numai că primul ministru român a putut foarte repede să dovedească că în text era vorba de marile puteri și nu de Societatea Națiunilor. Atunci Clemenceau a replicat că „nu crede că ar fi umilitor pentru România să primească sfaturi de la Franța, Marea Britanie, Statele Unite și Italia”⁷¹. Delegatul României a relevat atunci faptul că vorbește în fața puterilor aliate și asociate „care au luptat pentru a stabili, între alte drepturi, și pe acela al egalității între statele mari și mici”⁷². Vede însă că azi se tinde la stabilirea unui principiu al unor „clase diferite”⁷³ în ceea ce privește suveranitatea statelor, căci Serbia și România sînt tratate altfel decît Italia. „În numele României — a declarat el — nu pot admite un astfel de principiu”⁷⁴. De asemenea a adău-

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

gat că nu poate admite nici „sfaturi înscrise în prevederile tratatelor sub formă de angajamente precise de la guvern”⁷⁵. Imediat a luat cuvîntul și Wilson, care a afirmat că nu este vorba de control, ci de răspunderea statelor mari care au dus greul războiului⁷⁶. El a conchis însă că „responsabilitatea fiecărui stat, indiferent de întinderea lui, rămîne întreagă atunci cînd e vorba de independența și de securitatea sa”⁷⁷. S-a putut crede, așadar, o clipă că argumentele logice ale primului ministru român au fost convingătoare pentru Consiliul celor patru. Dar la ședința de la 31 mai a acestui consiliu nu s-a schimbat nimic față de cele decise la 28 mai⁷⁸. Dimpotrivă, chiar Clemenceau a propus ca textul să rămînă așa cum e, iar Wilson a încheiat subliniind că trebuie „să insistăm asupra dreptului nostru de a interveni în această chestiune”⁷⁹. La 2 iunie, cînd delegațiile au fost convocate la Saint-Germain ca să asiste la înminarea proiectului către Austria, reprezentanții României au putut constata că textul articolului 5 nu fusese cu nimic modificat⁸⁰. Din nou în fața inamicului, delegația română a rămas rezervată, dar a depus imediat un protest la secretariatul conferinței, menționînd că-și menține atît rezervele, cît și propunerile conținute în declarația de la 31 mai 1919⁸¹.

O zi mai tîrziu, Consiliul celor patru remarca că atît rezerva Serbiei⁸², cît și cea a României, continuau să facă vulnerabil tratatul cu Austria, dar nici nu se gîdeau să amendeze textul care provocase aceste rezerve⁸³. De asemenea, cu toate că experții arătau că noile state naționale din Europa centrală refuză să plătească reparații pentru teritoriile ce se eliberaseră de sub jugul austro-ungar, cei patru perseverau în ideea de a le pune la contribuție⁸⁴. Tot atît de dificilă se prezenta în împrejurările de atunci ideea dezarmării. Convocate la 5 iunie în fața Consiliului suprem⁸⁵, cele patru delegații au expus motivele pentru care țările lor nu puteau dezarma, ținîndu-se seama de situația ce se crea Austriei prin tratatul de pace. Vesnić și-a îngăduit chiar să pună întrebarea: „Cum se poate ca problema să se pună deopotrivă pentru aliați ca și pentru învinși?”⁸⁶. Reprezentantul României a ridicat principiul că numai Societatea Națiunilor poate reglementa această spinoasă problemă, căci „a o reglementa în afara ligii înseamnă a o reglementa doar parțial”⁸⁷. Apoi a ținut să-și spună părerea într-o chestiune care supăra toate cele

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Paul Mantoux, *op.cit.*, vol. II, p. 239–241.

⁷⁹ Ibidem, p. 261, 262.

⁸⁰ A.M.A.E., fond 71/1914, E 2, partea a II-a, *La Roumanie devant le Congrès de la paix*; A.I.C., fond Casa regală, dosar 43/1919, *Traité de paix avec l'Autriche*.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ivo J. Lederer, *Yougoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontier Making*, Yale University Press, 1963, p. 225.

⁸³ Paul Mantoux, *op.cit.*, vol. II, p. 288.

⁸⁴ Ibidem, vol. II, p. 294–295.

⁸⁵ Ibidem, p. 313–320;

⁸⁶ Ibidem, p. 314.

⁸⁷ Ibidem, p. 315.

patru state naționale. „Cuvintele — a observat el — sfinșese adesea prin a crea situații concrete. Nu trebuie să vă atașați prea mult — a continuat el adresându-se consiliului celor patru — de expresia care a fost găsită comodă și anume a statelor „cu interese limitate”. Este adevărat că există state cu influențe limitate, dar interesele lor se extind cu mult mai departe decât se poate vedea pe o hartă”⁸⁸. În ceea ce privește România, a declarat primul delegat, „îi este imposibil să accepte o limitare a forțelor sale armate ce ar fi calculată numai în raport cu Austria”⁸⁹. Argumentele aduse apoi metodic de acesta, ca și de șefii celorlalte delegații, au impresionat, căci Clemenceau a afirmat: „Observațiile statelor din Europa centrală îmi par justificate din toate punctele de vedere. Cred că acum sîntem cu toții de acord”⁹⁰. Cu toate acestea faptul că au fost obligați să-și revizuiască unele hotărîri a iritat pe cei patru. Factorul subiectiv, care avusese și pînă atunci un rol destul de mare, a ieșit în evidență în discuția lor de la 6 iunie. Antipatia pentru delegatul țării a fost exprimată deschis. Clemenceau a observat că „ei sînt foarte susceptibili”⁹¹, adăugînd că Brătianu ar părăsi puterea. Lloyd George a replicat: „Nu sînt prea afectat. Aș vrea să văd aici pe Tache Ionescu sau un alt om care să se plaseze pe un punct de vedere occidental”⁹².

Situația s-a încordat și mai mult cînd la 10 iunie Consiliul celor patru a convocat din nou delegațiile statelor naționale din Europa centrală pentru a discuta frontierele cu Ungaria. Deciziile Comisiei teritoriale fuseseră supuse Consiliului miniștrilor de externe ai marilor puteri, iar statele direct interesate, ca de obicei, nu fuseseră consultate. Reprezentanții României au arătat că nu cunosc nimic despre această importantă chestiune. Primul ministru român a remarcat chiar, cu o anumită malițiozitate, că „nu am știut niciodată nimic despre deciziile ce se iau în legătură cu această problemă decît prin intermediul ziarelor”⁹³.

La 13 iunie însă, chiar dictatorialul Consiliu al celor patru a fost obligat să dea înapoi după ce ministrul de externe al Angliei, Balfour, le-a expus în felul său situația frontierei fixate. Granițele stabilite sînt bune în timp de pace, a subliniat el. „Sînt însă unele linii de cale ferată care traversează de mai multe ori aceste frontiere”⁹⁴. Regimul lor de funcționare ar putea fi ușor reglementat în timp de pace, dar nu și în timp de război. Cînd unele obiecții i-au fost aduse de Wilson, Balfour a trebuit să adauge în sprijinul argumentării sale tocmai motivul pentru care delegația română nu acceptase linia ce se trasase. El a declarat textual: „Nu o să repuneți doar populația română sub dominația maghiară”⁹⁵. „Nu — a răspuns în sfinșit Lloyd George —, în cazuri de dubiu am rezolvat întotdeauna în favoarea amicilor noștri;

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 318.

⁹¹ *Ibidem*, p. 332.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*, p. 370.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 396.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 416.

sînt în acest caz posibile modificări”⁹⁶. Consiliul ajunsese, așadar, singur la ideea de a face modificări, convingîndu-se că românii aveau dreptate. Dar tot atît de sigur era faptul că cei patru nu voiau să-i dea vreo satisfacție României. Primul ministru își dădea seama de întreaga situație ce se crease. De aceea, după ce la 28 iunie și-a pus semnătura pe tratatul cu Germania, luînd parte la solemnitatea ce a avut loc în istorica Sală a oglinzilor de la Versailles, a părăsit Parisul la 2 iulie 1919.

Puterile aliate și asociate, care oficial proclamaseră egalitatea între statele mari și mici, creînd împreună cu ele Societatea Națiunilor, nu puteau să părăsească însă ușor, în practică, vechiul sistem dictatorial de a-și impune voința de mare putere. Lucrările Consiliului celor patru dovedeau cu prisosință această stare de fapt.

România avea să se izbească, așadar, încă de multe dificultăți, dar pînă la urmă a ajuns, pas cu pas, să-și impună punctele de vedere, consimțind să facă concesii mici pentru a cuceri esențialul. La începutul lunii iulie, la Paris, au început să se producă și unele lucruri pozitive⁹⁷.

Tot atît de adevărat este și faptul că Franța începuse să sprijine deschis punctele de vedere românești și că multe personalități de seamă au vorbit în favoarea ei în fața Consiliului Suprem⁹⁸. Climatul pentru România în acest for al conferinței se mai ameliorase, cu atît mai mult cu cît, alarmat de progresul revoluției sovietice din Ungaria, Consiliul celor patru acceptase în principiu la 11 iulie planul militar al lui Foch, cerînd colaborarea armatei române⁹⁹ și a celorlalte state naționale din Europa centrală. În august, atmosfera s-a înveninat însă din nou producîndu-se noi fricțiuni.

Incontestabil că toate acestea nu erau de loc prielnice pentru discuțiile ce se purtau în comisii în jurul proiectelor de tratate cu Ungaria și cu Austria. De pildă, în Comisia economică, E. Pangrati¹⁰⁰, reprezentantul României, lupta din greu pentru a îndepărta din textul tratatului cu Austria puncte ce lezau interesele României. Astfel fuseseră făcute modificări la articolul 232 alin. *a* și *k*, și la articolele 262, 267 și 270, fără ca reprezentanții României să fie consultați. În consecință, delegația economică română cerea comisiei să revină asupra punctului ce interzicea lichidarea bunurilor inamice din teritoriile elibe-

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ A.I.C., fond Casa regală, dosar 49/1919, Conférence de la paix, Secrétariat général, scrisoarea din 2 iulie 1919 către delegația română.

⁹⁸ A.M.A.E., fond 71/1914, E 2, partea a II-a, Conferința păcii, telegramă din 4 iulie 1919 de la Legația din Paris, semnată colonel Toma Dumitrescu, către I.I.C. Brătianu, București.

⁹⁹ A.I.C., fond Casa regală, dosar 47/1919, Délégation de la Roumanie à la Conférence de la paix, Séance du Conseil supreme des Puissances alliées et associés du 11 Juillet 1919; A.B.C.S., fond Saint-Georges, dosar 497, telegrama 173 din 15 ianuarie 1922 de la Legația din Roma, semnată Lahovary, către Ministerul de Externe, București.

¹⁰⁰ A.B.C.S., fond Saint-Georges, CXCVIII/7, notă din 11 aprilie 1919, semnată I.I.C. Brătianu, către Ermil Pangrati. **www.dacoromanica.ro**

rate¹⁰¹, căci această clauză, fiind admisă în tratatul cu Germania, însemna să se introducă două moduri diferite de procedură față de aceiași inamici¹⁰². În plus se arăta că nu numai Germania a lichidat bunuri comune aliate în România ocupată, ci și Austro-Ungaria. Era firesc, așadar, ca ea să suporte același regim ca și Germania¹⁰³.

În genere, tratatul cu Austria, cu toate dificultățile ce prezenta, ar fi putut fi semnat dacă s-ar fi produs modificări în articolul 5, ca și în preambul. Delegația Română se situa pe poziția de a refuza semnarea lui în cazul că punctele menționate nu ar fi fost amendate¹⁰⁴. În august și la începutul lunii septembrie și-a menținut poziția¹⁰⁵, trimițând unele mici modificări la textul declarației de refuz.

În septembrie, tensiunea dintre conferința de pace și guvernul român crescuse, alimentată fiind și de fricțiunile dintre reprezentanții puterilor aliate și asociate de la Budapesta și reprezentanții României, ceea ce a avut drept urmare o notă foarte drastică¹⁰⁶, semnată de Clemenceau, ca președinte al conferinței, la 5 septembrie. Cea mai dură poziție împotriva României au avut-o atunci reprezentanții Statelor Unite¹⁰⁷. Ei reproșau Franței că nu admite măsuri riguroase împotriva acestui stat și că încurajează rezistența României¹⁰⁸. Adevărul era că opinia publică franceză era în favoarea României și că la 5 septembrie, când Franklin Bouillon a vorbit în Cameră în termeni călduroși despre România, Camera a aplaudat și s-a strigat: „Vive la Roumanie!”¹⁰⁹.

Toate aceste semne de simpatie nu au putut însă să convingă conferința ca România să semneze tratatul fără articolul 60 privitor la minorități, tranzit și comerț¹¹⁰. La 9 septembrie, Clemenceau a răspuns în numele conferinței că tratatul trebuie semnat în ansamblu sau de loc¹¹¹.

¹⁰¹ Ibidem, XCII/2, Conférence de la paix, Délégation roumaine à la Commission Économique, memoriu de la finele lunii august, semnat E. A. Pangrati.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ A.M.A.E., fond 71/1914, E 2, partea a II-a, Conferința păcii, text din 21 iulie 1919, semnat de I.I.C. Brătianu, către Mișu, Paris.

¹⁰⁵ Ibidem, telegramă din 25 august 1919, semnată Brătianu, către N. Mișu, Paris; telegramă din 26 august 1919, semnată Brătianu, către N. Mișu, Paris; scrisoare din 2 septembrie 1919, semnată Brătianu, către N. Mișu, Paris.

¹⁰⁶ Ibidem, notă din 5 septembrie 1919, semnată G. Clemenceau, I. L. Polk, A. Jean Balfour, către guvernul român, București.

¹⁰⁷ Ibidem, telegramă din 4 septembrie 1919 de la Legația din Paris, semnată V. Antonescu, către I. I. C. Brătianu, București.

¹⁰⁸ Ibidem, telegramă din 3 septembrie 1919 de la Legația din Paris, semnată V. Antonescu.

¹⁰⁹ Ibidem, telegramă din 5 septembrie 1919 de la Legația din Paris, semnată Victor. Antonescu, către I. I. Brătianu.

¹¹⁰ Ibidem, adresă din 8 septembrie 1919, semnată N. Mișu, către Georges Clemenceau, președintele Conferinței de pace.

¹¹¹ Ibidem, adresă din 9 septembrie 1919, semnată G. Clemenceau, către N. Mișu.

În aceeași zi, delegația română a depus un memoriu la secretariatul conferinței, motivându-și refuzul¹¹² pe baza aceluiași argumente invocate la 31 mai. La 10 septembrie s-a semnat la Saint-Germain tratatul cu Austria fără România și fără Serbia, care ceruseră o amânare¹¹³. Guvernul francez și Clemenceau însuși insistaseră mult¹¹⁴ ca ceilalți aliați să primească soluția propusă de România, dar neînduplecarea americanilor nu permiseseră o atare ieșire din impas. Atmosfera era din ce în ce mai încărcată, cu atât mai mult cu cât la 11 septembrie sosise la București, ca trimis al conferinței, sir George Clerk¹¹⁵ pentru a găsi o soluție în chestiunea fricțiunilor ce se iviseră la Budapesta între aliați și România.

În următoarele două luni, relațiile dintre conferință și România nu s-au modificat decât cu multă greutate. Marile puteri, și îndeosebi Statele Unite, voiau să-și impună voința. România, stat mic, nu putea invoca în sprijinul său decât voința unanimă a populației din provinciile ce se uniseră cu vechiul regat din 1918 și, în genere, principiile de drept internațional care constituiau fundamentul Societății Națiunilor¹¹⁶.

În această etapă grea, Franța a fost din nou alături de România. Un bun prieten a lui Take Ionescu, care prilejuise în casa sa o întâlnire între N. Mișu și ministrul de externe, Stephen Pichon, îi scria omului de stat român: „Cred că opinia publică de la dv. își va da seama de tot curajul și de tot devotamentul ce purtăm României pentru ca presa și delegații noștri să continue să susțină la conferință drepturile țării dv.”¹¹⁷. Într-adevăr, la 19 septembrie, în aplauzele Camerei, deputatul Louis Marin a blamat atitudinea conferinței față de România¹¹⁸. În Franța erau mulți cei ce considerau că atât Consiliul suprem, cât și Conferința păcii își depășiseră rolul¹¹⁹, vrînd să conducă Europa.

În țară, unii oameni politici se adresau lui Take Ionescu. Astfel, la 15 septembrie, Octavian Goga îi scria că „trebuie să se alcătuiască un guvern de prestigiu care va relua legăturile cu aliații, alături de care va trebui să mergem și mai departe”¹²⁰. „Ca ultimă consecință — sublinia el — eu cred în necesitatea iscălirii, fiindcă din o mie de mo-

¹¹² Ibidem, memoriul României din 9 septembrie 1919 către Conferința de pace.

¹¹³ Ibidem, telegramă din 10 septembrie 1919, semnată N. Mișu, către I. I. C. Brătianu.

¹¹⁴ Ibidem, telegramă din 10 septembrie 1919 de la Legația din Paris, semnată V. Antonescu, către Brătianu.

¹¹⁵ Ibidem, *Projet de rapport que sir George Clerk avait l'intention d'envoyer à la conférence, 13 septembre 1919.*

¹¹⁶ A.B.C.S., fond Saint-Georges, CXC VIII/7. În ianuarie 1919 s-a format la Paris „Association Roumaine pour la Constitution de la Société des Nations”.

¹¹⁷ Ibidem, VIII/7, scrisoare din 22 august 1919 către Take Ionescu, semnată indescifrabil, din localitatea Ker-Aël en Fouesnant, Finistère; autorul este prieten cu Pichon, ministrul de externe al Franței.

¹¹⁸ A.M.A.E., fond 71/1914, E 2, partea a II-a, telegramă din 20 septembrie 1919 de la Legația din Paris, semnată V. Antonescu.

¹¹⁹ Ibidem, radiogramă din 20 septembrie 1919 de la Legația din Paris, semnată V. Antonescu.

¹²⁰ A.B.C.S., fond Saint-Georges, VIII/7, scrisoare din 15 septembrie 1919, semnată Octavian Goga, către Take Ionescu.

tive nu văd posibilitatea și utilitatea unei politici de rezistență”¹²¹. Conchidea, arătându-i: „Mai mulți colegi de-ai mei* cred la fel. Nu este exact deci că ar fi lumea de aici solidară pentru continuarea unei politici de rezistență”¹²². La fel gindeau și alți oameni politici din Transilvania. Astfel T. Mihali îi scria încă în august în acest sens lui Iancu Flondor, exprimând ideea că o continuare a rezistenței poate avea urmări grave¹²³. De asemenea Nicolae Titulescu analiza într-o scrisoare a sa¹²⁴ elementele care îl separau de politica lui I. I. C. Brătianu și a adepților săi, exprimându-și acordul cu Take Ionescu. „Pentru d-ta — conchidea el — politica nu este arta societății de a dura?”¹²⁵.

Indirect seoseau tot atunci îndemnuri de a se iscăli tratatul cu Austria. La 17 septembrie, Langa-Rășcanu, ministrul României la Belgrad, informa asupra unei discuții cu mareșalul palatului, discuție care oglindea în fond punctul de vedere al cercurilor conducătoare din acel stat. „În afară de gravele consecințe ce ar decurge din nesemnare — îi arăta acesta ministrului României —, motivele noastre de a refuza semnătura ar constitui și o puternică lovitură pentru Societatea Națiunilor”¹²⁶. De la Roma, Lahovary, ministrul acreditat în Italia, informa de asemenea că Tittoni, ministrul de externe, îndemna România să semneze tratatul de la Saint-Germain, adăugind că ea, România, „va fi de acum înainte, pivotul politicii italiene în Orientul”¹²⁷ Europei.

În octombrie, cabinetul generalului Artur Văitoianu, care se remaniase, nu găsisese încă noi mijloace politice pentru a se înțelege cu aliații.

În timpul acesta, deși sir George Clerk informase cu imparțialitate conferința despre punctul de vedere românesc, menționând că nu se ține seama suficient de situația de aliată a României¹²⁸, Consiliul suprem continua să aibă aceeași atitudine, insistând pentru semnarea tratatului cu Austria fără nici o modificare. În consecință, N. Mișu dădea indicații legației din Paris și generalului Coandă¹²⁹, delegat la conferința păcii, de a face toate eforturile pentru găsirea tuturor mijloacelor de convingere în scopul de a lămuri concret conferința și guvernele marilor puteri despre starea de spirit din România privind tratatul cu Austria.

¹²¹ Ibidem.

¹²² Ibidem.

¹²³ Ibidem. Dr. T. Mihali adresa de la Dej, la 22 august 1919, o scrisoare lui Iancu Flondor, București.

¹²⁴ Ibidem, scrisoare din 10 august 1919 de la Paris, semnată N. Titulescu, către Take Ionescu.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ A.M.A.E., fond 71/1914, E 2, partea a II-a, dosar 32, telegrama 415 din 17 septembrie 1919, de la Legația din Belgrad, semnată Langa Rășcanu.

* Octavian Goga lucra atunci în Consiliul dirigent la resortul de propagandă.

¹²⁷ Ibidem, dosar 517/, vol. III, telegrama 1652 din 19 septembrie 1919, de la Legația din Roma, semnată Lahovary.

¹²⁸ A.I.C., fond Casa regală, dosar 53/1919, raport 249 din 25 octombrie 1919, semnată C. Diamandy, înalt comisar al guvernului român la Budapesta.

¹²⁹ A.B.C.S., fond Saint-Georges, X, scrisoare din 5 noiembrie 1919 către V. Antonescu și generalul Coandă, semnată N. Mișu.

Răspunzînd notelor adresate României de puterile aliate la 28 noiembrie¹³⁰, guvernul a fost obligat să arate din nou că România nu a putut să intre imediat în război deoarece de-abia la 17 august 1916 aliații au recunoscut drepturile sale legitime privind desăvîrșirea unității statale. Reluînd apoi istoricul desfășurării războiului, în notă se reamintea că intrarea României în război a obligat armatele inamice să retragă patruzeci de divizii de pe diferite fronturi, și în special de pe cel de la Verdun, și că a permis totodată consolidarea armatei de la Salonic, ca și a aceleia ruse¹³¹. În sfîrșit pentru a răspunde altui reproș, nota evoca faptul că „imposibilitatea unei acțiuni continue din partea României a fost recunoscută în scris de reprezentanții aliaților și ai Statelor Unite în România la începutul anului 1918¹³². În schimb, se observa în documentul menționat, țara și-a menținut armata și a reînceput operațiile atunci cînd puterile aliate și asociate i-au cerut-o, în ciuda declarației inamicilor că România va fi jefuită de trupele lor în retragere, declarație ce a fost, de altfel, executată întocmai¹³³. În încheierea notei se afirma că tratatul cu Austria va fi semnat, dacă Consiliul suprem ar accepta o declarație scrisă de care ar lua act în răspunsul său către guvernul român. În menționata declarație, România urma să precizeze că „nu înțelege să adere la acele clauze ce ar putea să atingă suveranitatea și independența sa de stat”¹³⁴.

Conferința, drept răspuns, a dat un termen ultimativ pentru semnarea tratatului pînă la 5 decembrie.

Guvernul Vaida-Voievod¹³⁵ a izbutit, între timp, să obțină înlăturarea preambulului și a articolelor 10 și 11 din tratatul minorităților¹³⁶, astfel încît se putea semna acum tratatul de la Saint-Germain¹³⁷, ca și celelalte tratate. După ce la 9 decembrie tratatul cu Austria și tratatul minorităților au fost semnate presa din diferite state aliate a arătat că s-au satisfăcut, în sfîrșit, revendicările României. Astfel, importantul ziar „The New York Herald” publica la 11 decembrie un articol „relevînd faptul că aliații au recunoscut ca juste susceptibilitățile naționale ale României în privința minorităților¹³⁸.

Într-adevăr, înaltele principii de drept internațional triumfaseră. Recunoscîndu-se într-un document oficial dreptul popoarelor de a dispune de propriul lor destin, se sancționa, de fapt, momentul istoric care în decembrie 1918 încununase desăvîrșirea unității de stat a României.

¹³⁰ A.B.C.S., fond Saint-Georges, XCVII/6, Ministère des Affaires Étrangères, Bucarest le 28 nov. 1919, *Note du gouvernement roumain*; notă din 30 noiembrie 1919 către generalul Coandă.

¹³¹ Ibidem.

¹³² Ibidem.

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ Spector, *op.cit.*, p. 209–213.

¹³⁶ V. V. Tilca, *Acțiunea diplomatică a României, noiembrie 1919 — martie 1920*, Sibiu, „Tipografia Poporului”, 1925, p. 32 și 211–214.

¹³⁷ A.B.C.S., fond Saint-Georges, XCVII/6, nota 18516 din 7 decembrie 1919 către Legația din Paris, semnată Al. Vaida-Voievod; *Traité de Saint-Germain*, Paris, Berger-Levrault, 1919.

¹³⁸ „The New York Herald” din 11 decembrie 1919, articolul *Having Won Concessions, Rumania Signs Treaties*.

În asemenea condiții, lucrările pentru încheierea tratatului de la Trianon au prezentat cu mult mai puține dificultăți. Factorul subiectiv a jucat și el un rol. Îndepărtarea lui Ion I. C. Brătianu a produs o satisfacție în Consiliul celor patru, încît guvernului parlamentar Vaida-Voievod i s-a ușurat cu mult situația la Conferința păcii. Pe de altă parte, frontiera care fusese acceptată de Consiliul suprem la 13 iunie 1919, fusese publicată¹³⁹, astfel încît asupra acestei chestiuni se puteau ridica cel mult unele mici modificări de detaliu. De altfel la 12 octombrie 1919, Conferința păcii a trimis o notă specială în acest sens României¹⁴⁰.

Delegația română la conferința păcii, a avut, așadar, condiții care i-au îngăduit să poată activa în mod pozitiv încă din primele luni ale anului 1920. În această perioadă s-au strîns și mai mult legăturile dintre România, Cehoslovacia¹⁴¹ și regatul sîrbilor-croaților și slovenilor¹⁴², ceea ce a dat o întreită valoare eforturilor depuse pentru încheierea mai grabnică a tratatului de la Trianon.

Delegația română a obținut prin discuțiile ce a avut la Londra atît sprijinul lui Lloyd George, primul ministru¹⁴³, cît și înțelegerea și simpatia conducătorilor confesiunilor religioase din Anglia, în frunte cu arhiepiscopul de Canterbury.

Un moment dificil l-a constituit în timpul negocierilor tratatului cu Ungaria planul unei confederații danubiene. Sub ipostaza unei organizări economice, comune se ascundeau amenințătorii germini ai unei acțiuni ce putea submina suveranitatea națională a României și a celorlalte două state naționale din Europa centrală. V. V. Tilea arăta cît de seducător a apărut multor oameni politici englezi acest plan, cu atît mai mult cu cît Ungaria oferise capitalului englez atît participarea, cît și controlul industriilor și a căilor ferate. În schimb, guvernul maghiar cerea ca statele succesoare — România, Cehoslovacia și regatul sîrbilor, croaților și slovenilor — să se oblige la furnizarea materiilor prime necesare industriei, garantînd totodată tarife speciale pe căile de comunicație. Aceste tarife urmau să fie stabilite nu de statele menționate, ci de o comisie mixtă cu sediul la Budapesta¹⁴⁴.

Încă în decembrie 1919, Boerescu, ministrul României la Londra informase despre o atare tendință ce se desemna în unele cercuri politice britanice, și anume de a impune statelor limitrofe cu Ungaria concesiile economice „care ar putea anula aproape”¹⁴⁵ rezultatele păcii de la Saint-Germain, afirma diplomatul român. Ministrul Cehoslovaciei la Londra a propus încă de atunci, arăta el în continuare, o activitate comună

¹³⁹ H. W. V. Temperley, *op.cit.*, vol. IV, p. 130; Spector, *op. cit.*, p. 121.

¹⁴⁰ V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 50.

¹⁴¹ *Documents diplomatiques relatifs aux conventions d'alliance conclues par la République Tchecoslovaque avec le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes et le Royaume de Roumanie, Dec. 1919 — Août 1921*, Prague, 1923, p. 15.

¹⁴² Alexandru Vaida-Voievod, *Articol omagial despre Ed. Beneș*, în *Edouard Penès et la Petite Entente*, Praga, 1934, p. 151 și 152.

¹⁴³ V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 57.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 52 și 53.

¹⁴⁵ A.M.A.E., fond 71/1914—1918, dosar 33, telegrama 5 801 din 19 decembrie 1919 de la Legația din Londra, semnată Boerescu.

împreună cu iugoslavii împotriva acestei primejdioase acțiuni¹⁴⁶. Prietenii fideli ai statelor naționale Seton Watson și Steed, directorul ziarului „Times”, comunica Boerescu, promisese și ei sprijinul lor¹⁴⁷.

În aceeași perioadă când o atare stare de spirit își făcea loc în opinia publică engleză, guvernul francez încuraja, la rîndul său, aspirațiile economice ungare, deoarece un grup însemnat de industriași, în frunte cu Societatea „Creusot”, căpătase tot atunci de la Budapesta promisiunea că va primi spre exploatare rețeaua căilor ferate, ca și reglementarea cursului Dunării și a canalelor Dunăre-Tisa¹⁴⁸. Dintr-o scrisoare ulterioară a lui D. Ghika, ministrul României la Paris, informarea în această chestiune se lărgește. Reiese că Maurice Paléologue voia să promoveze atare idei la Quai d'Orsay, susținut fiind de Raymond Poincaré, și¹⁴⁹ că, atît românii, cît și cehoslovacii supravegheau îndeaproape acțiunea lui pentru a o împiedica¹⁵⁰.

Paléologue, secretar general la ministerul afacerilor străine, prezentase Confederația danubiană ca un mijloc eficient de a apăra Austria de Anschluss¹⁵¹, deci ca pe un instrument util în calea expansiunii Germaniei spre *Mittleuropa*. Unii istorici, ca Bertrand Auerbach, Bertrand de Jouvenel și Jacques Droz¹⁵², au avut în vedere doar aspectul economic al planului lui Paléologue, considerînd ca exclusă orice coeziune politică. Alți istorici însă, ca Pierre Rain de pildă, afirmă că Paléologue atinsese și probleme politice, lăsînd Ungaria să înțeleagă că mai tîrziu guvernul francez va interveni pentru unele modificări în chestiunea frontierelor¹⁵³. Chiar Droz, care scoate mai mult în evidență latura economică a confederației danubiene, susține și el că se promisese mari avantaje Ungariei¹⁵⁴ în cadrul proiectatei organizații.

Planul lui Paléologue a stîrnit, în orice caz multă îngrijorare, căci a apărut tocmai într-o etapă când se reluaseră negocierile în vederea încheierii tratatului cu Ungaria. România era ferm hotărîtă să reziste unei asemenea tentative, care lovea direct în suveranitatea sa națională, cu atît mai mult cu cît și Cehoslovacia, și regatul sîrbilor, croaților și slovacilor se situau pe aceeași poziție, apărînd atitudinea luată de prietena lor¹⁵⁵.

La 24 februarie 1920, șeful delegației române telegrafia cu fermitate lui Nicolae Iorga, președintele Camerei : „Vom combate orice tendință de

¹⁴⁶ Ibidem.

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ Ibidem, dosar 302, raport 1 579 din 28 iunie 1920 de la Legația din Varșovia, semnat A. P. Florescu.

¹⁴⁹ A.B.C.S., fond Saint-Georges, VIII/7, scrisoare din 3 august 1920 de la Legația din Paris, semnată D. Ghika.

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ Jacques Droz, *Histoire de l'Autriche*, Paris, Presses universitaires de France, 1946, p. 111; James Donadieu, *Où va l'Autriche?* Paris, Jules Tallandier, 1932, p. 199–200.

¹⁵² Bertrand Auerbach. *Le rattachement de l'Autriche à l'Allemagne*, Paris, Berger-Levrault, 1927, p. 87; Bertrand de Jouvenel, *D'une guerre à l'autre*, Paris, Calman Levy, 1940, p. 123–124; Jacques Droz, *L'Europe Centrale*, Paris, Payot, 1960, p. 246.

¹⁵³ Pierre Rain, *L'Europe de Versailles*, vol. II, p. 289.

¹⁵⁴ Jacques Droz, *L'Europe centrale*, p. 240.

¹⁵⁵ Eliza Campus, *Mica Înțelegeră*, București, Ed. științifică, 1968, p. 43 și 44.

creare a unei confederații danubiene”, deși „ungurii activează cu toate forțele” în acest scop, „o vom paraliza cu succes”¹⁵⁶.

Toate eforturile diplomatice trebuiau acum canalizate pentru accelerarea semnării tratatului de la Trianon, al cărui conținut servea țelurile de independență și de suveranitate națională ale statelor succesoare. De menționat este și faptul că demersurile în acest sens ale primului ministru român au primit sprijinul deplin al Cehoslovaciei și al regatului sârbilor, croaților și slovenilor¹⁵⁷ și că la 25 februarie cele trei state au prezentat pentru prima oară Conferinței de pace un memoriu comun¹⁵⁸.

La 3 martie 1920, Consiliul suprem, care își ținea lucrările la Londra, a luat în discuție tratatul cu Ungaria, iar la 8 martie tratativele s-au reluat la Conferința miniștrilor de externe și ai ambasadorilor, conferință prezidată de lordul Curzon. S-a decis în mod ferm că nu intervine nici o revizuire nici în clauzele teritoriale, nici în alte clauze, fapt care marca sfârșitul negocierilor pentru acest tratat. Mai rămâneau totuși nerezolvate unele chestiuni, în special de ordin economic¹⁵⁹. În ori ce caz, în martie 1920, cea mai mare dificultate ce împiedica încheierea mai grabnică a tratatului menționat fusese înlăturată. Totodată planul Confederației danubiene întrunea din ce în ce mai puțini adepți atât în Anglia, cât și în Franța, dată fiind opoziția consecventă a României și a celorlalte două țări prietene.

Marile puteri arătau acum din ce în ce mai multă înțelegere¹⁶⁰ față de România. Delegația română la Conferința păcii avea de altfel acum în componența sa un membru de valoare, Nicolae Titulescu, care apăra cu deosebită competență interesele țării.

În această perioadă se ivise o nouă dificultate în legătură cu articolul 181, alin. 5 al tratatului cu Ungaria, care fusese formulat în mod cu totul nejust. Se afirma că România ar fi întreprins după 3 și 13 noiembrie 1918 „operațiuni care au avut loc fără consimțământul aliaților”¹⁶¹.

La 4 martie, delegația română s-a adresat Consiliului suprem, dovedind că operațiile întreprinse s-au făcut cu asentimentul aliaților și a cerut în consecință modificarea în acest sens a textului. În sprijinul acestor afirmații stăteau mărturie corespondența Foch — Prezan, Berthelot — Prezan¹⁶² și multe alte documente de necontestat, care dovedeau în chip temeinic afirmațiile delegației române. Examinarea

¹⁵⁶ A.M.A.E., fond 71/Anglia, dosar 39, telegramă 2531—203 din 24 februarie 1920, semnată Vaida-Voievod, către N. Iorga.

¹⁵⁷ V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 71.

¹⁵⁸ Stefan Osuski, *Origines historiques de la Petite Entente*, în *Dictionnaire diplomatique* (Frangoulis), vol. II, Paris, f.a., p. 396.

¹⁵⁹ V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 81—82.

¹⁶⁰ A.I.C., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 32/1920, adresa 964 din 8 martie 1920 a Președintelui Consiliului de Miniștri către Marele Cartier General.

¹⁶¹ Ibidem, dosar 30/1920, adresa Ministerului de Război 33 111 din 25 mai 1920 către Președintele Consiliului de Miniștri; memoriu asupra Conferinței de la San-Remo din 20—27 aprilie 1920, semnat colonel-adjutant Florescu; fond Casa regală, dosar 21/1923, memoriu confidențial din 12 iulie 1923, nesemnat (reiese însă că autorul este juristul Rosenthal), către I. G. Duca.

¹⁶² Ibidem.

acestor documente a îngăduit Conferinței să cunoască situația din acea perioadă în întreaga sa desfășurare. Justețea cererii române a fost pe deplin înțeleasă.

La 19 martie, secretarul delegației engleze informa delegația română că Lloyd George sprijinea întru totul ideea de modificare a alineatului 5 din articolul 181 și că a adresat o scrisoare în acest sens comitetului de redactare al Conferinței păcii¹⁶³. Primul ministru al Marii Britanii informa acest comitet că la 18 martie Consiliul miniștrilor de externe și al ambasadurilor, examinînd cererea României, a decis să se redacteze un nou text, „conform sugestiilor delegației române”¹⁶⁴.

Dificultățile ce au mai fost ridicate de ambasadorul Statelor Unite nu au putut împiedica redactarea definitivă a textului, dat fiind că exista o hotărîre a Conferinței de pace privind noua redactare a alineatului 5 din articolul 181, ca și un angajament ferm al aliaților, în acest sens. Chestiunea a fost astfel rezolvată așa cum ceruse România.

La 4 iunie 1920, se semna la Trianon tratatul de pace între puterile aliate și asociate, pe de o parte, și Ungaria, pe de altă parte¹⁶⁵. Partea întâi a acestui tratat conținea toate articolele referitoare la pactul Societății Națiunilor în spiritul căruia fuseseră redactate și celelalte treisprezece părți ale tratatului¹⁶⁶.

Tratatul acesta, ca și cel de la Saint-Germain, reprezenta o victorie a principiilor de drept internațional potrivit cărora popoarele au dreptul inalienabil de a decide de propriul lor destin.

Pe baza acestor principii, România își vedea recunoscută pe plan internațional desăvîrșirea unității sale statale. Idealul pentru care atîtea generații luptaseră de-a lungul veacurilor, idealul ce fusese înfăptuit la 1 decembrie 1918, fusese sancționat de forurile internaționale.

¹⁶³ Ibidem.

¹⁶⁴ Ibidem.

¹⁶⁵ *Tratat de pace între puterile aliate și asociate și Ungaria. Protocol și declarațiuni din 4 iunie 1920, Trianon*, București, Imprimeriile statului, 1920.

¹⁶⁶ La 16 noiembrie 1920, Ungaria a ratificat tratatul de la Trianon.

UNIREA DIN 1918 ȘI PROBLEMA UNIFICĂRII LEGISLAȚIEI

1 E

OIDV SACHELARIE ȘI VALENTIN AL. GEORGESCU

1. *Considerații introductive.* Unul dintre aspectele majore ce trebuie să ne rețină atenția în procesul istoric al realizării și desăvârșirii unirii din 1918 îl constituie problema unificării legislației, a dreptului în statul național unitar al României. Acest stat, așa cum ieșea el din îndelungata luptă a poporului român pentru unitatea statală, din marile răsturnări ale primului război mondial, din actele populare ale unirii din 1918 și cum se găsea consfințit pe plan internațional de tratatele de pace era, după 1918, format din regiuni supuse pînă atunci unor legislații și unor sisteme de drept diferite, dar deopotrivă depășite de nevoile noului stat.

Problema avea neîntrerupte precedente istorice, începînd din cele mai vechi timpuri, și se punea, după războiul din 1916—1918, cu un semnificativ caracter de generalitate: în Franța prin realipirea Alsaciei și Lorenei, în noua Iugoslavie în raport cu vechea Serbie, în Italia, Belgia, Danemarca și Grecia lărgite, în Polonia, Cehoslovacia și Finlanda ca state noi, renăscute prin reunirea unor ținuturi cu regimuri juridice statale diferite.

Unificarea legislativă este și ea un proces istoric al cărui conținut a evoluat neîntrerupt din punct de vedere cantitativ și calitativ. În pur regim consuetudinar sau în limitele unui sistem consuetudinar specializat, o problemă a unificării nu se pune: obiceiul sau obiceiurile existente vor continua să se dezvolte în noile condiții politice și sociale, cu rezultatele pe care le permite structura acestui izvor de drept. Se poate pune problema extinderii treptate a unor obiceiuri, receptarea lor, acolo unde nu erau practicate, dar nu se poate vorbi de un act de unificare legislativă a lor, fără a ieși din cadrul unui drept consuetudinar. Numai în cadrul dreptului scris sau cînd un sistem de drept scris apare ca dominant, ideea de unificare conștientă, dirijată, își capătă un înțeles. Dar și acum acest sens

variază după caracterul istoric al societății în care are loc unificarea¹.

O dată cu cristalizarea structurilor economice și social-politice ale burgheziei, care vor duce la organizarea de state moderne capitaliste, problema capătă o altă perspectivă decât cea pe care o avusese în trecut. Caracteristică sînt acum supremația aproape exclusivă a dreptului scris (sau cel puțin sistematizarea scrisă a dreptului consuetudinar, ca în Ungaria, sau a celui jurisprudențial, ca în *Common law*-ul anglo-saxon), unitatea și centralizarea statului, unificarea dreptului ca drept național, legat de exercițiul legislativ al suveranității naționale și oglindind dinamic și eficace spiritul națiunii și nevoile ei de ordin juridic, dar servind în același timp ca un mijloc de dominație politică. Toate aceste linii de evoluție își au punctul de plecare în epoca Renașterii pentru Apus și în epoca luminismului pentru Răsărit. Ele dau problemei unificării legislative un conținut nou, în mare măsură valabil și astăzi. Expresia sugestivă a acestei schimbări o găsim în cuvintele lui Portalis, principalul autor al Codului civil francez, opera clasică de unificare modernă a dreptului: „Oamenii care depind de aceeași suveranitate fără a fi guvernați de aceleași legi sînt în mod necesar străini unii față de alții, ei sînt suverani aceleași puteri, fără a fi membri ai aceluiași stat; ei formează atîtea națiuni diferite, cîte obiceiuri diferite sînt; ei nu pot vorbi de o patrie comună”². În legătură chiar cu problema Alsaciei și Lorenei, juristul francez Henri Capitant va afirma că „lipsa de unitate a legislației duce, în mod fatal, la lipsa de unitate a statului”³. Este poziția pe care, sub Cuza, în statul burghez național, abia ieșit din actul istoric al unirii politice de la 1859, N. Crețulescu, președintele Consiliului de Miniștri, o exprima în cuvinte cu un sens identic: „dualitatea legislației este în contradicție cu interesul general al unui stat și fiind dăunătoare trebuie combătută”⁴.

¹ În lumea romană, principiul dominant era acela al pluralității sistemelor de drept și al respectului maxim pentru așezările și așezămintele juridice ale popoarelor cucerite și supuse. Unitatea reală și energetică se manifesta numai la nivelul intereselor politice ale statului roman, ale cărui voine și putere de comandă în caz de conflict se impuneau totdeauna, în ultim resort, în măsura necesară (vezi Maxime Lemosse, *Le régime des relations internationales dans le Haut Empire romain*, Paris, 1967, și rec. în „Revue roum. d'histoire”, 6 (1967), p. 1001—1004). Unitatea realizată prin generalizarea cetățeniei romane a venit abia cu Edictul lui Caracalla (212 e.n.) și a fost mai puțin unitară decît s-a crezut multă vreme. Unitatea maximă s-a realizat numai prin codificarea lui Iustinian, care, ca un act de delegație din partea dreptului scris, lasă încă obiceiurilor și autonomiilor locale o largă sferă de manifestare, afirmînd totuși supremația legii scrise și a voinței legislative a statului întruchipat de împărat.

Lumea feudală a început prin a trăi pe baza principiului personalității legilor, care n-a dispărut, ca principiu fundamental, decît în statul modern. Unitatea legislativă n-a fost niciodată un principiu de guvernămînt al imperiului otoman, pentru a lua un exemplu direct legat de istoria noastră. Regatul ungar, cu structura lui de conglomerat, se întemeia pe principiul autonomiei juridice a etniilor componente, iar dreptul civil ungar a încetat de a fi consuetudinar abia în 1959. Și în lumea occidentală și în cea orientală, principiul receptării dreptului romano-iustinianean în Apus și a celui romano-bizantin în răsărit și îndeosebi în țările noastre, ilustrează o poziție pluralistă și anti-unificatorie în ceea ce privește sistemele de drept aplicabile într-un stat anumit. Faptul că dreptul roman și cel bizantin erau opera unor suveranități istorice defuncte și juridicește străine nu ridica atunci nici o dificultate.

² *Exposé général du système du Code civil*, Locré, *La législation civile, commerciale et criminelle de la France*, Paris, 1827, I, p. 348.

³ *L'introduction en Alsace et Lorraine de la législation civile française*, în „Bul. Soc. législ. comp. roum.”, 1934, p. 164.

⁴ Referat prezentat Consiliului de Miniștri la 27 iulie 1862, Andrei Rădulescu, *Unificarea legislativă*, București, 1927, p. 20.

Ni se pare de altfel necesar să amintim că la 1918, în condiții destul de diferite, problema unificării legislației se reputea, în esența ei, așa cum se pusese după unirea din 1859, când fusese fundamental revolvată pînă la 1864 și completată prin Constituția din 1866 și Codul comercial din 1887⁵. Această operă epocală, care astăzi merită în general laude, a fost la vremea ei aspru criticată, nu în principiul său unificator, ci sub raportul modalităților de executare și al originalității pe care ar fi trebuit s-o afirme dreptul modern al noului stat român, pornindu-se în această privință, de la o concepție savigniană, care a dat și dă naștere la multe rezerve. Toată experiența de la 1859—1864 și aprecierea judicioasă a rezultatelor ei, obținute pînă la 1918, ar fi trebuit să lumineze soluțiile problemei ce se repunea la 1918. Din nefericire momentul istoric de după primul război mondial n-a permis această utilizare în măsura dorită.

Dar experiența istorică a românilor în materie de unificare mergea mai departe de 1859—1864. Trecerea de la pluralismul sistemelor de drept feudal, pluralism încă în plină desfășurare dăunătoare în secolul al XVIII-lea, la un drept mai unitar, de care avea nevoie statul burghez capitalist, cristalizat lent în secolul al XIX-lea, s-a făcut printr-o serie de codificări dintre anii 1776—1830, cu caracter de sinteză națională, care au pregătit îndelung unificarea de sub domnia lui Cuza. Această idee de sinteză unificatoare răzbate destul de clar în actul introductiv de sancțiune a Legiunii lui Caragea din Țara Românească (1818), unde se arată că țara „uluindu-se în trei întocmiri de pravile, adică a obiceiurilor, a condițiilor și a romanilor, urma a nu avea nici o pravilă, căci obiceiurile prefăcîndu-se în multe chipuri, adesea să împotriva pravilelor romanicești...”⁶.

La prima vedere am putea fi ispitiți să spunem că după 1918, cînd aceeași instanță, uneori chiar în aceeași ședință, aplicînd dreptul unei noi provincii, decidea că proprietatea a fost dobîndită prin uzucapiunea de zece ani, iar aplicînd codul civil de la 1864 excludea dobîndirea, fiindcă uzucapiunea durase 29 de ani, nu 30 cit cerea acest cod⁷, ne întorsesem la starea de „uluire” dinainte de Legiuirea lui Caragea.

În realitate, momentul de la 1918 și problema unificării legislative legată de el, în ciuda analogiilor semnalate mai sus cu momentul 1859—1864, au o netă individualitate istorică, pe care trebuie să încercăm a o defini, dacă voim să înțelegem ce se cerea rezolvat, ce s-a făcut și ce era cu putință să se realizeze în condițiile istorice date.

Ceea ce izbește în primul rînd, din acest punct de vedere, este amploarea fenomenului. Problema nu se punea, ca în Franța, Belgia sau Danemarca, pentru două departamente sau pentru teritorii și mai reduse, în fața unei țări consolidate în care nici nu se ridica măcar o problemă de imediată recodificare a întregii legislații. Țara se dublase, iar provinciile unite nu reprezentau un sistem legislativ unic, ci un adevărat avantaj de legislații. Ca și în Franța însă, legislațiile noilor provincii reprezentau tipuri istorice considerate în general ca fiind destul de diferite de cel

⁵ Pînă la elaborarea acestui cod nou pentru întreaga țară, unificarea legislației comerciale se făcuse printr-o lege din 10 decembrie 1864, potrivit căreia se extindea în Moldova Codul comercial aplicat în Țara Românească din 1810 și care era traducerea Codului comercial francez.

⁶ *Legiuirea Caragea*, ed. crit. Acad. R.P.R., București, 1955, p. 2.

⁷ Andrei Rădulescu, *op. cit.*, p. 29.

franco-latin căruia îi aparținea legislația regatului întregitor. În condițiile vremii, atât pentru cauze obiective, cât și din eroarea unor conflicte ideologice exacerbate, aceste diferențe au fost excesiv accentuate și legate de personalitatea și originalitatea istorică a provinciilor respective. Teritoriile de drept maghiar veneau cu un drept civil consuetudinar care se urca pînă la *Tripartitul* feudal al lui Werböczy (secolul XVI). Idealizarea acestei legislații, în opoziție cu Codul civil de la 1864, era greșită. Codul civil austriac, novelat la 1916 în unele regiuni sau nenovelat în altele, era istoricește mai conservator, mai înapoiat decît Codul civil francez din 1804 și deci decît cel român din 1864⁸.

Ceea ce fusă juristii și oamenii politici de la 1918 n-au înțeles și nu puteau ușor înțelege era adevărul fundamental că toate legiuirile aplicate la acea dată pe teritoriul noului stat român, prin structura lor capitalist-burgheză, aveau între ele asemănări fundamentale mult mai mari decît diferențele neesențiale care izbeau pe contemporani și pe care le exagerau îndeosebi cei care, deschis sau nemărturisit, voiau să împiedice o prea adîncă reînnoire socială.

Învederarea cea mai grăitoare a greșelii comise atunci rezultă din faptul istoric că, de la 1944 pînă astăzi, Codul civil din 1864, încadrat în politica și noua structură economică a țării, a putut fi aplicat cu rezultate pozitive într-o societate socialistă. Formele acestui cod, care au putut primi un conținut istoric atât de nou și de diferit, cu atât mai ușor ar fi putut primi după 1918, pentru toate provinciile unite, orice conținut burghezo-capitalist, fie el cît de nou și de progresist, dacă aceasta se urmărea cu adevărat.

Rămîne totuși de reținut faptul că legislațiile concurente erau rezultatul unei dezvoltări istorice și politice foarte inegale.

În alcătuirea noului stat întregit, fenomenul și el nou, al unor minorități naționale conlocuitoare făcuse obiectul unor dispoziții ale tratatelor de pace, care consacraseră o anumită doctrină, și principiile lor teoretice întâlneau de la caz la caz, o primire diferită, în cadrul structurii de clasă a societății capitaliste și în condițiile de dezvoltare ale statului român, după primul război mondial. Această complexă problemă avea și ea o serie de incidente cu soluțiile ce urmau să fie adoptate în materie de unificare legislativă.

În provinciile unite, majoritățile naționale duseseră o luptă multiseculară dîrză pentru eliberare și finalmente pentru unire. A doua zi după înfăptuirea acesteia, așa cum se întîmplă adesea după marile momente de tensiune socială și națională, s-au făcut simțite — pe fondul determinant al marilor procese legate de structura societății — și unele ambiții personale și unele calcule particulariste cu accent regional.

Toate aceste împrejurări și altele de acest fel au făcut ca lucrările de unificare să se prelungească mult peste termenul care la început fusese întrevăzut ca cel mai îndepărtat. În 1927, problema, privită tocmai din acest punct de vedere al tergiversării ei, a fost adusă în dezbaterile Aca-

⁸ Dar Codul civil austriac, modelul Codului Calimah, fusese oarecum în vigoare în Moldova de la 1816 pînă la 1864. El era un cod burghez luminist, fundamental foarte apropiat de cel francez, și cu o puternică bază romanistică, aceeași care prin dreptul bizantin al Babilicalelor, rezumat al codificării lui Iustinian, dominase, alături și în luptă victorioasă cu obiceiul, dreptul românesc de la 1700 pînă la 1830.

demiei Române. Din considerațiile critice formulate cu acel prilej⁹, se desprindea un dublu diagnostic al situației create : pe de o parte, că rezolvarea justă a problemei ar fi trebuit să fie și rapidă, ceea ce clasa dominantă nu izbutise să facă ; iar pe de altă parte, că o rezolvare rapidă a problemei, fără să constituie prin ea însăși un panaceu, nu putea acționa decât ca un factor pozitiv de disciplinare și consolidare a vieții de stat și a vieții naționale.

Aceasta nu însemnează că oamenii de la 1918 și cei dintre cele două războaie mondiale n-au trăit viu și nu s-au preocupat constant de unificarea legislativă. Numărul celor care și-au spus cuvântul în această problemă este considerabil. Literatura ce i s-a consacrat în monografii, în revistele de specialitate (îndeosebi în „Pandectele Române” și „Curierul judiciar”), în cursurile universitare, în discursuri, în activitatea zilnică a Consiliului legislativ ar alcătui o adevărată bibliotecă. Toate argumentele au fost aruncate în discuție, toate soluțiile au fost propuse și cîntărite. Rezultatul a fost că o inevitabilă și eficientă unificare a existat și s-a realizat în formele ce vor fi expuse pe scurt mai departe. Acest proces, care în condițiile date a devenit de o importanță deosebită, precumpănind asupra codificării unitare ce întîrzia, s-a desfășurat în condiții socotite nesatisfăcătoare de către mulți din contemporani, și pe care istoricul de azi, constatînd că ele s-au produs ca o realitate istorică în felul ei necesară, nu le poate înscrie decât la pasivul celor care în mod relativ puteau înfrîuri politic desfășurarea procesului de care ne ocupăm.

Dar tocmai pentru înțelegerea critică a problemei este necesar să se țină seama de complexitatea și dificultatea operei legislative ca atare, ce se cerea înfăptuită la 1918. În istoria codificării, realizările rapide — mai totdeauna și autoritare — în această materie sînt mai puțin numeroase, independent de aprecierea valorii lor intrinsece — decât cele care s-au prelungit timp de decenii, rămîinînd uneori în stare de proiect¹⁰.

La 1918, unificarea — din punct de vedere practic — era ușor de realizat prin extinderea în general a legislației din vechiul regat în provinciile unite, dar nu ca o extindere mecanică, și cu amenajări de felul celor care au fost admise în Franța pentru unele instituții sau soluții de speță din dreptul aflat în vigoare în Alsacia și Lorena.

⁹ Andrei Rădulescu, *op. cit.*, p. 5 (comunicare făcută în ședința de la 2 iunie 1927).

¹⁰ Revoluția franceză s-a dovedit incapabilă să rezolve problema codificării, iar de la 1905, de cînd toată lumea cere un nou cod civil, Franța, unde după al doilea război mondial o impunătoare comisie a elaborat proiecte savante și a publicat materiale prețioase, nu are decât tot vechiul cod din 1804. Germaniei în secolul al XIX-lea i-a trebuit un secol pentru a ajunge la codul civil din 1900, atît de celebru și totuși atît de criticabil. Oricum, de atunci el n-a putut fi înlocuit, nici în R.F.G., nici în R.D.G. Austria nu poate substitui un cod modern vechiului cod din 1811, care și el fusese rodul unei dramatice opere legislative sub Maria Theresa și Iosef al II-lea. Uneori codificări dinamice și eficiente se leagă de stilul unor personalități ca Napoleon, de lovitura de stat a lui Cuza și de entuziasmul romantic, atît de criticat după aceea, a celor care la 1864 au avut curajul judicios de a păși la o receptare a dreptului burghez francez, cu baza lui romanistică și jusnaturalistă, apropiată de tradițiile noastre juridice în parte multisekulare. Alte codificări izbutite se leagă de opera devotată și luminată a unei personalități ca prof. Huber, lăsat să realizeze, pe îndelete dar sigur, un cod civil prețios, ca cel elvețian. În fine, ele se leagă de formula japoneză, chineză, dinainte de război (comandarea codului la un specialist străin) sau cea turcă din 1925 : traducerea rapidă, integrală și intrarea în vigoare a unui cod străin, socotit cel mai indicat pentru aceasta, în speță codul civil elvețian. După 40 de ani, această măsură, aparent absurdă și mult criticată, se dovedește a fi fost singura soluție pozitivă și a fi dat rezultate bune. Procesele semnalate mai sus oglindesc condițiile generale de dezvoltare ale orînduirii respective.

Trebuie spus însă că însăși legislația aceasta, ca atare, era învechită, necorespunzătoare, criticată chiar ca legislație a regatului. De aceea, extinderea unei legislații care după părerea unanimă urma să fie cât mai repede înlocuită cu o alta nouă, modernă, superioară, a apărut atunci ca o soluție contradictorie, menită să complice printr-o fază dificilă, procesul unificării. S-a omis, sub acest raport, să se aprecieze just greutatea reală ale unei noi codificări. La 1918 aproape toată lumea credea că în puțini ani toate codurile noi vor fi alcătuite și vor putea intra în vigoare, speranță și previziune desmințită de desfășurarea evenimentelor, așa cum o cunoaștem noi astăzi.

2. *Aspectele politice și tehnice ale unificării legislative.* În condițiile create de restructurările statale după primul război mondial, se poate afirma că atât pe plan general european, cât și pe plan național, s-au impus factorii care militau în favoarea unei unificări legislative, nu prin extinderea formală a unei legislații socotită dominantă, ci printr-o nouă sinteză originală, care să valorifice cât mai mult posibil toate tradițiile istorice valabile și să degajeze o sinteză nouă, adaptată noului stat¹¹.

Această soluție s-a impus într-o fază de dezvoltare a dreptului burghez în care studiul dreptului comparat, ca bază a unui proces de coordonare, ameliorare și unificare treptată a diferitelor sisteme juridice naționale se bucura de un prestigiu deosebit și devenise un factor important în tehnica legislativă. Cu o astfel de optică, noilor state pe care evenimentele istorice le puneau, în cadrul granițelor lor, în fața unei confruntări vii și obligatorii a mai multor sisteme de drept, nu li se putea recomanda o soluție mai firească decât extragerea unei legislații noi, superioare, în primul rând din însăși baza de drept comparat pe care ajunseseră să o posede.

Pe de altă parte, desfășurarea evenimentelor în timpul războiului favorizase concretizarea unor inițiative legate de „idealul” unei unificări progresive a dreptului burghez. În limite modeste, acest ideal primise un început de realizare în proiectul franco-italian pentru un Cod al obligațiilor, care a trezit multe speranțe, a fost studiat cu o solicitudine deosebită, dar s-a dovedit timid și neviabil, sfârșind prin a nu mai exercita nici o acțiune pozitivă. Imediat după război însă, ideea pe care proiectul o reprezenta imperfect și care a fost reluată în unele mari legislații internaționale, ca aceea a cambiei și a cecului, a jucat un anumit rol și a complicat și mai mult datele problemei unificării.

Un alt factor de perturbare și de contradicție, de data aceasta internă, a rezultat din crearea, la 13 decembrie 1918, a așa-numitului Consiliu dirigent în Transilvania. Organ provincial cu caracter executiv și, în anumite limite, și legislativ, Consiliul dirigent a funcționat pînă la 4 aprilie 1920, lăsînd o operă cu caracter normativ care complica tabloul normelor juridice ce se cereau unificate și care oglindea, pe calea marilor eforturi de organizare a vieții noului stat, unele ezitări neașteptate și dureroase ale burgheziei transilvane, în conflictele ei sociale cu burghezia dominantă, și în parte concurentă, din restul țării. În perspectiva istorică însă, opera de

¹¹ Semnificativ este faptul că însăși Franța, în cele două departamente reanexate, n-a introdus legile sale civile și comerciale decît la 1 iunie 1924, menținînd pe timp de 10 ani dreptul local, socotit superior, cu privire la incapacitate, regimuri matrimoniale, contractul de asigurare, regimul succesiunilor, asociații, fundații, culte și execuția silită imobiliară. Revizuirea acestor materii nefiind terminată, legislația locală se aplica încă la 1 iunie 1940 și a fost mai departe menținută în vigoare prin ordonanța din 15 septembrie 1944.

scurtă durată a Consiliului dirigent se dovedește a fi făcut față unor probleme dificile, fără ca forțele adânci care impuseseră unirea și continuau s-o impună durabil ca o necesitate istorică să fi fost afectate într-un mod redibitoriu.

Unul din rezultatele caracteristice ale acestei opțiuni istorice, care transforma unificarea ordinii de drept din noile state europene într-un mai îndelungat proces de codificare unificatoare, a fost apariția dreptului interprovincial sau al conflictelor interprovinciale de legi, în cadrul aceluiași stat unitar.

Spre deosebire de state confederative ca Elveția, unde legislația confederativă coexistă și se coordonează cu aceea a cantoanelor, și de state-uniune de națiuni, ca U. R. S. S., unde coordonarea are loc între legislația unionistă și aceea a republicilor și regiunilor autonome, în România de după primul război mondial au coexistat, cu același titlu, legislațiile diferitelor părți istorice intrate în alcătuirea noului stat, la care s-a adăugat pentru Transilvania opera Consiliului dirigent, iar pentru toată țara atît noua legislație concepută ca legislație unificatoare, cît și o serie de legi și dispoziții care, expres sau tacit, au trebuit să primească aceeași funcțiune. Astfel, în Transilvania se aplicau: dreptul consuetudinar maghiar, avînd ca punct de plecare *Tripartitul* lui Werböczy din 1514, Codul general civil austriac din 1811, fără modificările ulterioare datei de 1 septembrie 1853, legile civile și ordonanțele regale și ministeriale maghiare dintre 1867 — 1918, reglementarea Consiliului dirigent și legislația română extinsă¹². În alte teritorii se aplica Codul civil austriac novelat în 1916 și alte sisteme de drept.

În conflictul de drept interprovincial, legislațiile străine apar oarecum naturalizate în cadrul noului stat, ca și teritoriul anexat sau încorporat, unde se aplică. Gravele conflicte ce se vor ivi între diferitele sisteme provinciale nu mai sînt conflicte între legile unor suveranități deosebite, ci între legile „naționale” ale unui singur stat unitar. Toate aceste legi sînt subordonate aceluiași Constituții, iar interpretarea lor, în ultimă instanță, revine Curții de casație a statului respectiv.

În materie penală, aplicîndu-se legea locului unde se săvîrșește infracțiunea, regimul de conflicte interprovinciale nu dă naștere la dificultăți notabile decît sub raport social, în sensul că persoane aflate întîmplător într-o altă provincie sînt supuse unei legiuiri penale pe care practic n-o cunosc și în care nu sînt integrate în mod organic¹³. Dar pentru dificilele conflicte de legi civile și comerciale s-a ivit nevoia elaborării unor principii uniforme de rezolvare a lor, prin analogie cu ceea ce se petrece în dreptul internațional privat. Este ceea ce s-a realizat în Franța prin legea din 24 iulie 1921 pentru „prevenirea și reglementarea conflictelor dintre legea franceză și legea locală din Alsacia și Lorena în materie de drept privat”, lege a cărei aplicare s-a restrîns în 1924 din cauza unificării parțiale prin extindere, realizată la acea dată. Polonia, unde se aplicau cinci sisteme de

¹² Vezi Ștefan Laday, *Codul civil austriac*, Cluj, 1924, p. 11—13; Aurelian Ionașcu, *Problema unificării legislației civile în cugetarea juridică românească (1919—1911)*, „Pand. rom.”, 1912, partea IV, p. 117; G. P. Docan, *Interdependența legilor provinciale și de unificare*, *ibidem*, 1943, partea IV, p. 7.

¹³ V. Dongoroz, *Drept interprovincial*, „Cuicr. jud.”, 1925, p. 401, 500; 1926, p. 55; G. P. Docan, *op. și loc. cit.*, p. 3.

drept privat, a adus și ea o reglementare, la 2 august 1926, „asupra legii aplicabile în raporturile private interprovinciale”. La noi n-a intervenit o astfel de reglementare și multe legi de unificare au omis să prevadă dispoziții tranzitorii pentru rezolvarea conflictelor cu dreptul local în vigoare, sarcina dificilă a acestei concilierii revenind organele judiciare, sarcină de care, în general, acestea s-au achitat în mod corespunzător condițiilor istorice date și structurii societății românești postbelice¹⁴.

Această situație complicată și nesănătoasă prin prelungirea ei a alimentat timp de 23 de ani discuțiile adesea aprinse și pasionate cu privire la soluția optimă ce trebuia dată de la început problemei unificării și la soluția ce trebuia neîntârziat adoptată la data discuției. În realitate două metode principale s-au ciocnit ireductibil: a) unificarea imediată prin extinderea legislației vechiului regat, ceea ce presupunea de la sine o grabnică elaborare a unor noi coduri, și b) menținerea pluralismului regional pînă la această codificare unificatoare pe baze noi, care să țină seama de tot ceea ce era superior și valabil în dreptul „străin” al noilor provincii, și de cuceririle indispensabile ale dreptului comparat. Pentru partizanii primei metode, sacrificarea trecătoare a cîtorva norme „superioare” ar fi fost larg compensată de ceea ce se cîștiga sub raportul unității statului și al bunului mers al justiției. De altfel, nimic nu s-ar fi opus ca formula extinderii să se fi aplicat cu rezervele judicioase din Franța la 1924, în ceea ce privește Alsacia și Lorena, unde se păstraseră instituțiile recunoscute de toți juriștii francezi ca superioare celor din vechiul Cod civil de la 1804.

Nu vom relua aici, în detaliu, datele acestei dezbateri depășite de istorie, cu atît mai mult cu cît ea s-a desfășurat într-o perspectivă ale cărei erori parțiale le-am enunțat mai sus¹⁵.

Deși la vremea sa toți cei ce se ocupau de problemă erau de acord că „menținerea legilor streine ... (era) un rău cu adevărat inutil și periculos”¹⁶, o adevărată nouă codificare unificatoare n-a putut fi realizată și pusă în aplicare și, tîrziu, s-a revenit tot la formula extinderii legislației vechiului regat. În realitate însă, procesul a fost mai complex și analiza lui, fie și sumară, cum o putem face aici, dovedește că între 1918 și 1944 unificarea legislativă a primit concomitent și treptat soluții multiple adesea contradictorii, ce fac imposibilă caracterizarea procesului printr-o formulă simplă și precisă, care riscă să fie simplistă și inexactă.

3. *Unificarea prin extindere tacită sau expresă.* Prin decretele-legi din 10 aprilie și 13 și 19 decembrie 1918, constatîndu-se juridic desăvîrșirea unirii României, organizarea statului a funcționat în mod tacit potrivit Constituției din 1866. Anumite excepții erau prevăzute în aceste decrete pînă la punerea în vigoare a unei noi Constituții pentru țara întregită¹⁷. Vechea Constituție fusese, într-adevăr, viu criticată, pe considerația că la elaborarea ei nu s-a ținut seamă, „de acel factor istoric care ar fi reprezentat aportul nostru național în opera ce trebuia să se alcătuiască ... , fiind

¹⁴ Vezi examenul amînunțit al interpretării jurisprudențiale în materia conflictelor de drept interprovincial, la G. P. Doğan, *op. și loc. cit.*, p. 1—27.

¹⁵ Vezi expunerea pe larg a controversei și a istoricului ei la Aurelian Ionașcu, *op. și loc. cit.*, p. 146—156.

¹⁶ J. P. Niboyet, *Conflits entre les lois françaises et les lois locales d'Alsace et Lorraine en droit privé*, Paris, 1922, p. 4.

¹⁷ Paul Negulescu, *Curs de drept constituțional român*, București, f.a., p. 261.

izvorită dintr-o simplă operă de traducere a unei Constituții apusene” și se preconizase întocmirea unei Constituții noi, adresându-ne „la trecutul nostru, care este experiență umană verificată, și la sufletul maselor adânci ale poporului nostru, care ... pretind ... să nu mai fie forme ipocrite, ci realitate spornică și folositoare tuturor”¹⁸.

Nu este cazul să intrăm aici în discuția critică a Constituției din 1866; necesitatea modificării ei era indiscutabilă. Ea și fusese modificată cu începere din 1917, îndeosebi pentru a se face posibilă reforma agrară, fără respectarea procedurii pe care ea însăși o prevedea. Acuzațiile aduse acestei Constituții că fusese prea liberală și prea înaintată pentru țara noastră erau neîntemeiate sau tendențioase. În raport cu modelul său belgian, Constituția din 1866 adoptase importante soluții mai puțin democratice. Dar nici la acest nivel ea nu fusese aplicată sincer și corect, și prin această constantă violare a ei, sub pretextul că, fiind prea înaintată, este inaplicabilă, se ajunsese, printre altele, la deteriorarea cunoscută a sistemului politic.

Oricum, față de textele și de principiile constituționale ce fuseseră în vigoare în noile provincii supuse unor regimuri politice mult mai conservatoare, Constituția din 1866 reprezenta un progres. Același lucru se poate spune de altfel și despre Constituția burgheză din 1923¹⁹, în ciuda gravelor ei lipsuri dintr-un punct de vedere social înaintat sau revoluționar²⁰. Cu această Constituție se trece, în principiu, la o altă metodă de unificare.

În fapt, unificarea prin extinderea expresă a unor legi a continuat totuși și după apariția noii Constituții din 1923. Astfel, Codul nostru silvic din 8 aprilie 1910, cu modificările ulterioare, este extins la 17 iunie 1923 pe întreg teritoriul țării prin legea „pentru extinderea și aplicarea Codului silvic în tot cuprinsul României”. În partea finală a articolului unic al legii se prevede că „toate legile, regulamentele, instrucțiunile etc. existente în provinciile alipite sînt și rămîn abrogate în întregul lor din ziua promulgării acestei legi”.

O extindere a unei părți dintr-o lege existentă care se și modifică în același timp se face prin legea din 11 aprilie 1928 pentru extinderea cap. VII, art. 59 — 69, din legea asupra burselor de comerț pe întreg teritoriul țării și modificarea unor dispoziții privitoare la aplicarea acestui capitol. Și această lege, după ce arată în art. 1 că „se extind și se aplică pe întreg teritoriul țării” dispozițiile din legea „asupra burselor de comerț” din 14 iunie 1913, cu modificările ulterioare din 1918 și 1921 „cu privire la funcționarea oboarelor, târgurilor, piețelor, rampelor de cereale, mărfuri și animale”, prevede în art. 3 că „toate dispozițiile cuprinse în legi, regulamente, ordonanțe, deciziuni ministeriale etc. contrare celor din prezenta lege sînt și rămîn abrogate”. Formula era comodă și prudentă pentru legiuitori, dar de natură să dea naștere la mari dificultăți în aplicare.

¹⁸ N. Iorga, *Istoricul Constituției românești*, în *Noua Constituție a României*, București Institutul social român, f.a. (conferință ținută la 18 decembrie 1922), p. 5 și 24. Vezi în același sens și Al. Degré, *Constituțiunea imitată n-a căzut încă la noi pe un teren roditor*, în „Dreptul”, 1899; *Serieri juridice*, vol. III, București, 1901, p. 460—462.

¹⁹ Vezi un examen comparativ al celor două constituții la P. Negulescu, *op. cit.*, p. 263, și urm.

²⁰ Vezi critica Constituției din 1923 la D. Ionescu, Gh. Tuțui și Gh. Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, București, Edit. științifică, 1957, 598 p.

Un alt exemplu : ca urmare a unificării organizării judecătorești (legea din 16 iunie 1924) s-au extins în provinciile unite parte din dispozițiile Codului de procedură penală român.

Unificarea organizării învățământului s-a realizat și ea, extinzându-se în bună parte în teritoriile unite dispozițiile din legile românești de organizare a învățământului secundar și superior.

În alte cazuri, mai ales cele privitoare la organizarea statului, legile noi de unificare sînt în realitate, cum era și normal de altfel, vechile legi românești extinse pe întreg teritoriul țării, cu anumite dispoziții tranzitorii pentru provinciile unite. Așa se întâmplă, de exemplu, cu legea de organizare judecătorească din 26 iunie 1924 și cu legea de organizare a Curții de casație din 20 decembrie 1925, cu modificările ulterioare. Aceasta din urmă a conținut, în prima ei redactare după Unire, dispoziția tranzitorie ca pentru procesele venite din provinciile foste sub suveranitate austriacă și maghiară să se creeze complete de judecată după sistemul acelor țări. Printr-o modificare ulterioară s-a dispus însă ca toate recursurile să fie judecate după aceleași norme și, ca urmare, s-au desființat completele speciale, suprema instanță redobîndindu-și caracterul unitar de mai înainte. Ea a putut astfel să stabilească o unitate de jurisprudență, ceea ce era esențial pentru realizarea unificării juridice a țării ²¹.

Legea din 21 februarie 1923 unifică normele de organizare a corpului avocaților. Iar organizarea administrativă a țării este făcută prin legea din 14 iunie 1925, intitulată chiar „pentru unificarea administrativă”.

4. *Unificarea prin elaborarea unei noi legislații codificatoare.* Constituția din 1923 ridică în art. 137 la rangul de principiu constituțional, sus-tras aprecierii variabile a legiuitorului ordinar, soluția unificării printr-o nouă legislație de ansamblu, declarînd : „Se vor revizui toate codicele și legile existente în diferitele părți ale Statului Român spre a se pune în armonie cu Constituțiunea de față și asigura unitatea legislativă. Pînă atunci ele rămîn în vigoare. Din ziua promulgării Constituțiunii sînt însă desființate acele dispozițiuni din legi, decrete, regulamente și orice alte acte contrarii celor înscrise în prezenta Constituțiune”.

Se recomanda deci revizuirea întregii legislații aplicabile pe teritoriul țării în vederea unificării ei și punerii de acord cu dispozițiile constituționale și pînă atunci se mențineau în vigoare legile existente, fiind desființate numai regulile contrare noii Constituții. Se făcea astfel o naționalizare superficială a legiuirilor străine, diferite ca origine și concepție, urmînd ca ulterior ele să fie supuse adaptării la nevoile și aspirațiile Statului Român ²².

A. *Legi de unificare.* Chiar înainte de apariția Constituției se înfăptuise prin mai multe legi reforma agrară pe tot întinsul țării. Masele populare dovediseră un potențial și un spirit revoluționar care neliniștiseră burghezia și conducerea statului burghez ²³. Ținerea promisiunii față de țărani care

²¹ Andrei Rădulescu, *op. cit.*, p. 26.

²² În executarea dispozițiilor art. 137 din Constituție, Consiliul legislativ, înființat prin legea din 25 februarie 1925, primește sarcina revizuirii și unificării codurilor și legilor. Acest organism tradițional își găsește urme îndepărtate la juriconsultul statului de la începutul secolului al XIX-lea și mai ales la Consiliul de Stat, desființat prin Constituția din 1866 (vezi I. C. Filitti, *Originea și rostul constituțional ale Consiliului legislativ român*, București, 1936, 32 p.).

²³ Vezi V. Liveanu, *Mișcarea muncitorească din București în anii 1917—1921*, în „Studii”, 12 (1959), 5, p. 159—185.

luptaseră eroic în război și teama ca altfel, printr-o firească radicalizare, ei să nu se alăture comuniștilor au făcut ca o primă expropriere să aibă loc în 1918 (decretul lege nr. 3 697) în România încă neîntregită. În același an, pentru o altă parte a țării se votează o lege după modelul decretului-lege nr. 3 697/1918, care ulterior este votată de Adunarea deputaților și publicată în „Monitorul oficial” din 13 martie 1920. În 1921, printr-o lege din 17 iulie se face a doua expropriere în vechiul regat, iar prin două legi din 30 iulie se înfăptuiește exproprierea și în provinciile din vestul și nordul țării. Concepția care a prezidat la reforma agrară a fost aceeași în toate aceste legi; numai oarecare dispoziții de detaliu au variat.

Nu este locul aici să facem o critică a reformei agrare; numeroase studii scrise în ultimii ani i-au arătat greșelile²⁴. Ne mulțumim numai să învederăm că, chiar după statisticile epocii, circa 400 000 de țărani cultivatori de pământ admiși la împroprietărire nu au putut fi împroprietăriți din lipsă de pământ expropriat, aceasta fără a mai vorbi de câteva milioane de țărani care nu au fost admiși pe tablourile de împroprietărire²⁵.

Pe baza Constituției s-au elaborat în anii următori numeroase legi de unificare atât în domeniul dreptului public, cât și în acela al dreptului privat. Dintre acestea vom cita următoarele exemple caracteristice: legea pentru statutul funcționarilor publici²⁶ (19 iunie 1923), legea asupra proprietății literare și artistice (28 iunie 1923), legea asupra persoanelor juridice (6 februarie 1924), legea pentru dobândirea naționalității române (24 februarie 1924), legea pentru unificarea majorității civile (11 aprilie 1924), legea apelor (27 iunie 1924), legea minelor (4 iulie 1924, 28 martie 1929 și 24 martie 1933), legea energiei (4 iulie 1924 și 7 iulie 1930), legea accelerării judecăților (19 mai 1925 și 10 iulie 1929), legea contenciosului administrativ²⁷ (23 decembrie 1925), legea electorală²⁸ (27 martie 1926), legea asupra contractelor de muncă (28 martie 1929), urmată de legea pentru asigurarea plății lucrului efectuat (10 aprilie 1931) și de legea pentru înființarea și organizarea jurisdicției muncii²⁹ (15 februarie 1933), legea asupra burselor (29 iulie 1929), legea pentru unificarea unor dispoziții referitoare la executarea silită (10 iulie 1930), legea pentru organizarea corpului de avocați (22 decembrie 1931), legea asupra cambiei și biletului la ordin și legea asupra cecului (ambele din 1 mai 1934), legea pentru unificarea dis-

²⁴ Vezi *Relații agrare și mișcări țărănești în România. 1908—1921* (de un colectiv, sub îngrijirea lui V. Liveanu), București, Edit. politică, 1967, cu referințe la literatura problemei.

²⁵ Mitiță Constantinescu, *L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie*, București, 1925, p. 427.

²⁶ În această lege de unificare, spre deosebire de majoritatea celor ce i-au urmat, se prevede că „se abrogă orice legi, regulamente și dispoziții de orice natură din întreg teritoriul României contrarii prezentului statut” (art. 70).

²⁷ Vezi asupra contenciosului administrativ în sistemul Constituției din 1923: Anibal Teodorescu, *Tratat de drept administrativ*, vol. I, București, 1929, p. 388 și urm.; C. Rarinescu, *Contenciosul administrativ*, București, 1936 [1937].

²⁸ Legea s-a abătut de la reglementarea constituțională, favorizând gruparea guvernamentală în alegeri (vezi Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 351).

²⁹ Vezi critica legislației muncitorești de unificare la C. Flitan, *Legi antisindicale din România burghezo-moșierească. Lupta partidului clasei muncitoare din România împotriva acestor legi și pentru o reală libertate de asociere în sindicate*, în „Studii și cercetări juridice”, 1961, nr. 2—3, p. 271—307.

pozițiilor privitoare la cărțile funciare (27 aprilie 1938), legea pentru dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor ³⁰ (10 iunie 1944).

B. *Opera de codificare unificatoare.* Dar opera de mare amploare, la care se referea și art. 137 din Constituție în mod special, era revizuirea prin unificare a marilor coduri : penal, de procedură penală, civil, de procedură civilă și comercial. Toate eforturile erau îndreptate în această direcție.

După aproape 19 ani de la Unire, s-a ajuns, în sfârșit, să se pună în aplicare Codul penal și cel de procedură penală. Publicate respectiv la 18 și 19 martie 1936, ele intră în vigoare la 1 ianuarie 1937, realizând unificarea legislației penale și abrogînd prin art. 597 C. pen. și art. 664 C. pr. pen. codurile și legile existente pe tot teritoriul țării și care sînt anume enumerate în acele texte. La 20 mai 1937 intră în vigoare și Codul justiției militare unificat.

Opera de unificare a legislației penale a însemnat, desigur, o realizare importantă și de mult așteptată. Dar nu putem să ne amintim de ea fără a nu remarca faptul că întîrzierea cu care a venit nu a adus după sine și o îmbunătățire a ei. Într-adevăr, este semnificativ în această privință că în primii patru ani de aplicare Codul penal a fost modificat și rectificat de 13 ori și cel de procedură penală de zece ori, pentru ca abia după aceste numeroase transformări — grav dăunătoare, bineînțeles, prestigiului legii — să se poată spera că legea nouă este superioară celor vechi.

5. *Noua etapă de unificare prin extindere.* După cum s-a putut vedea, opera de unificare mergea foarte încet. De aceea, în afară de extinderea cite unei legi, cum s-a întîmplat în cazurile pe care le-am semnalat deja, s-a simțit uneori nevoia să se recurgă la metoda extinderii în bloc a unei importante părți a legislației românești în anumite provincii ale țării, care erau încă guvernate de legiuiri străine.

Așa s-a procedat mai întîi după zece ani de la Unire prin legea de la 4 aprilie 1928, extinzîndu-se de la 1 iunie pe un teritoriu limitat — pe lîngă dispozițiile introduse pînă atunci în vederea unificării — următoarele legi române : Codul civil, Codul de procedură civilă și regulamentul pentru facerea și executarea hotărnicilor, rînduiele de procedură cuprinse în Codul comercial, precum și regulamentele lui, legea asupra drepturilor proprietarilor rezultînd din contractele de închiriere și de arendare, legea pentru judecătorii de ocoale și regulamentul ei, legea pentru autentificarea actelor. Se mențineau însă în vigoare dispozițiile din legile locale referitoare la capacitatea femeii măritate, căutarea paternității, dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor, drepturile copiilor naturali și ale părinților lor, ca fiind superioare celor românești. Prin dispoziții tranzitorii se reglementa situația notarilor publici existenți, această instituție fiind desființată prin lege, dar cu respectul drepturilor notarilor în funcțiune.

Zece ani mai tîrziu, la 1 octombrie 1938, o măsură similară este luată de asemenea tot pentru un teritoriu limitat.

³⁰ În articolul final al legii se arată că „dispozițiile privitoare la dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor în Ardeal și Banat, precum și orice alte norme contrarii prezentului decret-lege... sînt și rămîi abrogate”.

6. *O nouă fază de codificare fără rezultate pozitive.* Mai rămăseseră neunificate în Transilvania Codul civil, Codul de procedură civilă și Codul comercial. După mulți ani de trudă, proiectele au devenit legi, cu termene fixate pentru intrarea lor în vigoare, care însă nu s-a realizat vreodată. Astfel, Codul civil din 8 noiembrie 1939, care, potrivit articolului final, trebuia să intre în vigoare la 1 martie 1940, după amânări de punere în aplicare și modificări a fost din nou publicat într-o altă formă la 6 septembrie 1940; Codul de procedură civilă din 8 noiembrie 1939, care trebuia să intre în vigoare la aceeași dată cu cel civil, s-a transformat de asemenea, publicându-se decretul de modificare în „Monitorul oficial” din 31 august 1940 cu această curioasă mențiune: „Articol unic. — Codul de procedură civilă « Carol al II-lea » din 8 noiembrie 1939 are următorul cuprins: . . .” (urmează textele în formă modificată); în sfârșit Codul comercial din 10 noiembrie 1938, care, potrivit articolului final, trebuia să intre în vigoare la 1 mai 1939, după o serie de amânări timp de doi ani a ajuns să fie republicat într-o formă modificată în „Monitorul oficial” din 23 august 1940. Dar acest ultim cod are o istorie mai curioasă decât celelalte două, pentru că cei doi ani în care în mod repetat s-a amânat punerea lui în vigoare nu au fost lăsați să treacă fără a se face acte care i-au știrbit în mod ireparabil prestigiul. Într-adevăr, la 7 octombrie 1939 se dispune punerea în vigoare a unei mici părți din noul Cod comercial, dar și aceasta nu în forma cum era înscrisă în noul cod, ci așa cum este modificată prin legea publicată la acea dată. Așa intră în vigoare, izolate, art. 208 — 234, și 898 din noul cod, modificate. Și, ca și cum atâtă nu ar fi fost destul ca să compromită o lege, mai târziu („M. o.” din 6 aprilie 1940), sub ce influență nu știm, se suspendă un alineat dintr-unul din articolele noului cod puse în aplicare modificate (art. 212, § 2), revenindu-se la alineatul corespunzător din vechiul Cod comercial român.

La acest rezultat s-a ajuns datorită faptului că ministrul de justiție, din epoca aceea, găsind prea încheată elaborarea Consiliului legislativ, a format comisii speciale pentru întocmirea codurilor. Avertismentul dat de unii membri de necontestabilă valoare numiți în asemenea comisii, care au refuzat această sarcină dându-și seama că nu este posibil ca în timpul scurt fixat să o ducă la bun sfârșit, nu a fost luat în considerație Formându-se comisiile în altă compunere, lucrul a început în ritmul grăbit ce se ceruse. Proiectele, odată terminate, au fost supuse avizului Consiliului legislativ și apoi transformate în legi. În felul acesta s-a ajuns la prima ediție a codurilor noi ³¹.

7. *Ultimele extinderi.* La data când trebuia să intre în vigoare aceste legiuiri s-a observat că ele ar putea avea soarta Codului penal și a celui de procedură penală și, amânându-se punerea lor în aplicare, s-au constituit noi comisii care să le examineze. În grabă, acestea și-au îndeplinit opera de revizuire și au elaborat alte coduri noi. Această a doua ediție a codurilor, socotită mai bună decât cea dintâi, nu putea fi nici ea definitivă. De aceea

³¹ Proiectul de Cod civil a fost întâmpinat de Consiliul legislativ cu numeroase și de cele mai multe ori întemeiate observații, care — oricât ar părea de bizar — nu s-a permis să fie publicate în întregime. Se preferă o lege mediocră, dar promptă, uneia superioare, dar mai întârziată, ceea ce după atâția ani de așteptare nu mai era îngăduit. Este un exemplu manifest al procedurii de legiferare tainică și grăbită care se practica de unele guverne din epoca diktaturii regale.

data punerii în aplicare a celor trei coduri, fixată pentru 15 septembrie 1940, a fost amînată pentru 1 ianuarie 1941, iar atunci *sine die*. S-a ajuns astfel ca după 22 de ani de la unire legislația civilă să fie tot neunificată și codurile elaborate să se constate că nu pot face acest lucru. Țara trecea prin momente grele, mai mult ca oricînd desăvîrșirea unificării legislative apărea ca necesară; exemplul Codului penal și al celui de procedură penală, cu numeroasele lor modificări și revizuirii imediat după publicare, critica gravă căreia fuseseră supuse codurile civil, de procedură civilă și comercial au determinat ca după un sfert de secol de la Unire — la 15 septembrie 1943 — să se desăvîrșească unificarea legislativă și în Transilvania, pe atunci amputată. prin „extinderea”, cu unele dispoziții tranzitorii³², a „legislației civile și comerciale a vechiului regat”³³, iar la 31 martie 1945 să se întindă această măsură și în nordul Transilvaniei reunită României.

8. *Concluzie.* Privind în perspectiva istoriei, după o jumătate de secol de la Unire, înfăptuirea unificării legislative în țara noastră, concluzia care se impune este că, în ce privește codurile importante, ea trebuia făcută de la început prin extinderea legislației românești în provinciile unite, menținîndu-se unele dispoziții legislative locale pînă la elaborarea unor coduri noi. S-ar fi evitat în felul acesta să se amîne cîteva decenii rezolvarea problemei. S-ar fi evitat totodată ca unificarea legislației penale să aibă loc, pe de o parte, tîrziu, iar pe de alta pripit și în condiții nesatisfăcătoare și mai ales nu s-ar fi ajuns în ceea ce privește legislația civilă ca unificarea să se înfăptuiască în trei etape — după 10, 20 și 35 de ani de la Unire — tot prin extinderea legislației vechii României, cu dispoziții tranzitorii privind unele reguli de drept local, adică formula respinsă în 1918 și mulți ani după această dată. Dificultăți obiective care nu pot fi ignorate, unele legate de însăși structura socială în cadrul căreia se căutau soluțiile, dar și lipsa unui anumit spirit practic și pierderea în discuții oțioase, au influențat puternic dezvoltarea sinuoasă și contradictorie a întregului proces al unificării. Totuși s-au depus și eforturi interesante și s-au obținut unele rezultate pozitive, iar forțele vii ale poporului au făcut ca, peste avatarurile procesului de unificare juridică, actul memorabil al Unirii să se consolideze și să rămînă o temelie trainică a întregii dezvoltări istorice ulterioare.

³² Privitoare. în materie civilă, la tutelă, interdicție, drepturile soțului supraviețuitor, notarii publici, procedura succesorală. cărțile funciare.

³³ Vezi Grigore Pherekyde, *Extension du Code Napoléon en Transylvanie*, în „Pand. rom.”, 1945, partea IV. p. 130—132.

DEZVOLTAREA INDUSTRIEI METALURGICE DIN TRANSILVANIA DUPĂ UNIREA CU ROMÂNIA (1919—1939)

DE

ECATERINA CIMPONERIU

Desăvârșirea procesului de formare a statului național român acum cincizeci de ani nu a însemnat numai satisfacerea năzuințelor de veacuri ale poporului. Ea a corespuns unei necesități obiective istorice, creînd condiții noi, favorabile dezvoltării forțelor de producție pe întreg teritoriul țării.

Prin unirea Transilvaniei cu vechea Românie, a crescut în mod simțitor potențialul economic al țării, s-a întărit piața națională, au fost desăvârșite legăturile economice tradiționale între Muntenia, Moldova și Transilvania.

Marele istoric Nicolae Iorga arăta că cea dintâi unire a existat cînd în capul cărturarilor nu răsărise încă această idee, în unitatea vieții economice a Transilvaniei cu Muntenia și Moldova¹. Într-adevăr, între cele două versante ale Carpaților existau străvechi legături economice. În secolul al XIX-lea, o dată cu dezvoltarea industriei din Transilvania, Muntenia și Moldova importau de aici produse ale industriei metalurgice, textile și altele și exportau mari cantități de vite, grîne și alte produse agricole.

La începutul acestui secol Transilvania, socotită o regiune mărginașă și înapoiată a Imperiului habsburgic, avea legături mai strînse cu Principatele Române decît cu Ungaria și cu Austria. În 1838, de pildă, optzeci de ani înainte de unirea cu România, Transilvania importa din Muntenia și Moldova produse în valoare de 4 157 005 florini și exporta, la rîndul ei, mărfuri în valoare de 2 950 001 florini. În același timp valoarea importului Transilvaniei din Ungaria și Austria era numai de 172 408 florini și cea a exportului de 89 144 de florini². După convenția comercială încheiată între România și Austro-Ungaria în 1875, schimbul de produse cu Transilvania a crescut vertiginos. Războiul vamal care a urmat însă — marii

¹ N. Iorga, *Elemente economice în cultura română*, în vol. *Conferințe și prelegeri*, București, 1945, p. 53.

² Victor Jinga, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, vol. I, Brașov, 1945, p. 304. Datele de mai sus sînt după lucrările dr. O. F. Jickeli.

proprietari funciari din Ungaria voiau să împiedice concurența produselor agricole românești — a adus prejudicii industriei transilvănene și aprovizionării populației. Între anii 1882 și 1886 exportul total din această regiune a scăzut simțitor. Dacă ne referim numai la exportul de fier și instrumente feroase, între anii 1882 și 1886 el a scăzut de la 743 280 la 355 402 coroane, deci aproape la jumătate³. Războiul vamal a pus astfel încă o dată în evidență importanța legăturilor economice dintre Transilvania și vechea Românie.

Deși înzestrată cu bogății mari ale subsolului și avînd o industrie extractivă și prelucrătoare relativ dezvoltată⁴, Transilvania continua să fie și la începutul secolului al XX-lea o provincie cu un rol secundar în economia monarhiei austro-ungare. Criterii cu caracter extraeconomic, politice și naționale, duceau la neglijarea și la permanenta frînare a dezvoltării ei. Această situație nu putea fi remediată în cadrul monarhiei austro-ungare, șubrețită de gravele contradicții naționale și sociale care o rodeau din temelii și care au dus pînă la urmă la prăbușirea ei.

Unirea Transilvaniei cu vechea Românie a corespuns deci nu numai unei necesități naționale, ci și unei necesități obiective economice. După unire, dintr-o provincie cu un rol economic secundar, cu debușeuri înguste pentru produsele sale și cu nevoia de a fi aprovizionată cu produse agrare de peste graniță, Transilvania a devenit o provincie centrală industrială de mare importanță, încadrată armonie în organismul economiei românești. Eliberarea de barierele vamale artificiale, care au despărțit-o secole de-a rîndul de restul teritoriului național, și încadrarea industriei ei în economia generală a țării au dus într-un timp relativ scurt la dezvoltarea orașelor, centrelor industriale și a întregii sale economii⁵. Dacă ne referim numai la unii indici ai dezvoltării industriei transilvane, în cei douăzeci de ani care s-au scurs de la terminarea primului război mondial, și unirea Transilvaniei cu România, pînă la începerea celui de-al doilea război mondial (1919 — 1939), indici publicați în 1940, putem vedea că numărul întreprinderilor industriei prelucrătoare din Transilvania a crescut în această perioadă cu 66%, forța motrice folosită cu 43%, iar valoarea capitalului investit cu 54%⁶.

Aceste cifre nu sînt lipsite de însemnătate, mai ales dacă ținem seama de situația grea economică din 1919 și 1920 ca urmare a războiului, de puterea cu care după numai zece ani criza economică mondială a izbit în economia țărilor mai puțin dezvoltate, situație în care se afla și țara noastră, și dacă nu pierdem din vedere influența negativă pe care au exercitat-o asupra dezvoltării economiei noastre contradicțiile regimului burghez-moșieresc.

³ Între 1885 și 1887 exportul României în Austro-Ungaria a scăzut de la 80 de milioane de coroane la 46 de milioane, în același timp importul a scăzut și mai simțitor, de la 80 de milioane la 8 milioane de coroane (*ibidem*, p. 319).

⁴ În 1898 în Transilvania în județele Caras-Severin, Hunedoara și Arad au existat 11 topitorii de fier. 2 cuptoare pentru oțel și 10 turnătorii. Vezi Valeriu Popa și Nicolae Istrate, *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, București, 1915, p. 122.

⁵ I. Moga, *Siebenbürgen in der Wirtschaftsorganisation des rumänischen Bodens*, București, 1910, p. 63.

⁶ *Ibidem*, p. 67.

Dar nu numai Transilvania a avut de câștigat în urma unirii cu România. După 1918, forța economică a României a sporit cu 2,5 ori. Datorită contribuției Transilvaniei, mai ales în ceea ce privește industria minieră, siderurgică, metalurgică și a lemnului, se schimbă întreaga structură economică a țării, se accentuează caracterul ei industrial⁷.

Numărul întreprinderilor din România a crescut cu 42%, capitalul investit în industrie, și mai ales în cea minieră și metalurgică, a crescut cu 37%, forțele motrice folosite, criteriul indispensabil al dezvoltării industriei, au crescut cu 52%, iar numărul muncitorilor industriali, forța cea mai înaintată, făuritoare a întregului progres social, s-a mărit cu 38%⁸. Valoarea globală a producției industriale a Transilvaniei reprezenta peste 48% din valoarea producției pe plan național⁹.

După unire, se schimbă în mod firesc și structura comerțului țării. Cu toate că potențialul economic crescuse cu 2,5 ori în perioada post-belică comerțul exterior al României scade. La aceasta contribuie și faptul că o mare parte a produselor petroliere și agricole, care înainte luaseră drumul străinătății, sub prețul de cost, pentru a putea concura pe piața mondială, și-au găsit acum deșeușul firesc, natural în Transilvania. În același timp produsele acesteia, strangulate pînă atunci de concurența produselor similare din Austro-Ungaria și Germania, sînt absorbite de industria în refacere, de agricultura, de piața de dincoace de Carpați¹⁰.

Studiul de față nu își pune ca obiectiv să elucideze problema foarte interesantă a influenței exercitată de unirea Transilvaniei cu România asupra dezvoltării întregii economii a țării. În cele ce urmează el se va rezuma doar asupra prezentării unor probleme legate de dezvoltarea unei singure ramuri a economiei naționale — industria metalurgică.

Producția siderurgică, metalurgică și, strîns legată de ele, cea a laminatelor, a pieselor turnate din fontă și oțel, a pieselor forjate, a construcțiilor metalice, a locomotivelor, vagoanelor, a mașinilor de toate felurile, a motoarelor etc. constituie elementul de bază al industrializării, al întăririi capacității economice și de apărare a oricărei țări, garanție a întăririi independenței sale economice și politice.

Pe lângă aceasta, importanța industriei metalurgice mai constă și în faptul că în jurul ei se dezvoltă timpuriu un proletariat industrial modern, care, în măsura dezvoltării acestei ramuri, devine promotorul organizării întregii clase muncitoare. Este un fapt cunoscut că proletarii din uzinele de fier și de la atelierele căilor ferate, unde lucrează în majoritate tot muncitori metalurgiști, au înscris începînd din secolul al XIX-lea pagini de lupte importante în istoria mișcării noastre muncitorești. Alături de mineri și de muncitorii petroliști, ei au avut un rol hotărîtor în promovarea luptelor de clasă și, pînă la urmă, în desfășurarea întregii istorii a patriei.

Înainte de 1919, în vechea Românie nu exista o industrie metalurgică importantă. Din cauza lipsei de materii prime esențiale, fierul și cărbunele, nu luase naștere o industrie siderurgică. La București, Iași, Galați, Brăila, în celelalte porturi și în principalele noduri de cale ferată existau însă ateliere și unele fabrici mai mari sau mai mici care prelu-

⁷ *Enciclopedia României*, vol. III, București, 1939, p. 813.

⁸ N. P. Arcadian, *Industrializarea României*, ed. a II-a, București, 1936, p. 156.

⁹ *Transilvania, Baratul. Crișana, Maramureșul, 1918—1929*, București, 1929, p. 491.

¹⁰ *Industria României. 1930—1940*, București, 1946, p. 13.

erau fierul, oțelul și alte metale importante sub formă de materii prime și mai ales de semifabricate.

În Transilvania și în Banat, unde existau bogate rezerve de cărbune, în Valea Jiului și Munții Carășului, unde se găseau rezerve destul de importante, deși insuficiente, de minereu de fier, în regiunea Hunedoara (Poiana Rusca, Gherla și Teliuc), în Munții Apuseni (Trascău și Vașcău), în județul Ciuc (Vlahița și Lueta), în Maramureș (Borza și Mașca), în Banat (Dognecea și Ocnele de Fier)¹¹ au existat încă la începutul secolului al XIX-lea posibilitățile creării unei industrii siderurgice și metalurgice destul de puternice. Această a avut ca urmare dezvoltarea unei industrii de prelucrare a fierului, care a permis aprovizionarea cu unelte agricole, casnice și mai târziu cu construcții de fier, cu vagoane și locomotive, nu numai a acestor provincii, dar și crearea unor stocuri importante pentru export.

După unele date statistice, în 1919 situația industriei metalurgice era următoarea :¹²

	Vechea Românie	Banat	Transilvania
Nr. întreprind.	171	19	75
Capital investit	127 724 000	805 999 000	66 978 000 Lei
Forța motrice	9 319	33 874	14 776 HP
Personal folosit	9 517	9 508	7 671
Valoarea producției	786 297 000	254 339 000	259 666 000 Lei

Alte date statistice prezintă cifre asemănătoare, deși nu identice. Deosebiri mai mari sînt mai ales în ceea ce privește aprecierea capitalului investit în industria metalurgică din Transilvania¹³. Ceea ce ni se pare însă mai puțin clarificat sînt cifrele referitoare la valoarea totală a producției. Se știe că în anii 1919 și 1920 a avut loc o puternică scădere a producției în principalele centre siderurgice din Transilvania. La Reșița și la Hunedoara producția era infimă, cele mai multe furnale și cup-toare erau stinse; secții întregi pentru laminare, de forjă etc. au fost închise. Dacă în 1913 producția siderurgică a Reșiței a fost de 162 911 t, în 1919 această producție a scăzut la 53 844 t. La Hunedoara, producția a scăzut și mai mult, de la 134 089 t în 1913, la 3 896 t în 1919¹⁴. De asemenea, nu se reflectă în statisticile vremii și în cele întocmite ulterior șomajul de masă care a însoțit în anii 1919 și 1920 scăderea producției. Mai mult de jumătate din totalul muncitorilor metalurgiști din Transilvania și Banat șomau în acești ani, cutreierînd orașele în căutare de lucru sau angajîndu-se la reparatul șoselelor, tăierea pădurilor și alte munci de acest fel¹⁵.

¹¹ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 861.

¹² Gheorghe Strat, *Industria României în cadrul economiei europene*, București, 1945, p. 46—48.

¹³ În lucrarea *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918—1929*, la p. 498 se arată că capitalul investit în metalurgia din Transilvania și Banat ar fi fost de numai 70 176 000 de lei.

¹⁴ „Buletinul industriei”, nr. 7—9 din 1921, p. 34—35.

¹⁵ „Socialismul”, an. IV, nr. din 29 iulie 1921.

În anii care urmează, situația economică a țării se normalizează treptat. Necesitatea refacerii mai ales a părții distruse și secătuite în anii ocupației germane, refacerea și modernizarea industriei, a căilor ferate etc. duc la o permanentă creștere a cererii în domeniul produselor metalurgice. Aceasta are ca rezultat mai ales după 1921 creșterea susținută a producției acestei ramuri. Este de la sine înțeles că dezvoltarea producției siderurgice și metalurgice nu însemna în același timp și o creștere vertiginoasă a nivelului de trai al maselor. Clasele dominante erau interesate în redresarea rapidă a economiei naționale, dar ele căutau să pună povara urmărilor războiului pe seama oamenilor muncii. Specula cu mărfuri, cu devize și acțiuni a agravat inflația. De altfel, în primii ani de după război și refacerea industriei a fost într-o oarecare măsură frinată din cauza acestei specule și a concurenței dintre marea burghezie din Transilvania și cea din vechea Românie. Capitalul financiar din vechea Românie, reprezentat de Partidul Liberal la putere, a reușit să intre în posesia unei părți din acțiunile care înainte aparțineau capitaliștilor din Germania și Austro-Ungaria. Întărirea rolului capitalului autohton nu înseamnă însă că capitalul străin și-ar fi slăbit poziția în industria românească. Capitalul englez, francez, italian și, într-o oarecare măsură, cel american au continuat să acționeze și să-și mențină pozițiile în industria metalurgică din Transilvania sub masca firmelor așa-zis „naționalizate”¹⁶. Aceasta le-a permis să profite de legile pentru încurajarea industriei autohtone, să aibă mână liberă în îndreptarea comenzilor de utilaje spre concerne străine pe care le reprezentau, scoțind astfel o parte importantă a profiturilor peste graniță. Toate acestea au îngreuiat situația maselor, au frinat mersul economiei naționale, dar nu au împiedicat dezvoltarea ei.

În zece ani, între 1919—1929, producția economică pe plan național a crescut cu 130%. Un loc însemnat în cadrul acestei creșteri va reveni Transilvaniei și mai ales Banatului¹⁷. Dezvoltarea industriei metalurgice transilvane și bănățene în această perioadă se reflectă pe deplin în următoarele cifre privind siderurgia¹⁸.

Anii	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Producția de fontă	19 007	30 362	30 210	51 644	58 241	64 013	62 976	63 203
Producția de oțel	31 736	44 802	67 852	82 124	86 688	100 638	111 566	130 060

Din studierea acestor date, reiese de la prima vedere nivelul foarte redus al producției în 1920, un serios început de creștere a producției în 1922, precum și creșterea mult mai rapidă a producției de oțel decât a celei de fontă.

În anii 1921—1929, numărul întreprinderilor metalurgice din Transilvania crește de la 94 la 213, iar forța motrice folosită de la 48 650 HP

¹⁶ N. N. Constantinescu, *Situația clasei muncitoare din România. 1914—1944*, București, Edit. politică, 1966, p. 97—98.

¹⁷ Gheorghe Strat, *op. cit.*, p. 52—53.

¹⁸ *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918—1929*, p. 506.

la 59 928 HP¹⁹. Două treimi din totalul întreprinderilor metalurgice existente în 1930 au luat ființă între 1919 și 1929²⁰.

Pe lângă creșterea numărului întreprinderilor, are loc, în anii stabilizării relative a capitalismului, și o puternică raționalizare a producției. Aceasta se face pe două căi: intensificarea exploatării forței de muncă și noi investiții de capital pentru modernizarea întreprinderilor vechi și crearea unor noi întreprinderi cu o productivitate sporită.

Cele mai importante uzine siderurgice, metalurgice și de armament, nu numai din Transilvania, dar și din întreaga țară, între cele două războaie mondiale, se găseau la Reșița, care făcea parte din concernul UDR. Creat în 1921 în locul STEG-ului, veche societate aparținând capitalului austro-ungar și francez, UDR-ul număra de la început între acționarii săi, pe lângă aceștia, și pe unii reprezentanți ai marii finanțe românești, oameni politici cu influență etc. În anii care au urmat, cea mai mare parte a acțiunilor UDR-ului a fost acaparată de concernul englez Vickers Armstrong. Stăpînii străini și autohtoni ai UDR-ului au cheltuit în anii stabilizării relative a capitalismului sume importante din marile lor profituri pentru modernizarea Reșiței. În 1921 a fost construită aici o nouă fabrică de mașini electrice, generatoare, motoare, transformatoare etc. În 1923 ia ființă și o nouă fabrică de locomotive²¹.

Tot în 1921 începe refacerea uzinelor metalurgice de la Hunedoara; s-a construit un nou furnal înalt, care permitea ridicarea capacității de producție a acestei uzine la 370 t fontă pe zi²². Dar uzinele de la Hunedoara, aparținând statului, nu și-au ridicat producția proporțional cu alte întreprinderi metalurgice, din cauza lipsei de interes din partea diferitelor guverne, care dădeau comenzi cu precădere întreprinderilor particulare. Fonta și lingourile de oțel produse la Hunedoara au fost prelucrate și transformate în mărfuri necesare în industrie, construcții sau pentru consumul populației tot în întreprinderile particulare. De altfel, caracteristic pentru neglijarea acestei uzine a statului este faptul că, în 1929, 74% din totalul producției de fontă și 86% din cea de oțel a fost fabricat la Reșița²³. Neglijarea și folosirea redusă a capacității de producție a uzinelor de la Hunedoara au avut o influență negativă asupra dezvoltării siderurgiei în România. Ea a contribuit la faptul că, în ciuda investițiilor și a creșterii generale a capacității de producție, nivelul producției siderurgice antebelice să nu fie încă complet atins nici în 1929.

În 1922 este pusă în funcțiune fabrica de sîrmă de la Cîmpia Turzii. Ulterior, în urma unor noi investiții, în 1926, această fabrică este lărgită. Se construiește o instalație modernă de galvanizare a sîrmei și o uzină pentru fabricarea fierului pentru beton²⁴.

În 1924 se creează concernul Titan-Nadrag-Călan, care devine a doua întreprindere siderurgică și metalurgică din țară după Reșița ea fiind de altfel subordonată UDR-ului prin ponderea acționarilor aces-

¹⁹ *Ibidem*, p. 509.

²⁰ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 859.

²¹ Arh. Ist. Centr., *Dări de seamă ale consiliului de administrație al UDR. 1921—1942*.

²² *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918—1929*, p. 501.

²³ *Contribuții la problema materiilor prime din România*, vol. IV, partea I, București, 1941, p. 204—212.

²⁴ *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918—1929*, p. 503.

teia în consiliul său de administrație. În cadrul „TNC”-ului intră în 1925 și uzinele Ferdinand, refăcute în acest an, după ce, în timpul războiului, fuseseră demontate. Uzinele Ferdinand produceau oțel, lingouri și laminate, fier profilat, sîrmă și tablă. Uzinele din Nadrag, tot în județul Severin, fabricau tablă galvanizată, plumbuită, cositorită și diferite articole pentru uz casnic, iar uzinele Călan, situate în județul Hunedoara, produceau fontă din minereu propriu, articole sanitare, radiatoare etc.²⁵.

În 1925 se pun bazele întreprinderii Copșa Mică—Cugir, care ulterior a devenit una din principalele uzine de armament ale țării. Tratatul pentru crearea acestei uzine, care au avut loc începînd din 1924 între statul român, UDR-ul, Vickers Ltd și concernul francez Schneider-Creuzot, se încheie cu o convenție prin care statul se angaja să pună la dispoziția noii societăți terenurile, clădirile și mașinile sale de la Cugir, UDR-ul se angaja să dea mașini, iar concernul Vickers instalații speciale și tehnicieni. Pentru aceasta, statul le garanta un minim de profit de 7%, neluînd nici un fel de dividende decît după ce va fi asigurat celor două concerne, strîns legate între ele de altfel, partea lor de profit²⁶. Mașinile și instalațiile speciale sosite la Cugir s-au dovedit a fi destul de învechite, ceea ce nu a împiedicat însă concernul Vickers și UDR-ul să pretindă statului român în 1928 suma de 110 000 000 de lei²⁷.

În 1926 au luat ființă, cu contribuția capitalului francez, uzinele „IAR” din Brașov, prima fabrică de avioane din țară. În acest an, numărul întreprinderilor mecano-metalurgice din Transilvania se ridică la 192, folosind 13 975 HP și peste 16 000 de muncitori, la care se mai adaugă cinci întreprinderi de prelucrare a altor metale, ca arama, alama etc., care foloseau 2 495 HP și produceau plăci, tablă, cabluri electrice etc.²⁸.

În măsura creșterii și diversificării industriei metalurgice din Transilvania și Banat, a avut loc un proces de concentrare a muncitorilor. În cele cinci întreprinderi metalurgice cu peste o mie de muncitori erau în 1928 un număr de 13 030 de muncitori din totalul de aproximativ 27 000, iar majoritatea metalurgiștilor din aceste regiuni lucrau la întreprinderi cu peste 400 de muncitori²⁹. Aceasta avea ca rezultat, în condițiile intensificării muncii și a creșterii ratei profitului (la UDR, rata profitului depășește 40%; la TNC — 20%)³⁰, o permanentă intensificare a luptei de clasă și importante acțiuni greviste, mai ales în anii 1926—1928.

Ceea ce caracterizează producția siderurgică și metalurgică din Transilvania și Banat în primul deceniu după unire este, după cum am putut vedea, refacerea relativ rapidă din situația în care se afla în anii 1919 și 1920, creșterea capacității de producție fără ca aceasta să fie

²⁵ Arhivele statului Caransebeș, fond. TNC, dos. 3 312/32.

²⁶ Arh. Ist. Centr., fond. UDR, 25/184 din 1925.

²⁷ *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1960, p. 145—146.

²⁸ *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918—1929*, p. 503—504. În această perioadă, pe lângă întreprinderile amintite, în Transilvania funcționau fabrici importante pentru construcții metalice: la Arad „Astra”, la Sibiu (Frații Fabrizio și A. Rieger), fabrici de mașini la Brașov (Frații Schiel), la Satu-Mare (Frații Prinz), la Topleț (Schramm-Hüttl-Schmidt), la Bocșa (UDR), fabrici de vagoane la Arad („Astra”), la Satu-Mare („Unio”); fabrici de motoare și pompe la Oradea (Phoebus), la Brașov (Teutsch), precum și turnătorii de fontă și oțel la Arad, Oradea, Cluj etc.

²⁹ N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 180—181 și 223.

³⁰ *Ibidem*, p. 164.

însă folosită complet, modernizarea instalațiilor și, nu în ultimul rând, diversificarea produselor, accentul mare pus asupra dezvoltării unor ramuri noi, de mare importanță pentru economia națională.

În anul 1929 această industrie, ca, de altfel, economia întregii țări și a întregii lumi capitaliste, stătea în fața unei noi încercări catastrofale. Criza de supraproducție a lovit economia românească mai devreme și a luat forme deosebit de grave din cauza dezvoltării relativ slabe a industriei, a rămășițelor feudale existente, a crizei agrare aproape permanente, a politicii prădalnice a guvernelor burghezo-moșierești, a contractării unor împrumuturi externe înrobitoare, care au întărit dependența economică și politică a țării.

În anii crizei, producția metalurgică în Transilvania și Banat, cu tot sprijinul acordat de stat, a scăzut considerabil. Astfel, producția de fontă a scăzut de la 72 346 tone, în 1929, la 2 613 tone în 1933, iar cea de oțel de la 160 782 tone la 144 765 tone³¹. Producția diferitelor ramuri a fost aruncată cu mulți ani în urmă; cel mai mult a suferit industria extractivă din Transilvania, dar, după cum am putut vedea, și industria siderurgică a fost grav lovită de criză. La Hunedoara au fost oprite toate furnalele, iar la Reșița a funcționat mult timp doar un singur furnal. O situație foarte grea a fost la fabricile din Nadrag, Călan și Ferdinand, Cîmpia Turzii și alte fabrici metalurgice prelucrătoare.

Criza a determinat și o scădere considerabilă a prețurilor atât în industrie, cât și în agricultură. În industria metalurgică, unde majoritatea întreprinderilor erau cartelate, stabilindu-se prețuri de monopol, scăderea a fost relativ mai mică decât în alte ramuri, de aproximativ 30 — 35 %³².

Cu toată scăderea producției și a prețurilor mărfurilor industriei metalurgice, bilanțul întreprinderilor mari monopoliste, deși veniturile scăzuseră față de anii precedenți, nu arăta pierderi. Astfel, venitul net recunoscut de UDR — și acesta era totdeauna mai mic decât cel real — a scăzut din 1929 pînă în 1932 de la 81 670 309 lei la 28 814 737 lei, crescînd din nou în 1933 la 43 559 564 lei³³. Cum se poate explica faptul că UDR-ul și-a putut păstra profiturile la un nivel relativ ridicat atunci cînd din 7 cuptoare funcționa doar unul, iar diferite secții ale uzinei, ca fabrica de roți, bandaje, laminoarele, stagnau aproape complet? Înainte de toate prin intensificarea muncii în scopul măririi forțate a profitului. În 1932, cînd criza ajunge la punctul său culminant, aproape 50 % din muncitorii reșițeni șomau. Salariile celor rămași la lucru au fost și ele reduse cu 50 %³⁴. Muncitorii au fost siliți să lucreze aproape două norme pe baza unei cronometrări arbitrare și în condițiile lipsei unor măsuri elementare de protecție a muncii. Profiturile acționarilor UDR-ului au putut fi păstrate deci prin așa-zisa raționalizare a muncii și reducerea prețului de cost, dar de data aceasta nu pe baza dezvoltării tehnicii, cum se întîmplase într-o anumită măsură în anii stabilizării

³¹ *Contribuții la problema materiilor prime din România*, vol. IV, partea I, p. 204 și 212.

³² Dacă luăm ca indicator 100 % pentru prețurile de gros cartelate și necartelate, prețurile au scăzut în medie la cele cartelate la 67 %, pe cînd la cele necartelate ele au scăzut la 58 % („Conjunctura economiei românești”, București, 1936, nr. 1—2, p. 155).

³³ Arh. Ist. Centr., *Dări de seamă ale consiliului de administrație al UDR. 1921—1941*.

³⁴ E. Cimponeriu, *Reșița luptătoare*, București, Edit. științifică, 1965, p. 140.

relative a capitalismului, ci pe baza sălbaticii exploatări a muncitorilor. Menținerea la un grad relativ ridicat a profiturilor se datora și presiunilor exercitate de stăpînii UDR-ului asupra statului pentru acordarea unor comenzi, în special comenzi de armament, și pentru promulgarea unor legi protecționiste. În afară de aceasta, profiturile au fost menținute prin contractarea unor împrumuturi în străinătate, prin cartelizarea întreprinderilor principale ale industriei grele în dauna întreprinderilor mai mici, care fuseseră pur și simplu înghițite.

A crescut în anii crizei și rolul capitalului străin, în special al celui englez, reprezentat de industria metalurgică din Transilvania și Banat prin trustul Vickers, și a capitalului cehoslovac, reprezentat prin trusturile Skoda și Zbroiovska, care, la rîndul lor, se aflau sub controlul marelui trust de armament francez Schneider-Creuzot. Aceștia au reușit să preia în anii crizei acțiunile capitalului austriac, maghiar și german, care mai reușiseră să se mențină după primul război mondial³⁵. Fără a face noi investiții în industria metalurgică și, dimpotrivă, exportînd o parte importantă a profitului, monopolurile internaționale au dus la agravarea urmărilor crizei, la ascuțirea contradicțiilor economice și politice, la o întărire în primul rînd a luptei clasei muncitoare. Este un fapt cunoscut că metalurgiștii români, maghiari, germani și de alte naționalități din Reșița, Hunedoara, Arad, Brașov, Cluj și alte centre industriale din Transilvania și Banat nu au acceptat cu resemnare ca greutățile crizei să fie aruncate pe umerii lor. Ei s-au ridicat la luptă încă în primii ani ai crizei, ducînd, ca și proletarii din întreaga țară, acțiuni tot mai hotărîte împotriva concedierilor în masă, a reducerii salariilor, acțiuni îndreptate nu numai împotriva patronilor, ci a regimului burghezo-moșieresc în general.

În anii 1934—1937 are loc o redresare importantă a economiei românești, manifestată în primul rînd prin dezvoltarea accentuată a industriei în ansamblu și a industriei metalurgice și a celei legate de furniturile pentru armată, în special. S-a accentuat procesul de concentrare și centralizare a capitalului. Monopolurile încep să joace un rol dominant în viața economică și politică a țării. În industria metalurgică trei întreprinderi monopoliste domină asupra întregii ramuri. UDR-ul, Malaxa și Mica dețin supremația asupra a 90% din întreaga industrie metalurgică, ele colaborînd și concurîndu-se în același timp. UDR-ului îi sînt afiliate, practic subordonate, fabricile „Astra”-Arad, Satu-Mare și Brașov, Industria optică română, fabricile „Vulcan” și „Goldenberg” din București, Șantierele navale din Galați, Industria sîrmei din Turda etc. Auschnitt, Malaxa și Argetoianu, principali reprezentanți ai capitalului financiar investit în industria metalurgică, dețin cea mai mare parte a acțiunilor de la Uzinele metalurgice Titan, Nadrag, Călan și Copșa Mică—Cugir³⁶. Prin intermediul Uniunii metalurgice și miniere din România, condusă de oamenii lor de încredere, ca Orghidan, Periețeanu ș.a. ei dictau guvernului întreaga legislație industrială, politica de protecție vamală, repartizarea comenzilor, precum și măsurile antimuncitorești pe care acesta le va lua.

³⁵ Arhiva Combinatului metalurgic Reșița, *Gorespondență confidențială. 1935.*

³⁶ „Lupta de clasă” din 1 decembrie 1938.

Anul 1937 reprezintă un an de cotitură în industria mare prelucrătoare din Transilvania, ea ajungând să depășească considerabil nivelul din 1929³⁷. Un rol din ce în ce mai important începe să-l joace industria metalurgică, ea nefiind atinsă nici de începutul de criză care s-a manifestat în alte ramuri la sfârșitul anului 1937. Creșterea comenzilor de armament din partea statului (ponderea cheltuielilor militare pentru armată față de totalul cheltuielilor bugetare a sporit de la 24%, în 1934—1935, la 33,11% în 1937—1938) a dat un mare impuls dezvoltării întreprinderilor siderurgice și metalurgice. Ridicarea producției, comenzile mari ale statului au dus și la o creștere rapidă a profiturilor. UDB-ul, care în 1938 producea aproape 75% din totalitatea producției de fontă a României, 80% din cea de oțel, 50% din cea de locomotive și 100% din cea de șine și roți și care încasa de la stat un miliard de lei din cifra de afaceri de 1,2 miliarde, a recunoscut în 1938 realizarea unui profit de 172 041 245 de lei³⁸.

Producția siderurgică din Transilvania și Banat a crescut între anii 1934—1937 în felul următor³⁹:

	<i>Fontă</i>	<i>Oțel</i>
1934	61 635 t	170 975 t
1935	81 898 „	205 999 „
1936	97 307 „	226 646 „
1937	128 023 „	237 412 „

Comparînd aceste cifre cu statisticile anterioare, ne putem da seama că în 1937 producția a depășit cu 30% pe cea din 1913 și a fost aproape de 7 ori mai mare decît în 1920. Este de asemenea interesant de știut că, cu toată scăderea extraordinară a producției de fontă în timpul crizei, în decurs de 15 ani, între anii 1922—1937, cantitatea de fontă produsă de furnalele din Banat și Transilvania a crescut mai mult de patru ori, iar cea de oțel mai mult de trei ori. Această creștere considerabilă a producției a avut loc în condițiile cînd indicii de utilizare a capacității de producție a principalelor întreprinderi metalurgice au fost înecă foarte scăzuți⁴⁰.

Producția siderurgică din Transilvania satisfăcea în cea mai mare parte piața internă, acoperind, în 1937, 94,8% din necesitatea de fontă, 69,4% din cea de oțel și 96,2% din cea de laminate⁴¹. Nu același lucru se poate spune despre producția de mașini, motoare etc., unde producția autohtonă luată pe întreaga țară nu acoperea în această perioadă decît 16,1% din necesarul pieței, restul fiind importat. Rămînerea în urmă în domeniul industriei de mașini și faptul că producția de fier pe locuitor nu a depășit nici în 1937 cantitatea de 17,5 kg (în Germania în această perioadă cantitatea de fier pe cap de locuitor era de 221 kg)⁴² arată

³⁷ „Anuarul statistic al României”, 1937—1938, p. 460—461.

³⁸ Arh. Ist. Centr., *Dări de seamă ale consiliului de administrație al UDR. 1921—1942*.

³⁹ *Contribuții la problema materiilor prime din România*, vol. IV, partea I, p. 204, 212.

⁴⁰ „Analele economice și statistice”, ianuarie-martie 1940, p. 42.

⁴¹ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 861.

⁴² *Ibidem*, p. 865.

că, în ciuda progreselor realizate în perioadele 1922—1928 și 1934—1938, industria siderurgică și metalurgică din România erau încă slab dezvoltate față de țările capitaliste înaintate și că, pe lângă rămânerea în urmă cantitativă, mai exista și problema dezvoltării unilaterale a acestei producții. Relativa rămânere în urmă a acestei ramuri se datorește, pe lângă alte cauze, faptului că creșterea producției nu s-a bazat pe creșterea capacității de cumpărare a maselor, ci pe comenzile statului, și mai ales pe comenzi de armament, ceea ce ducea implicit la împovărarea maselor muncitoare contribuabile. În același timp măsurile luate de diferite guverne în domeniul importului au creat unor întreprinderi metalurgice din țară o situație de monopol. Dar, în condițiile unor investiții relativ reduse și când o parte din venitul național se scurgea cu regularitate în străinătate, ceea ce ducea implicit la continuarea rămânării în urmă din punct de vedere tehnic, această situație de monopol și stabilirea unor prețuri de monopol ridicate, cu 25 — 40% mai mari decât prețurile de pe piața mondială, duceau, de asemenea, la scăderea nivelului de trai al maselor și în același timp la frînarea dezvoltării întregii ramuri.

În anii 1934—1937 situația muncitorilor metalurgiști nu s-a îmbunătățit proporțional cu creșterea însemnată a producției. Deși, începând din 1937, în industria metalurgică din Transilvania se rezolvă problema șomajului (în măsura în care această problemă poate fi rezolvată sub regimul capitalist) și au loc, sub influența luptelor muncitorilor, mai multe ridicări ale salariilor, creșterea prețurilor produselor de primă necesitate, impozitele înrobitoare⁴³, precum și ofensiva împotriva libertăților și drepturilor câștigate în ani îndelungați de luptă, îngreuiază mult situația metalurgiștilor. Lupta lor împotriva pericolului fascist, pentru apărarea independenței țării și a drepturilor democratice se contopea cu lupta pentru ridicarea nivelului lor de trai.

În anii dictaturii regale, în ajunul și după izbucnirea celui de-al doilea război mondial, ramurile industriale trecute pe picior de război, și între acestea se găsea în primul rând și industria metalurgică, cresc într-un ritm rapid.

În 1940 industria transformatoare din Banat și Transilvania avea 1 537 de întreprinderi, în care lucrau 155 221 de muncitori. Forța motrice folosită era 333 875 HP, iar capitalul investit depășea 27 de miliarde lei⁴⁴. Un rol important în cadrul acestei dezvoltări l-a avut industria metalurgică. Dezvoltarea acesteia, și în primul rând a ramurii sale producătoare de armament, corespundea necesității obiective de a menține integritatea țării și de a stăvili presiunile Germaniei hitleriste și ale Ungariei hortyste. Aceasta corespundea în mare măsură și intereselor grupurilor monopoliste care aveau în fruntea lor pe Carol al II-lea⁴⁵. Statul acorda un sprijin substanțial acestor monopoluri, îndreptând în anii 1938—1939, din totalul cheltuielilor bugetare, 37,3% și în 1939—1940, 39,5% pentru

⁴³ În 1937 impozitul pe salarii crescuse la 28%. (*Aspecte ale economiei românești*, București, 1939, p. 35—36.)

⁴⁴ „La Transylvanie”, Paris, 1946, p. 241—242.

⁴⁵ În 1939 regele a reușit să pună mâna pe o treime a acțiunilor UDR-ului, Malaxei, IAR-ului din Brașov, TNC-ului, devenind în același timp unul din principalii acționari ai Băncii Românești, ai Astrei Române; el avea în proprietatea sa personală o serie de alte fabrici, precum și moșii întinse.

achiziții de armament⁴⁶. Aceasta a dus la întărirea monopolurilor din industria metalurgică, al căror număr se ridica în această perioadă la 13, rolul preponderent avându-l însă tot concernele UDR și Malaxa⁴⁷. Ca rezultat al uriașelor comenzi primite de la stat, UDR a înregistrat în anii 1939 și 1940 o sporire a producției anuale medii de 20%⁴⁸, beneficiul net recunoscut de stăpînii acestui concern fiind 172 041 245 de lei în 1938, 188 700 771 de lei în 1939 și 200 960 633 de lei în 1940⁴⁹. În 1939 la Reșița lucrau 8 000 de muncitori, forța motrice folosită era 51 500 HP, iar valoarea producției 2 500 000 000 de lei⁵⁰.

Din cele nouă furnale înalte existente în țară, în 1939 funcționau șase, dintre care două la Reșița, unul la Hunedoara, unul la Călan și două, cu capacitate mai mică, la Vlahița. Din cele 11 cuptoare Martin pentru oțel, șapte funcționau la Reșița și patru la întreprinderile aparținînd trustului TNC, la care în acest an lucrau 5 000 de muncitori, se folosea o forță motrice de 8 000 HP, iar valoarea producției reprezenta un miliard lei⁵¹.

Deși uzinele din Hunedoara aveau o capacitate de 50 000 t fontă anual și după 1930 aici a fost instalată și o secție de fabricat tuburi de fontă, iar în 1939 a început instalarea unei oțelării cu o capacitate de 100 000 t anual, participarea Hunedorei la producția siderurgică a țării continua să fie, și în ajunul izbucnirii celui de-al doilea război mondial, puțin însemnată.

În ciuda continuării nefolosirii cronice a capacității forțelor de producție, în 1939 producția industriei siderurgice din Transilvania depășea cu 30% pe cea din 1937. Ea acoperea în cea mai mare parte consumul intern sporit al țării, dînd 80% din oțelul și 100% din totalitatea cantității de fontă⁵² necesare industriei de război, căilor ferate și diferitelor ramuri ale industriei prelucrătoare.

În acest an a crescut în mod simțitor producția de vagoane și locomotive, ea constituind 15% din volumul total al producției industriei metalurgice. Valoarea locomotivelor și vagoanelor fabricate la Reșița, Arad și Satu-Mare depășea un miliard de lei. Tot în anul izbucnirii celui de-al doilea război mondial a intrat în funcțiune fabrica de avioane IAR, cu un capital investit de aproape un miliard de lei⁵³.

Producția de piese turnate din fontă și oțel a crescut și ea considerabil: cu 40% față de 1929, acoperind 95% din necesarul de consum, iar producția de piese forjate în întreprinderile metalurgice din Transilvania a crescut cu 185%, ajungînd la 80 000 de tone. S-a dublat producția de construcții metalice, hale, poduri, stîlpi, macarale, instalații pentru rafinării etc.⁵⁴.

⁴⁶ M. Maievski, *Contribuții la istoria finanțelor publice ale României. 1914—1944*, București, Edit. științifică, 1957, p. 253.

⁴⁷ N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 351.

⁴⁸ „Scinteia” din 24 martie 1940.

⁴⁹ Arh. Ist. Centr., *Dări de seamă ale consiliului de administrație al UDR. 1921—1943*.

⁵⁰ *Industria României. 1930—1940*, p. 280—281.

⁵¹ *Ibidem*, p. 282.

⁵² *Ibidem*, p. 283.

⁵³ *Ibidem*, p. 285.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 286.

Cu toate progresele făcute, a continuat însă să rămână în urmă producția de mașini, motoare, cu excepția mașinilor agricole, de morărit și a aparatelor de cântărit.

După izbucnirea celui de-al doilea război mondial are loc o creștere vertiginoasă a producției siderurgice și metalurgice, ramură al cărei centru de greutate continuă să fie Transilvania și Banatul. În 1940 industria siderurgică a acestor regiuni avea o producție de 10 ori mai mare decât în 1920 și depășea cu 100% nivelul producției din 1913. În cele 102 întreprinderi siderurgice și metalurgice, aproape 60 000 de muncitori lucrau în primul rînd pentru armată. Forța motrice instalată este de 118 548 HP, iar valoarea producției era de 12 990 000 000 de lei⁵⁵. Dar începînd din 1939 o nouă și gravă piedică stătea în fața dezvoltării economiei românești: infiltrarea capitalului german și subordonarea țării intereselor imperialismului nazist.

În industria metalurgică infiltrarea capitalului german a început după ocuparea Cehoslovaciei, cînd concernul german Hermann Göring-Werke a pus mîna pe acele acțiuni ale UDR-ului și ale întreprinderii Copșa Mică-Cugir care înainte erau în posesia monopolurilor cehoslovace. Hermann Göring-Werke nu a participat astfel cu capital propriu la producție, nu a dus la o creștere a potențialului industriei metalurgice, ci la exploatarea ei prădalnică și la istovirea rezervelor sale, corespunzător cu planurile Germaniei hitleriste de a desființa după război industria metalurgică din România, care trebuia să devină un simplu hinterland agrar în cadrul marelui spațiu vital german.

Dictatul fascist de la Viena care a dus la cedarea nordului Transilvaniei Ungariei horthyste, lovind grav în interesele maselor populare, nu a avut o influență directă asupra dezvoltării industriei metalurgice, întreprinderile din nordul Transilvaniei nereprezentînd decît 2,23% din totalul acestei ramuri⁵⁶, dar a îngreuiat desfășurarea normală a producției și a desfacerii mărfurilor. Foarte mult a avut de suferit nordul Transilvaniei, rupt de restul țării, de care era organic legat.

După instaurarea dictaturii militarofasciste și intrarea României în război alături de Germania hitleristă, producția industriei metalurgice, direct subordonată necesităților războiului fascist, a crescut considerabil. În același timp ea a suferit însă și o degradare permanentă. Ca urmare a uzurii utilajului, a secării rezervelor de materii prime și nu în ultimul rînd a acțiunilor de sabotaj ale muncitorilor metalurgiști, care își manifestau opunerea împotriva mizeriei și teroarei, împotriva regimului fascist și războiului, lucrînd încet și prost, sabotînd mașina de război hitleristă, precum și ca urmare a distrugerilor provocate de bombardamentele anglo-americane, în anii 1943—1944 producția industriei metalurgice a început să scadă vertiginos⁵⁷.

Ruinarea generală a economiei, pierderile suferite pe front au dus țara la un pas de cea mai mare catastrofă a întregii sale istorii zbuciumate. Din această situație nu exista decît o singură ieșire—mobilizarea tuturor forțelor politice patriotice, democratice, antifasciste pentru răsturnarea dictaturii antonesciene, întoarcerea armelor împotriva Germa-

⁵⁵ „La Transylvanie”, Paris, 1946, p. 241.

⁵⁶ *Analele economice statistice ianuarie-martie 1941*, p. 66.

⁵⁷ N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 415.

niei hitleriste, restabilirea independenței, suveranității și integrității naționale. Militând cu hotărîre în vederea realizării acestui obiectiv, Partidul Comunist Român a reușit să canalizeze lupta forțelor progresiste din țară și să le conducă pe făgașul eliberării naționale. Aceasta a deschis larg drumul spre eliberarea socială și spre descătușarea forțelor de producție, activității creatoare a oamenilor muncii în procesul industrializării socialiste.

Industria metalurgică din Transilvania, care, în ciuda piedicilor ce îi stăteau în cale, a luat în anii următori unirii o puternică dezvoltare, cunoaște acum, în anii construirii socialismului, o perioadă de mare și neîncetată înflorire.

ANIVERSAREA A 150 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI ION
IONESCU DE LA BRAD

În zilele de 16 și 17 iunie 1968, Stațiunea experimentală zonală agrozootehnică Secuieni-Roman și direcțiile agricole județene Neamț și Bacău au organizat o sesiune științifică dedicată lui Ion Ionescu de la Brad cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la naștere (1818 — 1968). Sesiunea a avut loc la sediul laboratoarelor Stațiunii Secuieni. În prima zi au fost programate comunicări științifice privind viața și opera lui Ion Ionescu de la Brad.

Prof. univ. Simion I. Pop de la Facultatea de filozofie a Universității București a prezentat comunicările *Ion Ionescu de la Brad, promotor al dezvoltării științei, fondator al unor discipline agricole, economice și sociologice în România și Concepția lui Ion Ionescu de la Brad cu privire la industrializarea României*. În cea de-a doua comunicare, combătând opiniile după care marele agronom și economist ar fi subestimat problema industrializării țării noastre, propagând teza exclusivismului agrar, Simion I. Pop a insistat asupra părerii potrivit căreia Ion Ionescu de la Brad a susținut necesitatea și posibilitatea industrializării, singura cale pentru lichidarea înapoierii economice a României și aducerea acesteia la nivelul țărilor înaintate; de asemenea a fost relevată activitatea parlamentară și publicistică desfășurată de Ion Ionescu de la Brad împotriva risipirii fondurilor statului în dezvoltarea unor ramuri industriale nerentabile și concepția sa înaintată cu privire la intervenția statului în economie pentru valorificarea resurselor naturale ale țării.

În *Creație și tradiție la începuturile învățămîntului agricol în România*, Gheorghe Cristea, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România, a scos în evidență concepția lui Ion Ionescu de la Brad potrivit căreia organizarea adevăratului învățămînt agricol, deci îndrumarea agriculturii spre forme moderne, este imposibilă fără corelarea dintre știință și practică, iar aceasta necesită nu numai aplicarea în mod creator a cuceririlor științei agricole din Apusul Europei, dar și păstrarea tradiției bune transmise din generație în generație. În mod special în comunicare s-a insistat asupra încercării de a se aplica rezultatele școlii agricole de la Roville (Franța) la fermele-școli de la Balta Verde (Craiova), Galata (Iași) și Bradu (Roman), ținînd seama de experiența înaintată și de realitățile concrete din țara noastră.

Acad. Amilcar Vasiliu, în comunicarea sa *Din relațiile lui Ion Ionescu de la Brad cu unii oameni de știință și patrioți români*, a prezentat o serie de scrisori ale lui Ion Ionescu de la Brad, documente inedite în care îl recunoaștem pe același mare patriot și mare agronom care avea multilaterale preocupări și relații strînse cu reprezentanți de seamă ai științei și culturii românești.

Dintr-o scrisoare trimisă (la 2 aprilie 1872) din Brad lui Anastasie Fătu la Iași rezultă că Ion Ionescu recurge și la sprijinul cunoscutului medic și naturalist, profesor la Universitatea din Iași, pentru dezvoltarea grădinii sale botanice (cu circa 700 de specii, varietăți și soiuri de plante agricole din 86 de familii; probabil grădina a dispărut imediat după 1891), ca aceasta să devină un puternic focar pentru promovarea științei agricole și practicii înaintate.

O scrisoare de la 1 mai 1884 către George Barițiu (relațiile cu acesta erau mult mai vechi și aveau în vedere publicarea în ziarele din Transilvania a unor articole referitoare la starea țăranimii și la problemele agriculturii și ale învățământului din „Țara Românească și din Moldova) reflectă lupta dusă de Ion Ionescu de la Brad contra unor „neghiobi” și „mediocrități” care se uniseră să împiedice intrarea în învățământ a „adevăraților bărbați luminați și români”.

Unele aspecte ale relațiilor cu N. Bălcescu reies dintr-o scrisoare trimisă acestuia la 14/26 februarie 1849 din Semlin (localitate aproape de Belgrad); se dau informații despre activitatea lui Ion Ionescu în Transilvania, unde a vizitat pe Avram Iancu și taberele revoluționarilor români, despre plecarea spre Turcia și călătoria prin Iugoslavia, despre situația politică și economică din provinciile locuite de români.

Date interesante cuprinde și scrisoarea trimisă (august 1855) din Domenico-Tesalia, prin care Ion Ionescu îi răspunde lui C. Negri în legătură cu ajutorul pe care i-l putea da referitor la litigiul privind averile mănăstirești și la împrumutul bănesc necesar Moldovei (pentru rezolvarea acestor probleme, C. Negri sosise în misiune la Constantinopol și cerea sprijinul lui Ion Ionescu).

Acad. Amilcar Vasiliu a ținut, de asemenea, comunicarea *Ion Ionescu de la Brad și silvicultura. Un document inedit*. Manuscrisul prezentat cuprinde înșeuări despre pășunarea munților, exploatarea pădurilor și comerțul lemnului etc.

Din activitatea publicistică a lui Ion Ionescu de la Brad la periodicele ieșene din prima jumătate a secolului al XIX-lea, comunicare de Al. Andronic, cercetător principal la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” al filialei Iași a Academiei, și ing. Th. Ville, D. I. F. O. T. — Iași, a cuprins unele concluzii la care au ajuns autorii în urma studierii tuturor articolelor publicate de Ion Ionescu în „Albina românească”, „Icoana lumii”, „Spiciutorul moldo-român”, „Propășirea”, „Foaia satească”, „Foaia pentru agricultură, industrie și negoț”, „Povăzitorul sănătății și a economiei” (concluzii privind pregătirea multilaterală a lui Ion Ionescu nu numai în problemele variate ale producției agricole, dar și în probleme de industrie, comerț, economie politică, literatură, pictură etc., eficiența economică a articolelor sale, documentarea bibliografică bogată și la curent cu ultimele scrieri apărute etc.).

În aceeași zi au mai prezentat comunicări dr. Ovidiu Bădina de la Universitatea din București, *Ion Ionescu și școala de la Pantelimon*; dr. doc. I. Lungu, șef de secție cercetare științifică, și ing. I. Eftimie, D. I. F. O. T. — Bacău: *Organizarea teritoriului la fosta fermă model de la Brad — reconstituire aproximativă*; dr. doc. I. Lungu și Al. Nicolau, cercetător principal, Stațiunea Secuieni-Roman: *Adevărul cu privire la data încetării din viață a lui Ion Ionescu de la Brad* (autorii dau ca dată a morții lui Ion Ionescu 16 decembrie 1891, confirmată și de actul de deces, recent descoperit).

În ziua a doua a sesiunii au fost prezentate 14 comunicări privind rezultatele cercetărilor agricole și zootehnice efectuate de cadrele științifice ale Stațiunii Secuieni-Roman.

O sesiune științifică de comunicări consacrată aniversării lui Ion Ionescu de la Brad a fost organizată și la Iași în ziua de 20 iunie de Filiala Academiei Republicii Socialiste România, în colaborare cu Institutul agronomic „Ion Ionescu de la Brad”, Universitatea „Al. I. Cuza” și Comitetul județean Iași pentru cultură și artă.

În cadrul acestei sesiuni au fost prezentate comunicările : *Ion Ionescu de la Brad 1818—1891* (C. Sandu-Ville, membru corespondent al Academiei); *Profesorul Ion Ionescu de la Brad* (Al. Andronic, Vl. Gheorghiu, I. Antohe, M. Avădanei și P. Pauliu); *Ion Ionescu de la Brad, agronom organizator al fermelor agricole* (F. Canțâr, Gh. Drăgan, P. Magazin și N. Davideanu); *Ion Ionescu de la Brad economist* (D. Rusu, M. Todeșia, V. Nechita și A. Tătaru); *Ion Ionescu de la Brad statistician, monografist și precursor al cooperației* (Al. Bărbat, Gh. Stoica, Gh. Ungureanu, P. Nicolicioiu și V. Gireadă); *Activitatea social-politică a lui Ion Ionescu de la Brad* (D. Berlescu, N. Stoica, C. Niculicioiu, I. Saizu și D. Sandru).

Cu prilejul Împlinirii a 150 de ani de la nașterea lui Ion Ionescu de la Brad, în aula Academiei Republicii Socialiste România a avut loc în ziua de 24 iunie 1968, o sesiune festivă, organizată de Academie, Ministerul Învățământului și Consiliul Superior al Agriculturii.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de acad. Miron Nicolescu, președintele Academiei. În cadrul sesiunii au fost apoi prezentate următoarele comunicări : *Ion Ionescu de la Brad, — agronom român de înalt prestigiu* (acad. Milcar Vasiliu, acad. Eugen Bădulescu, Nicolae Giosan și David Davidescu, membri corespondenți ai Academiei); *Ion Ionescu de la Brad, economist agrar* (acad. Vasile Malinschi); *Ion Ionescu de la Brad, primul îndrumător științific al zootehniei românești* (Nicolae Teodoreanu și Virgil Gligor, membri corespondenți ai Academiei); *Contribuția lui Ion Ionescu de la Brad la întemeierea și dezvoltarea silviculturii românești* (I. Popescu-Zeletin, membru corespondent al Academiei); *Ion Ionescu de la Brad, patriot progresist român* (Nichita Adăniloaie, șef de sector la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România).

Cuvîntul de închidere a sesiunii a fost rostit de acad. Grigore Obrejanu.

Gh. Cristea

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN POLONIA

Călătoria făcută între 22 mai și 4 iunie 1968 în Polonia a avut scopul de a mă pune în curent, chiar și sumar, cu rezultatele obținute de istoriografia polonă în ultimele două decenii în domeniul istoriei polone în general și în cel al relațiilor polono-române de-a lungul secolelor în special. În același timp am făcut o succintă recunoaștere, atât cît timpul foarte limitat mi-a stat la dispoziție, a materialului documentar manuscris ce se păstrează în arhivele polone și care se referă la istoria raporturilor româno-polone în cursul veacurilor. Aceste cercetări cu caracter de orientare le-am efectuat la Varșovia și Cracovia, principalele centre de cultură polonă, cu cele mai bogate biblioteci și arhive și în care se desfășoară o vastă activitate istoriografică.

La Varșovia am lucrat la Institutul de istorie al Academiei Polone de Științe și la Institutul de istorie al universității. În biblioteca Institutului de istorie al Academiei am frunzărit producția istoriografică a Institutului de la înființarea lui pînă în prezent. Cu această ocazie mi-am notat titlurile celor mai importante apariții și am citit în fugă introducerile la unele dintre ele. Am constatat că institutul desfășoară an de an o amplă activitate editorială,

concretizată în publicarea de bibliografii, documente, sinteze, monografii, reviste și publicații în serie. Accentul principal se pune pe studiul istoriei economice, fără a se neglija însă cercetarea istoriei politice, culturale etc. Printre sintezele editate de acest institut, primul loc îl ocupă *Historia Polski* (Tratatul de istorie a Poloniei), din care partea întâi (1918—1926) a tomului IV (1918—1939) a apărut în 1966 sub formă de machetă.

În institut a fost înființat recent un sector de istorie a U. R. S. S. și a țărilor din Europa centrală, printre care și România. Din publicația în serie a acestui sector, intitulată „Studii din istoria U. R. S. S. și a Europei centrale”, a apărut în 1967 primul tom, consacrat problemelor revoluțiilor anilor 1905—1907 și situației Austro-Ungariei de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul veacului următor.

La Varșovia m-am orientat apoi asupra publicațiilor românești existente în biblioteca Institutului de istorie al Academiei, în cea a universității și în cea a Institutului de istorie de la această universitate.

La Cracovia am luat cunoștință de rezultatele realizate de filiala Institutului de istorie al Academiei Polone de Științe. Activitatea acestei filiale se concentrează în jurul a două opere principale: *Dicționarul biografic polon* și *Bibliografia istoriei Poloniei*, a căror publicare în serie va continua. Și în acest străvechi oraș polon am căutat să aflăm în ce situație se află schimbul de lucrări dintre Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România pe de o parte, și Biblioteca Academiei Polone de Științe și Biblioteca Jagiellonă, pe de alta.

În ceea ce privește activitatea mea în arhivele polone, ea s-a limitat, din cauza timpului scurt, la o sumară orientare în situația noilor achiziții. Și de astă dată, cu toate distrugerile războiului, m-am convins că atât arhivele din Varșovia, cât mai ales cele din Cracovia adăpostesc un imens material manuscris, inedit, privind istoria relațiilor româno-polone și istoria sud-estului european. Ca să numesc o singură colecție, mă gândesc la cele 39 de condiți manuscrise de la Arhivele centrale de acte vechi din Varșovia, păstrate sub denumirea de *Libri legationum*, pe baza cărora s-ar putea urmări poziția internațională a țărilor române în cursul veacurilor XVI—XVIII.

Ce constatări și deziderate ridică, în concluzie, această scurtă călătorie în Polonia?

În primul rând am rămas impresionat de amabilitatea cu care conducătorii institutelor, bibliotecilor și arhivelor vizitate m-au primit și mi-au dat lămuririle cerute, precum și de bunăvoința cu care mi se puneau la dispoziție fondurile arhivistice. Directorul Institutului de istorie al Academiei Polone de Științe, prof. T. Manteuffel, și-a manifestat interesul pentru cercetările noastre în arhivele polone și a subliniat necesitatea pregătirii pe viitor de tineri cercetători poloni în România și de tineri cercetători români în Polonia. În felul acesta s-ar continua tradiția inițiată din partea română de B. P. Hasdeu, I. Bogdan, N. Iorga și continuată de P. P. Panaitescu, Gh. Duzinchievici, T. Holban și cel ce semnează aceste rânduri.

În prezent, în Institutul de istorie al Academiei Polone de Științe nu există nici un cunoscător al limbii române.

Pe lângă aceasta, însuși schimbul româno-polonez de publicații este nesatisfăcător. De aici dezideratul îmbunătățirii serviciului de schimb de publicații din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. De aici dezideratul publicării rezultatelor istoriografiei noastre în limbi de circulație internațională, precum și cel al înzestrării articolelor publicate în revista „Studii” cu rezumate tot în asemenea limbi. Căci numai așa publicațiile românești se vor putea face cunoscute istoricilor poloni și vor putea fi folosite de aceștia în operele lor viitoare, lucru care a lăsat până acum atât de mult de dorit.

Dar dacă colegii noștri poloni își pot permite să scrie istoria patriei lor pe baza bogatelor arhive polone, oamenii de știință români sînt nevoiți să apeleze mereu la arhivele din Polonia pentru a putea scrie istoria, în special cea medievală, a țărilor române. De aici dezi-deratul trimerii în Polonia pentru un timp mai îndelungat a unor cercetători români care să știe polona, cu misiunea de a face cercetări sistematice, aprofundate și, dacă este posibil, exhaustive în arhivele de acolo și a culege (microfilma) bogatul material manuscris privitor la istoria noastră.

În sfîrșit, contactul cît mai frecvent și mai strîns între istoricii români și poloni în vederea unei colaborări științifice cît mai largi ar înlesni elaborarea unor lucrări cît mai apropiate de adevăr asupra a tot ce a fost constructiv și trainic în trecutul comun al ambelor popoare.

Ilie Corfus

* * *Nicolae Titulescu. Documente diplomatice*, Edit. politică, București, 1967, 996 p.

Începem prin a ne exprima deosebita satisfacție pentru această importantă realizare editorială. Rod al activității unui larg colectiv de redacție*, culegerea de documente constituie o apariție mult așteptată și cu atât mai binevenită în literatura social-politică din țara noastră. Chiar înainte de a proceda la discutarea conținutului și a modului de editare a volumului, credem necesar a sublinia însemnătatea internă și externă a apariției culegerii de documente. *Internă*, avînd în vedere faptul că volumul aduce o substanțială contribuție la cunoașterea activității marelui diplomat și a unor probleme importante ale politicii externe române, cititorului, îndeosebi celui din marele public, fiindu-i oferit contactul direct, nefiltrat sau interpretat, cu laboratorul în care se năștea sau se formula poziția României sau a altor puteri față de marile probleme ale vieții internaționale. În lumina frământărilor și a preocupărilor pentru apărarea intereselor naționale, trăsăturile personalității și activității lui Nicolae Titulescu se reliefează și se lasă descifrate cu mult mai ușor. Cercetătorii istoriei contemporane a României sau ai relațiilor internaționale, familiarizați cu o parte însemnată a documentelor incluse în volum, au totuși dubla satisfacție a textului integral,

* Colectivul de redacție: prof. univ. George Macovescu, redactor responsabil, Dinu C. Giurescu, Gheorghe Ploșteanu, George G. Potra, Constantin I. Turcu.

aflat oricînd la dispoziție, al documentelor și a cunoștinței cu un volum important de informații noi. *Externă*, în primul rînd, prin faptul că pune la dispoziția cercetătorilor străini documente de primă importanță pentru cunoașterea activității lui N. Titulescu și a diferitelor aspecte ale politicii externe române; în al doilea rînd, prin completarea informației referitoare la poziția și la activitatea altor guverne sau personalități față de problemele europene în perioada interbelică.

Avem prin acest volum, în sfîrșit, o primă culegere de documente de politică externă, eliminîndu-se astfel o situație nefirească de inferioritate față de numeroase alte țări, situație care a dăunat în primul rînd intereselor istoriografiei noastre, și credem că acest început obligă la continuitate. Ne asociem la părerea exprimată public de alți recenzanți în legătură cu necesitatea traducerii și publicării documentelor, sau cel puțin a celor mai importante documente din volum, în una sau mai multe limbi de mare circulație.

Nicolae Titulescu. Documente diplomatice constituie o culegere *selectivă* de documente. Cele 491 de documente incluse în volum avînd ca limite cronologice anii 1920—1939, sînt în cea mai mare parte inedite și se referă la aproape toate aspectele principale ale activității lui N. Titulescu. Documentele au fost selecționate din fondurile arhivei M.A.E., ale Arhivelor statului București și ale Bibliotecii

Academiei (secția manuscrise). În volum au fost incluse de asemenea ca documente unele conferințe, discursuri, intervenții și interviuri ale lui N. Titulescu aflate în publicațiile oficiale ale Societății Națiunilor, în dezbaterile parlamentare, în presa contemporană. Volumul cuprinde în mod justificat comunicatele și procesele-verbale ale conferințelor Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice, ca și unele tratate din anii 1932—1936.

Documentele incluse în culegere sînt precedate de un amplu studiu introductiv (p. 7—67), semnat de prof. univ. George Macovescu, intitulat *Opera diplomatică a lui Nicolae Titulescu*. După cum arată autorul în „Nota asupra ediției”, studiul introductiv „analizează informațiile noi cuprinse în documentele culegerii privind diferitele acțiuni la care a participat Nicolae Titulescu și reține principiile diriguitoare ale activității diplomatului român...”. Studiul introductiv este însă departe de a fi o simplă prezentare a documentelor culegerii. El reprezintă o importantă contribuție, asupra căreia atragem atenția, la cunoașterea activității lui Nicolae Titulescu. În prima parte a acestui studiu se face o expunere logică, cu o deosebită putere de convingere, a principiilor și a metodelor care au caracterizat activitatea lui N. Titulescu. Această parte a studiului introductiv demonstrează gradul înalt de identificare dintre activitatea lui N. Titulescu și interesele majore și permanente ale țării. Totodată, se relevă actualitatea principiilor relațiilor dintre state pentru care a militat, depășindu-și de multe ori epoca, diplomatul român. Cea mai mare parte a studiului introductiv este consacrată prezentării principalelor aspecte ale activității lui N. Titulescu, puse în evidență de documentele culegerii. Este astfel succint analizată poziția diplomatului român față de următoarele momente ale relațiilor internaționale sau probleme ale politicii externe a României: negocierea păcii de la Lausanne; negocierile privind reparațiile și datoriile de război; poziția lui N. Titulescu față de unele probleme financiare ale României; problema optanților; Uniunea economică europeană; Uniunea economică danubiană; conferințele pentru reducerea și limitarea armamentelor; conflictul

chino-japonez; convențiile de definire a agresiunii; pactul celor patru; Mica Înțelegere; restaurarea Habsburgilor; Înțelegerea Balcanică; reluarea relațiilor diplomatice cu U.R.S.S.; pactul Saavedra-Lamas; pactul orientală; pactul mediteranean; tratatul de asistență mutuală între U.R.S.S. și Franța; acordurile de la Roma; agresiunea fascistă împotriva Etiopiei; remilitarizarea zonei renane; reforma pactului Societății Națiunilor; Convenția de la Montreux; cererea de suprimare a Comisiei europene a Dunării. Chiar și numai simpla enumerare a acestor probleme relevă importanța documentelor incluse în culegere.

După cum este cunoscut, orientarea spre cercetarea cu precădere a politicii externe românești prebelice, în special după anul 1933 a adus în circuitul științific un volum important de informații privind politica externă a României și activitatea lui Nicolae Titulescu în anii 1933—1936. Aceasta nu diminuează însă valoarea documentelor incluse în volum referitoare la această perioadă, culegerea avînd în primul rînd rostul de a face cunoscut unor cercuri largi de specialiști și cititori textul integral al documentelor mai semnificative pentru activitatea fostului ministru de externe român. Astfel este neîndoielnic că volumul de documente va da un nou impuls cercetărilor românești și străine privind politica externă a României în anii 1933—1936.

Publicarea documentelor din perioada 1920—1932 incluse în culegere are în primul rînd meritul de a face cunoscute poziția și activitatea diplomatului român într-o serie de probleme ale vieții internaționale într-o perioadă mult mai puțin cercetată atît în cazul activității lui N. Titulescu, cît și în cazul politicii externe române.

Nu vom face în această recenzie un rezumat al conținutului documentelor incluse în volum, cu atît mai mult cu cît cititorul este excelent informat în acest sens prin studiul introductiv menționat.

Parcursarea documentelor culegerii permite desprinderea și observarea în bune condiții a principiilor și metodelor care călăuzeau activitatea lui N. Titulescu. Ea mai permite însă și observații asupra trăsăturilor perso-

nalității lui N. Titulescu. Una dintre acestea este evoluția — asupra căreia ni se pare a nu se fi stăruit suficient în studiul introductiv — a poziției lui Nicolae Titulescu, evoluție determinată atât de problemele situației internaționale, cât și de o înțelegere superioară a situațiilor și soluțiilor, concretizată în expresia — atât de fericit aplicată în cazul activității lui N. Titulescu — a ideilor-forță.

Ar fi fost de dorit ca studiul introductiv să stăruie de asemenea asupra altor trăsături ale diplomatului român. În perioada interbelică, România a avut numeroși miniștri de externe și, firește, mult mai numeroși diplomați. Mulți dintre aceștia au împărtășit și au militat pentru aceleași principii ca și N. Titulescu. Prin ce s-a deosebit însă N. Titulescu de ceilalți diplomați români, prin ce s-a afirmat și s-a detașat pe plan internațional? Un răspuns de genul: N. Titulescu a apărut interesele naționale, independența, suveranitatea și integritatea teritorială a țării este parțial, pentru că același lucru l-au făcut sau aveau datoria să-l facă și ceilalți miniștri de externe și diplomați români. Un asemenea răspuns nu poate decât provoca întrebări suplimentare. Am sublinia printre calitățile lui N. Titulescu o serie de trăsături pentru a răspunde, fără a epuiza, la întrebarea de mai sus. Se remarcă astfel la marele diplomat deosebita capacitate de a înțelege direcția evoluției evenimentelor și de a găsi și folosi soluțiile cele mai eficiente. Cele mai neașteptate evenimente, poate cu singura excepție a aceleia care i-a pus capăt carierei de diplomat, nu-l găseau pe N. Titulescu nepregătit. Atrage atenția în acest sens marea previziune și reperițiunea reacțiilor diplomatului român. Spiritul creator, pus în evidență în studiul introductiv și ilustrat prin documentele incluse în volum, constituie o altă trăsătură a lui Nicolae Titulescu. Dar Nicolae Titulescu s-a mai remarcat prin combativitate, fermitate, claritate și consecvență, calități care pot fi de asemenea descifrate în activitatea sa, astfel cum este ea oglindită prin documentele culegerii. Nicolae Titulescu sublinia în declarațiile — neincluse în volumul pe care-l recenzăm — făcute ziarului „L'Intransigant”

la 1 iulie 1936 că marile principii menite să restabilească încrederea internațională și să dea un „nou impuls forțelor creatoare ale unei lumi noi” erau „egalitatea națiunilor, pace indivizibilă, respect datorit contractelor, securitate colectivă, întărirea pactului Ligii Națiunilor”. Sublinierea tuturor trăsăturilor marelui diplomat — în acest sens culegerea putea fi îmbogățită și cu alte documente — constituie în primul rând o datorie față de memoria lui N. Titulescu, dar și o obligație pentru cercetătorii politicii externe române sau ai relațiilor internaționale în deceniul al patrulea al secolului nostru. Între aceste calități ale sale, principiile pe care le formula și activitatea sa practică există o legătură indisolubilă, numai toate la un loc reconstituind fidel și dând măsura personalității lui N. Titulescu.

În acest sens, problema securității colective, de exemplu, permite, pe de o parte prin numeroasele sale implicații în cursul anilor, pe de altă parte prin calitatea și numărul documentelor incluse în culegere, o observație multilaterală a personalității lui Titulescu.

Nicolae Titulescu. Documente diplomatice constituie o culegere selectivă și nu i se poate pretinde să fi înmănunchat marea majoritate a documentelor care ilustrează activitatea diplomatului român. Dar dacă unele criterii de selecție ale comitetului de redacție sînt ușor descifrabile, este mai dificil să înțelegem de ce nu au fost incluse documente care se supun normelor de selecție și, oricum, erau, credem, necesar a fi prezente în volum. Era astfel salutară sporirea numărului de documente publicate referitoare la activitatea lui N. Titulescu în anii președinției sale la Societatea Națiunilor și în anii 1933–1936. Era mai ales necesar să se acorde mai multă atenție documentelor care reflectă poziția lui N. Titulescu față de relațiile cu Polonia, Italia, Germania etc. Este de asemenea cazul documentelor care, reflectînd poziția diplomatului față de viața politică internă din România, rămîn în primul rând documente ale crezului său în probleme de politică externă, dar contribuie totodată la înțelegerea concepției lui Titulescu despre actele de guver-

nare și regimul politic intern, ca și despre relația dintre politica internă și externă. Unele dintre aceste documente ar fi arătat limitele și evoluția concepțiilor lui Nicolae Titulescu, ceea ce nu ar fi servit dect adevărului istoric, dar marea majoritate ar fi demonstrat și mai mult tocmai ceea ce separa lărgimea și superioritatea concepțiilor lui Titulescu de concepțiile altor factori de răspundere ai politicii românești sau internaționale. Observăm, totodată, că este discutabilă selecționarea și includerea ca documente reprezentative pentru activitatea diplomatului român a unora din discursuri (toasturi etc.) de uzanță, cu valoare documentară redusă.

În sffrșit, considerăm că la selecția documentelor trebuia să fie luat în considerare cu mai multă atenție faptul că în acest moment se află în circulație un mare număr de colecții sau culegeri de documente referitoare la politica externă publicate în străinătate, ca și de volume de memorii ale unor politicieni și diplomați străini, dar și români, din perioada interbelică. Prin rolul important jucat de diplomatul român pe scena politică europeană este aproape exclusă depistarea unor lucrări dintre cele menționate care să nu conțină referiri la N. Titulescu. Din propria noastră experiență de cercetare știm că de multe ori, dintr-un motiv sau altul, notele asupra convorbirilor — și avem în primul rând în vedere minutele cu caracter oficial întocmite de diplomați — nu reproduc fidel poziția interlocutorilor și uneori chiar problemele discutate. Trebuie să se aibă în vedere de asemenea că interesele diferitelor comitete de redacție și cu atât mai mult ale memorialiștilor nu au coincis în toate cazurile cu interesele adevărului istoric. Documentelor sau informațiilor puse în circulație în străinătate trebuie să li se alăture sau să li se opună, în cazul prezentării deformate sau unilaterale a realității, documentele române. Menționăm că am fi dorit în acest sens să se ia mai mult în considerație prezența unor documente din colecția *Documents on German Foreign Policy*, seria C, dar și din *Documents on British Foreign Policy* sau din volumele ambelor serii ale colecției *Documents diplomatiques français*. Volumul recenzat oferă de asemenea puține răspunsuri

față de cele așteptate la problema poziției lui N. Titulescu față de politica lui J. Beck și de politica guvernului Stoiadinovici, cercetătorii români și mai ales străini fiind nevoiți în continuare să facă apel la alte surse de informație.

În sffrșit, câteva cuvinte despre instrumentele auxiliare și aparatul critic ale volumului. Culegerea de documente este însoțită de un indice mixt, de nume și materii, și de un sumar în care cele 491 de documente sînt prezentate cu data completă în ordine cronologică și un scurt rezumat al conținutului lor. Evident, atât indicele, cît și sumarul facilitează în mare măsură depistarea informațiilor. Telegramele și rapoartele diplomatice sînt însoțite de locul data emiterii și de numerele de expediție și de înregistrare. Documentele din afara arhivei M.A.E. au indicate de asemenea coordonatele locului de depozitare, în cazul celor din arhive, sau publicația din care au fost reproduse.

În publicarea volumelor de documente diplomatice s-au impus pe scară internațională și alte practici, care, în cazul de față, nu au fost luate în considerare. Singurele note ale aparatului critic, revenind din cînd în cînd, menționează lipsă în text sau precizează limba sau traducerea cîte unui pasaj al textului. Nu se indică, atunci cînd documentele conțin referiri la alte telegrame sau rapoarte, dacă acestea din urmă sînt incluse — și sub ce număr — în culegere sau, în cazul în care nu au fost incluse, la ce anume se referă ele. De asemenea sînt numeroase documente cu referiri la diferite probleme despre care cititorul află prea puțin sau nimic din textul documentelor respective sau ale celorlalte incluse în volum. Fără explicații suplimentare în astfel de situații, informația își pierde din valoare sau poate chiar provoca interpretări eronate. Exemplele pot fi numeroase, dar ne vom limita la unul mai concludent: ce poate afla cititorul despre punctul 2 al rezoluției Consiliului de Miniștri din 14 iulie 1936? (document nr. 470, p. 796). Cînd s-a pus prima dată problema „pactului de alianță unică între Franța și Mica Înțelegere contra oricărui agresor ar fi”, care a fost soarta acestei propuneri de mare importanță, pro-

punere făcută — precizăm noi — de N. Titulescu? În situațiile la care ne-am referit, comitetele de redacție ale colecțiilor de documente diplomatice intervin cu precizări. Orice colecție de documente de politică externă este, în ultimă instanță, selectivă, dar cu atât mai necesare se fac astfel de intervenții ale comitetului de redacție în cazul culegerilor într-un volum. Ar fi fost util ca exigența științifică din punctul de vedere al editării documentelor să fi călăuzit deplin și publicarea culegerii recenzate.

Ne-am exprimat în cele de mai sus deosebita satisfacție pentru apariția volumului *Nicolae Titulescu. Documente diplomatice*, dar am formulat și observații critice. Acestea din urmă au avut în vedere nu numai volumul de față, ci și editarea unor viitoare culegeri de

documente de politică externă și nu mai puțin traducerea — pentru care insistăm din non în mod deosebit — a documentelor culegerii recenzate în limbile de mare circulație. Un bilanț al impresiilor provocate de apariția și de parcurgerea volumului de documente rămâne însă net favorabil inițiativei și străduințelor celor care au asigurat acest important eveniment editorial, servind atât memoria marelui diplomat român, cât și interesele cunoașterii istoriei noastre. *Nicolae Titulescu. Documente diplomatice* s-a impus din chiar momentul apariției sale ca instrument indispensabil pentru cercetările prezente și viitoare ale politicii externe române în perioada dintre cele două războaie mondiale.

Ioan Chiper

CAPESIUS BERNHARD, *Sie förderten den Lauf der Dinge. Deutsche Humanisten auf dem Boden Siebenbürgens*, herausgegeben von . . .
Bukarest, Literaturverlag, 1967, 342 p.

Operă a cunoscutului istoric și filolog sibian Bernhard Capesius, volumul care face obiectul recenziei de față este consacrat vieții și activității desfășurate în Transilvania de nouă umaniști germani, dintre care șapte sași transilvăni.

Volumul începe cu o „Introducere”, care cuprinde o caracterizare generală a umanismului ca fenomen cultural european și o mai amplă discuție consacrată trăsăturilor specifice ale umanismului transilvan, specific determinat și condiționat în mare parte de situația Transilvaniei în veacul al XVI-lea. Autorul a reușit să realizeze un admirabil tablou al atât de zbuciumatei istorii transilvane din acest secol, în care concizia și claritatea se îmbină perfect cu lărgimea orizontului și exactitatea informației istorice. Fără cunoașterea și înțelegerea istoriei Transilvaniei între ultimul sfert al veacului al XV-lea și ultimul sfert al celui de al XVI-lea nu poate fi înțeles

specificul umanismului transilvan. Dar în ce constă acest specific al umanismului transilvan? Din capul locului trebuie subliniat faptul că umanismul orașelor transilvane se încadrează perfect, din toate punctele de vedere, în marele curent al umanismului european. Dar de pe acest fond comun al unui fenomen universal se detașează coloritul transilvan al umanismului saș. Una dintre trăsăturile de bază ale umanismului orașelor săsești își găsește expresia în preferința umaniștilor pentru istorie. Majoritatea scrierilor umaniștilor sași se ocupă cu teme istorice, fie locale, fie general transilvane. Tipică umanismului, în general, este predilecția pentru istoria și mitologia antică, dar la umaniștii sași aceste elemente tipic decorative devin puternice simboluri puse în slujba propriilor preocupări de stringentă actualitate, izvorite din viața orașelor transilvane sau a întregii Transilvanii atât de aprig disputată în acest veac de

diferitele puteri străine. Creația umanistă este în mare parte o replică, o luare de poziție față de acești competitori străini. Umaniștii au adoptat diferite poziții, dictate fie de interese personale, fie de interese de ordin economic și social-politic și, în oarecare măsură, de mobilitate naționale și religioase. Toate aceste preocupări își găsesc reflectarea în operele umaniștilor sași.

Un mare merit al umanismului, relevă autorul, constă în stimularea, perfecționarea și generalizarea învățământului (bineînțeles că era posibil în condițiile epocii). E drept că în Transilvania a existat și înainte de acțiunea umanismului și a Reformei un învățământ urban și chiar rural, învățământ specific medieval, complet dependent de biserica catolică. Or, decăderea acesteia s-a răsfrint și asupra învățământului. Se impuneau deci măsuri grabnice. De această necesitate și-au dat seama umaniștii și reformatorii orașelor Transilvaniei. Umaniștii sași au fost și propagatorii Reformei în Transilvania, ei fiind cei care i-au dat impulsul inițial și au realizat-o. În această dublă calitate, caracteristică mai ales pentru umaniștii europeni de limbă germană, umaniștii sași au depus eforturi susținute pentru răspândirea învățământului laic (ceea ce nu exclude strânsa lui legătură cu biserica protestantă) în orașele și satele locuite de populația săsească. Eforturile lor au fost încununuate de succes, numeroși savanți de renume provenind din mediul populației săsești. În același timp, numeroși absolvenți ai gimnaziilor săsești și-au desăvârșit studiile în universitățile europene. Și cu aceasta am ajuns la cea mai semnificativă caracteristică a umanismului sas: trăsătura sa „internaționalistă”. Viața spirituală săsească nu a întreținut în nici o altă perioadă contacte mai strânse decât acum cu reprezentanții altor grupuri naționale conlocuitoare sau cu străinătatea. În această privință, epoca umanismului transilvan se situează în frunte. Reprezentanții umanismului transilvan au luptat în numele ideilor umaniste pentru același ideal social și cultural. S-a amintit mai sus de masiva frecvență a universităților europene de către studenții din Transilvania.

precum și faima unor erudiți și oameni politici umaniști. Mult mai importantă ni se pare însă cealaltă latură a acestei caracteristici a umanismului transilvan, și anume natura raporturilor dintre umaniștii transilvani pe care li deosebeau limba maternă, confesiunea și convingerile politice. Ilustrative în acest sens sînt relațiile dintre umanistul român Nicolae Olahus și cel croat Verantius și între acesta din urmă și umanistul și reformatorul sas Honterus. Verantius își exprimă dorința de a veni la Brașov, și aceasta nu atât din dorința de a cunoaște orașul, cât mai ales pentru a-l cunoaște personal pe Honterus. Există un element insesizabil în relațiile dintre acești umaniști, unic în felul său și inexprimabil printr-un singur cuvînt, tocmai pentru că reflectă o mare parte din lumea umanismului, pe care eforturile cercetătorilor zilelor noastre nu o pot reconstitui decât în imagini palide.

După această „Introducere”, de ansamblu, urmează prezentarea vieții și operei celor nouă umaniști, care constituie obiectul propriu-zis al volumului. Seria lor este deschisă de „Studentul din Rumoș”, cunoscut și sub denumirea de Anonimul de la Sebeș sau Anonymus Septem Castrensis, autorul unui *Tractatus de moribus conditionibus et nequitia Turcorum*, lucrare care are meritul, pus în evidență de Bernhard Capesius, de a fi deschizător de serie în cîteva direcții de seamă ale culturii transilvane și europene. În adevăr, lucrarea anonimului din Sebeș a fost prima operă tipărită a unui autor transilvan (1481), primul monument literar al unui sas din Transilvania, prima expunere amănunțită a obiceiurilor turcești redactată de un german; în sfîrșit, opusculul, pe drept cuvînt celebru, redă pentru prima oară texte turcești într-o transcriere europeană, respectiv latină. În traducerea autorului volumului se redau pasajele referitoare la asediul Sebeșului de către turci în 1438, după care urmează cele mai ilustrative fragmente ale tratatului, care confirmă opiniile lui B. Capesius cu privire la acest prim umanist transilvan (întrucît ne privește, am inclina mai mult spre termenul de *preumanist* transilvan). Pe bună dreptate se

remarcă atitudinea „obiectivă”, francă și degajată a „studentului” față de această lume atât de diferită de cea creștină. Prin aceasta el se detașează oarecum de marea majoritate a scrierilor veacului al XVI-lea cuprinse în general sub denumirea de *Turcica*. Scrierea anonimului transilvan se desprinde din mentalitatea medievală, încadrându-se de fapt în dezideratele formulei umaniste, respectate de altminteri doar de foarte puțini umaniști; această caracteristică a operei sale adaugă încă un element la lista enumerată mai sus a meritelor de „originalitate” ale „Studentului din Rumoș”.

Al doilea în șirul umaniștilor sași, Iacob Piso, provine din Mediaș; viața și opera acestui om politic la curtea ungară și „poet laureat” se sustrag încă în mare măsură cunoașterii noastre. Elementele furnizate de autor lasă să se recunoască totuși în persoana lui Iacob Piso un umanist transilvan de prim rang, care s-a bucurat de cele mai frumoase aprecieri din partea unui Erasm de Rotterdam.

Mult mai cunoscuți decât Piso sînt următorii doi umaniști Ștefan Taurinus și Georg Reicherstorffer. Primul dintre ei nu este sas transilvan, dar și-a desfășurat cea mai mare parte a activității sale în Transilvania, unde a și murit de altfel în 1519 (la Sibiu, unde a fost înmormîntat). Șt. Taurinus este autorul unui poem intitulat *Stauromachia*, care se ocupă în principal de răscoala populară condusă de Gh. Doja. Epopeea este din punct de vedere literar-stilistic un produs tipic al umanismului; ea izvorăște dintr-un izvor istoric, ea este de însemnătate deosebită pentru evenimentele de la începutul secolului al XVI-lea, și în special pentru răscoala lui Doja. Cuvîntarea acestuia către răsculați, în redarea căreia Taurinus dă dovadă de o surprinzătoare obiectivitate, cuprinde toate acuzațiile căpeteniei răsculaților împotriva nobilimii; ea pare să fie versificarea unor povestiri provenind de la martori oculari. Însemnătatea *Stauromachiei* mai constă și în faptul că cuprinde în anexă și prima culegere de inscripții romane din Transilvania, datorată unui umanist. G. Reicherstorffer este singurul umanist german din Transilvania care a jucat vreodată un rol destul de important în viața politică a sașilor transilvani. Mai importante decât acti-

vitatea sa politică ni se par însă realizările sale literar-istorice. El este primul umanist transilvan care a întreprins o descriere a Moldovei (cunoscuta *Moldaviae, quae olim Daciae pars, Chorographia*, 1541, și *Chorographia Transilvaniae, quae Dacia olim appellata*, 1550). Cu toate că critica tinde să le neghe orice valoare sau să le reducă la una minimă, aceste scrieri sînt totuși realizări remarcabile pentru epoca lor și ele au influențat foarte mult posteritatea — dovadă aprecierile date acestor scrieri ale lui Reicherstorffer.

Umanistul cel mai complex al Transilvaniei veacului al XVI-lea este însă fără îndoială brașoveanul Johannes Honterus. Din multipla sa activitate reține atenția, în primul rînd, cea desfășurată în slujba Reformei; nu trebuie însă să uităm meritele sale deosebite de stimulator al învățămîntului și tiparului (ambele activități fiind de fapt puse în slujba Reformei), precum și realizările sale în domeniul geografiei. Personalitatea lui Honterus fiind prea bine cunoscută, el bucurîndu-se pînă acum de cele mai numeroase, dar și controversate aprecieri, nu vom aminti în acest cadru decât rolul său în dezvoltarea învățămîntului primar în mediul săsesc; cine citește scrierile sale normative și programatice destinate școlilor rămîne surprins de prospețimea și caracterul lor practic, trăsături care le apropie simțitor de scrierile pedagogice moderne.

Colaboratorul cel mai apropiat al lui Honterus a fost Valentin Wagner, elevul, ajutorul și succesorul său, care a împlinit pe lîngă Honterus un rol asemănător celui al lui Melancthon pe lîngă Luther. Din activitatea sa multilaterală, asemănătoare cu cea a lui Honterus, reține atenția o scriere dramatică scrisă pentru elevii școlii din Brașov, scriere ce este, din păcate, pierdută azi, dar care mai era cunoscută în secolul al XVIII-lea. Oricum, această comedie (*Amnon incestuosus*) se situează la începuturile teatrului din Transilvania.

Oarecum umbrît de acești doi umaniști brașoveni se afla Johannes Lebel (Lebelius), despre care contemporanii nu știau mai nimic, deoarece nici o scriere de a sa nu s-a publicat cît timp a fost în viață. Redescoperirea sa are loc

abia în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea. De atunci el a cunoscut cele mai contradictorii aprecieri, de la aceea de „Intemciotor al istoriografiei săsești” pînă la cea de „preot de țară, care și-a încercat puterile ca versificator”. Din agitata sa viață reține atenția faptul că el a fost primul preot evanghelic la Tâlmăciu, localitate căreia îi va dedica și principala sa operă, *Carmen de oppido Talmus*. Celălalte două scrieri istorice s-au pierdut, din păcate, păstrîndu-ni-se doar titlurile: *Memorabilia Transsylvanicae* și *Volumen scriptorum in emolumentum Capituli Bistricensis*.

„Cîntecul” despre orașul Tâlmăciu conține o serie de opinii istorice care au fost verificate de cercetările ulterioare, altele, în schimb, aparținînd domeniului ficțiunii. Relativ juste sînt pasajele despre epoca romană, pentru care el dispunea de altfel de suficient material scris și arheologic. Și concepția sa despre continuitatea elementului românesc pe teritoriul Transilvaniei corespunde rezultatelor cercetării din zilele noastre.

Considerăm că în această primă afirmație de către un sas transilvan a latinității și continuității românilor din Transilvania stă valoarea principală a acestei plăcute poezii.

Alte afirmații ale autorului, ca cele referitoare la întemeierea Tâlmăciului de evrei izgoniți după cucerirea Ierusalimului, la nimircirca tătarilor la Cașolț, la construirea cetății Landeskrona de către cavalerii leutoni și la izgonirea lor de către papa Clement al V-lea ș.a., trebuie considerate simple ficțiuni. Lucrarea lui Lebel este astfel prima operă a unui umanist transilvan care tratează în versuri un subiect de istorie locală, după cum *Stauromachia* a fost prima operă poetică cu conținut istoric contemporan, iar *Cosmographia* lui Honterus prima poezie cu tematică geografică. Opusculul lui Lebel reprezintă în plus și o lectură deosebit de plăcută și distractivă (în special pasajele despre colonizarea sașilor și invazia mongolă).

Penultimul umanist inclus în volum este Christian Schesăus. Prin forța talentului său poetic și prin volumul creației sale, Ch. Schesăus se numără printre cei mai de seamă umaniști nu numai ai Transilvaniei, ci și din întregul sud-est european.

În principala sa operă, *Ruinae Pannonicae*, redactată sub vădita influență a lui Virgiliu, el a înfățișat în 12 cînturi, de dimensiuni foarte diferite, istoria Transilvaniei între 1540 și 1571, adică lupta pentru tronul Transilvaniei, care a transformat țara în ruine. Expunerea se distinge printr-un realism remarcabil, manifestat îndeosebi în cîntul al VII-lea (publicat abia în 1955 în traducere maghiară), care evocă marea răscoală a seculilor din anul 1562. Această epopee n-a fost publicată integral niciodată. Doar șapte cînturi s-au tipărit în timpul vieții autorului (Wittenberg, 1571), restul (cînturile V—VIII și XII) aflîndu-se încă în manuscris la Budapesta și, poate, la Brașov.

Schesăus a mai scris ode, elegii și predici ocazionale, toate caracterizîndu-se prin eleganța deosebită a formei. În anul 1580, la Biertan, el a prezentat mersul Reformei în Transilvania, într-o expunere care se numără printre cele mai frumoase creații ale poeziei umaniste. În această creație artistică, compusă din cinci părți, el înfățișează evoluția noii credințe pe teritoriul patriei sale; el folosește fără nici un fel de rezerve sau prejudecăți expresii și metafore din literatura păgînă antică, relevînd astfel încă o dată prin această operă strînsa legătură dintre moștenirea clasică a spiritului novator al epocii. Din fragmentele reproduse de B. Capesius după traducerea lui M. Albert și Fr. Teutsch, se poate constata întru totul justetea aprecierilor date operei lui Christian Schesăus. Remarcabile ni se par fragmentele consacrate uciderii lui Gh. Martinuzzi, căderii Timișoarei și răscoalei seculilor, în realizarea cărora umanistul sas se dovedește un maestru desăvîrșit în zugrăvirea colorată și vie a unor situații dramatice.

Umanistul cu care se încheie volumul este al doilea de origine netransilvană, și anume Ioan Sommer; chemat de Despot-Vodă la Cotnari, Ioan Sommer și-a părăsit patria, pe care n-a mai văzut-o niciodată. După tragicul sfîrșit al aventurii lui Despot, Ioan Sommer s-a retras în Transilvania, unde și-a desfășurat prodigioasa și multilaterală activitate. El a murit la Cluj din cauza ciumii din 1574 în vîrstă de 32 de ani. În timpul vieții s-au

publicat puține dintre lucrările sale, majoritatea lor fiind editate de către prietenii scriitorului după moartea sa.

B. Capesius retipărește în volumul său în traducere excerpte din *Viața lui Iacob Basilikus Heraclides* (1587), trei fragmente din *Regii maghiari (Reges hungarici, 1580)* și două din *Nenorocirea Moldovei (Clades Moldavica, 1589)*. Activitatea și însemnătatea lui Ioan Sommer fiind prea bine cunoscută, nu mai insistăm asupra lor.

Volumul se încheie cu un tabel cronologic și cu o listă bibliografică, conținând edițiile scrierilor umaniștilor tratați în volum și care au stat la baza traducerilor efectuate în majoritatea lor de însuși autorul volumului.

Fără îndoială că volumul discutat reușește să umple un gol al istoriografiei mai noi din țara noastră, care se făcea simțit de mai multă vreme. Volumul este de fapt prima lucrare care intrunește în cuprinsul aceleiași expuneri un număr atât de mare de umaniști, anterior scriindu-se doar studii de detaliu dedicate în cel mai bun caz unei singure laturi (cea geografică) a activității unora dintre cei mai cunoscuți umaniști sași. Confruntând și comparând însă acum pentru prima dată pe cei mai reprezentativi umaniști sași, autorul a reușit în mod strălucit să surprindă trăsăturile generale ale operei lor, trăsături comune umanismului european, dar mai ales pe cele specifice ale variantei sale, căreia se poate aplica termenul de *umanismul sas*¹.

Înalta ținută științifică și stilul ales fac din această lucrare, datorită unui eminent specialist, o realizare remarcabilă a noii istoriografii românești. Valoarea incontestabilă a lucrării nu este prin nimic diminuată de unele mici inadvertențe pe care le semnalăm în încheierea recenziei de față. Se afirmă astfel la pagina 9 că Friedrich Teutsch ar fi autorul

cunoscutei *Geschichte der Sibenbürger Sachsen*. Fr. Teutsch este de fapt doar autorul ultimelor trei volume (din 1700 pînă în 1919 și nu 1918 cum se afirmă), primul volum (pînă în 1699) aparținând lui G. D. Teutsch. La p. 128 și 150 (nota 1) se atribuie lui G. Reicherstorffer etimologia termenului *Vlachus* din numele generalului roman Flaccus; în fapt etimologia a fost adoptată de Reicherstorffer din opera lui Eneas Sylvius Piccolomini² (papa Pius al II-lea), care a trăit cu o sută de ani înainte².

O ultimă nuanțare se impune la p. 122, nota 1, în care titlul lui Ferdinand I de *Rex Romanorum* este pus pe același nivel cu cele de *Rex Bohemiae Ungariae* etc. Dar primul este evident un titlu onorific, pe care îl poartă după Konrad al III-lea (1138-1152) orice succesori al împăratului german (se știe că în 1531 Ferdinand fusese instituit succesori al fratelui său pe tronul imperial german). Celelalte titluri purtate de Ferdinand corespund, în schimb, unor situații politice reale, neavînd conținutul ideologic medieval al celui dintîi.

Adolf Armbruster

² Credem că și în privința aceasta se impune o nuanțare a tezei tradiționale. Se poate stabili astfel că încă cu mult timp înainte de epoca lui E. S. Piccolomini apare forma Flaccus, Flaccia pentru „români”, „Țara Românească, respectiv „Moldova”. Fenomenul este perfect explicabil din punct de vedere fonetic. literele *v* și *f* avînd aceeași valoare fonetică în limba germană, de unde și-a tras originea termenul respectiv. De la această formă și pînă la identificarea cu numele generalului roman nu este decît un pas foarte mic, pe care l-a făcut într-adevăr cel dintîi viitorul papă Pius al II-lea. De altminteri, fenomenul nu trebuie să ne surprindă, deoarece una dintre caracteristicile Renașterii a fost tocmai această căutare a unor etimologii etnice cu suport istoric real, chiar dacă în acest scop s-a făcut apel la cele mai ciudate combinații. În orice caz, în această perioadă s-a renunțat la derivarea biblică-mistică a numelor de popoare. Flaccus se alătură astfel cunoscuților strămoși Italus, Hispanus, Britanus, Francus, Danus, Germanus, Turcus etc.

¹ Reluînd o expresie a poetului sas Michał Albert, B. Capesius a intitulat semnificativ antologia sa *Sie förd'erten den Lauf der Dinge* („Ei au grădit mersul lucrurilor”). Și titlul se justifică pe deplin. S-a poate constata astfel încă o dată că depresiunea economică și declinul politic al unei țări nu atrag automat după sine și un fenomen similar în domeniul spiritual și cultural.

FERNAND BRAUDEL, *Civilisation matérielle et capitalisme (XVe—XVIIIe siècle)*, tome Ier, Paris, Librairie Armand Colin, 1967, 463 p. + il. + pl.

Renunța la colecție „Destins du monde”, inițiată de regretatul istoric Lucien Febvre ca o istorie a umanității de pe pozițiile materialismului economic profesat de „școala” din jurul revistei „Annales...¹ și bucurându-se până acum de prestigioasa colaborare a unui Robert S. Lopez², Pierre Chaunu³ sau Charles Morazé⁴, s-a îmbogățit de curând cu o nouă și importantă operă, privind *Civilizația materială și capitalism (sec. XV—XVIII)*. Datorată unei inspirații pline de vervă și de un ascuțit spirit critic a savantului Fernand Braudel, unul dintre promotorii și reprezentanții de vază ai curentului de la „Annales...”, această lucrare, din care a apărut până în prezent doar volumul I, înfățișează într-o remarcabilă viziune de ansamblu tabloul atât de complex al civilizației materiale, la scară mondială, în lumea feudală și timpuriu modernă, în care își face apariția capitalismul. Modul de tratare al autorului se dovedește a fi cât se poate de judicios. El procedează, astfel, la o diviziune a subiectului în funcție de rolul jucat de „actorii principali” ai istoriei: „oamenii” (adică oamenii simpli, producători de bunuri materiale) și „învingătorii” (indivizi, grupuri sociale „făuritori” de „civilizații”). Primul volum al îndrăzneței sinteze a lui Fernand Braudel este consacrat deci „civilizației materiale, gesturilor repetate, istoriei tăcute ca și uitate a oamenilor simpli, realităților de lungă durată a căror pondere a fost uriașă, dar ecoul abia perceptibil” (p. 12); în schimb, volumul următor va fi dedicat „învingătorilor vieții economice (înțeleasă ca sistem—P.C.), echilibrului ei, performanțelor și realizărilor tehnice ale capitalismului, modernismului adeseori surprinzător care depășește

evenimentele și cteodată, însă rar, posibilitățile obișnuite” (*ibidem*).

Cartea I, sau, cum și-o intitulează autorul, *Posibilul și imposibilul: oamenii în fața vieții lor de toate zilele*, se oprește mai întâi asupra realităților demografice a patru veacuri. Demonstrând că viața materială înglobează nu numai bunurile de consum, dar și oamenii care le produc și beneficiază de ele, autorul se arată preocupat de variația populației globului în perioada de timp cercetată. În capitolul „Ponderea numărului”, Fernand Braudel examinează cu mult discernământ datele atât de controversate privitoare la evoluția demografică a omenirii, care între 1400 și 1800 a constituit, după propria-i definiție originală, „vechilul regim biologic”; acesta e caracterizat în ansamblu printr-un echilibru destul de precar între natalitate și mortalitate, populația globului (cu excepția zonelor favorizate din Europa sau ale unor regiuni din China) trăind în condițiile unei subalimentații cronice și ale unei ridicate mortalități infantile, având continuu în față spectrul obsedant al foamei și fiind mereu expusă flagelului epidemiilor. Variațiile climatului, tehnica agricolă rudimentară, condițiile de igienă aproape inexistente, precum și o serie de alți factori negativi atrăgând greu în cumpăna echilibrului demografic, sînt minuțios și cu competență analizate de autor, care, în cele din urmă, apreciază — comparînd datele a mai multor cercetători — că omenirea a cunoscut o evoluție lentă (dublarea populației globului în decurs de patru secole), în care însă doar Europa, America și Asia au înregistrat o creștere vizibilă, Africa și Oceania rămînînd pe loc. Un alt capitol al lucrării „Plina de fiecare zi”, tratează modul în care societatea umană a vremii a trebuit să rezolve problema obținerii hranei prin cultivarea plantelor cerealiere; între secolele al XV-lea și al XVIII-lea, natura alimentației majorității oamenilor a fost esențial vegetală; doar Europa, consumatoare de carne în ansamblul

¹ „Annales” (Économies-Sociétés-Civilisations)”, revistă înființată în 1929 de Lucien Febvre și Marc Bloch, în jurul căreia s-au adunat cele mai strălucite figuri ale istoriografiei franceze de nuanță pozitivist-progresistă.

² *Naissance de l'Europe*, Paris, 1962. 487 p.

³ *L'Amérique et les Amériques*, Paris, 1964, 470 p.

⁴ *Les bourgeois conquérants*, Paris, 1957, 491 p.

ei, a constituit o singulară excepție, cu toate că echilibrul dintre agricultură și creșterea vitelor a fost și aici adeseori radical modificat. Dintre cereale, grul, orezul și porumbul și-au disputat îndelung terenurile agricole ale continentelor european, asiatic și american. Grul, plantă cerealieră cultivată cu precădere în Europa medievală și modernă, dar prezentând dificultăți de aclimatizare, n-a reușit să acopere cu totul aprovizionarea populației, fiind suplimentat prin plante cerealiere secundare (secară, mei ș.a.), ca și prin legume (în special linte, fasole, mazăre), iar mai târziu cartofi. În general, pentru mediul urban european din secolul al XVIII-lea nivelul consumării de pâine se cifra aproximativ la 2 000 de calorii, prețul ei de vânzare oscilând de la țară la țară după calitate și greutate, precum și datorită faptului că între producătorul de la țară și consumatorul de la oraș se mai interpunea și intermediarul (brutarul negustor). Autorul arată apoi că orezul a constituit prin excelență hrana populațiilor din Extremul Orient, atenția sa îndreptându-se spre producția din China, India și Japonia, pentru ca apoi să analizeze cultura porumbului, planta obișnuită a populațiilor precolumbiene din America, răspândită apoi, după „conquista” europeană, în tot restul lumii.

Capitolul următor al lucrării, privind „Prisusul și hrana obișnuită. Alimente și băuturi”, tratează în special problema alimentației complementare, înglobând carnea (de vită, pasăre sau pește) zahărul, fructele, condimentele ș.a. Autorul face o separație între hrana obișnuită, mai mult decât modestă, a maselor producătoare și hrana de „lux” a privilegiaților soartei. Astfel arta culinară se dezvoltă în Europa ca un rafinament de lux din secolele XV—XVI, integrându-se în eticheta fastuoasă a curților princiere și senioriale; consumul de carne este accentuat la banchetele și ospetele protipendadei, servindu-se din abundență nu numai carnea de vită, dar și de pasăre, vînat, pește etc. În afara continentului european, după cum arată autorul, consumul de carne în perioada cercetată era foarte redus (în Japonia se rezuma doar la vînat, în India era ca și inexistent, iar în China se

mărginea doar la pește și foarte rar la carne de porc sau de pasăre).

În ceea ce privește alimentele complementare, consumate pe o scară mai mult sau mai puțin largă mai cu seamă în mediul european, autorul enumeră lactatele, ouăle, fructele și, bineînțeles, sarea; mirodeniile (cuișoare, nucșoare, scorțișoară etc.) și condimentele (printre care piperul) au constituit adevărate produse de lux pînă în secolul al XVI-lea, ca și zahărul, cultivat din trestia originară din America și devenit din secolul al XVIII-lea ingredient nelipsit de la masa celor înstăriți. În privința lichidelor, autorul analizează în primul rînd problema fundamentală a aprovizionării cu apă, care a constituit o problemă dificilă pentru orașele medievale, lipsite de canalizare și condiții igienice adecvate, și atacă apoi chestiunea atât de complexă a consumului de băuturi alcoolice, vinul ocupînd, firește, primul loc. Vița de vie, cunoscută la început doar în Asia și Europa, a fost aclimatizată ulterior și în coloniile americane și alte regiuni ale lumii, consumul vinului provocînd o adevărată specializare a unor ramuri de meșteșuguri pentru conservarea prețiosului lichid (butoierii fiind cei mai de seamă) și dînd naștere la prăvăliile de desfacere a lui (cfrciumile).

Pe de altă parte, în Europa a mai fost răspîndită și berea, obținută din mei sau secară, cunoscută de altfel din antichitate și răspîndită mai ales în nord-vestul și centrul Europei. În schimb, apariția rachii și a alcoolului obținut din grîne în secolul al XVI-lea prin distilare în alambic a jucat un rol însemnat, deoarece răspîndirea sa a fost fulgerătoare, devenind în scurtă vreme băutura cea mai ieftină și mai accesibilă maselor. Ciocolata, cafeaua și ceaiul, produse exotice, au pătruns de asemenea în protipendada europeană mai ales din secolul al XVII-lea, aducînd venituri apreciabile marilor companii comerciale vest-europene care se îndeletniceau cu desfacerea lor; în sfîrșit, tutunul, „stimulent” compensator de multe ori al unor populații subnutrite extraeuropene, și-a făcut intrarea „triumfală” în continentul nostru în secolul al XVI-lea, pentru a se răspîndi treptat nu

numai în rîndurile privilegiaților, dar și în acelea ale oamenilor de rînd.

Un alt capitol al sintezei lui Fernand Braudel este dedicat locuințelor, veșmintelor și model. Autorul analizează aici, în primul rînd, felul în care societatea umană și-a rezolvat în perioada de timp examinată problema locuințelor. Pornind de la diferitele materiale de construcție folosite (paie, lut, bambus, lemn, piatră sau cărămidă), autorul ajunge la modul în care a început să se definească o arhitectură civilă specifică fiecărei regiuni geografice în parte, în funcție nu numai de materialele de construcție utilizate, dar și de numărul, dispoziția și funcționalitatea încăperilor, de pardoseala, tăvanul, ușile, ferestrele și sobele existente și, în sfîrșit, de posibilitatea mobilității caselor, condiționată de clasa socială și de bogăția fiecărui locatar. Fernand Braudel arată apoi că istoria costumului este mult mai puțin anecdotică decît s-ar părea; ea a ridicat o serie de probleme, de la materiile prime folosite pentru haine, procedeele tot mai complexe de confecție și prețul lor de desfacere pînă la gradul de ierarhie și de prestigiu social rîvnit de clasele în ascensiune, costumul ilustrînd, în ultimă instanță, mai pregnant decît orice, diferențele sociale.

Dacă pentru alte continente evoluția costumului a fost destul de lentă de-a lungul secolelor, în schimb Europa a cunoscut de timpuriu un lux al vestimentației, printr-o risipă de stoffe, culori, bijuterii ș.a. Printre materiile prime folosite la confecționarea hainelor, autorul enumeră cu precădere lîna, mătasea, bumbacul, inul și cînepa.

O zonă a lînei a acoperit Europa mediteraneană, Iranul, India de nord și China septentrională încă din cele mai vechi timpuri; mătasea, originară din China, s-a răspîndit în Europa chiar din vremea Imperiului roman; în schimb, bumbacul din India a trecut pe continentul nostru prin intermediu arab decît abia în secolul al X-lea. Cît despre in și cînepă, ele au constituit textilele obișnuite folosite de masele producătoare secole de-a rîndul.

Următoarele două capitole ale lucrării sînt închinată răspîndirii tehnicii, în care autorul examinează pe rînd sursele de energie ale omului, „revoluțiile” și „întîrzierile”

invite în producția industrială. Între secolele al XV-lea și al XVII-lea sursele de energie de care a dispus omul au fost propria sa forță, aceea a animalelor domestice, cea motrice eoliană și hidrolică, în sfîrșit a lemnului și cărbunelui prin combustie. Autorul analizează mai întîi progresele înregistrate prin înlocuirea treptată în majoritatea țărilor lumii a muncii brute și necalificate a omului — expus în fața naturii — cu cea prestată cu ajutorul animalelor de tracțiune. În secolele XII—XIII, Occidentul a cunoscut prima sa revoluție mecanică prin apariția morilor de vînt și prin extinderea celor animate de forța hidrolică, care au sporit nu numai producția de făină, îmbunătățînd aprovizionarea populației, ci și-au găsit o prețioasă utilizare și în extracțiile mineralogice. Meșteșugurile și industria manufacturieră incipientă, arată mai departe autorul, s-au bazat cu precădere pe folosirea lemnului nu numai ca materie primă în construcții sau pentru confecționarea uneltelor de producție, a vehiculelor de tracțiune sau a ambarcațiilor, ci și drept combustibil în cuptoarele pentru metalurgie ș.a. În acest sens, Europa — bogată în păduri — a beneficiat de prioritate față de Islam, răspîndit pe o arie geografică mult mai puțin favorizată. O altă sursă de energie, mai cu seamă a Europei medievale, a constituit-o și cărbunele, exploatarea turbăriiilor înregistrîndu-se destul de devreme (în secolele XI—XII), cu toate că în industrie cărbunele nu și-a găsit o aplicație rațională decît de-abia din secolul al XVI-lea.

Fernand Braudel întocmește în această parte a lucrării sale o interesantă statistică a surselor de energie puse la dispoziția omului între secolele al XV-lea și al XVIII-lea la scară mondială, și anume tracțiunea animală (înglobînd 14 000 000 de cai, 24 000 000 de boi), fiind apreciată la 10 000 000 de cai-putere, lemnul (cu multiplele sale folosiri) la 10 000 000 de cai-putere, forța hidrolică la 1 500 000—3 000 000 de cai-putere, tracțiunea umană la 900 000 de cai-putere și, în sfîrșit, forța eoliană la 233 000 cai-putere. De altfel, autorul consideră că perfecționările lente în tehnică au creat, mai ales în Europa, o „prerevoluție industrială”, caracterizată ca un stadiu prealabil al

adevărutei revoluții industriale de la sfârșitul secolului al XVIII-lea din Anglia și a mașinismului din veacul următor. Un paragraf este dedicat și dezvoltării metalurgiei în această perioadă, privită — în general — a fi rămas la un stadiu arhaic, tradițional, fără personal calificat, înaintea secolului al XVIII-lea. În afara atelierelor de fierărie, secundând mai ales munca pașnică a oamenilor, autorul evidențiază și rolul jucat de „industria de război” în dezvoltarea tehnicii metalurgice, prin confecționarea pe o scară largă și perfecționarea continuă nu numai a eficacității armelor albe — săbii, cuțite, topoare, buzdugane etc. —, dar și a armelor de foc și a tunurilor fixe sau mobile, constituind artileria grea. După estimarea autorului, producția feroasă a întregii Europe s-ar fi ridicat în 1525 doar la circa 100 000 de tone, pentru ca în secolele următoare să înregistreze o creștere spectaculoasă, numai producția Angliei, de pildă, cifrându-se către anul 1640 la aproape 75 000 de tone, în 1796 la 125 400 de tone, iar în primii ani ai secolului al XIX-lea la 250 000 de tone. Celelalte metale (zincul, cositorul, plumbul) au deținut o pondere neînsemnată în ansamblul producției metalurgice europene și extraeuropene din secolele XV—XVIII, numai bronzul găsiindu-și o utilizare mai evidentă în artilerie și ca monedă.

Fernand Braudel consideră că civilizația materială a societății umane a primit un impuls notoriu datorită aplicării a trei mari inovații tehnice: *praful de pușcă, arta tiparului și noile instrumente de navigație*. Praful de pușcă, folosit în China încă din secolul al IX-lea e.n., și-a găsit pentru prima oară „terenul de experimentare” pe câmpurile de luptă ale războiului de o sută de ani, revoluționând tehnica armată. Rolul preponderent al artileriei și al armelor de foc a dus la o însemnată transformare a formelor de luptă, la o organizare „capitalistă” a producției de război, la un mare impuls dat metalurgiei în genere; din Europa armele de foc au fost difuzate și adoptate în scurtă vreme în lumea întreagă. În ceea ce privește arta tiparului — de o însemnată primordială în înflorirea culturii —, ea s-a pus în mișcare, după cum arată autorul la mijlocul veacului al XV-lea, invenția răspân-

dindu-se în Europa cu repeziciune, astfel încât până în 1500, 236 de orașe europene își aveau tiparnițele lor. Tiparul s-a impus și datorită folosirii hârtiei, materie primă înfinit mai ieftină decât pergamentul, fabricată în Europa începând din secolele XII—XIV. Cărțile, vândute la început prin târguri, bilciuri ocazionale apoi în prăvălii anume, au grăbit și au lărgit contactele și schimburile de idei între oameni. Reforma, științele clasice și exacte — în general înnoirea spirituală a omenirii — au profitat de pe urma acestei uimitoare descoperiri, deoarece, după cum arată autorul, până la sfârșitul secolului al XVI-lea se apreciază a fi fost tipărite în Europa între 140 000 000 și 200 000 000 de cărți, deși populația continentului nu se ridică atunci la mai mult de 100 000 000 de locuitori. În sfârșit, descoperirea instrumentelor de navigație (busola, compasul, sextantul etc.), ca și calitatea superioară a caravelor europene față de vasele flotelor chineze și musulmane, au asigurat continentului nostru înflăcăta pe mările și oceanele lumii.

Cu toate acestea, autorul atrage atenția asupra faptului că în ansamblu nu se poate vorbi de un adevărat comerț mondial și căi de comunicații facile la scară planetară în perioada de timp cercetată, deoarece contactul dintre diferitele regiuni ale lumii se făcea încă extrem de lent, călătoriile de-a lungul mărilor și oceanelor globului durau luni, dacă nu chiar și ani de zile, iar traficul terestru intercontinental era, poate, și mai slab organizat din pricina stării precare a căilor de comunicație neglijate, lipsite mai întotdeauna de poduri și în ansamblu nesigure pentru negustori.

Un penultim capitol al sintezii lui Fernand Braudel este dedicat monedei, definită însă arbitrar ca un „simbol economic” prin care munca omului a devenit o marfă, ea făcându-și de fapt apariția într-o etapă superioară a evoluției procesului de schimb, ca rezultat al unui anumit tip de relații de producție, istoricește bine definite. După concepția autorului, moneda a slujit marelui capitalism comercial, a devenit sursa acumulării „rapide”, orientând economia spre forme superioare. Analizând situația prezentată de economia de schimb pe tot globul între secolele al XV-lea

și al XVIII-lea, autorul dovedește că pe întinse spații geografice trocul a constituit forma tradițională a schimbului; pe treapta imediat următoare s-au situat așa-zisele „monede imperfecte”, adică un gen de monede primitive alcătuite din cuburi de sare, scoici sau corali, folosite de unele populații africane sau amerindiene, neposedând însă o valoare stabilă și având o circulație arbitrară. Între economia primitivă și cea monetară dezvoltată a Europei, grupul constituit din Japonia, lumea islamică, India și China a înfățișat o situație intermediară, la jumătatea de drum a unei vieți monetare, active și complete. În Japonia pînă în secolul al XVII-lea, circulația monedelor de aur, argint sau bronz nu a afectat viața maselor populare, trocul — în care erau utilizate ca etaloane măsura de orez sau numărul de heringi — fiind practic pe scară largă; numai atunci cînd obligațiile feudale au început a fi percepute în monedă, trocul a cunoscut o treptată dispariție. Lumea Islamului, și în special Imperiul otoman, a cunoscut la rîndul său o sumă de monede proprii (aspri, sultanini, fındicii etc.), dar circulația monetară a fost haotică, dezorganizată, începînd mai cu seamă din secolul al XVI-lea, din pricina afluxului de monede „forte” occidentale, care au perturbat economia statelor musulmane. Aceași situație, cu puține modificări, a prezentat-o și India, iar China a beneficiat de un regim mixt, îmbinînd trocul cu sistemul monetar, dezvoltat mai ales de-a lungul litoralului. Cea mai complexă situație, arată apoi autorul, a prezentat-o însă Europa secolelor XV—XVIII, caracterizată prin existența celor mai diverse sisteme de schimb, de la troc, monete primitive și metalice pînă la creditul „multiform”, emisiuni de hîrtie, polițe și speculații oneroase ale marilor bănci internaționale. Autorul prezintă amănunțit semnificația diferitelor tranzacții financiare (moneda de cont, stocul de metal, tezaurizările etc.), crearea instrumentelor de credit, a băncilor și începutul operațiilor speculative. În încheierea acestui capitol, autorul apreciază că moneda și creditul au constituit în societatea europeană dezvoltată un „lux” numai pentru burghezia privilegiată, din care omul obișnuit nu s-a ales decît cu „firmături”. Trocul, auto-

satisfacerea minimală, truda de toate zilele și nivelul scăzut al traiului au constituit „norme” ale felului de viață, în proporție majoritară, pentru populația continentului nostru.

Cel din urmă capitol al volumului I al lucrării prezentate este dedicat orașelor, definite însă de autor în mod subiectiv și, evident incomplet, doar ca niște formații „parazitare, abuzive, consumatoare”, înruchipind în același timp progresul, dar și „capitalismul calculat și lucid”. În felul acesta autorul nu a ținut seama în geneza orașului medieval de însemnătatea covârșitoare a factorului *producție*, deoarece aglomerările urbane au constituit în primul rînd centre de producție meșteșugărească și apoi puncte de schimb și de consumație. Totodată Braudel insistă asupra faptului că, deși aglomerările urbane s-au dezvoltat — cel puțin în Europa medievală — prin diviziunea muncii pe sectoare specializate, totuși vreme îndelungată ele au prezentat o marcată dependență față de lumea pastoral-agricolă ce le-a asigurat subzistența; orașele și-au păstrat încă multă vreme în apropierea lor zonele de grădini, de terenuri agricole și viticole necesare aprovizionării lor, iar ocupațiile meșteșugărești ale locuitorilor s-au îmbinat cu cele agricole. Proletariatul urban a fost mereu împospătat prin mina de lucru ieftină recrutată din rîndurile dezmoșteniților soartei, țărani pauperizați și fugiți de la sate sau de pe domeniile senioriale, care au îngroșat păturile unei populații citadine net exploatate, dar pline de viață, dinamice și întreprinzătoare. Orașele europene din vestul continentului, și-au căutat în decursul secolelor XV—XVI o fizionomie proprie, caracterizată prin organizarea lor economică specifică în materie de finanțe (impozite, vămi, credit public), organizarea meșteșugurilor, reinstaurarea unui comerț de anvergură ș.a.; de asemenea, în materie politică, orașele s-au afirmat prin lupta dusă împotriva anarhiei feudale și abuzurilor marilor seniori, aliindu-se uneori împotriva acestora cu puterea monarhică. După ce analizează pe scurt tipurile de orașe din Europa și din afara ei diferențiate în funcție de structura socială, a statelor din care făceau parte, autorul își concentrează atenția asupra orașelor „tentaclare”, de regulă capitale, ale unor

state puternice și bogate — Paris, Londra, Amsterdam, Petersburg și Pekin —, dintre care majoritatea au devenit adevărate „citatele” ale capitalismului internațional.

În concluziile primului volum din *Civilizație materială și capitalism*, Fernand Braudel mărturisește că nu a avut pretenția de a fi înfățișat viața materială a societății umane din secolele XV—XVIII în întreaga ei complexitate, oferind cititorilor doar o vedere de ansamblu și o încercare de a sistematiza particularul, de a introduce o „regulă”, de a constata o repetare a fenomenului în felul oamenilor de la practica agricultura, de a-și ridica o locuință, de a folosi o anumită hrană, de a executa anumite meșteșuguri pentru ca acest fenomen să devină „serie” sau să fie „de lungă durată”. Societatea și economia nu-și ajung ele însele, constată autorul: stalul „multiform”, cauză și consecință în același timp, și-a impus de timpuriu prezența în viața oamenilor, tulburând raporturile, jucând adeseori un rol foarte subliniat în aceste arhitecturi sociale, grupate printr-un fel de tipologie a diverselor structuri socioeconomice ale lumii: una de sclavi, alta de servi și seniori, cealaltă de oameni de afaceri pre-capitaliști. Autorul etajează în compartimente din ce în ce mai elevate civilizația materială (tratată în prezentul volum), economia (bazată pe diviziunea muncii) și capitalismul, trepte superioare constituind subiectul viitoarei părți a II-a a sintezei sale.

Denivelările sociale, in justiția, contradicțiile mari sau minuscule au animat lumea secolelor XV—XVIII, afirmă autorul, transformând-o fără întrerupere în structurile sale superioare; capitalismul nu și-a însușit numai „plusvaloarea” muncii omului, dar a adâncit prăpastia dintre o societate și alta, constituind simultan sursa marelui progres material al omenirii și cea a celei mai adânci exploatare a omului de către om.

În ceea ce privește judecarea în ansamblu a operei *Civilizație materială și capitalism* (secolele XV—XVIII) a lui Fernand Braudel, apariția doar a primei părți din această lucrare ne împiedică de a face judecăți de valoare definitive, cu atât mai mult cu cât înseși izvoarele și bibliografia folosită de autor vor fi

indicate de abia în cuprinsul volumului al II-lea. Totuși câteva constatări și observații se pot face încă de pe acum. În primul rând cred că ne este îngăduit să afirmăm că lucrarea lui Fernand Braudel se singularizează prin vastitatea subiectului abordat și aria geografică analizată, constituind o sinteză aparte, de sine stătătoare, care nu-și găsește un loc prea bine determinat în cadrul colecției „Destins du monde”, cu ale cărei alte volume prezintă de altfel evidente suprapuneri. Braudel nu s-a concentrat numai asupra istoriei Europei, de care se leagă, evident, apariția capitalismului, ci și-a extins analiza și asupra structurii socioeconomice a celorlalte continente, a căror trecut a mai fost sau va mai fi prezentat în volume separate ale acestei colecții. De altfel, noțiunea de „capitalism” în concepția autorului nu ne apare încă suficient de clară, deoarece, dacă până acum a fost acceptată unanim ideea capitalismului reprezentând prin excelență un fenomen european, luând naștere în apusul continentului în condiții sociale și economice specifice care nu-și găsesc precedentul în nici o altă parte a lumii, nu înțelegem scopul pentru care autorul s-a aplecat în analiza sa și asupra unor societăți extraeuropene și chiar primitive, în care, evident, capitalismul internațional nu-a început să joace un rol determinant decât în decursul secolelor XIX—XX.

Credem că o definiție mai clară a conceptului de „capitalism”, neacceptat de autor în sensul strict marxist, chiar în decursul volumului de față, ne-ar fi scutit de eventualele nedumeriri pe care ni le ridică în prezent textul sintezei lui Fernand Braudel.

Cu toată proximitatea unor paragrafe, învecinându-se cu altele de o remarcabilă claritate și vervă de înaltă clasă, nu putem să nu recunoaștem meritul autorului de a fi ridicat viața mărunță, viața de toate zilele a omului obișnuit⁵, pe scurt civilizația materială a societății umane dintr-o perioadă atât de hotărâtoare a istoriei universale, la rang de

⁵ De multe ori nefericit prezentată în colecția „La vie quotidienne” a editurii „Hachette”.

adevărată istorie, reabilitând genul acesta atât de vitregit în lucrări de popularizare sau chiar de vulgarizare de slabă calitate. Mai trebuie să remarcăm de asemenea sugestivă și bogata ilustrație a volumului, iconografia transformându-se în acest caz într-o parte intrinsecă a lucrării, complementară înțelegerii subiectului, și nu un agreabil supliment vizual.

Cu toate semnele de întrebare lăsate încă în suspensie de autor mai ales în ceea ce privește modul în care va reuși să asocieze noțiunea de capitalism realităților socioeconomice atât de diferite prezentate de societățile

extraeuropene din secolele XV—XVIII și pe care numai partea a II-a a lucrării sale ni le va dezvălui, nu putem încheia sumara prezentare de față fără a sublinia meritele excepționale ale monografiei atât de solide și de vaste proporții a lui Fernand Braudel și felul său magistral de expunere, reușind printr-un stil viu, atractiv, colorat și adeseori polemic să captiveze de-a dreptul pe cititor, sporind farmecul unei lucrări accesibile și totodată folositoare oricărui om de cultură.

Paul Cernovodeanu

EBERHARD JÄCKEL, *Frankreich in Hitlers Europa. Die deutsche Frankreichpolitik im zweiten Weltkrieg*, Deutsche Verlag-Anstalt, Stuttgart, 1966, 396 p.

După șase ani de la apariția lucrării lui Günter Geschke *Die Deutsche Frankreichpolitik 1940 von Compiègne bis Montoire*, istoriografia vest-germană aduce prin monografia lui Eberhard Jäckel o nouă contribuție la cercelarea politicii germane față de Franța mareșalului Pétain. Acest aspect al politicii naziste, cu toate că este prezent în inasiva literatură istoriografică consacrată regimului de la Vichy, a fost într-o măsură mult mai redusă obiectul unor studii de sine stătătoare. Cele existente s-au limitat la proporțiile unor articole apărute în reviste de specialitate cu un caracter tematic restrins sau nu au parcurs întreaga perioadă a „colaboraționismului franco-german” p. (164), cum este cazul lucrării amintite a lui Geschke. De aceea volumul lui Eberhard Jäckel, publicat de Institutul de istorie contemporană din München în colecția „Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte”, prezintă interes atât prin complexitatea problemelor pe care le abordează, cât și prin bogatul material documentar folosit. Astfel, în afara materialului de arhivă publicat până la ora actuală, la care se adaugă o bogată me-

morialistică, autorul folosește o serie de documente din arhiva Ministerului de Externe al Republicii Federale a Germaniei, din arhiva federală militară de la Koblenz, cit și acte oficiale aflate la Dokumentenzentrale des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes din Freiburg, Hauptarchiv Berlin-Dahlem, Institut für Besatzungsfragen din Tubingen, Berlin Dokument-Center, Institut für Geschichte din München, Centre de documentation juive.

După o parte introductivă, de prezentare a „problemei franceze” în cadrul ideologiei expansionismului nazist, autorul urmărește în cele 19 capitole ale lucrării diferitele faze prin care a trecut politica germană față de Franța de la semnarea armistițiului și până la eliberare. După cum arată și istoricul german Karl Dietrich Bracher, problema franceză a ocupat pentru diplomația de la Wilhelmstrasse din anii 1940—1944 un loc de seamă, în primul rând din cauza imperiului colonial „aproape inaccesibil armatei germane”, cit și datorită flotei încă înpunătoare, „căreia strategia maritimă britanică îi acorda o deosebită importan-

ță”¹. Pe de altă parte, cel puțin după aparențe pe care Jäckel le consideră ca o certitudine, Hitler spera în vara anului 1940 în încheierea unei păci cu Anglia, pe care, desigur, ar fi făcut-o pe se spinarea imperiului colonial francez². În consecință, „führer”-ul nu și-a dezvăluit de la început planurile referitoare la viitorul Franței, ceea ce, după părerea autorului (p. 52), ar fi dat naștere încă de la începutul armistițiului și al ocupației germane la așa-numitul „conflict de competență” între diferitele foruri ale puterii naziste în legătură cu politica ce trebuie adoptată atât pe teritoriul ocupat, cât și față de guvernul de la Vichy. Astfel s-ar explica diferendul dintre Ribbentrop și Göring din 1940 în legătură cu încercarea marșalului german de a dirija exploatarea economică a Franței ocupate în calitatea sa de delegat al „führer”-ului pentru supravegherea planului economic de patru ani al Reichului. Jäckel, spre deosebire de istoricul german Martin Göring³, consideră și așa-zisa mișcare de autonomie din Bretania drept rezultat al unor acțiuni personale ale lui Rosenberg și Göring, de care Wehrmacht-ul și Ministerul de Externe nu erau nici măcar informate. Pozițiile uneori contradictorii ale forurilor conducătoare ale Reich-ului sau ale autorităților de ocupație față de problema franceză, atât ca fond, cât și ca manieră de rezolvare, constituie de altfel firul diriguitor al întregii monografii. Pe tot parcursul lucrării, autorul, începând cu o descriere nuanțată a diferitelor organe ale ocupației naziste din Franța, caută să demonstreze că eșecul politic al Germaniei din această parte a Europei s-ar fi datorat, pe de o parte,

neîncrederii lui Hitler într-o politică de colaborare cu Vichyul, promovată de Otto Abetz, iar pe de altă parte amestecului din ce în ce mai brutal al administrației represive naziste.

De pe această poziție Jäckel cercetează și urmărește în desfășurarea lor tratativele premergătoare și convorbirile de la Montoire, evenimente care au dus la înlăturarea lui Laval din guvern și poziția diferitelor foruri politice ale Reichului față de schimbările survenite la Vichy, contactele diplomatice ale amiralului Darlan cu diferite personalități politice naziste, semnarea, dar neaplicarea protocolului de la Paris, relațiile franco-germane în lumina evenimentelor internaționale din noiembrie 1942, problema deportărilor și măsurilor represive, progresele rezistenței franceze, sfârșitul ocupației. Lucrarea se încheie prin citeva pasaje din confidențele făcute de Hitler lui Bormann în primele zile ale lui aprilie 1945, în care acesta constată greșeala pe care a făcut-o prin subaprecierea Franței neurmind planurile sale schițate încă în 1923⁴.

Scrisă în mod vizibil sub influența memoriilor lui Otto Abetz, fostul ambasador al Germaniei la Paris în anii 1940—1944⁵, monografia lui Jäckel nu este lipsită în majoritatea cazurilor de obiectivitate științifică, aducând date noi sau subliniind unele aspecte mai puțin cunoscute ale diplomației naziste. În același timp, autorul ia poziție în controversata caracterizare a politicii guvernului de la Vichy, marcând astfel un punct de vedere al istoriografiei vest-germane în această problemă.

Faptul că în cadrul regimului de ocupație din Franța, care a avut la început o altă față decât cel din Polonia sau din alte state cotoprite ulterior de germani, existau unele poziții diferite ale autorităților de ocupație în ceea ce privește politica germană față de Franța este astăzi în general un lucru recunoscut. Ceea ce aduce nou Jäckel în monografia sa este încercarea de a explica aceste luări de poziție, considerându-le ca o consecință a unor divergențe existente la nivelul forurilor conducă-

¹ K. D. Bracher, *Zusammenbruch des Versailles Systems und zweiter Weltkrieg, Propyläen Weltgeschichte, Das Zwanzigste Jahrhundert*, vol. IX, Berlin-Frankfurt-Viena, Propyläen Verlag, 1961—1965, p. 437.

² Acestei teorii i se opune cea cu privire la caracterul înșelător al propunerilor germane de pace făcute Marii Britanii în discursul lui Hitler din 19 iulie 1940; vezi Hans-Adolf Jacobsen, 1939—1945. *Der zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten*, Darmstadt, Wehr und Wissen Verlagsgesellschaft, 1961, p. 482.

³ Martin Göring, *Le Troisième Reich, in L'Europe du XIXe et du XXe siècle (1914—aujourd'hui). Problèmes et interprétations historiques*, vol. II, Paris, Milan Marzorati, 1964, p. 1104.

⁴ Citatele au fost extrase de autor din lucrarea *The Testament of Adolf Hitler*, 1960.

⁵ O. Abetz, *Das Offene Problem. Ein Rückblick auf zwei Jahrzehnte deutscher Frankreichpolitik*, Köln, 1951.

toare ale Germaniei hitleriste. Din acest punct de vedere, el se încadrează în rîndul istoricilor vest-germani care conturează unele divergențe între armată și SS sau între diplomația germană și administrația nazistă într-o formă îngroșată, ridicînd particularul la nivelul unei legi generale. Este drept că între unii fruntași ai armatei germane și conducătorii SS-ului au existat unele antipatii, rivalități sau chiar divergențe, estompate în perioada succeselor germane și agravate pe măsură ce înfringerea celui de al treilea Reich devenea iminentă. Asta nu înseamnă însă că nazismul nu era atotputernic în armată sau în diplomația berlineză. Jäckel caută însă să facă anumite speculații politice pe marginea unor diferențe de nuanță sau de manieră din mentalitatea conducătorilor diferitelor organe ale ocupației germane. El face astfel o diferență netă între administrația nazistă și armată, specificînd la pagina 65 că în Franța nu domnea „brunul funcționarilor de partid, ci griul armatei de ocupație”, care își avea centrul la Hotel „Majestic”, unde nu era preponderent spiritul autrans național-socialist, ci cel al militarismului prusac de modă veche. Pe de altă parte, cercul ambasadei germane de la Paris de sub conducerea lui Otto Abetz este, după părerea autorului, format din „național-socialiști netipici” (p. 70), care căutau să influențeze diplomația germană spre o politică de colaborare cu Franța în cadrul „noii ordini europene” preconizată de Hitler. Poziția aparent diferită a ambasadorului german este de altfel semnalată și în istoriografia franceză. Astfel Henri Michel consideră „pe omul colaborării dialogate”⁶ din anii 1940—1942 „aproape singur” în atitudinea sa, ajungînd în ultima parte a războiului să cadă în disgrație⁷. Însemnătatea descrescîndă a ambasadei germane de la Paris, care ajunge treptat „un simplu organ de transmitere al ordinilor naziste”, este semnalată în același timp de André Brissaud ș.a. După părerea noastră, Abetz nu poate fi considerat

⁶ H. Michel, *Aspects politiques de l'occupation de la France par les Allemands (juin 1940—décembre 1944)*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”, 14, nr. 54, aprilie 1964, p. 24, 36 și 37.

⁷ A. Brissaud, *La dernière année de Vichy, (1943—1944)*, Paris, Perrin, 1970, p. 100.

„singur” decît în ceea ce privește întinderea sferei colaborării, deoarece monografia lui Jäckel abundă de material documentar referitor la cererile continue ale Wehrmacht-ului pentru o colaborare militară. Nu putem fi însă de acord cu caracterizarea făcută de Jäckel personalului ambasadei germane, și în special cu termenul de „național-socialist netipic”. Toți membrii ambasadei făceau parte din partidul nazist, iar Karl Epting avea chiar un rang în SS. Singura deosebire dintre aceștia și oamenii lui Knochen, Oberg sau Sauckel consta, după părerea noastră, în deosebirile de comportament și de procedură în vederea îngrădirii Franței.

În ceea ce privește acțiunile diplomatice ale lui Abetz pentru a împinge atît Franța, cît și Germania spre colaboraționism, Jäckel vine cu unele amănunte noi sau trage anumite concluzii interesante pe baza documentelor cunoscute. Toată corespondența dintre ambasadorul german și ministrul său de externe din ianuarie-februarie 1941 este considerată de autorul monografiei *Frankreich in Hitlers Europa* drept urmare a inițiativei proprii a lui Abetz în vederea reintroducerii lui Laval în guvernul francez pentru a se putea astfel continua politica de colaborare, căreia însă Hitler nu-i acorda în acel moment nici un interes (p. 153—155). Jäckel relatează cu același lux de amănunte încercările ambasadorului german din ianuarie 1942 de a împinge Franța la un război cu Marea Britanie și a deschide astfel epoca marii colaborări franco-germane, punînd în același timp pe „führer” în fața unui „fait accompli” (p. 213—215).

Dacă părerea autorului în legătură cu poziția ambasadei din Rue de Lille ar putea fi considerată parțial valabilă. În schimb ipotezele sale cu privire la atitudinea lui Ribbentrop trebuie respinse în totalitatea lor. Acesta nu a avut niciodată vreo poziție proprie și nu a fost decît un simplu executant al lui Hitler. De aceea nu putem fi de acord cu autorul, care afirmă la pagina 156 că în februarie 1941 Ribbentrop ar fi urmărit o „colaborare de mari proporții” cu Franța. Cu atît mai puțin putem subscrie la ipoteza lui Jäckel de la pagina 166—167 cu privire la încercarea ministrului de externe german de a complica în

mai 1941 situația militară din Occident prin eventuala antrenare a Franței în război, pentru a împiedica astfel în ultimul moment proiectata campanie din U.R.S.S.⁸ Poziția ministrului de externe german în problema franceză este de altfel foarte bine conturată, nemaiputând exista nici un echivoc în instrucțiunile trimise la Paris lui Abetz și prelucrate cu membrii ambasadei la 17 august 1940. Potrivit acestora, „interesele Reich-ului impun menținerea Franței într-o stare de slăbiciune în interior și în îndepărtarea acesteia de puterile străine dușmane Reich-ului... Totul trebuie întreprins de partea germană — sună în continuare aceleași instrucțiuni — pentru a se ajunge la o neînțelegere internă și la o slăbire a Franței. Reich-ul nu are, prin urmare, nici un interes de a susține adevăratele forțe populare sau naționale din Franța. Din contra, trebuie sprijinite forțele ce pot crea discordie⁹”. Prin urmare, la Ribbentrop nu poate fi vorba de o politică de colaborare, cum ar fi dorit-o Abetz. Pe de altă parte, ministrul de externe nu este însă de acord nici cu măsurile de exploatare brutală a Franței, preconizate de Göring¹⁰. După părerea noastră, existența unor deosebiri de vederi sau de procedură între diferitele foruri ale aparatului de stat nazist nu are nici o însemnătate. În pofida acestora, Franța nu se găsea în fața unor organe ce se conduceau de pe poziții diferite, ci în fața unei acțiuni bine organizate în fruntea căreia se găsea Hitler, care acorda o influență mai mare sau mai mică unuia sau altuia în funcție de condițiile internaționale și de politica promovată de guvernul francez. După cum bine remarcă

⁸ Potrivit celor arătate de Jäckel, Ribbentrop ar fi cerut, în cadrul convorbirii între patru ochi cu Darlan din 12 mai 1941, ca Franța să intervină imediat în război împotriva Marii Britanii. Cum această întrevvedere a avut loc o zi după cea dintre Darlan și Hitler de la Berchtesgaden în cadrul căreia nici pe departe nu s-a pus această problemă, Eberhard Jäckel consideră că propunerea lui Ribbentrop ar fi fost o inițiativă proprie pentru a provoca deschiderea unor ostilități de mari proporții cu Marea Britanie, împiedicându-se astfel în ultimul moment plănuita campanie.

⁹ Citat de Robert Aron, *Histoire de Vichy. 1940—1944*, Paris, 1954, p. 272.

¹⁰ ADAP D, X, nr. 82, 142 și 168.

Henri Michel „Abetz, adus în scenă ca o meală, se reîntoarce în culise când forța este preferată diplomației”¹¹.

Dacă asupra acestui aspect al raporturilor germano-franceze părerile noastre se deosebesc de concluziile lui Jäckel, sintem în schimb de acord cu tezele sale în legătură cu esența regimului de la Vichy. După cum arată autorul, în zilele hotărâtoare ale lunii iulie 1940 „nu a existat la Vichy nici un reprezentant german, nu s-a exercitat nici o presiune, nu s-a formulat nici o dorință din partea germanilor, care manifestau chiar indiferență” (p. 86). După părerea noastră, „revoluția națională” nu a fost rezultatul unor presiuni din afară, ci al evoluției politice a curentelor de dreapta din Franța.

În ceea ce privește poziția germană și franceză față de problema „colaborării”, Jäckel vine cu o documentare bogată, extrasă de la Dokumentenzentrale des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes și din Arhiva federală de la Koblenz, pentru a demonstra, după cum am mai arătat, că aceasta ar fi fost tot timpul cerută de conducătorii Wehrmacht-ului încă din octombrie 1940. El nu cade în extrema lui A. Latreille, potrivit căreia dorința de colaborare ar fi provenit numai din partea germanilor¹², dar nici în cea a lui Henri Michel, care consideră pe mareșalul Pétain drept principalul promotor al colaboraționismului. De altfel poziția mareșalului este în istoriografia franceză încă viu dezbătută. André Siegfried, de exemplu, nu consideră pe Pétain nici progerman și nici colaboraționist¹³, Henri Michel, după cum am mai arătat, are o părere cu totul contrară¹⁴, iar J.B. Duroselle demonstrează că șeful regimului de la Vichy ar fi fost, datorită vârstei înaintate, foarte

¹¹ H. Michel, *op. cit.*, p. 24.

¹² A. Latreille, *La seconde guerre mondiale*, Hachette, 1966; vezi recenzia lui H. Michel în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”, 16, nr. 64, octombrie 1966, p. 120.

¹³ A. Siegfried, *Le Vichy de Pétain, le Vichy de Laval*, în „Revue française de science politique”, VI, nr. 4, octombrie-decembrie, 1956, p. 747.

¹⁴ H. Michel, *op. cit.*, p. 30; vezi și H. Michel, *Vichy Année 40*, Paris, Robert Laffont, 1966.

influențabil, avînd din această cauză o poziție continuu contradictorie¹⁵. Eberhard Jäckel analizează și el, în capitolul „Contacte la Paris”, politica guvernului de la Vichy cu privire la relațiile franco-germane. El consideră astfel pe Pétain drept un neutralist, exponent al poziției de expectativă în condițiile unor tratative cu ambele părți beligerante. După părerea sa, mareșalul francez nu ar fi avut decît „o singură dorință, și anume de a conduce corabia țării sale cu cît mai puține avarii prin vicisitudinile acelor timpuri nenorocite” (p. 243). Această politică s-ar fi diferențiat de cea pe care au încercat s-o imprime în 1940 Paul Baudoin sau generalul Weygand, respingînd orice tratative cu Germania, sau de cea a unui „renversement des alliances”, promovată de Pierre Laval. Din acest punct de vedere, autorul se apropie mult de părerile lui Duroselle chiar și în ceea ce privește caracterizarea lui Laval¹⁶, considerînd că acesta „nu urmărea decît interesul țării sale, politica sa nedecosebindu-se principal de celelalte atitudini decît printr-o apreciere diferită a situației războiului și prin temperamentul său activ” (p. 97). Desigur, Laval nu poate fi pus alături de colaboraționiștii Déat, Doriot sau Darnand, dar, indiferent de motivele care l-au determinat și de opinia sa cu privire la iminenta victorie a Germaniei, el nu poate fi considerat, după părerea noastră, o victimă a împrejurărilor sau un personaj politic care s-a compromis, dar care a adus totuși servicii momentane țării sale. Colaboraționismul nu a schimbat condițiile de viață din timpul ocupației, nu corespundea pe plan politic nici intențiilor guvernului german și nu a contribuit decît la știrbirea prestigiului mondial al Franței, care era deja în declin prin înfrîngerea din primăvara anului 1940.

În domeniul aspectelor concrete ale relațiilor germano-franceze, Jäckel aduce unele precizări interesante în primul rînd cu privire la conținutul și la urmările convorbirilor de la Montoire. Bazîndu-se pe notele dolmetscherului Schmidt, el subliniază reticența mareșalu-

lui Pétain. Pe de altă parte, nu consideră așa-numitul protocol secret de la Montoire și încă trei documente anexe¹⁷ drept un rezultat al convorbirilor dintre Hitler și Pétain, după cum crede istoricul german Günter Geschke. După părerea lui Jäckel, aceste patru documente, potrivit cărora la Montoire s-ar fi ajuns la un acord deplin asupra colaborării franco-germane, nu ar fi fost decît niște proiecte, întocmite în cadrul Ministerului de Externe al Reich-ului, care nu ar fi fost însă înainte francezilor niciodată și nici supuse vreunei discuții (p. 114). Pe de altă parte, eșecul politicii de la Montoire nu este atribuit de autor doar hotărîrii lui Hitler din noiembrie 1940 de a ataca Uniunea Sovietică și deci de a muta centrul de greutate al operațiilor militare în răsărit, ci și nelcrederii acestuia în armata franceză din Africa. La acestea s-ar mai adăuga înlăturarea din guvern a lui Laval la 13 decembrie 1940, pe de o parte, și măsurile de germanizare ale „gauleiter”-ilor din Alsacia și Lorena, pe de alta. În general Jäckel acordă prea mare importanță politicii de la Montoire. Aceasta, după părerea noastră, a constituit doar un caz izolat în poziția Reich-ului față de Franța și a fost determinată de eșecul diplomației naziste de antrenare în război a Spaniei franchiste.

În ce privește mișcarea de rezistență, autorul, fără să neglijeze relatarea principalelor evenimente, nu-i acordă o însemnătate prea mare, considerînd, potrivit documentelor germane, că „maquis-ul nu a avut o influență hotărîtoare asupra războiului”, nici chiar în momentele de vîrf din iunie-iulie 1944 (p. 329). În schimb sînt din nou scoase în evidență diferențele dintre administrația militară germană din Franța și organele represive ale statului

¹⁵ J. B. Duroselle, *La France et l'Europe, în L'Europe du XIXe et du XXe siècle (1814 — aujourd'hui). Problèmes et interprétations historiques*, II, p. 980.

¹⁶ *Ibidem*, p. 984.

¹⁷ Cele patru documente la care se referă autorul sînt următoarele: I. Propuneri pentru concesiile către francezi. Notă întocmită de domnul ministru plenipotențiar Hemmen în timpul călătoriei la Hendaye (vezi DGFP, seria D, XI, nr. 206); II. Proiect al unei scrisori a ministrului de externe al Reich-ului către primul ministru francez Laval (vezi DGFP, nr. 207); III. Protocol (vezi DGFP, op. cit., nr. 208); IV. Anexă la protocolul secret (tipărit de G. Geschke, *op. cit.*, p. 153). Conținutul documentelor este comentat pe larg de Jäckel la p. 111—114.

nazist, prezentându-se într-o nouă lumină cauzele care au dus la înlocuirea comandantului trupelor germane de ocupație din Franța, generalul Otto von Stülpnagel. Făcînd o trimitere la documentul nr. 75 455 aflat la Dokumentenzentrale des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes, Freiburg im Breisgau¹⁸, autorul dovedește că generalul von Stülpnagel a cerut el însuși demiterea sa, nefiînd de acord cu împușcarea abuzivă de ostași francezi pe care trebuia continuu s-o ordone conform dispozițiilor ce-i soseau din Berlin.

Spre deosebire de Michel de Boüard¹⁹, Jacques Delarue²⁰ sau Henri Michel²¹, care consideră scoaterea sarcinilor polițienești din competența noului „Militärbefehlshaber” pentru Franța o urmare a creșterii mișcării de rezistență și a presiunilor făcute de Himmler și Heydrich, Jäckel demonstrează în pagini-

¹⁸ Document nepublicat: scrisoarea generalului Stülpnagel către generalul Keitel din 15 februarie 1942.

¹⁹ Michel de Boüard, *La répression allemande en France de 1940 à 1944*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”, XIV, nr. 54, aprilie 1964, p. 68—69.

²⁰ Jacques Delarue, *Istoria Gestapo-ului*, București, Edit. politică, 1964, p. 317.

²¹ Henri Michel, *Aspects politiques de l'occupation de la France . . .*, p. 16.

le 195—196 că însuși noul numit, generalul¹ Karl Heinrich von Stülpnagel, ar fi cerut-o pentru a nu mai răspunde de problema ostaticilor și în general de măsurile abuzive ale poliției secrete germane.

Date interesante și parțial originale sînt furnizate de autor și în ceea ce privește administrarea Alsaciei și Lorenei, politica de expulzări începută chiar în zilele întrevederii de la Montoire și încercarea nereușită a lui Abetz de a neutraliza aceste acțiuni ale „gauleiter”-ului Joseph Bürckel pentru a nu fi torpilat climatul de colaborare franco-germană la care se ajunsese, concentrările și deportările ulterioare, lupta de rezistență sau de germanizare forțată a regiunilor amintite cu coloniști germani aduși din Bucovina și Dobrogea.

Cu limitele și rezervele amintite mai sus, *Frankreich in Hitlers Europa* a lui Eberhard Jäckel constituie în ansamblu o cercetare reușită a politicii germane față de Franța din anii celui de-al doilea război mondial, în primul rînd sub aspectul documentării, dar și sub cel al analizei.

Șerban Rădulescu-Zoner

„Revue roumaine d'histoire”, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, București, tom. V, 1966, nr. 1—6, 1 036 p.; tom. VI, 1967, nr. 1—6, 1 036 p.

Continuând să îndeplinească cu succes funcția de a oferi străinătății unele rezultate la care a ajuns cercetarea istorică din țara noastră, „Revue Roumaine d'Histoire” a intrat în cel de-al șaptelea an al apariției sale; faptul este deosebit de îmbucurător, obligând totodată pe redactori și pe colaboratori la o grijă sporită pentru dezvoltarea acelor laturi ale publicației care au fost apreciate constant pînă acum, precum și la eforturi îndreptate în direcția găsirii unor noi modalități menite să contribuie la afirmarea mai susținută a istoriografiei românești actuale în viața științifică internațională. Nu vom mai stăruî asupra unor constatări de ordin general privind principalele direcții tematice ale revistei, structura rubricilor, criteriile ce se desprind din orientarea redacției în selecționarea materialelor și colaboratorilor, forma studiilor și articolelor publicate etc., care au fost relevate și cu prilejul unor analize anterioare consacrate activității revistei¹. Vom menționa în mod deosebit doar faptul pozitiv că „Revue Roumaine d'Histoire” se preocupă pe mai departe de dezbateră critică a unor lucrări ce apar în străinătate, care tratează probleme și aspecte

ale istoriei țării noastre în mod eronat sau tendențios: precizările, punerile la punct în această privință sînt deosebit de utile chiar atunci cînd lucrările sau punctele de vedere analizate fac necesară o critică mai severă. Ca și în anii anteriori, perioada ce ne propunem s-o prezentăm aici a cuprins o serie de manifestări dintre care unele au depășit cadrul strict al unor bilanțuri istoriografice, marcînd adevărate evenimente în viața publică din țara noastră: aniversarea Unirii Principatelor; comemorarea unui sfert de secol de la moartea marelui diplomat român Nicolae Titulescu; centenarul Academiei Române; sărbătorirea jumătății de veac de la eroicele fapte de arme românești săvîrșite la Mărăști, Mărășești și Oituz; împlinirea a 90 de ani de la cucerirea independenței de stat a României; centenarul sistemului monetar al leului; șase decenii de la marea răscoală a țaranilor din 1907; aniversarea jubiliară a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, a ecoului acesteia în țara noastră; sărbătorirea a două decenii de la proclamarea republicii noastre. La acestea se adaugă alte aniversări, cum au fost cele ale monumentelor de străveche cultură românească de la Putna (o jumătate de mileniu) și de la Argeș (450 de ani), comemorarea unor personalități ale istoriei noastre culturale, ca Gheorghe Șincai (150 ani de la moarte), Ion Ghica (150 ani de la naștere), A.D. Xenopo

¹ Pentru anii 1962—1963, vezi „Studii”, t. 17 (1964), nr. 5, p. 1187—1193. recenzie de Marina Vlasiu, iar pentru anii 1964—1965 „Studii”, 19 (1966), nr. 6, p. 1 223—1 229, prezentare de Al. Porțeanu.

(120 ani de la naștere), Vasile Pârvan (40 ani de la moarte) și alții. Nu putem decât să ne reînnoim aprecierea plină de satisfacție în fața multitudinii și a amplitudinii acestor manifestări, care constituie — atât prin ele însele cât și prin modul în care au loc — o mărturie în plus asupra bogatelor tradiții înaintate, asupra valorificării lor creatoare și a continuității unei înalte vieți spirituale a poporului nostru. „Revue Roumaine d'Histoire” a fost prezentă la toate aceste sărbătoriri prin studii și articole de ansamblu sau de detaliu, prin dări de seamă și alte materiale cu caracter informativ, care au corespuns așteptărilor și au satisfăcut exigențele cititorilor săi, îndeplinind — nu ne îndoim — funcția esențială a revistei. Excepție a făcut articolul despre Gh. Șincai, apărut cu întârziere. Considerăm ca o omisiune redacțională faptul că din bogatul repertoriu al aniversărilor cu caracter istoric a lipsit de astă dată cea consacrată împlinirii unui secol și jumătate de la nașterea lui Mihail Kogălniceanu, sărbătorită într-un cadru larg internațional, din inițiativa UNESCO și care, tocmai datorită acestei situații, putea spori eficiența publicației.

Consemnăm cu multă satisfacție faptul că în perioada de care ne ocupăm revista și-a îmbunătățit simțitor ritmicitatea apariției numerelor, fiind de dorit ca aceasta să fie menținută și — cu ajutorul editurii — îmbunătățită în continuare pentru cititorii din străinătate; alte publicații pentru străinătate editate în țara noastră apar chiar înainte de data anunțată, astfel ca la acea dată ele să fie deja difuzate în diferitele colțuri ale globului.

În comparație cu anii precedenți, „Revue Roumaine d'Histoire” a publicat mai puține studii de istorie veche. Se poate remarca doar contribuția prof. M. Petrescu-Dîmbovița, *Considération sur le problème des périodes de la culture matérielle en Moldavie du VIe au Xe siècles* (nr. 2/1967), iar în domeniul arheologiei medievale cea a cercetătorului Radu Popa, *Recherches d'archéologie médiévale au Maramureș* (nr. 5/1966). Credem că revista poate publica, într-un interval de doi ani, încă unul-două articole din acest domeniu care să sintetizeze rezultatele unor cercetări de însemnătate

majoră. Evul mediu este prezent prin studiile de istorie economică și socială semnate de Damaschin Mioc și Nicolae Stoicescu, *Mesures et instruments médiévaux de mesure en Valachie et en Moldavie* (nr. 3/1967), Ion Donat, *Le domaine princier rural en Valachie, XIVe — XVIe siècles* (nr. 2/1967), Vasile Neamțu, *Contribution à l'étude du problème des instruments aratoires utilisés au Moyen Âge en Moldavie* (nr. 4/1967), și D. Todericiu, *The Sibiu manuscript* (nr. 3/1967). Damaschin Mioc a mai publicat prima parte a unui studiu distinct, consacrat unui aspect însemnat al economiei românești medievale, viticultura, intitulat *Les vignobles au Moyen Âge en Valachie, I, Les formes de la propriété viticole* (nr. 6/1967). Aceluiași autor, preocupându-se și de istoria politică a Principatelor Române, îi aparține și studiul intitulat *Les assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie* (nr. 2/1966). Unor instituții medievale românești le sînt consacrate și studiile lui Valentin Al. Georgescu, *L'Assemblée d'états ou la Grande Assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie, XVIIe et XVIIIe siècles* (nr. 5/1966), Emil Virtosu, *L'apparition et le rôle politique et juridique du sceau princier* (nr. 1/1967), Nicolae Stoicescu, *Contribution à l'histoire de l'armée roumaine au Moyen Âge, XVe siècle — première moitié du XVIIe siècle* (nr. 5/1967) și din nou Valentin Georgescu cu studiul *La place de la coutume dans le droit des Etats féodaux roumains de Valachie et de Moldavie jusqu'au milieu du XVIIe siècle* (nr. 4/1967). Aspecte de istorie politică tratează și articolele semnate de George Cronț, *Les Nouvelles de Léon le Sage dans les Pays Roumains* (nr. 5/1967), și V. Mihordea, *Les agents politiques des princes de Moldavie du XVIIe siècle: Jean Locman et ses fils* (nr. 5/1967). Probleme de istorie universală strîns legate de dezvoltarea țărilor române în evul mediu sînt abordate în articolele semnate de Carol Göllner, *Betrachtungen zur öffentlichen Meinung über die Schlacht von Mohács, 1526*, și Paul Cernovodeanu, *England and the question of free trade in the Black Sea in the 17th century*, ambele apărute în nr. 1/1967 al revistei.

Nu lipsesc pentru această epocă nici contribuțiile de istorie culturală; ele aparțin lui Virgi

Cindea, *Le stolnic Constantin Cantacuzène. L'homme politique — l'humaniste* (nr. 4/1966), și acad. David Prodan, *Gheorghe Șincai* (nr. 2/1967).

Dintre studiile și articolele de istorie modernă se desprind în primul rând cele închinatelor unor aniversări de seamă, cum au fost: 107 ani de la Unirea Principatelor (nr. 1/1966) și centenarul Academiei Române (nr. 6/1966). Unirii din 1859 i-au fost consacrate articole ca: *Le 24 janvier, jour de l'union des Principautés* (de acad. Ilie Murgulescu), *Moments de la lutte révolutionnaire pour l'unité nationale roumaine entre 1835—1848* (de Cornelia Bodea), *La double élection d'Alexandru Ion Cuza à la lumière de la correspondance diplomatique autrichienne* (de Dan Berindei și Emil Cojocar), *Les problèmes économiques de l'union à la lumière du message du 6 décembre 1859 d'Alexandru Ioan Cuza* (de G. Zane), *Le prince Cuza dans le souvenir du peuple roumain* (de prof. Constantin C. Giurescu), *La paysannerie et le prince Cuza* (de N. Adăniloaic), *Les Roumains de Transylvanie et l'union des Principautés* (de Vasile Netea), *L'Union des Principautés Roumaines — 1859 — reflétée dans la pensée socialiste de Roumanie jusqu'à la première guerre mondiale* (de Nicolae Copoiu și Damian Hurezeanu) și *La participation de Gh. Costaforu à la lutte pour l'Union des Principautés Roumaines* (de prof. Vasile Maciu). Aceste studii continuă și aprofundează cercetările rodnice efectuate în ultimii ani asupra Unirii Principatelor; a intrat în tradițiile vieții publice, publicistice și cultural-științifice din țara noastră ca fiecare aniversare a Unirii să fie marcată prin numeroase manifestări care atestă locul acestui eveniment în conștiința poporului nostru.

Centenarului Academiei Române îi sînt consacrate un grup de studii valoroase, pe care, din lipsă de spațiu, ne rezumăm a le cita doar prin titlu: după discursul rostit de acad. Miron Nicolescu, președintele Academiei Republicii Socialiste România, la 27 septembrie 1966 (*Cent ans d'activité académique en Roumanie*), „Revue Roumaine d'Histoire” publică contribuțiile semnate de: prof. Ștefan Pascu (*Collèges et académies dans les pays roumains au Moyen Âge*), prof. Vasile Maciu

și Vasile Netea (*L'unité nationale dans la préoccupation de l'Académie Roumaine jusqu'en 1918*), Dan Berindei (*L'activité de la section d'histoire de la Société Académique et de l'Académie Roumaine jusqu'au parachèvement de l'unité nationale, 1867—1918*) și Matei Ionescu și Traian Lungu (*L'Académie Roumaine et la question agraire*). La acestea se poate adăuga articolul *La publication des sources historiques nationales dans les préoccupations de l'Académie Roumaine*, publicat (cu oarecare întârziere) în nr. 1/1967 sub semnătura prof. Dan Simonescu, precum și prezentarea istoricului și activității Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, apărută în același număr și semnată de N. Mironescu. Acest ultim material răspunde și sugestiei ce s-a făcut ca revista să publice materiale de prezentare atât a arhivelor și muzeelor, cât și a principalelor biblioteci din țara noastră. Aceleiași cerințe îi corespunde și materialul Mariei Turzai. (*Un trésor de l'époque des lumières en Transylvanie: la bibliothèque de Samuel Teleki à Tirgu-Mureș*), publicat, ca și cel precedent, la rubrica „Mélanges”, dar încă în nr. 2/1966. Nu ne rămîne decît să salutăm cu satisfacție acest început promițător, dorind, firește, continuarea lui, astfel ca publicul din străinătate să-și poată face o imagine cât mai clară nu numai despre posibilitățile de investigare istorică propriu-zisă existente în țara noastră, ci și despre bogatele tradiții și originalitatea culturii românești.

Revenind la preocupările de istorie modernă prezente în paginile revistei, vom arăta că ele au fost destul de variate, chiar dacă puteau fi mai cuprinzătoare. În ordinea relativă a cronologiei temelor abordate de autori, menționăm astfel studiile semnate de: prof. Vasile Maciu, *Un projet de Mihail Sturdza, datant de 1857, pour l'organisation des Principautés Roumaines* (nr. 2/1966), L. Boicu, *Les Principautés Roumaines dans les projets de Karl von Bruck et Lorenz von Stein pour la constitution de la „Mitteleuropa” à l'époque de la guerre de Crimée* (nr. 2/1967), Mircea Malița, *A century of political and diplomatic action for the abolition of the consular jurisdiction in Romania* (nr. 4/1967), Matei Ionescu, *La fin des corporations et le débuts des Chambres*

de commerce et d'industrie (nr. 6/1967), Vasile Maciu, *La Roumanie et le pacte dualiste austro-hongrois de 1867* (nr. 6/1967), Vasile Netea, *La guerre d'Indépendance de 1877 — expression de la solidarité du peuple roumain* (nr. 4/1967) și I. Cupșa, D. Tuțu și P. Ilie, *Un demi-siècle depuis les luttes de Mărăști, Mărășești et Oituz* (nr. 4/1967). Cîteva din aceste articole, după cum se vede, au fost publicate și ele cu prilejul unor aniversări.

Ținînd seama de specificul revistei și de publicul cărui i se adresează aceasta, articolele care tratează unele aspecte ale istoricului legăturilor de colaborare dintre poporul român și alte popoare în spiritul progresist al luptei pentru libertate națională și dreptate socială aduc date noi dintre cele mai interesante, contribuind, desigur, la sporirea interesului față de revistă. Articole de acest fel sînt prezente pentru epoca modernă și contemporană, dar lipsesc pentru evul mediu, ceea ce credem, se va remedia în următoarele numere din „Revue Roumaine d'Histoire” (începutul poate fi făcut, de pildă, prin valorificarea mai largă a cercetărilor referitoare la călătorii străini despre principate). Perioada de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea este ilustrată în această privință prin articole ca : *Apuntes rumanos de la época de la guerra mexicana (1862—1867)*, nr. 5/1967, de I. D. Suciu ; *Les relations roumano-serbes pendant la guerre d'indépendance*, nr. 2/1966, de Ionel Dîrdală ; *Le dossier de la première mission militaire française en Roumanie*, nr. 4/1966, de Marcel Emerit, studiu de o valoare remarcabilă, care pune în lumină fațete noi ale politicii externe românești din deceniul al șaptelea al secolului trecut ; *Une mission militaire française en Roumanie (1916—1918)*, nr. 3/1967, de Ion Focșeneanu, care tratează un subiect mai cunoscut dar pe baza cîtorva materiale inedite, ajungînd la unele concluzii noi și contribuînd la clarificarea unor probleme legate de participarea României la primul război mondial. Aspecte ale relațiilor internaționale ale mișcării socialiste tratează Paraschiva Cîncea, *Relations entre ouvriers et socialistes roumains et français, 1880—1900* (nr. 5/1966), Damian Hurezeanu și Emil Bildescu, *On socialist*

international relations in south-eastern Europe at the end of the 19th and the start of the 20 th century (nr. 6/1967).

Semicentenarului Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și ecoului acesteia în România îi este consacrat articolul lui Nicolae Copoiu, *Великая Октябрьская Социалистическая Революция и румынское общественное мнение* (nr. 5/1967).

Din domeniul istoriei contemporane rețin atenția în primul rînd studiile și articolele consacrate memoriei marelui diplomat român Nicolae Titulescu, apărute, cu prilejul comemorării a 25 de ani de la moarte, în nr. 3/1966 : *Nicolae Titulescu — a progressive Romanian diplomat*, de George Macovescu ; *Nicolae Titulescu and the questions of economic relations between states* de Costin Murgescu ; *Les débuts de l'activité scientifique de N. Titulescu* de Emilia Cernea ; *L'activité de Nicolae Titulescu durant sa mission diplomatique à Londres (1922 — 1932)* de Ion Oprea ; *Nicolae Titulescu et la politique pour le maintien de l'intégrité territoriale de la Roumanie* de Eliza Campus.

Studiile și articolele de istorie contemporană tratează diferite aspecte ale politicii interne și externe a României în perioada dintre cele două războaie mondiale, care pun în evidență lupta maselor populare, în frunte cu Partidul Comunist Român, pentru salvarea intereselor vitale ale poporului nostru. Trebuie însă să remarcăm și de astă dată faptul că redacția manifestă o predilecție deosebită pentru perioada de după 1933, lăsînd încă palid reprezentat răstimpul dintre 1920 și 1932. După articolul lui I. Seftiue, *La Roumanie et la question des Détroits après la première guerre mondiale (1919—1920)*, din nr. 2/1966, urmează cîteva studii consacrate unor aspecte de politică externă sau legături internaționale dintre 1932 și 1936. Lipsesc încă articole care să trateze subiecte de politică internă, iar printre cele de politică externă se întîlnesc două articole cu subiect aproape identic : *The foreign policy of Romania and the dynamics of peace (1932—1936)* de R. Deutsch, în nr. 1/1966, și *Aspects de la politique extérieure de la Roumanie pendant les années 1933—1936* de Gh. Zaharia și D. Tuțu, în

nr. 4/1966. Aspecte parțiale, dar semnificative, ale situației internaționale a României din această perioadă sînt tratate în articolele semnate de : acad. Petre Constantinescu-Iași și Ion Babici, *La participation des délégations roumaines aux Congrès internationaux contre le fascisme et pour la paix des années 1932—1936* (nr. 2/1966) și *La lutte des travailleurs de Roumanie pour la libération des antifascistes allemands, Ernst Thälmann en tête* (nr. 4/1966), precum și în cele aparținînd lui Ion Babici, *Actions de solidarité du peuple roumain avec la lutte héroïque du peuple d'Ethiopie contre l'agression fasciste de 1935—1936* (nr. 2/1967) și lui R. Deutsch, *La Roumanie et le problème des Détroits à Montreux en 1936* (nr. 1/1967). Ultimilor ani din ajunul celui de-al doilea război mondial le sînt consacrate articolele : *La place occupée par la Roumanie dans la division mondiale capitaliste à la veille de la seconde guerre mondiale* de Victor Axenciuc (nr. 4/1966), precum și *Actions diplomatiques de la Roumanie au secours de la Tchécoslovaquie à la veille du pacte de Munich* (nr. 3/1967) și *Orientations dans la politique extérieure de la Roumanie après le pacte de Munich* (nr. 2/1966), ambele semnate de Viorica Moisuc. Insurecția națională antifascistă din România din august 1944 și ecurile sale în Franța formează obiectul studiului lui Gheorghe Malei apărut în nr. 5/1966 al revistei. Cu prilejul aniversării a 20 de ani de la proclamarea republicii, Aron Petric publică un articol în nr. 6/1967, în care expune istoricul luptei pentru instaurarea republicii și face un succint bilanț al dezvoltării socialiste a țării noastre.

„Revue Roumaine d'Histoire” a continuat de asemenea în acești ultiimi doi ani și preocupările sale anterioare de istoriografie, deși nu cu aceeași stăruință. În afara studiilor prilejuite de centenarul Academiei, dintre care unele tratează pe larg probleme de istoriografie națională, precum și în afara articolului acad. D. Prodan consacrat lui G. Șincai alături ca personalitate istorică, cit și ca istoric propriu-zis, a mai apărut un articol care își propune să facă o privire de ansamblu, intitulat *Le sud-est européen dans l'histoire africaine roumaine* de Paul Simionescu (nr. 5/1966), precum și contribuția *De l'activité historiographique*

que d'André Veress de L. Demény (nr. 1/1967). Redacția ezită încă să deschidă o rubrică distinctă de istoriografie, preferînd să publice articolele de acest fel fie la rubrici festive ocazionale, fie la rubrica „Mélanges”, fie chiar fără nici o altă punere a lor în evidență. În funcție de portofoliul de care dispune și de perspectivele în acest domeniu, considerăm că valorificarea mai susținută a moștenirii noastre istoriografice ar fi utilă, ținînd seama și de menirea publicației.

Rubrica „Mélanges” (din care am amintit deja pînă acum articolele semnate de N. Mironescu, Paul Simionescu și Maria Turzai), mai cuprinde cîteva contribuții interesante : o sinteză despre mănăstirea de la Argeș de Corina Nicolescu (nr. 6/1967) cu prilejul sărbătoririi, o încercare de încadrare a iluminismului moldovean în contextul sud-est european, datorată lui Al. Duțu (nr. 2/1967), considerații asupra luptei poporului român pentru unire în perioada 1856—1859 de Al. D. Vasile (nr. 3/1966) și o prezentare a ecoului răscoalei poloneze din anii 1863—1864 în presa românească a timpului de V. Jeghinschi (nr. 3/1967). Merită a fi reținute de asemenea cele două materiale, apărute la rubrica „Discuții”, aparținînd lui Petre Diaconu, *Réalités archéologiques et considérations historiques. Nouveau travail sur les cultures matérielles du Bas-Danube, au VIIe—Xe siècles* (nr. 3/1966), și lui Aurel Decei, *Ismael Hami Danişmend İcahli Osmanlı Tarihi Kronolojisi. Chronologie de l'Histoire Ottomane commentée* (nr. 1/1967).

După cum reiese din prezentarea de pînă acum, în „Revue Roumaine d'Histoire” au continuat să apară unele studii și articole în alte limbi decît cea franceză : în engleză, germană, rusă, spaniolă. De asemenea au fost publicate studii și alte materiale aparținînd unor savanți din străinătate, care, pe baza unor izvoare inedite și cu autoritatea de care se bucură în cercurile științifice internaționale, aduc noi mărturii istorice pozitive referitoare la istoria zbuciumată a poporului nostru, susceptibile de a atrage atenția specialiștilor de peste hotare.

În afara rubricilor studii, discuții și mélanges, revista mai cuprinde în partea a

două a sa rubrici bogate de recenzii, note, viață științifică, bibliografie, venind în sprijinul cercetătorilor străini cărora le snt mai puțin accesibile în mod direct sursele istorice din țară. Vom remarca prezența frecventă la aceste rubrici a numelor unor cercetători ca : Paul Simionescu, Mihai Rusenescu, Vasile Netea, Paul Cernovodeanu, Coralia Fotino și alții. Redacția poate face mai mult și în ceea ce privește lărgirea cercului colaboratorilor săi. În legătură cu partea informativă a revistei, credem că trebuie pus un accent mai mare pe recenzarea lucrărilor susceptibile a trezi un interes deosebit în străinătate. „Revue Roumaine d'Histoire” poate atrage atenția cititorilor săi străini, de pildă, asupra lucrărilor destinate acestora apărute în colecția „Bibliotheca Historica Romaniae”. Evitarea unor întârzieri în publicarea articolelor (Gh. Șincai), gruparea mai strinsă a materialelor cu aceeași tematică (articolele semnate de Dan Simionescu și N. Mironescu puteau apărea și ele cu prilejul centenarului Academiei) ar spori eficiența revistei. Bibliografia, deși amplă

și aproape întotdeauna prezentă, se resimte încă de pe urma necristalizării suficiente a unor criterii *sistematie*: caracterul ei selectiv și sintetic nu este încă pe deplin atins. Bibliografiile tematice snt însă în evident progres și deosebit de bine venite. Scăpări se mai strecoară și în index, unde, de pildă, o lucrare de arheologie medievală este indicată ca aparținnd istoriei vechi, iar alta — despre lupta pentru unitate națională — este trecută la evul mediu (nr. 6/1966).

„Revue Roumaine d'Histoire”, principala publicație istorică românească destinată străinătății, a făcut în cei doi ani de apariție de care ne-am ocupat aci (1966—1967) progrese constante, grație cărora își îndeplinește cu succes misiunea pentru care a fost creată. Preocuparea stăruitoare, atlt a redacției, cit și a colaboratorilor, care se face de pe acum simțită, pentru dezvoltarea acestei activități va conferi revistei o ținută științifică și mai înaltă.

Alexandru Porțeanu

„Kwartalnik historyczny” (Revistă trimestrială de istorie), tom. LXXIV, nr. 1—4, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Varșovia, 1967, 1 164 p.

Revista Institutului de istorie al Academiei Polone de Științe aduce și în 1967 importante contribuții la dezvoltarea istoriografiei polone contemporane. Cele patru numere ale ei cuprind articole de istorie polonă medie, modernă și contemporană, de istorie universală, precum și un variat material de critică și informare.

Dintre articolele de istorie medie polonă căreia în acest an i s-a consacrat un spațiu mai restrâns, semnalăm pe cel semnat de A. Codello și intitulat *Lituania și politica baltică a lui Sobieski (1675—1679)*. În el se arată că magnații lituanieni s-au opus planurilor regelui polon de a recupa, în alianță cu Franța și Suedia, Prusia Orientală de la Brandenburg. Cercurile influente lituaniene, în frunte cu membrii

familiei Pac, și-au manifestat nemulțumirea față de politica baltică a regelui încă în dieta din 1671 de la Varșovia. Opoziția contra acestei politici s-a manifestat și în Samogitia. Sobieski a căutat în Lituania sprijin pentru planurile sale, dar politica sa a fost criticată violent în dieta de la Grodno din 1678—1679. Opoziția magnaților lituanieni a insistat atunci asupra pericolului otoman care amenința Polonia. În ultimă instanță, întreaga Lituania a refuzat să sprijine pe rege în politica sa la Marea Baltică. În 1679 situația internațională schimbându-se și Ludovic al XIV-lea semnnd un tratat de alianță cu Brandenburgul, Sobieski a fost nevoit să-și părăsească planu

rile de cucerire a Prusiei Orientale și să se pregătească de război contra turcilor (nr. 1).

Un loc mai amplu s-a dat, în schimb, istoriei polone moderne, dar mai ales celei contemporane. Printre contribuțiile la istoria modernă a Poloniei se remarcă articolul lui Zb. Stankiewicz, *Reforma bunurilor statului din Regatul Poloniei (1815—1830)*. Este vorba de încercarea de a moderniza organizarea și relațiile de producție de pe domeniile fiseului și de pe cele aflate sub administrația statului, încercare efectuată sub influența crizei agrare în urma războaielor napoleonene. Domeniile statului erau exploatate de arendași, care și trăgeau maximumul de beneficii în timpul scurtei perioade cît le țineau în arendă. Urmarea a fost protestul țăranilor împotriva abuzurilor arendașești și cererea lor de a li se desființa claca. Țarul Alexandru I a numit o comisie ministerială a tezaurului pentru a organiza economia domeniilor și pădurilor statului. Comisia, care a funcționat în anii 1818—1821, a stabilit un plan de organizare prin care domeniile statului urmau să fie date în arendă embaticară, iar claca în muncă gratuită să fie înlocuită cu o dare anuală plătită în bani, în cereale sau în muncă. Comisia n-a putut organiza după noile principii decît 12 domenii, deoarece arendașii au refuzat să încheie contracte de arendă fără munca clăcașilor. Ca urmare a fost nevoie să se revină la sistemul arenzilor pe scurtă durată și al contractelor particulare, încheiate pe 6 ani, prin care țăranii se obligau să muncească pentru arendași. În 1828 s-a dispus apoi vînzarea bunurilor statului la particulari, fără a se asigura însă drepturile clăcașilor și fără a li se înlocui claca în muncă printr-o dare anuală în bani (nr. 2).

Dintre articolele de istorie polonă contemporană semnalăm pe cel semnat de P. Stawecki, *Împrumutul francez din anul 1936*. În el se arată că negocierile pentru acest împrumut, care au început în toamna anului 1935 și care au avut ca scop modernizarea armatei polone, s-au încheiat prin acordul semnat în septembrie 1936, prin care Franța a împrumutat Poloniei 2,6 miliarde de franci, în echipament militar, armament și credite

pentru dezvoltarea industriei de armament. Cu această ocazie, guvernul francez al Frontului Popular a sugerat o modificare a politicilor externe poloneze, adică o înțelegere cu Cehoslovacia. Dar guvernul polon, neținînd seama de aceste sugestii, s-a străduit să calmeze pe diriguitorii hitleriști, liniștiți de acordul franco-polonez. În aceste condiții, Franța nu s-a grăbit să livreze echipamentul promis, astfel că în momentul declanșării agresiunii hitleriste din septembrie 1939 numai un singur batalion polonez de tancuri se găsea echipat cu armament francez. nr.) 1).

Altă contribuție interesantă privind istoria polonă contemporană o constituie articolul lui T. Kowalek, *Un centru naționalist german de presă la Bydgoszcz*. După înfrîngerea Germaniei în primul război mondial, cercurile naționaliste și conservatoare din această țară au refuzat să se împace cu ideea restituirii către statul polon a teritoriilor altădată anexate de Prusia. În acest scop, ele au întreprins acțiuni menite să încadreză întreaga populație germană din ținuturile Pomeraniei polone într-o organizație politică condusă de naționaliștii germani de acolo. Cercurile industriale ale Reichului, precum și iuncherii și industriașii germani rămași în Polonia, au finanțat această acțiune. Programul acesteia a avut ca scop întoarcerea teritoriilor polone sub dominația prusacă. Centrala organizației politice creată în acest scop a fost stabilită la Bydgoszcz, unde a fost organizat și un important centru de presă, care a devenit instrumentul de propagandă șovină, antipolonă, a celei mai puternice grupări politice germane din Polonia, inspirată de cercurile revizioniste germane cu sprijinul Reichului. După dizolvarea acestei organizații politice de către autoritățile polone, centrul de presă de la Bydgoszcz a început să difuzeze publicații protestante, fapt care i-a permis să-și extindă influența asupra populației germane din Polonia care nu se interesa de politică. El a servit politici celui de-al treilea Reich. Minoritatea germană din Polonia a fost încadrată de un grup de politicieni naționaliști, care s-au bucurat de sprijinul cercurilor conducătoare naziste și au acționat potrivit programului guvernului

hitlerist. Publicațiile naționaliste germane au mobilizat minoritatea germană, trecînd-o apoi sub steagurile hitleriste (nr. 4).

În sfîrșit, în articolul intitulat *Starea actuală și perspectivele cercetărilor asupra istoriei economice a Poloniei dintre cele două războaie mondiale*, Zb. Landau și J. Tomaszewski arată că aceste cercetări au fost inițiate abia în 1948, îmbogățindu-se apoi mereu pe măsură ce s-au format cercetători tineri. Numeroase publicații au aruncat lumină nouă asupra diferitelor aspecte ale dezvoltării economice a Poloniei interbelice. Autorii arată că perioada de după anul 1960 a adus un număr considerabil de lucrări, iar deosebirile de opinii asupra economiei polone din perioada menționată s-au cristalizat. În același timp însă un mare număr de cercetători și-au părăsit preocupările în acest domeniu. Pentru a remedia situația, autorii pledează pentru reluarea cercetărilor pe baza unui program de lucru proiectat pe mai mulți ani, în care să se elaboreze bibliografia și statistica de bază și să se efectueze cercetări comparative și studii regionale.

Revista publică apoi o serie întreagă de articole dedicate istoriei universale medii, moderne și contemporane. Astfel D. și A. Poppe, în studiul intitulat *Țăranii „moștenitori” din Rusia medievală*, arată că slavii de vest și cei de sud au cunoscut în evul mediu timpuriu o categorie de săteni numiți în izvoare „dedici” sau „haeredes”, adică „moștenitori”. Situația socială a acestor țărani variază de la un timp la altul și de la o țară slavă la alta, păstrîndu-și totuși trăsătura comună, și anume dreptul de ereditate (proprietate, uzufruct) asupra pămîntului. Sursele documentare păstrate se referă la perioada cînd această pătură se găsea în curs de dispariție, și de aceea ea este greu de studiat sub toate aspectele. Autorii dovedesc însă că „moștenitorii” au existat și la slavii de est, fiind menționați în privilegiul de înființare a episcopiei de Smolensk din 1136. Această mențiune a trecut neobservată pînă acum, deoarece se credea că numele de „dedici” marca o localitate, iar nu o pătură socială rurală. În realitate este vorba de „dedicii” din satul Puttino (nr. 1).

St. M. Szacherska, în articolul *Abația de Oliwa și încercările de expansiune daneză în*

Prusia, arată că în perioada cuceririi Pomeraniei Occidentale de Danemarca au fost fondate acolo două abații daneze, iar o dată cu expansiunea daneză spre estul Balticii a fost înființată abația de Oliwa din apropiere de Gdańsk. Activitatea acesteia începe din 1186, avînd ca misiune de a contribui la cucerirea Pomeraniei Orientale de către danezi. Această cucerire a avut loc în 1210, dar Danemarca n-a avut trupe suficiente pentru a se putea menține acolo. De aceea ea a fost nevoită să dea cîteva castele de acolo șefului misiunii catolice din Prusia. Căderea în 1223 în captivitate a regelui Danemaricii a pus capăt expansiunii acesteia și ocupării efemere a Prusiei (nr. 4).

În articolul *Vendée. Anatomia unei contra-revoluții populare*, St. Salmonowicz examinează originea răscoalei țăranilor din provincia menționată în lumina cercetărilor recente, a considerațiilor generale asupra rădăcinilor acestei răscoale și a aprecierilor istorice asupra mișcărilor contrarevoluționare. După ce prezintă istoricul problemei și rezultatele studiilor recente, întemeiate mai ales pe metodele istoriei economice și ale sociologiei istorice, autorul încearcă să răspundă la întrebarea: care au fost cauzele răscoalei țăranilor din Vendée împotriva ordinii revoluționare? Starea actuală a cercetărilor nu permite încă un răspuns definitiv la această întrebare. Pînă acum s-a neglijat să se studieze problema conștiinței de clasă și mentalitatea diferitelor grupări sociale din provincia răscolată. După autor, cauzele răscoalei trebuie căutate în contrastul dintre oraș și sat. Contradicțiile dintre viața orășenească și cea sătească s-au accentuat simțitor în cursul evenimentelor revoluționare din 1789—1793. Scoase la iveală de răscoala din Vendée, ele și-au găsit un catalizator ideologic în aspectul religios al mișcării. Satul din vestul Franței ridicat împotriva ordinii revoluționare burgheze a rămas pînă astăzi fieful electoral al dreptei și cîmpul influențelor clericale (nr. 4).

K. Groniowski, în *Febra Braziliei*, se ocupă de emigrația muncitorilor poloni în această țară în perioada de trecere de la secolul al XIX-lea la veacul următor pînă la primul război mondial. Primele colonii de

emigranți poloni provenind din teritoriile anexate de Prusia au fost create în 1871. Cele mai mari valuri de emigranți din Regatul Poloniei datează din 1890—1891 și 1911—1912, iar de emigranți din Galiția din 1895—1897. Emigrarea a fost provocată de situația defavorabilă a agriculturii din Polonia, de anii de secetă, de dificultățile economice ale marii proprietăți funciare, de situația grea a muncitorilor agricoli și de stagnarea din industrie. Emigrarea în Brazilia s-a situat în cadrul mișcării de emigrare a populației muncitoare din țările europene slab dezvoltate către țările puțin populate ale Americii de Sud (nr. 2).

Numărul 3 al revistei este dedicat în întregime aniversării Revoluției din Octombrie. Cele mai importante materiale publicate cu această ocazie sînt: P. Lossowski, *Chestiunea națională în revoluția și în războiul civil din Rusia (1917—1920)*, A. Czubiński, *Revoluția din Octombrie din Rusia și schimbările interne din Germania*, W. Najdus, *Polonii în organele puterii din Republica titano-bielorusă din 1919*, Z. Łukawski, *Politica organizațiilor polone din Rusia în materie de repatriere a exilaților (1917—1918)*, H. Slabek, *Atitudinea socialiștilor poloni față de experiențele revoluției agrare rusești (1917—1919)*, A. Deruga, *Lituania în primii ani de după Revoluția din Octombrie (1917—1918)* și, în sfîrșit, J. Kumaniecki, *În jurul tratativelor comerciale polono-sovietice din anii 1921—1923*.

Cele patru numere ale revistei cuprind apoi fiecare cîte o amplă rubrică de „Discuții și polemici”, în care se publică materiale variate și interesante. Astfel K. Tymieniecki, în articolul *Începutul evului mediu*, aduce observații în legătură cu lucrarea prof. T. Manteuffel, *Istoria universală. Evul mediu*, apărută la Varșovia în 1965, ca al doilea volum al tratatului polon de istorie universală, *Historia powszechna*, publicat de Editura științifică de stat (nr. 1). Prof. Al. Gieysztor publică sugestii și observații privitoare la *Predarea istoriei în universități*. Autorul supune unei ample analize termenul de „curs” folosit în practica universității de astăzi, arătînd că această noțiune înseamnă modul de a transmite verbal de la catedră cuprinsul ma-

teriei predate sub diferite forme: curs, predare de probleme alese, colocvii etc. Înainte de aceasta, autorul trece în revistă mijloacele tehnice de transmitere a învățămîntului folosite în universitatea contemporană (nr. 1). Și R. Heck, în *Problema cursurilor de istorie la universitate*, își expune părerea în acest domeniu (nr. 2). T. Łagodórski publică *Observații cu privire la noua concepție a „Atlasului istoric polon”*, făcute pe marginea discuțiilor ce se desfășoară în legătură cu elaborarea acestui atlas. Discuțiile au avut loc în cadrul conferinței organizate în acest scop de Institutul de istorie al Academiei Polone de Științe la sfîrșitul anului 1964 și continuate de atunci încoace în articole publicate în rubrica de mai sus (nr. 1). Printre ele se remarcă și cel semnat de Wl. Pałucki, *Atlasul istoric al provinciilor polone din a doua jumătate a secolului al XVI-lea* (nr. 1). *Potopul* lui Sienkiewicz continuă să preocupe istoriografia polonă. Astfel W. Majewski polemizează în articolul *Oare Sienkiewicz s-a gîndit să reproducă adevărul istoric?* cu A. Kersten, autorul lucrării *Sienkiewicz, „Potopul” — istorie*, apărută la Varșovia în 1966 și în care se ocupă de adevăr și de legendă în romanul marelui scriitor polonez. La aceste discuții iau parte cu observații publicate și J. Tazbir (nr. 2), precum și din nou M. Majewski cu materialul *În controversa „Potopului” lui Sienkiewicz* (nr. 4). Mișcării muncitorești polone de după primul război mondial îi consacră atenția A. Litwin cu articolul *Din istoria sfaturilor muncitorești din Polonia (februarie-iunie 1919)*, organisme înființate sub influența Revoluției din Octombrie, dar care n-au putut conduce mișcarea muncitorească polonă din noul stat (nr. 2). Pe marginea lucrării lui J. Kowalski, *Anii grei. Probleme ale dezvoltării mișcării muncitorești poloneze din 1929—1935*, apărută la Varșovia în 1966, își publică observațiile J. Bardach și M. Drozdowski (nr. 3). Alte observații prilejuite de apariția cărții lui W. Bienkowski, *Problemele teoriei dezvoltării sociale*, Varșovia, 1966, le semnează J. Topolski și J. Żarnowski (nr. 3).

În aceeași rubrică, J. Topolski publică un interesant articol în care se ocupă de *Indicele dezvoltării economice a Poloniei cu începere*

din secolul al X-lea și până în secolul al XX-lea. *Observații metodologice și încercări de estimare.* Autorul încearcă să facă o apreciere sintetică a dezvoltării economice a Poloniei în curs de un mileniu. Indicele adoptat de autor ia în considerare producția de cereale (iar cu începere din secolul al XIX-lea și producția de cartofi) și consumul de fier (în veacul al XX-lea producția de oțel), ambele pe locuitor. În componența indicelui au intrat 300 kg de cereale (adică consumul mediu anual în era preindustrială) și 1,8 kg fier pe locuitor (consum atins în Polonia la sfârșitul secolului al XVIII-lea). Luând ca bază acest indice, folosind apoi materialul statistic existent și recurând la metodele de evaluare statistică, autorul ajunge la anumite concluzii de sinteză care au un caracter de orientare și care se pretează în același timp la discuții. Concluziile sale permit să ne facem o idee nu atât asupra nivelurilor exacte ale creșterii economice, cât asupra curbei acestei creșteri. Ele scot în evidență diferențele economice dintre epoci. Astfel, în feudalism economia se dezvoltă, dar nivelul pe locuitor nu se schimbă mult (1,2 către anul 1000 și 1,7 către anii 1780—1790). Creșterea producției era absorbită de creșterea demografică. Perioada de tranziție dintre feudalism și capitalism marchează o oarecare tendință de creștere. Indicele se ridică de la 1,7 la 2,8. Numai perioada capitalistă aduce o accelerare a creșterii indicelui, și aceasta cu toată dezintegrarea economică a Poloniei. Către anul 1913, indicele atinge un nivel de circa 20 și rămâne aproape staționar până la al doilea război mondial. După acest război indicele crește de șase ori, ca rezultat al industrializării țării (nr. 4).

Tot în această rubrică se publică și materialul semnat de J. Skowronek, *Istoria și sociologia. Observații în legătură cu cercetările asupra gândirii sociale de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor.* Autorul arată că problematica lucrărilor apărute recent în Polonia în domeniul cercetării gândirii

sociale din perioada de mai sus nu intră în întregime în sfera nici uneia dintre științele sociale tradiționale. Ea se află la periferia istoriei, sociologiei generale și istoriei filozofiei. Aceste cercetări nu pot fi considerate drept o disciplină specială istorică, deoarece scopul lor nu este adunarea de fapte din anumite domenii de activitate umană, ci cercetarea proceselor de creare și de prefacere a unor „mănunchiuri” de idei privitoare la relațiile dintre oameni, cercetarea legăturilor dintre aceste idei și situația socială dintr-o perioadă dată (nr. 4).

În sfârșit, tot în această rubrică, K. Buezek își publică observațiile în legătură cu *Problema întemeierii orașului Plock*, care resping teza istoriografiei vest-germane după care acest oraș, capitală a ducatului Mazoviei, ar fi fost înființat pe baza dreptului german și că ar fi avut un caracter german (nr. 4).

În rubrica intitulată „Materiale” se publică contribuții interesante, printre care se disting cele semnate de K. Ślaski, *Documente privitoare la Polonia în arhivele și colecțiile suedeze, norvegiene și daneze* (nr. 1), J. Zdrada, *Contribuții la problema ideologică a emigranților poloni după insurecția din 1863* (nr. 2) și L. Hass, *Activitatea masoneriei polone din anii 1908—1915* (nr. 4).

În rubrica intitulată „Revista cercetărilor”, J. Reychnan prezintă rezultatele obținute de istoriografia turcă din 1940 până în 1965 (nr. 1), R. Wojna situația publicațiilor apărute în U.R.S.S. după 1956 asupra Revoluției din Octombrie și asupra războiului civil din Rusia (nr. 3), iar Z. Kormanowa lucrările recente asupra istoriografiei primului război mondial (nr. 3).

Dar cea mai amplă rubrică a revistei este aceea care cuprinde recenziile. Jumătate din volumul fiecărui număr este ocupat de rubrica aceasta care dă viață revistei. Sînt recenzate aici ultimele apariții polone și străine. Publicațiile românești nu pot fi recenzate, din cauza necunoașterii limbii.

Urmează apoi rubrica dedicată cronicilor interne și externe. Din cronica internă des-

prindem informații în legătură, printre altele, cu discuțiile care au avut loc în vara anului 1966 la Institutul de istorie al Academiei Polone de Științe asupra machetei părții întâi a tomului al IV-lea din *Historia Polski* (Istoria Poloniei), parte care cuprinde istoria acestei țări din anii 1918–1938 (nr. 1). Mai aflăm apoi că manifestările științifice consacrate sărbătoririi Mileniului Polon s-au încheiat în 1966 la Cracovia, printr-o sesiune științifică organizată de Academia Polonă de Științe și de Universitatea Jagiellonă.

Din sumara prezentare a cuprinsului celor patru numere ale revistei pe anul 1967 rezultă că aceasta continuă să-și mențină locul de frunte în publicistica istorică polonă. Prin materialul publicat în diferitele sale rubrici, revista Institutului de istorie de la Varșovia al Academiei Polone de Științe se impune ca principal organ de critică, orientare și difuzare a rezultatelor obținute în vasta activitate istoriografică polonă actuală.

Ilie Corjuz

ISTORIA ROMÂNIEI

C. CĂZĂNIȘTEANU, Col. M. CUCU, E. POPESCU, *Aspecte militare ale revoluției din 1848 în Țara Românească*, București, Edit. militară, 1968, 174 p. + 1 hartă + 8 f. pl.

În cuprinsul bogatei literaturi consacrate 48-ului românesc, aspectele militare ale revoluției au reținut mai puțin atenția cercetătorilor, care s-au mărginit să glorifice eroismul luptătorilor din Dealul Spirii. În fapt, episodul de la 13 septembrie 1848 nu a fost o faptă de arme singulară, ci un moment al istoriei militare a revoluției pașoptiste. Această istorie au încercat autorii să o reconstituie folosind, alături de cunoscuta colecție consacrată anului revoluționar 1848 și de alte volume de documente privind aceeași problemă, materiale inedite păstrate la București, Craiova și Rimnicu-Vilcea. Întemeiați pe o informație abundentă, autorii au depășit simplele aspecte anunțate de titlu și au oferit o istorie a armatei Țării Românești în zilele revoluției din 1848.

Primul capitol înfățișează situația Țării Românești în ajunul revoluției, autorii stăruind, în chip firesc, asupra organizării armatei și a rolului rezervat forțelor militare de frunțașii pașoptiști în desfășurarea revoluției. Sint semnalate un șir de informații care revelă succesul propagandei elementelor revoluționare în rândurile armatei și explică adeziunea masivă a militarilor la programul revoluției din 1848. Izbucnirea revoluției și înstaurarea guvernului provizoriu formează obiectul capitolului următor; sint urmărite aici aspecte și

momente ale luptei dintre cadrele ofițerești conservatoare — de felul lui I. Odobescu și I. Solomon — și cele progresiste, printre care se disting Gh. Magheru, Christian Tell, N. Pleșoianu etc. O analiză atentă a politicii militare a guvernului revoluționar permite autorilor să distingă două direcții în ansamblul măsurilor de reorganizare a armatei și de întărire a forței de apărare a țării: cea dintâi s-a manifestat în consolidarea armatei permanente, cealaltă în constituirea gărzilor naționale și a unei oștiri neregulate alcătuite din regimente de dorobanți și voluntari. Cel de-al treilea capitol prezintă, așadar, epurarea întreprinsă de guvern în rândurile armatei de la începutul lunii iulie, promovarea cadrelor devotate revoluției, măsurile de organizare și înzestrare a armatei, crearea gărzii naționale și a armatei nepermanente. Remarcabil prin noutatea tratării și a concluziilor este capitolul consacrat luptei din dealul Spirii; se demonstrează — și prin întrebuintarea unor știri inedite — că la 13 septembrie nu a avut loc o simplă ciocnire între pompieri și invadatorii otomani, încheiată prin măcelul celor dintâi, ci o luptă în care efectivele românești au numărat circa 900 de oameni, iar turcii au pierdut 200 de ostași. Este de reținut ipoteza că în ciuda hotărârii locotenentului domnești de a nu opune rezistență armatei otomane, unii comandanți români, ca Radu Golescu sau Pavel Zăgănescu, erau hotărâți să dea o ripostă armată invadatorilor.

Ultimul capitol, sprijinit și el pe documente de arhivă nepublicate, înfățișează ultima încercare de apărare a revoluției, organizarea taberei militare de la Rătureni

condusă de generalul Gh. Magheru, care își mărturisea convingerea că „numai făcând o împotrivire disperată am putea scăpa onoarea revoluției noastre și viitorul poporului român” (p. 115). Superioritatea numerică a forțelor turco-ruse, ezitățile unor conducători ai revoluției în fața unei confruntări armate și îndemnul stăruitoare ale consulului britanic la București l-au determinat pe Gh. Magheru să desființeze tabăra. Autorii relevă caracterul popular al oastei comandate de Gh. Magheru și subliniază însemnătatea acestui nucleu revoluționar pentru difuzarea în masele țărănești din Oltenia a ideilor pașoptiste.

Cîteva anexe (tabel cu unitățile și subunitățile armatei permanente din Țara Românească, schema organizării unui regiment din armata nepermanentă, schema organizării armatei permanente a Țării Românești în ajunul revoluției și schița dislocării armatei permanente în mai 1848) oferă cititorului o orientare rapidă asupra structurilor militare și înlesnesc înțelegerea textului.

Prin cartea prezentată aici, Editura militară adaugă o nouă contribuție de valoare la șirul interesantelor lucrări publicate în ultimii ani privind arta militară a românilor. Refinnoirea reinarcăbilă, documentară și interpretativă, realizată prin aceste lucrări îndreptățește așteptarea în viitorul apropiat a unei sinteze a istoriei armatei românești la nivelul cunoștințelor și exigențelor științifice de astăzi.

Fl. Constantin

**** Documente privind problema țărănească din Oltenia în primele două decenii ale veacului al XX-lea, vol. I (1900—1910), Academia Republicii Socialiste România, Centrul de istorie, filologie și etnografie Craiova, Craiova, 1967, p. 475.**

*lul al XIX-lea*¹, o nouă lucrare valoroasă pune la dispoziția cercetării științifice, din domeniul istoriei în primul rând, un bogat și relativ variat material arhivistic ce reflectă aspecte esențiale privind relațiile agrare în Oltenia: condițiile social-economice din această regiune, evoluția contractelor de învoielă între deținătorii de pământ și locuitorii, mișcările și frământările țărănești ce vor culmina cu marea răscoală din 1907, care aici, în județele oltene, va fi deosebit de puternică.

Autorii (volumul este întocmit de Ileana Petrescu, Vladimir Osiac, Luchian Deaconu, Viorica Pervain) și-au propus să publice după criteriul selectiv două volume de documente inedite: primul, pe care îl prezentăm acum, are ca limită anii 1900—1910, iar al doilea va cuprinde materiale din deceniul 1911—1920. Pentru alcătuirea celui dintîi s-au cercetat o serie de fonduri arhivistice: Ministerul de Interne, Consiliul Superior al Agriculturii (Arhiva istorică centrală din București); Prefectura Dolj, Fundația Jean Mihail, primăriile unor comune urbane și rurale (Arhivele statului Craiova); Prefectura și Tribunalul Mehedinți, Șantierul de construcții navale Tr.-Severin etc. (Arhivele statului Tr.-Severin); Prefectura și Tribunalul Romanați (Arhivele statului Caracal); Prefectura Vilcea (Arhivele statului R.-Vilcea).

Un loc de prim ordin în această lucrare îl ocupă raporturile dintre proprietarii sau arendașii de moșii și țărani. Printre documentele selectate există — din păcate într-un număr redus — acte de învoielă agricole care evidențiază agravarea condițiilor de muncă și de viață ale țăranilor (de exemplu contractul de învoială agricolă dintre arendașul moșiei Plaviceanca și 23 de locuitori din comuna Gradinile, județul Romanați — doc. 50; învoiala dintre 25 de locuitori din cătunul Urzica-Dolj și arendașul moșiei Cerău — doc. 90; „actul agricol” încheiat între arendașii moșiei Calafat și 126 de locuitori din comuna cu același nume — doc. 115; contractul de învoială dintre arendașul moșiei Gingiova și locuitorii din Gighera-Dolj, neiscălit însă de

Scurt timp de la apariția ediției de documente *Problema țărănească în Oltenia în secolul*

¹ Întocmită în cadrul Serviciului Arhivelor statului Oltenia de Al. Bălintescu.

aceștia din urmă — doc. 56, anexa I; „act de tocmeală agricolă”, „stabilit” de generalul de divizie Gh. Anghelescu, proprietarul moșiei Mologești din comuna Laloș-Vilcea, pe care însă locuitorii nu l-au iscălit — doc. 133). Numeroase rapoarte ale autorităților locale și plîngeri ale țăranilor informează despre acte de învoielii cu stipulații ilegale, ce contravin legii tocmelelor agricole (într-un singur județ — Gorj —, de exemplu, la sfîrșitul anului 1909 s-au găsit 43 de contracte ce cuprindeau obligațiuni prohibite de lege privind dijma sau prețurile muncilor agricole. — doc. 311; semnificative sînt, de asemenea, și unele date din tabelul întocmit de Inspectoratul agricol al județului Romani în legătură cu acțiunile intentate proprietarilor și arendașilor în cazurile de încălcare a legii învoielilor în anii 1908, 1909, 1910 — doc. 363).

Deseori însă proprietarii sau arendașii eludau legea, încheind, ani de-a rîndul, „învoiri nescrise” fără nici un contract înregistrat. Într-un raport din 16 iunie 1907, de exemplu, primăria comunei Balotești aduce la cunoștința inspectorului comunal al plășii Ocolu, județul Mehedinți, că „între locuitorii din această comună și d-l arendaș local nu este nici un contract de tocmele agricole, locuitorii fiind învoii verbal cu domnul arendaș de 10 ani și pînă în prezent” (doc. 203). Proprietarul din comuna Ghidiciu, jud. Dolj — se arată într-un alt document — „dă locuitorilor paiele și cocenii (partea convenită proprietarului) și li se impune să facă în schimb munci. Cocenii și paiele se scotese pe un preț ridicat, muncile pe un preț sub tarif. Învoiala se face verbal. Locuitorii primesc condițiile, le execută și nici unul nu reclamă de frică că nu i se vor mai da locuri de muncă și va fi gonit de pe moșie, pe care nu l-ar mai lăsa nici să calce...” (doc. 349, anexa 111).

Chiar atunci cînd „înțelegerea” dintre proprietari sau arendași și locuitori era alcătuită conform cu dispozițiile legii tocmelelor agricole, ultimii erau siliți să execute în plus, peste ceea ce prevedea contractul scris de învoială, o serie de obligații în condiții din cele mai împovărătoare, așa cum s-a petrecut, de exemplu, în comunele Sălcuța, Predești, Rast, Întorsura din județul Dolj, Scundu-

județul Vilcea etc. (doc. 17, 70, 117, 125, 228). Deși „actualele contracte sînt redactate conform legii — se arată într-un document privind învoielile agricole încheiate de locuitorii comunelor Băilești, Galicea-Mare, Goli-ciuca, Giubega și Moțaței cu frații Naiculescu și I. D. Gabrovanu, mari arendași —, totuși acele condițiuni din trecut (cînd se obțineau contracte spoliatoare pentru satean — *n.n. Gh. C.*) n-au dispărut, se mențin chiar cu tendința de a se mări, iar celor rebeli, drept pedeapsă foarte cumplită și totodată eficace, li se refuză orice învoială de pămînt. Și așa, încă din toamna cînd a fost să se hotărască oamenii pămînt de semănat grîu, arendașii neputînd cere prin contract decît cele fixate de lege, au pus și condițiunea că „nu vor da pămînt decît celor care se vor recunoaște datori cu suma de 100 de lei, ca bani primiți în contul muncilor viitoare” (doc. 300).

Pentru a-i constrînge pe locuitorii să cedeze și să accepte condiții înrobitoare, proprietarii și arendașii refuzau să facă dijmuital la timp (doc. 15, 21, 46, 72, 73, 91, 92), iar uneori, după dijmuital, opreau pe sateni să-și ridice partea lor de recoltă, care rămînea astfel pe cîmp expusă intemperiilor precum și stricăciunilor din partea vitelor (doc. 143); de asemenea, pentru aceleași motive, nu voiau să dea pămînt de muncă locuitorilor, deși aceștia aveau încheiate învoielii agricole cu ei, legalizate la primărie (doc. 80, 107, 134, 325), iar atunci cînd asemenea contracte scrise nu existau, locuitorii erau pur și simplu izgoniți de pe moșie (doc. 324).

În același timp numeroase documente selectate de autori scot în evidență reacția țăranilor împotriva asuprașării și exploatării permanentizate, pe moșiile lor sau ale statului, de proprietari și arendași. În volumul pe care îl prezentăm sînt publicate o serie de acte care aduc mărturie despre protestul țăranilor împotriva abuzurilor și ilegalităților săvîrșite, despre refuzul lor de a-și îndeplini obligațiile înrobitoare prevăzute sau nu de contractele de învoielii (doc. 11, 12, 14, 23, 35, 41, 94, 142), refuz caracterizat uneori de autoritățile locale ca grevă agricolă (doc. 224, 273), despre acțiunile prin care locuitorii sateni, exasperați de tărăgănarea și pîrtinirea

autorităților administrative căutau să-și facă singuri dreptate, culegînd, cu de la sine putere, recolta de pe lanurile cultivate de ei (doc. 64, 69) și, mai mult, încercînd chiar să pună mîna cu forța pe izlazuri sau pe pămîntul pe care-l muceau (doc. 13, 52, 54, 65, 83, 259, 270). Unele din aceste acțiuni au îmbrăcat forme violente de adevărate revolte, durată și intensitatea lor au fost însă foarte reduse (doc. 2, 31, 40, 51, 53, 71, 75, 77 cu anexele II și V, 97, 122).

Nu vom insista asupra documentelor privind marea răscoală din 1907, care ocupă în colecție un spațiu relativ destul de mare și care, după părerea noastră, ar fi fost mai util — datorită și abundenței de materiale valoroase existente în arhivele din Oltenia — să fie publicate într-un volum aparte; nu vom insista nici asupra acelor documente care reflectă lupta țărănimii pentru apărarea loturilor de pămînt primite în urma reformei agrare din 1864, împotriva cotozirii lor de către proprietari și arendași (doc. 3, 19, 26, 37, 124, 132, 236) sau acțiunile pentru obținerea de pămînt de muncă prinarendarea și

cumpărarea unor moșii ale statului (doc. 130-189, 257, 270, 339).

De asemenea, vom aminti doar în treacăt că există numeroase materiale ce dezvăluie abuzurile săvîrșite de autoritățile locale: primari și alți membri ai consiliilor comunale, revizori, percepători (doc. 6, 25, 29, 36, 44, 48, 49, 116, 149).

Relevăm, în același timp, importanța acelor documente, deși restrînse ca număr și conținut, care tratează despre răspîndirea revizitelor și broșurilor socialiste la sate, încercările de a înființa cercuri socialiste și despre urmărirea unor militanți socialiști de către aparatul de represiune (doc. 114, 196, 198, 248, 256, 289, 299).

Subliniind din nou valoarea colecției prezentate, precum și munca autorilor de depistare și triere a documentelor pentru ca cele mai semnificative mărturii să vadă lumina tiparului, ne punem totuși întrebarea dacă nu era cazul ca publicarea materialului bogat și variat aflat la serviciile Arhivelor statului din județele oltene să se publice exhaustiv și nu după criteriul selectiv.

Gh. Cristea

ISTORIA UNIVERSALĂ

L. P. RAYBAUD, *Le gouvernement et l'administration centrale de l'Empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258—1354)*, Edit. Sirey, Paris, 1968, 293 p.

Problemele legate de organizarea administrativă a Bizanțului au intrat în preocupările bizantinistilor de scurtă vreme. Meritul revine prof. R. Guiland, care în ultimii ani a supus unui examen minuțios aproape toate funcțiile și demnitățile bizantine, iar la studiile sale s-au adăugat altele ale prof. H. G. Beck, Verpeaux, Ferjaničić etc. Aceasta a permis să se poată trece la lucrări de sinteză. Prima este teza de doctorat a lui L. P. Raybaud, profesor la Universitatea din Dakar, privind administrația centrală a imperiului sub Paleologi.

În prima parte se încearcă să se schițeze concepția monarhică în Bizanț, caracterul

puterii imperiale, legăturile ei cu biserica formele numirii și ale încoronării.

Principalele izvoare pentru cunoașterea concepțiilor politice despre stat și monarhie se găsesc în corespondența unor personalități proeminente din perioada respectivă și în opere ocazionale, în special în cuvîntări. De o mare însemnătate sînt scrisorile patriarhului Athanasie și ale lui Cydones. Opera lui Toma, Magistrul, în special *Tratatul despre îndatoririle împăratului*, prezintă un interes redus, concepțiile sale despre regalitate sînt confuze și lipsite de originalitate, mai mult sfaturi de natură etico-religioasă.

Din operele literare ale vremii se degajă următoarele concepții despre monarhie: aceasta ar fi singura formă de conducere a statului. Pe plan spiritual, misiunea împăratului ar fi să pregătească sufletele supușilor pentru viața

viitoare, iar pe această lume să le asigure securitatea, ordinea și liniștea.

Inegalitatea socială apare acestor scriitori, exponenți ai clasei dominante, ca ceva natural.

Pentru formalitățile numirii și ceremonialul încoronării împăratului, autorul folosește în special datele furnizate de Ps. Codinos. Ridicarea pe scut nu mai este de mult o solemnitate obligatorie. Formalitatea încoronării are un caracter exclusiv religios; onctiunea și încoronarea propriu-zisă reprezintă o Investitură divină.

Autorul se ocupă și de asocierea la domnie, soluție care asigură continuitatea la tron a unei familii, și de regență pentru împărații minori. În consiliul de regență, ca și la numirea acesteia, un rol important revenea patriarhului.

După părerea autorului, în secolul al XIV-lea ar fi reapărut cultul imperial, căzut în desuetudine vreme de mai multe veacuri.

Manifestările cultului imperial apar în *proskynesis* — prosternarea, *prokypsis* — ceremonia din ajunul Crăciunului și *peripatos* — procesiunea din duminica Floriilor. Acest cult mai apare în legendele monetare și în epitetele acordate împăratului. În realitate, toate acestea nu sînt inovații ale secolului al XIV-lea, ele decurg din caracterul teoretic al puterii imperiale.

În continuare autorul susține că împăratul exercita și o funcție sacerdotală; el prezida sinoadele și avea în fapt rolul hotărîtor la desemnarea patriarhilor.

Un capitol este consacrat senatului și poporului în viața politică bizantină. Aceștia au fost factori constituționali în trecutul vieții politice bizantine, dar din secolul al IX-lea nu mai au aproape nici un rol.

Din puținele izvoare, autorul caută să desprindă normele de numire a senatorilor, funcția și atribuțiile senatului. Sub Andronic al II-lea, senatul ar mai fi avut o activitate jurisdicțională, un rol politic și poate unul religios. În realitate se pare că totul se reduce la existența unui organ consultativ format din elemente ale aristocrației senatoriale, care însemna un simulacru de senat.

L. P. Raybaud este de părere că în secolul al XIV-lea s-ar fi menținut deosebirea dintre senatori și membrii ordinului senatorial; greu de susținut această părere în lipsă de izvoare.

Două capitole sînt fără legătură cu restul lucrării: răscoala zeloților din Thessalonic și problema feudalismului în Bizanț. În primul autorul contestă ideea luptei dintre elementele aristocrației și masele orășenești, în al doilea, existența feudalismului chiar în Bizanțul tîrziu. Izvoarele răscoalei zelote sînt cercetate superficial, iar literatura acestei probleme cunoscută numai în parte. Motivul pentru care autorul contestă feudalismul în Bizanț este posibilitatea de revocare a donațiilor de pământ. În ce privește ierarhia feudală, acei *oikeioi* pe care Raybaud îi consideră demnitari apropiați de împărat sînt în realitate expresia unei forme de dependență feudală.

Pentru organizarea administrației centrale autorul se folosește de opera lui Ps. Codinos *De officiis* și de listele lui Ps. Phakrases, de călugărul Matei și indexul la apendicele *Hexabiblos*-ului lui Harmenopulos.

Ordinea rangurilor în aceste liste cuprinde mari deosebiri deși aproape toate au fost scrise în ultimele decenii din prima jumătate a secolului al XIV-lea.

Explicația este că funcția sau rangul se modifica potrivit cu importanța persoanei celui care o deținea. Listele din secolul al XV-lea au un număr mai redus de funcții și demnități, consecință a decăderii aparatului de stat. Raybaud caută să stabilească din liste, funcțiile efective și cele „pasive”, prin ultimele autorul înțelegînd în realitate titlurile. Beneficiarii acestor titluri de nobețe nu aveau funcții determinate, ci în anumite cazuri primeau comandamente militare, ambasade etc. Între funcțiile efective predominau cele militare.

Un scurt capitol este consacrat administrației provinciale și raporturilor ei cu cea centrală. Guvernatorii orașelor și provinciilor erau partizani apropiați sau chiar rude ale împăratului, deținători de titluri dintre cele mai importante sau de funcții efective, în special militare.

Cercetarea organizării serviciilor publice în orașe este limitată numai la capitală, în special la problema aprovizionării alimentare. Vechea funcție de eparh devine un simplu titlu; administrarea Constantinopolului era încredințată de împărat unui apropiat de al său, datorită instabilității și spiritului neliniștit al populației.

Relațiile externe intrau în atribuțiile marelui logothet. Ambasadorii erau numiți din rândurile mării aristocrații și ale intelectualității bizantine, acestora li se adăuga și cte un înalt cleric.

În continuare este cercetată conducerea cancelariei imperiale. *Epi ton deason* prezenta împăratului spre rezolvare diferitele cereri și transmitea dispoziții guvernatorilor imperiali. Diplomele imperiale sînt redactate de *epi ton kanikleion*. *Protoasecretis* aveau atribuții jurisdicționale.

Într-un alt capitol este prezentată economia dezastruoasă a Bizanțului în secolul al XIV-lea, continua alterare a monedei și dezechilibrul bugetar. Finanțele erau conduse în vremea lui Andronic al II-lea de marele logothet, după căderea lui Theodor Metochites de mesazon; mai tîrziu nu a mai existat un funcționar special.

Dintre conducătorii militari din secolul al XIV-lea, autorul menționează pe marele domestic, comandantul suprem, protostatorul, care conducea fie cavaleria ușoară, fie cteodată flota, și marele stratopedarh; funcțiile militare ale celorlalți demnitari bizantini sînt discutabile. Efectivele armate se reduc neconținut și compoziția devine tot mai eterogenă.

Încercările de reformă pentru a împiedica prăbușirea imperiului s-au îndreptat, după părerea autorului, spre reorganizarea marinei și justiției. Prima a fost concepută de Mihail al VIII-lea ca o forță care să secondeze și să sprijine tactic armata de uscat, iar controlul justiției a fost încredințat de Andronic al II-lea unui for suprem de 12 judecători, parte senatori, parte înalți clerici. Nici această măsură și nici aceea a lui Andronic al III-lea, care numește patru judecători generali, nu dă rezul-

Cercetarea administrației bizantine prezintă și numeroase alte aspecte pe care autorul le-a studiat sumar, iar pe unele le-a omis complet. Cu toate aceste imperfecțiuni și cu unele confuzii, volumul poate fi totuși consultat cu folos.

E. Frances

Зборник радова византолошког института (Culegere de lucrări ale Institutului de studii bizantine), X, Издавачка установа научно дело, Beograd, 1967, 296 p.

Începînd din 1951, Institutul de studii bizantine din Belgrad editează trei serii de publicații destinate cercetărilor de bizantinologie. Din seria intitulată *Zbornik Radova* (Culegere de lucrări) au apărut pînă în prezent zece volume. Publicația este deschisă și savanților străini. Figurează în volumele ei anterioare remarcabile studii semnate de H. Grégoire, A. Grabar, P. Lemerle, H. Ahrweiler-Glykatzi, R. Guiland, F. Dölger, H. Hunger, A. Pertusi, J. V. A. Fine, N. Pigulevskaia, E. E. Lipšit, A. P. Kajdan, D. Angelov, I. Duicev, E. L. Vranousi, N. G. Svoronos, Eugen Stănescu. Cercetările bizantinistilor iugoslavi se remarcă prin valoroase contribuții semnate de F. Barišici, B. Feriancici, J. Perluga, I. Nikolaievici, B. Krekici, G. Babici, S. Radoicici, L. Tomici, D. Strivcevic. Animatorul publicației și cel care li asigură un substanțial conținut științific este cunoscutul savant G. Ostrogorsky, directorul Institutului de studii bizantine din Belgrad.

În cea de-a doua serie de publicații, intitulată *Posebna Izdanja* (Ediții distincte) au apărut pînă în prezent șapte monografii. Redactate în limba serbo-croată, lucrările sînt însoțite de rezumate într-una din limbile de circulație universală. Le menționăm cu titlurile indicate în limba rezumatelor respective: G. Ostrogorsky, *Das Pronoia-System. Ein Beitrag zur Geschichte des Feudalismus in*

Byzanz und den südslavischen Ländern (1951); F. Barišci, *Miracles de St. Démétrius comme source historique* (1953); B. Krekici, *Dubrovnik and the Levant* (1956); I. Nikolaievici-Stoikovici, *La décoration architecturale sculptée de l'époque bas-romaine en Macédoine, en Serbie et en Monténégro* (1957); J. Ferluga, *L'administration byzantine en Dalmatie* (1957), B. Feriancici, *Die Despoten in Byzanz und den südslavischen Ländern* (1960); G. Ostrogorsky, *La principauté serbe de Serrès* (1965).

Din cea de-a treia serie de publicații, intitulată *Fontes byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes*, au fost editate trei volume: I (1955), II (1959), III (1966). Pe lângă acestea, Institutul de studii bizantine din Belgrad a mai publicat trei volume intitulate *Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines* (1963—1964).

Volumul al X-lea din *Culegerea de lucrări* cuprinde 16 studii de dimensiuni diferite, dintre care șase sînt redactate în limba serbo-croată cu rezumate în limbile franceză sau engleză, unul se publică în limba engleză, iar opt în limba franceză. Din studiul în serbo-croată semnat de Voislav Djuridj, *Compozițiile istorice în pictura strbă din enul mediu și paralelele lor literare*, se publică în acest volum (p. 95—148) numai prima parte, anunțindu-se un rezumat în limba franceză la sfîrșitul celeilalte părți.

Primul studiu din acest volum se intitulază *Hărăzirea și alle forme de atribuire avînd ca obiect fundațiile pioase din secolele X—XI* și este semnat de H. Ahrweiler. Cercetînd izvoarele, autoarea constată că în secolele X—XI, împărații bizantini, unii ierarhi ai bisericii și unii ctitori dăruiau persoanelor particulare fundații pioase, mai ales mănăstiri, orfelinate și ospicii împreună cu bunurile și cu veniturile acestora, beneficiarii unor asemenea danii avînd dreptul de a folosi în timpul vieții lor, uneori și de a transmite moștenitorilor lor, avantajele materiale asigurate prin actele de hărăzire. Cîteodată asemenea danii deghizau acte de vânzare. Împărații hărăzeau așezăminte pioase pentru a răsplăti serviciile onora dintre susținătorii politici lor, iar patriarhii, mitropoliții și ctitorii pentru a asigura fundațiilor res-

pective o mai bună întreținere și administrare. Dar practica hărăzirilor a dat naștere la abuzuri; beneficiarii risipeau bunurile destinate scopurilor de binefacere. Măsurile prohibitive laice și bisericești de la sfîrșitul secolului al XI-lea n-au înlăturat întru totul practica hărăzirilor.

Sîntem de acord cu rezultatele obținute de autoare. Explicațiile istorice ar putea fi lărgite, relevîndu-se progresul concentrării bunurilor funciare și feudalizarea proprietății bizantine, fenomene amenințătoare pentru averile așezămintelor pioase din secolele X—XI. Pentru apărarea bunurilor acestor așezăminte, bizantinii aveau o veche și fermă legislație nomocanonică privind inalienabilitatea averilor bisericești. Am învederat această legislație bizantină în lucrarea noastră *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία κατὰ τοὺς ὀκτὼ πρώτους αἰῶνας*, Atena, 1935. Nerespectarea acestei legislații a fost o consecință a feudalizării societății bizantine. Receptate în țările române, dispozițiile bizantine referitoare la inalienabilitatea bunurilor fundațiilor pioase au fost în general respectate cu toate că n-a lipsit nici aici lupta dintre feudalii laici și feudalii ecleziastici pentru sporirea stăpînirilor lor funciare, precum au dovedit cercetările noastre mai recente (*Dreptul de citorie în țările române*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV, 1960).

În studiul său intitulat *Două contribuții privind demele și facțiunile din Bizanț în secolele VI—VII*, John V. A. Fine susține că identificarea demelor cu facțiunile se explică prin imprecizia termenilor folosiți în izvoarele secolului al V-lea și că Heraclius a obținut tronul în anul 610 printr-o revoltă sprijinită de „partidul verzilor”. Problema rămîne deschisă. Autorul nu folosește ultimele cercetări asupra partidelor politice din Bizanț în secolele VI—VII și asupra domniei lui Heraclius. Pentru o bibliografie mai recentă semnalăm autorului ampla cercetare publicată de Andreas Stratos, *Τὸ Βυζάντιον στὸν 7^ο αἰῶνα* (Bizanțul în secolul al VI-lea), tom. I—II, Atena, 1965—1966. Mai poate fi utilizată și cercetarea despre *Deme și facțiuni* din studiul *Empire et „démocratie” à Byzance*, publicat de Gh. I. Brătianu

în lucrarea sa *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938.

Într-o scurtă expunere, A. Pertusi și B. Pețarski prezintă *Citeva fragmente din Pseudo-Clementinele „Recognitiones”* în versiunea latină aflată la Dubrovnik, comparând textul descoperit cu cel editat de E. G. Gersdorf, *Ps.-Clementis Recognitiones*, Lipsiae, 1838. Urmează două articole semnate de F. Barișici. Examinând *Inscripțiile grecești din pictura murală a bisericilor bizantine*, acest autor constată că unele conțin expresii rostite de personajele pictate și ca atare au valoare documentară din punctul de vedere iconografic, lingvistic și paleografic. Relevând *Importanța filigranelor în edițiile actelor diplomatice*, același autor recomandă editorilor de documente bizantine să menționeze caracterele filigranelor din diplomele redactate pe hîrtie ca elemente necesare pentru stabilirea autenticității și datarea actelor respective.

Profund prin spiritul său critic este studiul semnat de G. Ostrogorsky, *Cu privire la o poruncă a lui Ioan al VIII-lea Paleologul*. Autorul respinge ca nefondate atât teza lui Fr. Dölger, după care actul prin care s-au confirmat mănăstirii Lavra proprietăți în Ainos ar fi fost dat de împăratul Andronic al III-lea în decembrie 1338, cât și teza lui D. Anastasievici, care a susținut că actul ar fi fost dat de Andronic Paleologul în 1413. Pentru datarea actului autorul propune anul 1428, în domnia împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul. Articolul oglindește marea atenție pe care o acordă istoricii Bizanțului problemelor de diplomatică și cercetărilor referitoare la autenticitatea actelor.

Ivanka Nikolaievici publică în acest volum un prim articol despre *Bisericile cu galerii transversale din Dalmația*, propunând observații proprii referitoare la vechea arhitectură, iar într-un alt articol cercetează *Citeva probleme de arhitectură veche creștină în Bosnia și Herțegovina*. Ambele articole cuprind constatări utile pentru istoricii artei medievale. Urmează un articol al lui G. Voinovici intitulat *Schița fotogrametrică a bisericii Maicii Domnului din Studenița*. Remarcăm cercetarea lui J. Ferluga despre *Ioan Scylitzes și Mihail din Devol*, prin care se identifică

intervenții și corecturi operate în cronica lui Scylitzes de către copistul Mihail din arhi-episcopia Ohridei în anul 1118. Studiind *Relațiile dintre greci și latini după 1204*, B. Feriancici critică teza potrivit căreia după 1204 întreaga populație bizantină ar fi fost antilatină și pune în lumină mărturiile istorice referitoare la unele acte de colaborare latino-bizantină. Sintem de acord cu constatările autorului; observăm numai că propunerile și încercările de cooperare s-au făcut de către latini, aceștia fiind singurii interesați în asigurarea stăpînirii lor asupra grecilor.

L. Maksimovici publică o însemnare propografică despre *Ultimii ani ai protopătarului Theodor Synadenus*. Dregătorul bizantin cu acest nume a fost guvernator al Thessaloniceului în 1341 și în timpul luptei pentru tron a trecut de partea Anei de Savoia, părăsind pe Ioan Cantacuzino. Autorul insistă asupra relațiilor lui Synadenus cu țarul Dușan al sîrbilor. După expunerea semnată de M. Spremici privitoare la *Haraciul Thessaloniceului în secolul al XV-lea*, în care autorul evaluează la 100 000 de aspri darea anuală a acestui oraș către turci, urmează articolul lui M. Jivoiinovici intitulat *Sistemul judiciar din teritoriile grecești ale Țaratului Sîrbesc*; autorul arată că în secolul al XIV-lea, la Serres și Athos, stăpînirea sîrbească a utilizat jurisdicția bisericească.

Volumul se încheie cu recenzia semnată de B. Feriancici, *Note de diplomatică bizantină*, în care autorul examinează tomul al V-lea din publicația *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, München, 1965, editată de Fr. Dölger în colaborare cu P. Wirth. Recenzia are caracterul unei prezentări erudite în care autorul sugerează perfectarea metodelor de editare și relevă unele importante omisiuni constatate în ediția regestelor documentelor bizantine.

Volumul cuprinde numeroase planșe ilustrative. Se citează în unele studii cercetările lui N. Iorga, Vasile Grecu și Emil Condurachi. Se folosesc textele izvoarelor originale. Studiile și articolele sînt în general consistente și convingătoare. Remarcabilă este și prezentarea tipografică a volumului. Saluțăm activitatea științifică a bizantinștilor

iugoslavi și spiritul lor de cooperare internațională.

Gh. Cronț

M. N. TIHOMIROV, *Русская культура X—XVIII веков*, Moscova, Edit. „Nauka”, 1968, 446 p.

În general, lucrările consacrate istoriei culturii sînt puține la număr și de aceea apariția lor, de proporții mai mari sau mai mici, atrage întotdeauna atenția în mod deosebit. Cartea de față este o culegere de studii, articole, recenzii, lecții universitare și rapoarte științifice privind istoria culturii ruse în epoca feudalismului, pe care defunctul academician sovietic le-a elaborat și publicat între anii 1940 și 1965. Cele 32 de contribuții științifice ale prezentei culegeri se referă la cele mai variate aspecte ale culturii medievale rusești, ca, de exemplu: istoria scrisului, a literaturii populare, religioase, istorice, filozofice, juridice și didactice, începutul tiparului, vechile biblioteci ale țarilor, dezvoltarea învățămîntului de toate gradele, a artelor plastice, miniaturisticii etc. În tratarea lor M. N. Tihomirov a căutat să aducă puncte de vedere noi, bazate pe o bogată și cît mai variată documentare edită și inedită, cum ar fi: materiale arheologice, manuscrise și documente, izvoare folclorice și etnografice, piese reprezentative din domeniul artelor plastice și al arhitecturii. Dar nu numai atît. Savantul sovietic a utilizat în același timp o varietate de metode în cercetarea istorică potrivit cu izvoarele care i-au fost accesibile.

Unele din materialele cuprinse în culegere se referă la problemele generale ale istoriei culturii medievale rusești (*Străvechea cultură a poporului rus*; *Viața culturală în Rusia în secolele XIV—XV*; *Cultura Rusiei în epoca formării statului național rus*; *Monumentele culturii rusești*). Altele dezbate problemele dezvoltării culturii orășenești și locul

acesteia în ansamblul culturii medievale ruse și chiar ale culturii universale (*Marele Novgorod în istoria culturii universale*; *Moscova și dezvoltarea culturală a poporului rus în secolele XIV—XVII*). Deși unele probleme ale vechii culturii orășenești au fost dezbătute de M. N. Tihomirov în lucrarea sa consacrată *Istoriei vechilor orașe rusești* (Moscova, ed. I, 1946; ed. a II-a, 1956, vezi cap. VII: *Cultura orășenească*), totuși într-unul din articolele de față (*Literatura orășenească în vechea Rusie în secolele XI—XIII*) el reia una din aceste probleme pentru a dovedi, pe de o parte, răspîndirea scrisului nu numai în rîndul clerului și boierilor, ci și al unei anumite categorii de meșteșugari (zidari, zugravi, argintari, aurari), iar pe de altă parte participarea acestora la redactarea unora din vechile letopisețe. Valoarea acestui studiu este cu atît mai mare cu cît el a fost publicat și într-o revistă de istorie de circulație universală („Cahiers d'histoire mondiale”, 3/1960). Tot relativ la istoria scrisului rusec pot fi consultate și alte materiale, indiferent dacă ele se referă la vechimea unei inscripții (*Cea mai veche inscripție rusească*) sau la evoluția scrisului în secolul al XIII-lea (*Refacerea tradiției scrisului rus în primul deceniu al jugului tătar*).

De o deosebită importanță sînt acele articole consacrate poemului eroic rus din secolul al XII-lea, *Cîntec despre oastea lui Igor*, pe care autorul începuse din 1950 să-l studieze în mod sistematic. Două din ele se referă la autorul poemului și la cadrul geografic unde se desfășoară expediția lui Igor (*Boian și țara lui Troian*; *Noutăți privind «Cîntec despre oastea lui Igor»*). În altul sînt sintetizate, după 15 ani de cercetări, principalele probleme cu caracter istoric ridicate de acest monument al literaturii vechi rusești, dar și al literaturii universale (*Orizontul istorico-geografic al «Cîntecului despre oastea lui Igor» ca operă a secolului al XII-lea*) și care era destinat să fie prezentat în cadrul unui raport la al VI-lea Congres internațional al slavistilor ținut anul acesta la Praga. În fine, el s-a ocupat chiar de precizarea datei cînd a fost alcătuit acest poem eroic (*Strunele fatidice ale poeziei ruse*). Aceeași valoare prezintă și arti-

colul relativ la *Filozofia în vechea Rusie*, în care se face o analiză a condițiilor și a particularităților dezvoltării gândirii sociale în vechea Rusie în epoca feudalismului timpuriu și dezvoltat.

În prezenta culegere își mai găsesc locul și alte aspecte ale vechii culturi rusești. Ele dezvăluie fie probleme de datare a unor letopiseți de largă circulație (*Unde și etnd a fost scris • Cntec despre pieirea pământului rusesc •*; *Povestea despre venirea lui Ștefan Bathori în orașul Pskov*), fie precizări relativ la începuturile tiparului în Rusia (*Începutul tiparului rus*), fie particularitățile primelor biblioteci rusești medievale (*Despre bibliotecile ărilor moscoviți*), fie aportul adus învățămîntului superior rusesc de către savantul M. V. Lomonosov (*Lomonosov și întemeierea primei universități în Rusia*), fie problemele artei vechi rusești din secolul al XV-lea (*Andrei Rubliov și epoca sa*; *Vechile miniaturi rusești ca izvor istoric*).

Culegerea însoțită de *Anexe și Comentarii* și de un bogat indice de nume, publicată sub redacția lui M. T. Beliavski și S. O. Schmidt, reprezintă nu numai un pios omagiu adus lui N. N. Tihomirov de către elevii săi, ci și o prețioasă contribuție la cunoașterea unora dintre problemele de bază ale vechii culturi rusești și a locului pe care aceasta îl ocupă în cultura universală din evul mediu.

C. Șerban

DEMOCRATIA HEMMERDINGER ILIA-
DOU, *La Crète sous la domination véni-
tienne et lors de la conquête turque (1322
1684)*, Leo S. Olschki Editore, Florența.
Extras din „Studi Veneziani”, IX (1967),
p. 535—623.

După cum se știe, însemnările și memoriile de călătorie constituie pentru disciplinele istorice un izvor narativ de mîna întii. Ele sînt cu altă mai importante, cu cît pentru anumite perioade din cursul evului mediu lipsesc mate-

riale documentare. De aceea, editarea sau simpla lor semnăare, așa cum a procedat de multe ori și Nicolae Iorga, nu e numai un fapt de cultură, ci și o contribuție la cunoașterea modului și măsurii în care diferite evenimente istorice și aspecte ale culturii materiale și spirituale din trecut se reflectă în însemnările călătorilor străini. Cartea pe care o semnăăm aci se înscrie pe această linie, adică este vorba de un număr de 60 de titluri, de texte și publicații, care cuprind descrieri și informații despre popoarele din sud-estul Europei, Orientul Apropiat și din bazinul Mării Mediterane. Ele aparțin unor călători și pelerini din Occident care, între 1322 și 1684, au pornit să viziteze aceste ținuturi, situate la mari depărtări de locurile de baștină, în scopuri legate nemijlocit de condițiile vieții medievale.

Cei mai mulți plecau să viziteze locurile sfinte, alții urmăreau scopuri politice, comerciale sau chiar secrete. N-au lipsit nici aventurierii, care porneau la drum cu dorința de jaf și îmbogățire. Au existat, de asemenea, și călători cu preocupări mai mult sau mai puțin instructive: căutau să descopere monumente ale antichității, să studieze flora și fauna acelor ținuturi, să execute hărți topografice sau să convertească necredincioșii și schismaticii.

Însemnările lor îmbracă forme diferite: jurnal de călătorie, scrisori și memorii, redactate uneori sumar, alteori înveșmîntate într-un stil descriptiv și poetic. Știrile sînt foarte variate și de valoare inegală. Istoricii, arheologii, etnografii, folcloriștii, geografil și economiștii găsesc în aceste texte date și informații care, selecționate și utilizate după o metodă comparativă riguroasă, intră în circulația valorilor istorice. În ceea ce privește limba acestei literaturi narative variază evident de la un călător la altul, dar și de la o epocă la alta. În general, înainte de secolul al XVI-lea textele sînt redactate în limba latină, fără a fi însă vorba de o regulă, în această epocă se întîlnesc și călători care își scriu impresiile și însemnările în limba maternă. De obicei, latina epocii e pigmentată cu galicisme, italianisme sau alte forme dialectale, totul depinde de țara de origine a autorului. Uneori cuvintele își pierd sensul lor clasic, fie în întregime, fie numai

În parte. În secolul al XVI-lea, călătorii încep să scrie în limba lor națională, ba chiar se întâlnesc și două redactări ale aceleiași descrieri: una în limba latină, cealaltă în așa-zisa limbă „vernaculară”, cum se spunea atunci, în care abundă sintagme latinești sau forme estropiate și corupte, aparținând ținuturilor vizitate.

Călătorii și pelerinii porneau din Occident pe două căi: pe uscat și pe mare. Drumul pe uscat urma trei rute: a. Ungaria-Moldova-Țara Românească-Bulgaria-Constantinopol; b. Austria-Iugoslavia - Bulgaria - Constantinopol; c. traversând Europa pînă la Veneția și de acolo cu corabia spre Dalmația, în continuare, pe uscat, spre Istanbul. Pe mare, se pleca fie de la Veneția cu corabia, fie de la Marsilia, Genova sau dintr-un port spaniol.

După informațiile autoarei, toți cei șazeeci de călători, cu preocupări foarte diferite — sînt printre ei preoți, călugări, misionari, negustori, diplomați, aventurieri, mercenari ș.a. —, menționați în această lucrare, în drumul lor spre Orientul Apropiat s-au oprit și în Creta. Întrucît autoarea se interesează numai de istoria Cretei sub stăpînirea venețienilor (1194—1669—1715), în partea a doua a lucrării reproduce pasaje din fiecare text referitoare la cele două insule din Mediterana, Candia și Creta. Din ansamblul însemnărilor de călătorie din toată această perioadă (1323—1680) se desprind următoarele probleme pregnante: organizarea militară a grecilor sub conducerea venețienilor (XV—XVI); încercările Reformei de a converti pe greci la noua ideologie religioasă; o serie de nume de domnitori și slujbași venețieni și greci; prețul diferitelor produse și comerțul intern și extern al insulei Creta; răscoalele cretanilor din 1475 și 1560—1565; nume de mănăstiri și biserici necunoscute pînă acum; existența unui stat semiindependent în lăuntruul căruia, la începutul secolului al XVII-lea, venețienii stăpîneau numai orașele și fortărețele; știri folclorice; ceremonialul înmormîntărilor, dansuri populare, existența continuă a școlilor atît sub venețieni, cît și sub dominația turcească.

Deși autoarea afirmă în subtitlu că știrile sînt noi și puțin cunoscute, totuși numele cîtorva din cei 60 de călători au fost puse în

circulație de Nicolae Iorga, încă din 1928. E vorba de „le seigneur de Caumont” (1418), Pierre Belon du Mons (1589), Henri Castello (1603), Père Boucher (1620)¹, G. Sandys (1615)² și Giovan Battista Donado (1680)³. Cu toate acestea, autoarea aduce o contribuție valoroasă la istoria călătorilor europeni.

Tr. Ionescu-Nișcov

* * * *Della fabbricazione della carta in Amalfi*, a cura di Nicola Milano fu Filippo, Amalfi, 1965, 46 p. + 80 figure

Orice publicație de istoria hîrtiei italiene în secolele XV—XVI interesează în mod direct specialiștii români, deoarece hîrtia din diferitele orașe ale Italiei, dar mai ales hîrtia venețiană erau foarte larg răspîndite în Țara Românească și Transilvania. Am putea chiar spune că în Țara Românească și sudul Transilvaniei hîrtia italiană era dominantă pînă la apariția morii de hîrtie din Brașov în 1546. Pe hîrtie italiană au fost scrise multe acte oficiale, ea era folosită în mănăstiri la copierea manuscriselor religioase și, în sfrîșit, atunci cînd Macarie a introdus la noi tiparul a utilizat tot hîrtie italiană. Această hîrtie avea calități deosebite și se poate afirma că se situa printre hîrțile de cea mai bună calitate din toată Europa. Chiar și hîrtia de tipar era albă și frumoasă și a rezistat secole de-a rîndul, cum ne dovedește foarte elocvent unul din exemplarele *Tetraevanghelului* slavon din 1512 al lui Macarie, păstrat azi la Muzeul central de istorie din Moscova.

Nicola Milano fu Filippo, omul care fabrică la Amalfi și azi hîrtie cu metode meșteșugărești, manuale într-o moară de hîrtie reconști-

¹ N. Iorga, *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris, 1928, p. 8—9, 34—48, 51—52, 53—54.

² Idem, *Une vingtaine de voyageurs dans l'Orient européen*, Paris, 1928, p. 22.

³ Idem, *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre*, București, 1899, p. 15—20.

tuită întocmai precum funcționau aceste mori cu secole în urmă, a adunat într-un volum tot ce se cunoaște azi în literatura de specialitate italiană despre fabricarea hîrtiei la Amalfi în secolele XIII—XVI. Volumul este închinat memoriei regretatului filigranolog italian Andrea Federico Gasparinetti, care în perioada postbelică a fost reprezentantul cel mai de seamă al filigranologiei în Italia, recunoscut ca unul din cei mai buni specialiști în Europa. Gasparinetti a fost de fapt și inițiatorul înființării Asociației internaționale a istoricilor hîrtiei.

Nicola Milano fu Filippo a adunat în cartea sa o serie de studii publicate mai demult. Astfel, el extrage din monografia lui Matteo Camara : *Memorie storico-diplomatiche dell' antica città e ducato di Amalfi* tot ce se referă la fabricarea hîrtiei în acest oraș ; apoi reproduce studiul lui Nicola Barone : *La filigrane delle antiche cartiere ne' documenti dell'archivio di stato in Napoli dal XIII al XV secolo*. Sînt prezentate apoi în ordine cronologică cele 80 de filigrane reproduse la mărimea naturală în partea a doua a cărții, La fiecare descriere se indică numai anul în care filigranul a fost găsit pentru prima dată pe documente și izvoarele, actele, manuscrisele pe care a fost identificat. Cartea, tipărită cu grijă deosebită, pe o hîrtie de o calitate superioară, purtînd filigranul morii de hîrtie a lui Nicola Milano fu Filippo, va interesa pe specialiștii noștri. Ei vor putea regăsi și identifica o serie de filigrane găsite pe hîrtie folosită la noi în secolele XV—XVI, filigrane care, după cum am amintit, sînt reproduse în cartea prezentată succint.

L. Demény

JEAN B. NEVEUX, *Vie spirituelle et vie sociale entre Rhin et Baltique au XVII-e siècle*, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1967, 935 p.

Lucrarea este expusă în patru cărți, fiecare parte cuprinzînd 3—4 capitole ce se

ordonează și se leagă între ele, punînd în lumină omul în societatea secolului al XVII-lea în raporturile sale cu domeniul credinței, cu biserica, adică cu organizarea legală a oamenilor de aceeași confesiune, cu comunitatea umană împreună cu implicațiile și consecințele acestora pe plan social, politic și spiritual.

Prima parte prezintă așa numitele personaje istorice ale epocii (filozofi, pedagogi, principi, teologi) care au adus o contribuție la viața spirituală și socială (J. Gerhardt, J. Arndt, J. Boehme, J. A. Komensky, Elisabetha de Herford, V. L. von Seckendorff, P. Gerhardt, Sofia de Hanovra, G. W. Leibnitz, C. Thomasius, J. P. Spener, G. Arnold etc.) ; personajele nu sînt însă diferențiate de contemporanii lor, nu îi influențează de la înălțimea „personalității”, ci sînt încadrate în comunitatea umană, supusă acțiunii forțelor sociale, ce creează un climat particular de generație, în funcție de evenimentele epocii respective (de exemplu generația de la 1618, generația de la 1635, generația de la 1645, generația de la 1660 etc.). De altfel, ele se înfîlesc în toată lucrarea dezbătînd și influențînd problemele epocii în funcție de apartenența lor socială și politică, de rolul lor ca filozofi, juriști, pedagogi, teologi, conducători de state. Atitudinea lor spirituală și socială este pusă în serviciul grupurilor și statelor cărora aparțin (Saxa, Mansfeld, Hanovra, Brandeburg etc.).

Pentru a înțelege mai bine epoca, autorul îi definește în prima parte cadrul temporal și geografic, prezentînd structura politică, economică și socială a secolului al XVII-lea. Prezentarea este cu atât mai importantă, cu cît secolul respectiv a servit drept cadru și martor războiului de treizeci de ani, evenimentul cu consecințe atât de contradictorii și înnoitoare.

Partea a doua este consacrată problemelor societății omenești în funcția ei de comunitate creștină (funcție specifică spațiului dintre Rhin și Baltica și în genere Europei în evul mediu), problemelor ivite în urma raporturilor spirituale dintre om și divinitate.

În secolul al XVII-lea problemele spirituale (religioase) constituiau învelișul, suportul a numeroase acțiuni sociale și politice. Adesea neluător la seamă în cadrul aceleiași biserici con-

ducătoare, a unei comunități omenești, între biserică și autoritatea laică, între biserică și comunitate, între diverse state erau legate de stăpînirea aceluși „droit de regard” politic, exprimat în societatea creștină medievală prin *ius episcopale*. Acest lucru este pus în evidență prin însăși urmărirea tezei autorului în spațiul cuprins între Rhin și Marea Baltică, spațiu care, deși este denumit în sens național *Deutschland*, a rămas fărîmițat și cunoscut pînă tîrziu numai ca noțiune geografică *Germania* (în sensul antic folosit de Tacit și în sensul medieval de „*renovatio imperii*”).

Aceste lucruri fac obiectul părții a treia a lucrării.

În ultima parte se analizează relațiile dintre indivizi și grupuri de oameni, privite nu ca organizare bisericească, ci din punctul de vedere al legăturilor naționale (dacă în secolul al XVII-lea exista o națiune germană care să aibă conștiință de sine, relațiile dintre imperiul german și vecinii săi), din punct de vedere al integrării sau nu a tuturor indivizilor în comunitatea creștină sub aspect economic, social, politic. În genere, în secolul al XVII-lea societatea omenească a fost frămîntată de grave contradicții, elementele vechi feudale căutînd să o mențină pe loc. Dreptul episcopal și dreptul feudal laic căutau să-și extindă stăpînirea asupra a cît mai multor indivizi sau state, nerecunoscînd barierele existente nici în sens

geografic, înțrziind astfel cristalizarea sentimentului național, păstrînd diversitatea și instabilitatea social-politică; exemplul concludent fiind spațiul dintre Rhin și Marea Baltică. Teologia, dominînd viața socială, frîna dezvoltarea altor științe (dreptul, psihologia, științele naturii), care puteau explica și influența ansamblul activităților umane; în același timp însă, nedînd răspuns individului, societății la întrebările sale vitale, favoriza apariția diverselor curente și secte, păstrînd în continuare dominația asupra societății omenești; se nășteau și se perpetuau astfel între indivizi conflicte de ordin social, economic, spiritual și politic, numeroase idei utopice care atacau în fapt bazele societății medievale.

Lucrarea, fiind în esență o teză de doctorat, constituie o contribuție la istoria medievală. Relevăm puterea de investigație și sinteză, deși problemele sînt deosebit de dificile și de complexe.

Lucrarea este însoțită de un aparat critic abundent, de ilustrații și un tabel sinoptic. Bibliografia este însă trecută doar în subsolul paginilor și ca index tematic al tezei; ea urmează a fi publicată aparte sub titlul: *Éléments de bibliographie raisonnée du Saint-Empire et des régions avoisinantes au XVII-e siècle*.

Lucia Dumitrescu

INSTRUMENTE DE LUCRU

The American Bibliography of Russian and East European Studies for 1963, ed. Fritz T. Epstein, Albert C. Todd, Stephen Viederman și Cynthia H. Whittaker, Bloomington and London, Indiana University Press, 1966.

Bibliographie de la byzantinologie tchécoslovaque (y compris les travaux des byzantinistes étrangers actifs en Tchécoslovaquie) I, II, Prague, 1966, 367 p. (Académie tchécoslovaque des sciences. Institut d'histoire des pays socialistes européens).

Bibliografie Československé historie za léta 1962—1963, ed. Dr. Věroslav Myška, Dr. Lumír Nesvadbík, Anna Škorupova, Praga, Edit. Academieci de științe, 1967, 741 p.

Excelentul sumar bibliografic al istoriei cehe cuprinde în numărul de față publicațiile științifice din anii 1962—1963. O subdiviziune este consacrată lucrărilor privitoare la raporturile ceho-române și studiilor editate de cercetătorii români în publicațiile de specialitate cehe.

Bibliografia historii Polskiej za rok 1965, ed. J. Baumgart și A. Malcówna, Wrocław-Warszawa-Kraków, P.A.N., 1967, X + 334 p. (Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Zakład Dokumentacji)

Remarcabilul instrument bibliografic realizat de știința istorică polonă a ajuns, cu numărul acesta, la lucrările apărute în anul 1965. Potrivit principiilor care stau la baza sumarului bibliografic sînt înregistrate nu numai lucrările care privesc direct sau tangențial istoria Poloniei, dar și recenziile asupra lor apărute în țară sau peste hotare.

Ca de obicei, și în numărul de față istoricii români vor găsi indicații utile pentru cercetările lor.

International Bibliography of Historical Sciences, XXXIII (1964), ed. by Michel François and Nicolas Tolu, Paris, Armand Colin, 1967, XXVIII + 509 p.

MEYER, KLAUS, *Bibliographie der Arbeiten zur osteuropäischen Geschichte aus den deutschsprachigen Fachzeitschriften 1858—1964*, Berlin, Freie Universität Berlin, 1966, 314 p.

* Notele bibliografice din numărul de față au fost întocmite de: A. Armbruster, P. Cernovodeanu, Olga Cicanci, I. Demény, Alvina Lazea, Ș. Papacostea.

KURBIS, BRYGIDA și JERZS LUCINSKI, *Les éditions polonaises des sources médiévales entre 1945 et 1965*, în *La Pologne au XII-e Congrès International des Sciences Historiques à Vienne*, Warszawa, P.W.N., 1965, p. 203-227.

Amplă trecere în revistă a publicațiilor de izvoare referitoare la istoria medievală a Poloniei în ultimii douăzeci de ani.

ISTORIE MEDIEVALĂ

PHILIPPUS, CALLIMACHUS, *Epistulae selectae*, ed. de Irmina Lichońska și Gabriela Pianko, comentarii istorice de Thaddeus Kovalewski, Wratislawiae-Varsoviae - Cracoviae, W.P.A.N., 1967, 175 p. (Academia Scientiarum. Institutum Studiis Classicis Promovendis)

Noua ediție selectivă a corespondenței celebrului umanist venețian stabilit în Polonia pune în circulație largă, pe lângă texte cunoscute, dar editate în colecții mai greu accesibile, și materiale inedite. Din punctul de vedere al istoriei românești, reșin atenția, în afara informațiilor generale privitoare la relațiile polono-ungare și polono-turce, datele referitoare la încordarea foarte accentuată a raporturilor moldo-polone în 1479 și sugestia lui Callimachus de a se rezolva conflictul cu Ștefan, înainte ca Moldova să-și fi vindecat rănile provocate de marea campanie otomană.

WOLIŃSKI, JANUSZ, *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672—1676* (Materiale cu privire la istoria războiului polono-turc din 1672—1676), în „*Studia i materiały do historii wojskowości*”, X (1964), 1, p. 229—267.

Publicație de documente inedite referitoare la războiul polono-turc, dintre care cele mai multe interesează și istoria Moldovei; cuprinde și rapoarte trimise de pe teritoriul țării. Semnalăm, printre altele, memoriul boierimii valahe către cancelaria polonă (martie 1672) și informațiile referitoare la răscoala lui Hincul și Durac.

ANDRITSCH, JOHANN, *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586—1782)*, Graz, 1965, 321 p.

ANGHELOV, DIMITR și ȘTEFĂNESCU, ȘTEFAN, *Общи черти и различия в общественно-икономическото развитие на България и Влашко през XIII—XIV век* (Trăsăturile comune și deosebirile în dezvoltarea social-economică a Bulgariei și Țării Românești în secolele XIII—XIV), în „*Българо-румънски връзки и отношения през вековете*”, Последствия, t. I (sec. XII—XIX), Sofia, BAN, 1965, p. 55—111.

BAIARD, MICHEL, *Les Génois en Roumanie entre 1204 et 1261. Recherches dans les minutiers notariaux génois*, în „*Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome*”, LXXVIII (1966), nr. 2, p. 461—502.

Studiu asupra comerțului genovez în teritoriile europene ale Imperiului bizantin, între data cuceririi Constantinopolului de către cruciați și restaurația bizantină. Se constată slabă activitate comercială genoveză, stingherită de hegemonia venețiană. Alianța cu Imperiul de la Niceea a pregătit revanșa genoveză și a deschis drumul mării ei expansiunii comerciale în Marea Neagră. Studiul e urmat de 19 documente din arhivele notariale.

BARA, V., Τὸ Δελφίνο τῆς βορείας Ἡπειροῦ καὶ οἱ γειτονοικες τοῦ περιοχῆς (Delvinul din nordul Epirului și regiunile înconjurătoare), Atena, 1966

O monografie a regiunii Delvinului, cu unele date privind și pe cei mai de seamă învățați greci din secolul al XVIII-lea, printre care Evghenie Vulgaris, Daniel Vascopolitis ș.a., jucând un rol însemnat și în viața culturală a țărilor române.

BELDICEANU, NICOLAE și BELDICEANU-STEINHERR IRÈNE, *Quatre actes de Mehmed II concernant les Valaques des Balkans slaves*, în „Südost-Forschungen”, XXIV (1965), p. 103–118.

Patru documente din anii 1461–1477, emise de sultanul Mehmed II pentru vlahii sud-dunăreni.

BIEŃKOWSKA, BARBARA, *Nad Kroniką Bernarda Wapowskiego. Opis lat 1516–1528 i jego źródło-kronika Emeryka Węgra* (Cu privire la cronică lui Bernard Wapowski. Relația privilegii la anii 1516–1528 și izvorul său, Cronică lui Emeric Ungurul), în „*Studia Zródłoznawcze*”, XI (1966), p. 111–126,

Pentru anii 1516–1528, cronicarul B. Wapowski a folosit însemnările manuscrise, cu caracter strict cronologic, ale lui Emeric Ungurul, din care fragmentul referitor la anii 1516–1526 s-a conservat la Biblioteca Jagellonă din Cracovia. Autorul însemnărilor cronologice dezvoltate de Wapowski este identificat cu Emeric de Prona (*de Pruna Theutonicali*), baccalaureat în 1484, la Universitatea din Cracovia, apoi *magister in artibus* în 1492. Și unele dintre informațiile de istorie românească din cronică lui Wapowski sînt simple amplificări ale însemnărilor din textul manuscrisului cracovian (ex. k. 33: „Severinum arcem apud Multanos sive Dacos oppugnarunt”; B.W., 190: „Severinum arcem apud Dacos sive Mulctanos validam in sinistra Istri ripa sitam expugnarunt”).

BISKUP, MARIAN, *Trzynastolenia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466* (Războiul de treisprezece ani al Poloniei cu Ordinul teuton. 1454–1466), Warszawa, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1967, 823 p. (Wojskowy Instytut Historyczny. Zakład historii dawnego wojska polskiego)

Monografie consacrată uneia dintre cele mai însemnate etape ale conflictului dintre regatul polon și Ordinul teuton, războiul de treisprezece ani. Rod al unei imense activități de cercetare arhivistică și bibliografică, studiul cercetează războiul polono-teuton atît din

punct de vedere militar, cît și în implicațiile sale politice (interne și internaționale), economice și financiare. În cadrul expunerii de ansamblu a situației internaționale lucrarea discută și poziția Moldovei și a Țării Românești. O mențiune specială merită faptul că între semnatarii tratatului de pace de la Toruń (1466), care a pus capăt războiului, se află și Ștefan cel Mare, alături de alți vasali ai coroanei polone (p. 704).

BONKOV, KRĂSTIU, *Съвместната въоръжена борба на унгарци, сърби, румънци и българи срещу турските завоеватели през XVI век* (Lupta comună de arme a ungarilor, srbilor, românilor și bulgarilor împotriva cötropitorilor turci în secolul al XVI-lea), în «Военно-исторически сборник», 35, 1966, кн. 1, p. 48—54.

BUSTYA, ENDRE, *A marosvásárhelyi Teleky Téka eltűnt Piccolomini — kódexe egy Amerikában felbukkant Piccolomini — korvina* (Codicele Piccolomini dispărut din Biblioteca Teleki din Tirgu-Mureș și o corvină Piccolomini ivită în America), în „Magyar Könyvszemle”, 1965, nr. 4, p. 329—333.

Prezintă o trecere în revistă a pagubelor pricinuite Bibliotecii Teleky de către contele Carol Teleky, care a vîndut, după 1918, manuscrise, codici și cărți de o inegalabilă valoare, identificîndu-se recent unul dintre aceste codice pe piața din S.Ū.A.

CVETKOVA, B., *Le service de celep et le ravitaillement en bétail dans l'Empire Ottoman (XV-e—XVIII-e siècles)*, în „Études historiques”, Sofia, t. 3, 1966, p. 145—172.

CVETKOVA, B., *За режима на стопанската обмяна между румънските и български земи придунавски през XVI в* (Regimul schimburilor economice între pămînturile românești și bulgărești de pe lîngă Dunăre în secolul al XVI-lea), în „Българо-румънски връзки и отношения, през вековете”, Изследования, t. I (sec. XII—XVII), Sofia, BAN, 1965, p. 113—155, 10 facs.

Pe baza unor documente turcești, autorul arată că autoritățile Imperiului otoman au elaborat un statut special pentru reglarea legăturilor reciproce între cele două maluri ale Dunării.

DAJBROWSKI, JAN, *Rok 1444. Spór o traktat Szegedyński* (Anul 1444. Dezbateri despre tratatul de la Seghedin), Wrocław — Warszawa — Kraków, P.A.N., 1966, XIII + 68 p.

Versiune postumă, în limba polonă, a valorosului studiu consacrat preliminarilor diplomatice ale cruciadei de la Varna, apărut cu ani în urmă în limba franceză. În centrul lucrării se află problema autenticității păcii turco-ungare de la Seghedin, care a precedat îndeaproape acțiunea militară. Studiul e precedat de o schiță istoriografică a acestei controversate probleme a istoriei medievale, datorită profesorului J. Garbaci.

DUICEV, I., *Политическата дейност на Петър Парчевич за освобождението от турско владичество* (Activitatea politică a lui Petru Parcevicu pentru eliberarea de sub jugul turcesc), în „Българо-румънски връзки и отношения през вековете“, Изследования, т. I (sec. XII—XIX), Sofia, BAN, 1965, p. 157—191

Studiul cuprinde date despre misiunile lui P. Parcevicu la Viena, Varşovia, Veneţia şi Roma în calitate de sol al populaţiei Bulgariei de nord-vest şi al domnilor din Ţara Românească şi despre tratativele lui P. Parcevicu cu Bogdan Hmelniţki.

HASSINGER, ERICH, *Religiöse Toleranz im 16. Jahrhundert. Motive, Argumente, Formen der Verwirklichung*, Basel, Stuttgart, Helbing & Lichtenhalm, 1966, 35 p. (Vorträge der Aeneas Silvius — Stiftung an der Universität Basel, VI)

Prima parte a comunicării cunoscutului medievalist german este destinată celor mai reprezentativi apărători ai ideii de toleranţă religioasă din veacul al XVI-lea (printre alţii şi Fausto Sozzini). În partea a doua a lucrării se arată că realităţile din Transilvania şi Polonia veacului al XVI-lea tirziu se apropiau cel mai mult de revendicările literare ale autorilor trataţi în prima parte a lucrării.

KISZLING, RUDOLF, *Die Einrichtung der österreichischen Militärgrenze*, în „Südostdeutsches Archiv“, IX, 1966, p. 179—185.

O scurtă privire de ansamblu a etapelor constituirii graniţei militare austriece. Se discută şi cele din Banat şi Transilvania.

KLEIN, KARL KURT *Terra Sycolorum, terrae Sebus. Ein Beitrag zur Interpretation des „Goldenen Freibriefs“ der Deutschen in Siebenbürgen*, în „Südostdeutsches Archiv“, IX, 1966, p. 45—64.

MILKOVA, F. G., *Sur la teneur et le caractère de la propriété d'Etat des terres miriye dans l'Empire ottoman du XV-e au XIX-e siècles*, în „Études balkaniques“, t. 5, 1966, p. 155—175

Autorul urmăreşte evoluţia dreptului de proprietate funciară în Imperiul otoman şi caracterul acestuia pînă în secolul al XIX-lea. În studiu sînt explicate cauzele transformării unei mari părţi de pămînt în proprietate de stat, precum şi esenţa de clasă a acestei proprietăţi.

PETRI, ANTON, *Stand die erste bekannte Buchdruckerei im Banat in Temeschwar? Einige aufschlussreiche Briefstellen aus dem Jahre 1574*, în „Südostdeutsches Archiv“, IX, 1966, p. 240—248

O scrisoare din 1574 dovedește existența unei tipografii la Simand adusă de un oarecare Paulus.

PRIMOV, BORISLAV. *Създаването на Втората българска държава и участието на власите* (Crearea celui de-al II-lea stat bulgar și participarea vlahilor), în „Българо-румънски връзки и отношения през вековете“ Изследвания, t. 1, (sec. XII—XIX), Sofia, BAN, 1965, p. 9—54.

Autorul discută participarea vlahilor de pe pământurile bulgărești la răscoala Asanilor din 1185 și din anii următori. Autorul consideră că denumirea de „vlahi”, folosită în diferite izvoare, indică în unele cazuri populația Bulgariei de nord, iar în alte cazuri elementele etnice vlahe din nordul Dunării.

REIN, KURT, *Der Münchner Thurzó — Kodex*, în „Südostdeutsches Archiv”, IX, 1966 p. 145—178

O istorie a familiei Thurzó, care a avut întreprinderi de exploatare a minelor din Transilvania cu bancherii Fugger.

TIETZ, HERTA, *Die Einrichtung eines Schulwesens für Rumänen und Serben im kaiserlichen Banat (1718—1778)*, în „Südostdeutsches Archiv”, IX, 1966, p. 185—219

Articol bazat pe multe documente inedite din Viena.

TIVCEV, PETAR, *The war between Cyprus and Genoa in 1373 1374 and the participation of Bulgarians in it*, în „Études historiques”. Sofia, t. 3, 1966, p. 125—144.

WEISE, ERICH, *Die Beurteilung des Zweiten Thorner Vertrages von 1466 durch die Zeitgenossen bis zum Ende seiner Rechtswirksamkeit im Jahre 1497*, în „Zeitschrift für Ostforschung”, XV (1966), nr. 4, p. 601—621.

Articolul tratează aprecierile contemporane date tratatului de la Torn din 1466, bazându-se în special pe documentele din arhiva Ordinului teutonic, editate de autor (*Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jh. Hrsg. von E. Weise, III. Bd. Marburg, 1966*). Rețea critic și aprecierile date evenimentelor din 1466—1497 de către istoriografia modernă.

ISTORIE MODERNĂ

DAKIŃ, DOUGLAS, *The Greek Struggle in Macedonia, 1897—1913*, Thessaloniki. Institute for Balkan Studies, 1966, 538 p. + 28 pl.

Amplă monografie dedicată luptelor grecilor din Macedonia de la sfârșitul veacului al XIX-lea — începutul veacului al XX-lea. Autorul reușește să prezinte de fapt o istorie a Peninsulei Balcanice din această perioadă, cu largi și reușite incursiuni în istoria diplomației euro-

pene din aceeași perioadă. În acest cadru își găesc un binemeritat loc și probleme de istorie românească în măsura în care au tangențe cu evenimentele de la sud de Dunăre între 1893 și 1913.

ȚETEȘA, ANDREI, *The Rumanians and the Disintegration of the Habsburg Monarchy*, în „Austrian History Yearbook”, vol. III 1967, 2, p. 450—476

Se studiază lupta politică a românilor din Transilvania, dusă în cadrul Imperiului habsburgic, pentru recunoașterea lor ca națiune cu drepturi egale și modul în care această acțiune a contribuit la dezintegrarea monarhiei austro-ungare.

PANAIOȚOV, I., *Die Politik Österreich-Ungarns und die Befreiung Bulgariens (1876—1878)*, în „Études historiques”, Sofia, t. 2, 1965, p. 255—287

O analiză a tratatelor duse de Austro-Ungaria cu Rusia și Marea Britanie în perioada dintre înțelegerea de la Reichstadt (8 iulie 1876) și Congresul de la Berlin (13 iunie—13 iulie 1878). Se insistă asupra tratatelor ce au urmat păcii de la San Stefano în legătură cu viitorul Bulgariei. Nu se menționează participarea României la războiul din 1877—1878.

PASKALEVA, V., *Einige Probleme aus der Geschichte der Orientfrage in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, în „Études historiques”, Sofia, t. 2, 1965, p. 185—205.

Făcând o analiză sumară a progreselor economice și social-politice ale statelor balcanice în perioada 1815—1853, care constituie un aspect al problemei orientale, autorul se referă, printre altele, la dezvoltarea capitalismului în țările române și la mișcarea revoluționară de la 1848, semnalând participarea unor emigranți bulgari. Se amintesc sau se fac trimiteri la diferite lucrări legate de dezvoltarea capitalismului în Balcani, subliniindu-se unele probleme încă necercetate.

POVALEAEV, V. M., *Первая балканская социал-демократическая конференция (Белград 7—9 января 1910 г.)* în „Сборник работ аспирантов Воронежского государственного университета”, 1965, nr. 1, p. 181—188

Premisele convocării și programul Primei conferințe a social-democraților din Balcani (Belgrad, 7—9 ianuarie 1910).

STOROJUK, V. P., *Польская эмиграция в Румынии и восстание 1863 года. (По материалам донесений дипломатических представителей России)*, în „Ученые записки Института славяноведения АН СССР”, 1965, t. 29, p. 77—89

Pe baza rapoartelor reprezentanților diplomați ai Rusiei, autorul înfățișează atitudinea emigranților poloni în România față de războiul din 1863.

VELEVA, MARIA, *Правителствената криза през май-юли 1913*. (Criza de guvern din mai–iulie 1913), în „Годишник на Софийския университет. Философско–исторически факултет”, т. 59, 1965–1966, nr. 3, История, p. 81–128.

Autoarea analizează criza de guvern izbucnită în Bulgaria în mai-iulie 1913 în legătură cu ascuțirea luptelor în sinul claselor dominante în problemele scopurilor războiului și ale orientării politicii externe a Bulgariei.

VELICHI, CONSTANTIN, *Участието на българите в буржоазно-демократичната революция от 1848 г. във Влашко* (Participarea bulgarilor în revoluția burghezodemocrată din 1848 din Țara Românească), în „Българо-румънски връзки и отношения през вековете”, Изследвания, т. I (sec. XII–XIX), Sofia, BAN, 1965, p. 253–283.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

AVRAMOVSKI, ŽIVKO, *Jugoslávská vláda a návrky na přetvoření Malé dohody v univerzální obranný pakt* (Guvernul iugoslav față de transformarea Micii Înțelegeri într-un pact universal de asistență mutuală), în „Slovansky přehled”, 1965, 5, p. 297–304.

Autorul analizează atitudinea guvernului iugoslav față de planul Krofta privind transformarea Micii Înțelegeri într-o alianță mutuală, îndreptată împotriva oricărei agresiuni, precum și față de propunerea pactului de asistență mutuală între Mica Înțelegere și Franța.

BROSZAT, MARTIN, *Deutschland – Ungarn – Rumänien. Entwicklung und Grundfaktoren nationalsozialistischer Hegemonial- und Bündnispolitik. 1938–1941*, în „Historische Zeitschrift”, 206 (1968), p. 45–96

Studiu consacrat raporturilor dintre Germania, Ungaria și România între anii 1938 și 1941. După un scurt istoric al relațiilor germano-maghiaro-române de la preluarea puterii de către partidul nazist pînă la dictatul de la München, autorul urmărește în continuare aceste raporturi pînă la începutul invaziei pe teritoriul Uniunii Sovietice. Ideea de bază ce se degajă din acest studiu este aceea că Germania hitleristă a știut să exploateze la maximum contradicțiile maghiaro-române.

GRIMM, GERHARD, *Churchill's „The Second World War” als Quelle für die Politik und Strategie der Westalliierten in Südosteuropa*, în „Südost-Forschungen”, XXVI (1967), p. 276–338

Istoricul german întreprinde o critică amănunțită a memoriilor premierului britanic, bazată pe o amplă bibliografie. Grimm stabilește linia de demarcație între adevăr și ficțiune în memoriile în ceea ce privește politica și strategia aliaților în sud-estul Europei.

HEGEMANN, M., *Die ungarisch-rumänischen Verhandlungen von 1940 im Schatten der deutsch-faschistischen Balkanpolitik*, în „Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx — Universität”, Leipzig, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, 1966, 3, p. 453—461

Hungarian — Jewish Studies. Edited by Randolph L. Brahm, New York, World Federation of Hungarian Jews, 1966, XIII + 346 p.

Opt studii dedicate istoriei evreilor din Ungaria. Conține, între altele: Béla Vágó, *The Destruction of the Jews of Transylvania*. După o scurtă introducere, tratând istoria evreilor ardeleni, autorul se ocupă pe larg de politica antisemită a guvernului fascist maghiar, respectiv român, față de evreii din nordul și sudul Transilvaniei între anii 1940—1944. Articolul se bazează pe un amplu material inedit, depozitat în mare parte în arhivele din Ierusalim.

Интернационалисты в борьбе за власть советов, Moscova, „Мысль”, 1965, 397 p.

Culegere de studii privind contribuția internaționaliștilor în lupta pentru puterea Sovietelor în Rusia. Pentru cititorul român prezintă interes un studiu, bine documentat, semnat de V. Rojko, *Delașamentele revoluționare române în sudul Rusiei Sovietice (ianuarie-aprilie 1918)*.

PAPATSONIS, T. K., *Μολδοβλαχικά τοῦ μύθου* (Moldo-Valahia din legendă), Editions Ikaros, Athenes, 1965, 192 p.

Impresii de călătorie din România, dintre cele două războaie mondiale, cu observații privind istoria poporului nostru și elementele sale de tradiție culturală. Vădită exagerare a nfluenței fanariote în trecutul țărilor române.

YOST, CHARLES, *The Insecurity of Nations. International Relations in the Twentieth Century*, New York, Washington, London, Frederick A. Praeger, 1968, 276 p.

Lucrarea este dedicată relațiilor internaționale din veacul nostru. Autorul insistă îndeosebi asupra conferințelor internaționale din timpul ultimului război mondial, precum și asupra evoluției relațiilor internaționale de după cel de-al doilea război mondial. Lucrarea se ocupă ca atare, și de locul României în cadrul acestor relații internaționale.

INDEX ALFABETIC

TOMUL 21, 1968

Istorie medie

	Nr.	<u>Pag</u>
ALEXANDRESCU-DERSCA, M. M., Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini (secolele XV—XVIII)	5	843
BINDER, PAVEL, Contribuții la geografia istorică a Banatului de Severin	4	625
CERNOVODEANU, PAUL, Relațiile economice ale Angliei cu țările române în perioada 1660—1714	2	260
CIHODARU, C., Litoralul de apus al Mării Negre și cursul inferior al Dunării în cartografia medievală (secolele XII—XIV)	2	217
COLUMBEANU, S., Sistemul de impunere pe lude din Țara Românească (1800—1830)	3	469
DUZINCHEVICI, Gh., Date noi asupra răscoalei tătarășenilor din Iași și asupra sfârșitului domniei lui Scarlat Callimachi (1819)	1	63
GRIGORAȘ, N., și I. CAPROȘU, Documente moldovenești inedite din secolele al XVI-lea și al XVII-lea	2	243
HOLBAN, Th., Contribuții la problema originii și localizării bolohovenilor	1	21
LEHR, LIA, Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. al XVII-lea	1	29
MACÛREK, JOSEF (Brno), A influențat actul ceh de cancelarie documentele moldovenești în a doua jumătate a sec. al XV-lea ?	1	3
MIHORDEA, V., Văcăritul, dare temporară	3	449
MOLDOVAN, V., Mișcărilor țărănești din Valea Rodnei de la mijlocul sec. al XVIII-lea	1	53
NEACȘU, I. I., În legătură cu componența socială a pandurilor din Oltenia participanți la războiul ruso-turc (1828—1829)	1	83
PAPACOSTEA, ȘERBAN, Organizarea fiscală a Olteniei în timpul stăpînirii austriece (1718—1739)	4	641
PĂTRAȘCU, CORINA, Uniformizarea măsurilor și greutateilor folosite în comerțul Țării Românești, o acțiune de unificare a pieții interne (1829—1840)	4	667
PENELEA, GEORGETA, Organizarea vamală a Țării Românești în epoca regulamentară	3	481
RANCA, I., și L. MOLDOVAN, Contribuții privind răspîndirea răscoalei lui Horea în partea centrală și răsăriteană a Transilvaniei	2	273
STĂNESCU, EUGEN, Unitatea teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe. „Valahia” și sensurile ei	6	1105
STĂNICA, VITALIE, Date noi despre documentele româno-slave păstrate în Biblioteca națională din Sofia	5	865
STRIHAN, PETRE, Divan-Effendi în Țara Românească și Moldova în secolele XVII—XIX	5	881

Istorie modernă

	<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
GEORGESCU, VALENTIN, AL., Contribuții la studiul luminismului în Țara Românească și Moldova. II. Locul gândirii lui Beccaria în cultura juridică și în dezvoltarea dreptului penal de la 1821 până la 1864	4	685
GÖLLNER, CAROL, Consecințele convențiilor vamale dintre Austro-Ungaria și România asupra vieții economice a Transilvaniei (1875—1891)	2	317
HITCHINS, KEITH, (Houston, Texas, S.U.A.), Românii din Transilvania și compromisul dualist (1865—1869)	2	289
KOVÁCS, I., și V. POPEANGĂ, Lupta țărănimii din Transilvania din toamna anului 1918 pentru unirea cu România	6	1071
MACIU, VASILE, Caracterul unitar al revoluției din 1848 în țările române	5	821
NETEA, VASILE, Lupta emigrației transilvane pentru desăvârșirea unității de stat a României	6	1145
NUȚU, CONSTANTIN, Partidul Național Român din Transilvania și problema unirii	6	1009
PORȚEANU, AL., Mișcarea muncitorească din Transilvania și desăvârșirea unității statului național român	6	1039
SUCIU, I. D., Aspecte ale colaborării Partidului Național Român din Transilvania cu mișcarea socialistă	1	89
SUCIU, I. D., Banatul și unirea din 1918	6	1089
SCURTU, I., Contribuții privind mișcarea țărănistă din România în perioada 1907—1914	3	499
TEODOR, POMPILIU, și GELU NEAMȚU, Din istoria presei revoluționare românești: „Învățătorul poporului” (1848)	3	435
TUȚU, D., Voluntarii români din Transilvania în lupta împotriva Puterilor Centrale, pentru eliberare națională și unitate (1916—1918)	6	1125

Istorie contemporană

CAMPUS, ELIZA, Recunoașterea pe plan internațional a desăvârșirii unității statale a României	6	1165
CAMPUS, ELIZA, Tratatetele de la Locarno și semnificația lor în crearea unui Locarno balcanic	1	103
CEAUȘESCU, I., Lupta proletariatului din România pentru aplicarea prevederilor democratice ale legilor muncii adoptate în anii 1929—1933	1	117
CHIPER, IOAN, Relațiile româno-germane în 1933	4	715
CIMPONERIU, ECATERINA, Dezvoltarea industriei metalurgice din Transilvania după unirea cu România (1919—1939)	6	1199
POPESCU, EUFROSINA, Crearea Ligii poporului și activitatea ei până în martie 1920	2	337
RUSENESCU, MIHAIL, Situația agriculturii și mișcările țărănești din România între anii 1922—1928.	5	
SACHELARIE, OVID și VALENTIN AL. GEORGESCU, Unirea din 1918 și problema unificării legislației	6	1185

DOCUMENTAR

CHIRIȚĂ, Gr., Pe marginea unei scrisori inedite din 1859 a lui M. Kogălniceanu	3	533
CONSTANTINIU, FLORIN, Dijma din porumb în Pravilniceasca condică (1780)	5	915
CORIVAN, NICOLAE, Contribuțiile la cunoașterea cislei în perioada regulamentară	5	931
MEHMET, MUSTAFA, A., Două documente turcești despre Neagoe Basarab	5	921
OLTEANU, ȘT., Cu privire la data morții lui Nicolae Alexandru Basarab	3	523
VELCIU, D., Neculce — mare sulter (14 mai — 31 decembrie 1705)	3	527

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

	<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
CAMPUS, ELIZA, Curente noi în istoriografia Statelor Unite ale Americii . . .	5	937
GÖLLNER, CAROL, Lucrări cu privire la istoria monarhiei habsburgice apărute în ultimii ani	1	141
LIVEANU, V., Discuții despre noi metode ale științelor sociale în istorie . . .	2	355
RUSENESCU, M., Lucrări consacrate semicentenarului Marii Revoluții Socialiste din Octombrie	4	737
SIMIONESCU, P., Contribuții ale istoriografiei românești privind anul revoluționar 1848 în țările române	3	539

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

BABICI, I., Sesiunea de comunicări științifice consacrate aniversării a 20 de ani de la proclamarea republicii.	1	147
BERINDEI, DAN, Congresul de istoria jurnalismului de la Rimini — San Marino	1	165
BERINDEI, DAN, Reuniunea comisiei internaționale de istoria jurnalismului de la München, 20—21 noiembrie 1967.	2	371
BERINDEI, DAN, Sesiunea Academiei Bulgare de Științe consacrată împlinirii a 90 de ani de la eliberarea Bulgariei.	4	753
CORNELIA BODEA, Pe marginea recenziei prof. univ. V. Maciu la: Cornelia Bodca, <i>Lupta românilor pentru unitatea națională. 1834—1849</i> , Edit. Academiei, București, 1967.	5	954
CHIPER, IOAN, Călătorie de studii în Republica Democrată Germană . . .	3	554
COPOIU, N., Conferința „Revoluția din Octombrie și popoarele Iugoslaviei”	2	370
CORFUS, ILIE, Călătorie de studii în Polonia.	6	1215
CRISTEA, GH., Aniversarea a 150 de ani de la nașterea lui Ion Ionescu de la Brad	6	1213
CRONȚ, GH., Călătorie de studii în Republica Populară Polonă	1	166
DEMÉNY, L., Congresul internațional al istoricilor hîrtiei de la Oxford	1	162
IORDACHE, An., și C. REZACHIEVICI, Sesiunea de comunicări a Institutului de istorie „N. Iorga”	5	949
LIU, NICOLAE, Centenarul Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România	1	155
OLTEANU, ȘT., Călătorie de studii în Republica Populară Polonă	3	558
OPRESCU, PAUL, Academicianul Constantin Daicoviciu la 70 de ani	2	429
PLOEȘTEANU, GR., Expoziția Mihai Viteazul de la Tirgu-Mureș	5	957
PORȚEANU, AL., A șasea sesiune științifică a Institutului de științe pedagogice	2	368
PORȚEANU, AL., Sesiune științifică comemorativă [V. Braniște]	2	366
PORȚEANU, AL., Jubileul „Gazetei de Transilvania”	4	750
PREDA, ELVIRA, Conferința pe țară a Societății de științe istorice și filologice din Republica Socialistă România	3	551
TEODOR, POMPILIU, Simpozion consacrat umanismului românesc	4	748
ȘENDRULESCU, I., Sesiunea științifică de comunicări a Facultății de istorie din București	1	159
ȘERBAN, C., Călătorie de studii în Italia	5	960
ȘERBAN, C., Prima reuniune internațională de istoria civilizației venețiene	5	959
TEODORESCU, VENERA, Simpozionul româno-ceshlovac	2	363
UDREA, TR., Sesiune științifică consacrată împlinirii a 50 de ani de la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie	1	150
*** Sesiunea științifică „Marxismul și contemporaneitatea”	4	745
*** Cronică	1	170
*** Cronică	2	373
*** Cronică	3	559
*** Cronică	4	755
*** Cronică	5	962
*** Cronică	2	372
Teză de doctorat	4	753
Teze de doctorat	4	753

RECENZII

	Nr.	Paș
ADĂNILOAIE, N., DAN BERINDEI, Reforma agrară din 1864, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, 361 p. (V. Mihordea)	2	377
AYMARD, M., Venise, Raguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVI-e siècle, Paris, S.E.V.P.E.N., 1966, p. 183 (M. Grosu)	2	387
BODEA, CORNELIA, Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849, Edit. Academiei, București, 1967, XVI + 390 p. (Vasile Maciu)	4	761
BRAUDEL, FERNAND, Civilisation matérielle et capitalisme (XV—XVIII-e siècle), tome I-er, Paris, Librairie Armand Colin, 1967, 463 p. + il + pl. (Paul Cernovodeanu)	6	1228
CAPESIUS, BERNHARD, Sje Förderten den Lauf der Dinge. Deutsche Humanisten auf dem Boden Siebenbürgens, herausgegeben von..., Bukarest, Literaturverlag, 1967, 342 p. (Adolf Armbruster)	6	1223
COPOIU, N., Refacerea Partidului Social-Democrat din România (1900—1910), București, Edit. științifică, 1966, 300 p. (I. Iacoș)	5	968
CUȘA, col. I., Armata română în campaniile din anii 1916—1917, Edit. militară, București, 1967, 342 p. (General-maior Ion Șuța și dr. Augustin Deac)	4	767
DEDIJER, VLADIMIR, Sarajevo 1911, Beograd, Edit. Prosveta, 1966, 1 066 p. (S. Iancovici)	5	973
DIMA DRĂGAN-CORNELIU, Biblioteca unui umanist român: Constantin Cantacuzino stolnic. Cuvnt înainte de Virgil Cândea, București, C.S.P.C.A., Consiliul așezămintelor culturale, 1967, XVI + 407 p. (D. Simonescu)	5	965
GIURESU, CONSTANTIN C., Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre, București, Edit. pentru literatură, 1966, 450 p. + ilustrații + 8 pl. + 5 h. (Dan Berindei)	2	375
JÄCKEL, EBERHARD, Frankreich in Hitlers Europa. Die deutsche Frankreichpolitik im zweiten Weltkrieg. Deutsche Verlag-Anstalt, Stuttgart, 1966, 396 p. (Șerban Rădulescu-Zoner)	6	1234
KOSEV, D., GH. HRISTOV, D. ANGHELOV, Précis d'Ilistoire de Bulgarie, Sofia, 1963, Editions en langues étrangères, 474 p. (Vasile Netea)	4	770
LAPEYRE, HENRI, Les monarchies européennes au XVI-e siècles. Les relations internationales, Paris, P.U.F., 1967, 384 p. „Nouvelle Clío”, nr. 31 (A. Armbruster)	5	977
LE GOFF JACQUES, Il basso medioevo, Milano, Edit. Feltrinelli, 1967, 382 p. (Storia Universale Feltrinelli, vol. XI) (Ș. Papacostea)	1	185
PROTOPOESCU, LUCIA, Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania (1774—1805), Edit. didactică și pedagogică, București, 1966, 350 (—353) p. (Nicolae Albu)	1	177
SELEJAN-SUTA, SULTANA, Gîndirea economică a lui Nicolae Bălcescu, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, 495 p. (G. D. Iscriu și A. Stan)	1	171
TÓTH, ZOLTÁN, Magyarok és románok. Történelmi tanulmányok (Ungurii și românii. Studii istorice), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 496 p. (L. Demény, V. Netea)	1	181
* * * Acta Tomiciana, tom. XVII, Edit. Zaklad Narodowy im. Ossolinkich, Wroclaw, 1966, IX + 903 p. (Ilie Corfus)	3	572
* * * Češi a poláci v minulosti (Cehii și polonezii în trecut), Edit. Academiei Cehoslovace de științe, Institutul pentru istoria țărilor socialiste europene, Praga, I (1964), 434 p.; II (1967), 710 p. (Tr. Ionescu-Nișcov)	3	577
* * * Kurze Quellenkunde des westeuropäischen Mittelalters. Eine typologische, historische und bibliographische Einführung. Von R. C. van Caenegem. Unter Mitarbeit von F. L. Ganshof. Guttingen. Vandenhoeck & Ruprecht, 1964, XIV + 356 p. (A. Armbruster)	2	384
* * * Marea răscoală a țăranilor din 1907, București, Edit. Academiei, 1967, 907 p. (Gh. Matei)	3	563
* * * Mihail Kogălniceanu — Texte social-politice alese, București, Edit. politică, 1967, 423 p. (N. Adăniloae)	3	568
* * * Nicolae Titulescu. Documente diplomatice, Edit. politică, București, 1967, 996 p. (Ioan Chiper)	6	1219
* * * Проблемы советско-итальянской историографии, Изд. „Наука”, Moscova, 1966, 404 p. (Albin Ionescu)	4	775

REVISTA REVISTELOR

	Nr.	Pag.
PREZEANU, ȘT., „Journal des Savants”, Institut de France, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris, nr. 1-4, 1965, 670 p., nr. 1-4, 1966, 256 p.	1	191
BUȚĂTU, GH., „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale”, nr. 61-64/1966 (an. XVI) și nr. 65-68/1967 (an. XVII), Paris, P.U.F., 519 p. + 527 p.	3	591
CONSTANTINESCU, R., „Revista arhivelor”, organ al Direcției generale a Arhivelor statului, București, an. X (1967), nr. 1-2, 744 p.	3	585
CORFUS, ILIE, „Kwartalnik Historyczny” (Revista trimestrială de istorie), tom. LXXIV, nr. 1-4, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Varșovia, 1967, 1 164 p.	6	1246
L. DFMENY. „С едно Века”. Сборник, Академия Наук СССР, Институт Истории, Издательство „Наука”, vol. 28-30, Moscova, 1965-1967, 1 004 p.	5	981
IONESCU-NIȘCOV, TR., „Československý Časopis historický” (Revista cehoslovacă de istorie), Institutul de istorie, Edit. Academiei Cehoslovace de științe, Praga, 1967, nr. 1-6, 920 p.	4	781
MARCU, L. P., „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, an. XV (1967), nr. 1-8, Berlin. Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1 520 p.	4	787
PORȚEANU, ALEXANDRU, „Revue Roumaine d'Histoire”, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, București, tom. V., 1966, nr. 1-6, 1 036 p.; tom. VI, 1967, nr. 1-6, 1 036 p.	6	1241

INSEMNĂRI

Istoria României

BĂLDESCU, EMIL, Din istoria legăturilor revoluționare româno-bulgare, Edit. științifică, București, 1966, 182 p. (<i>M. Rusenescu</i>)	2	405
CĂZĂNIȘTEANU, C., Col. M. CUCU, E. POPESCU, Aspecte militare ale revoluției din 1848 în Țara Românească, București, Edit. militară, 1968, 174 p. + 1 hartă + 8 f. pl. (<i>Fl. Constantin</i>)	6	1253
DEAC, AUGUSTIN, 1907 văzut peste hotare, Edit. științifică, București, 1967, 294 p. (<i>M. Iosa</i>)	4	791
GEORGESCU, TITU, Intelectuali antifasciști în publicistica românească, Edit. științifică, București, 1967, 430 p. (<i>I. Babici</i>)	2	403
KIRIȚESCU, COSTIN, C., Sistemul bănesc al leului și precursorii lui, vol. II, Edit. Academiei, București, 1967, 582 p. (<i>M. Horowitz</i>)	1	199
LUNGU, ION, VASILE RADU, MIRCEA VALEA, GHEORGHE I. IONIȚĂ, LIVIU MARGITAN, C. ENEA, Din trecutul de luptă al țărânilor hunedorene, Muzeul regional Hunedoara - Deva, 1967, 412 p. (<i>I. Babici</i>)	5	985
LUNGU, ION, VASILE RADU, MIRCEA VALEA, GHEORGHE I. IONIȚĂ, CONSTANTIN ENEA, Pagini din trecutul de luptă al muncitorilor hunedorene (1914-1944), Muzeul regional Hunedoara - Deva, 1966, 304 p. (<i>I. Babici</i>)	1	197
MALINSKI, acad. V., Studii economice, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, 288 p. (<i>V. Ionescu</i>)	2	404
THEODORESCU, BARBU, Nicolae Iorga și educația maselor, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă - Consiliul Așezămintelor culturale, București, 1967, 180 p. (<i>Gelcu Maksutovici</i>)	3	599
* * * Catalogul documentelor referitoare la viața economică a țărilor române în secolele XVII-XIX. Documente din Arhivele statului Sibiu, vol. I-II, București, 1966-1967, 581 + 523 p. (<i>C. Șerban</i>)	4	793
* * * Documente privind problema țărănească din Oltenia în primele două decenii ale veacului al XIX-lea, vol. I (1900-1910), Academia Republicii Socialiste România, Centrul de istorie, filologie și etnografie Craiova, Craiova, 1967, 475 p. (<i>Gh. Cristea</i>)	6	1254

	Nr.	Pag.
* * * Nicolae Titulescu, Discursuri, Edit. științifică, București, 1967, 621 p. Cu un studiu introductiv și note de Robert Deutsch (<i>I. Gancea</i>)	2	407
* * * Problema țărănească în Oltenia în secolul al XIX-lea. Documente, Direcția Generală a arhivelor statului din Republica Socialistă România, București, 1967, 600 p. (<i>Apostol Stan</i>)	3	597

Istoria universală

ARNAUDOV, MIHAIL, Българското книжовно дружество в Браила (Societatea literară bulgară de la Brăila), Edit. Academiei bulgare de științe, Sofia, 1966, 396 p. (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>)	2	411
BUBULIDIS, F. K., Φαναριωτικά κείμενα, Α' Ἐπιμετρα ἐπιστολαὶ Κωνσταντίνου Δράκου Σούτζου καὶ Κωνσταντίνου Καρατζά (Texte fanariote, I. Scrisori rimate ale lui Constantin Dracu Suțu și Constantin Caragea): Ἀλεξάνδρου Καλφόγλου. Β'. Ἠθικὴ στιχογραφία (Alexandru Kalfoglu, Stihuri morale), Atena, 1967, 19 + 54 p. (<i>Olga Cicanci</i>)	2	419
BUKOWSKA, KRZYSTYNA, Omzeznictwo Krakowskich Sadów Wyzszych w sporach o nieruchomosci miejskie (XVI—XVIII w). (Jurisdicția Curților Superioare din Cracovia în litigiile privitoare la imobilele urbane în secolele XVI—XVIII), Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967, 125 p. (<i>Gh. Cronf</i>)	3	606
CVETKOVA, BISTRA, Le régime de certains ports dans les terres balkaniques aux XV-e et XVI-e siècles, in „Revue d'histoire économique et sociale”, XLV-e vol., nr. 1, Paris, 1967, p. 29—40 (<i>T. Gemil</i>)	3	600
DUFOURCO, CHARLES-EMMANUEL, L'Espagne catalane et le Maghrib aux XIII-e et XIV-e siècles. De la bataille de Las Navas de Tolosa (1212) à L'avènement du sultan mérinid (Abou-l-Hasan 1331), Paris, 1965, 664 p. (<i>M. Grosu</i>)	1	209
HUMPHREYS W. H. FIRST, Journal of the Greek War of Independence (July 1821—February 1822), ed. Sture Linnér, Stockholm, Almaquist & Wiksell, 1967, 98 p. (Acta Academiae Regiae Scientiarum Upsaliensis, 11) (<i>Pl. Constantinii</i>)	5	995
HOLT, J. C., Magna Carta, Cambridge University Press, 1965, 393 p. (<i>C. Jiga</i>)	1	209
ILIADOU, HEMMERDINGER, DEMOCRATIA, La Grèce sous la domination vénitienne et lors de la conquête turque (1322—1684), Leo S. Olschki Editore, Florența. Extras din „Studii Veneziani”, IX (1967), p. 535—623 (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>)	6	1264
JENKINS, R., Byzantium: The Imperial Centuries at 610 to 1071, Edit. Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1966, 400 p. (<i>E. Frances</i>)	4	800
JULLIAN, MARCEL, La Bataille d'Anglettere, Juillet-Septembre. „L'Heure la plus belle”, Presses de la Cité, Paris, 1965, 345 p. (<i>Șerban Rădulescu-Zoner</i>)	4	803
KLOKMAN, Iu., R., Социально-экономическая история русского города вторая половина XVIII века, Moscova, Edit. „Știința”, 1967, 333 p. (<i>C. Șerban</i>)	5	994
KOPSTEIN, H., Zur Sklaverei im ausgehenden Byzanz, Akademie-Verlag, Berlin, 1966, 137 p. (<i>E. Frances</i>)	2	416
KYCZYNSKI, Șt., Polskie sily sbrojne za Kazimierza Wielkiego i Andegawenów (Forțele armate polone sub Cazimir cel Mare și Angevini), in „Studia i materialy do historii wojskowości”, Varșovia, tom. XI—2, 1965, f. 3—61 (<i>I. Corfus</i>)	4	797
LEŚNODORSKI, BOGUSŁAW, Les Jacobins Polonais, Paris, Société des Etudes Robespierriestes, 1965, 387 p. (<i>Gh. Cronf</i>)	4	798
MACKIW, THEODORE, Prințul Mazepa hetman of Ukraine in contemporary english publications 1687—1709, Chicago, Ukrainian Research and Information Institute, Inc.—1967, 186 p. (16 în limba română) (<i>P. Cernovodeanu</i>)	1	× 202

	Nr.	Pag.
NEMES, DEZSÖ, A Betlen — Kormány Külpolitikája 1927 — 1931-ben Az „aktiv külpolitika” kifejlődése és kudarca (Politica externă a guvernului Bethlen în 1927—1931. Dezvoltarea și eșecul „politicii externe active”), Edit. Kossuth, Budapesta, 1964, 422 p. (<i>Octavian Neamțu</i>)	2	409
NEVEAUX, B. JEAN, Vie spirituelle et vie sociale entre Rhin et Baltique au XVII-e siècle, Paris, Librairie C. Klincks, 1967, 935 p. (<i>Iucia Dumitrescu</i>)	6	1264
PRECIADO, MARIA, TERESA, HUERTA, Rebeliones indígenas en el Noreste de México en la época colonial, Mexico, Instituto Nacional de Antropología e Historia, 1966, 108 p. (<i>I. Neacșu</i>)	1	211
RAYBAUD, L. P., Le gouvernement et l'administration centrale de l'Empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258—1354), Edit. Sirey, Paris, 1968, 293 p. (<i>E. Frances</i>)	6	1256
SPIERALSKI, ZDZ., Po klesce bukowskińskiej 1497 roku. Pieswsze najazdy Turków na Polske (După înfrîngerea din Bucovina din anul 1497. Primele năvăliri ale turcilor în Polonia), în „Studia i materiały do historii wojskowości”, Varșovia, tom. IX, partea I-ntii, 1963, p. 45—58 (<i>I. Corfus</i>) . .	2	412
SPIERALSKI, ZDZ., W sprawie udziału Mołdawian w bitwie pod Grunwaldem (În legătură cu participarea moldovenilor la lupta de la Grînwald), în „Zapiski Historyczne”, tom. XXIX, nr. 4, 1964, p. 7—14 (<i>I. Corfus</i>)	3	605
SERCZYK, W., Gospodarstwo magnackie w wojewodztwie podolskim w drugiej polowie XVIII wieku (Gospodăria magnașilor din voievodatul Podoliei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea), Wrocław—Varșovia—Cra-covia, Edit. Academiei Polone de științe, 1965, 168 p. (<i>I. Corfus</i>)	5	991
SCEPKIN, V. N., Русская палеография, Moscova. Edit. „Nauka”, 1967, 240 p. (<i>L. Demény</i>)	5	992
SCHREINER, P., Studien zu den <i>βραχέα χρονικά</i> , Miscellanea Byzantina Monacensia 6, Edit. Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität München, München, 1967, 237 p. (<i>E. Frances</i>)	5	986
TIHOMIROV, M. N., Русская культура X—XVIII веков, Edit. „Nauka”, Moscova, 1968, 446 p. (<i>C. Șerban</i>)	6	1261
VINCOURT, JORGE, CANSECO, La guerra sagrada, México, Instituto Nacional de Antropología e Historia, 1966, 143 p. (<i>Ioan I. Neacșu</i>)	3	609
* * * BYZANTINOBULGARICA, II, Édition de l'Académie Bulgare des Sciences, Sofia, 1966, 396 p. (<i>Gh. Cronț</i>)	2	414
* * * В.К.Р. i delota na oktovri (1917—1944) (Partidul Comunist Bulgar și cauza lui Octombrie (1917—1944), Edit. P.C.B., Sofia, 1967, 488 p. (<i>C. Iiiescu</i>)	4	795
* * * Della fabbricazione della carta in Amalfi a cura di Nicola Milano fu Filippo, Amalfi, 1965, 46 p. + 80 fig. (<i>L. Demény</i>)	6	1263
* * * Документи за българската и сърбската история из маджарските державни архиви, 1868 — 1878 (Documente privind istoria Bulgariei și Serbiei din arhivele ungurești, 1868—1878), Edit. Academiei Bulgare de științe, Institutul de studii balcanice, seria „Izvoare”; adunate și publicate de Petar Mijatev, Șofia, 1966, 183 p. (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>) . . .	3	601
* * * Două izvoare otomane despre asediul Vienei (1683). Kara Mustafa vor Wien, tradus, prefațat și adnotat de Richard F. Kreutel, ed. a 3-a, 1966 (<i>H. Jaeger</i>)	3	607
* * * Европа в новое и новейшее время. Сборник статей памяти акад. Н. М. Лукина, Moscova, „Nauka”, 1966, 688 p. (<i>Alvina Lazea</i>)	1	207
* * * Georges Kastriote-Skanderbeg et la guerre albano-turque au XV-e siècle (Université d'État de Tirana, Institut d'Histoire et de Linguistique), Tirana, 1967, 149 p. (<i>Gh. Zbuceha</i>)	3	608
* * * Историография нового времени стран Европы и Америки, Московский Государственный Университет, Исторический факультет, sub redacția lui B. G. Veber, I. I. Galkin, I. P. Dementev, N. E. Zastencher, A. D. Colpakov și I. M. Rtbina, Moscova, 1967, 670 p. (<i>C. Rezachievici</i>)	3	603

	Nr.	Pag.
* * * История Византии, vol. I, Edit. „Наука”, Moscova, 1967, p. 523+6 pl. + 11 hărți (E. Frances)	1	204
* * * Из взаимно отношенията на балканските народи (Din istoria relatiilor popoarelor balcanice), Edit. Academiei Bulgare de științe. Institutul de studii balcanice, Seria „Balcanii”, nr. 1, Sofia, 1966, 132 p. (Tr. Ionescu-Nișcov)	1	201
* * * Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben, unter Mitwirkung von Helmut Beumann, Bernhard Bischoff, Hermann Schnitzler, Percy Ernst Schramm, herausgegeben von Wolfgang Braunsfels, 4 vol., L. Schwann – Verlag, Düsseldorf, 1965–1967, 860 + 306 + 590 + 484 p.		
* * * Karl der Grosse. Werk und Wirkung, Aachen, 1965, 568 p. + 158 pl. (R. Constantinescu)	4	801
* * * Slovanské historické studie. Slavistika a Slovanství. Příspěvky k teorii a dějinám (Studii istorice slave. Slavistica și popoarele slave. Contribuții la teoria și istoria slavisticii), Nakladatelství československé Akademie věd., Institutul pentru istoria țărilor socialiste europene, Praga, vol. VII, 1968, 218 p. (Tr. Ionescu-Nișcov)	5	989
* * * Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo a Rinascimento, a cura di Agostino Pertusi, Venezia „Sansoni”, (1966), XV + 594 p. + 6 f. (S. Columbeanu)	1	206
* * * Зборник радова византолошког института (Culegere de lucrări ale Institutului de studii bizantine), X, Издавачка установа научно дело, Beograd, 1967, 296 p. (Gh. Cronj)	6	1258

NOTE BIBLIOGRAFICE

Note bibliografice	2	421
Note bibliografice	3	611
Note bibliografice	4	807
Note bibliografice	5	997
Note bibliografice	6	1267
<u>P. P. Panaitescu</u> (Acad. A. Oțetea)	1	214
Index alfabetic, t. 21, 1968	6	1277

„Studii”, revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane, a României și universale. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Note bibliografice în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile înrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHÉ
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE – IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * . **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.
- * . **Din Istoria Transilvaniei**, vol. I, ed. a 3-a, 336 p. + 15 pl.; vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl., bänderolate 65,60 lei.
- GHEORGHE UNC**, Solidaritatea mişcării muncitoreşti şi democratice din România cu Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, „Bibliotheca Historica Romaniae 19”, 1968 (text în limba rusă).
- A. PETRIC** şi **GIL. TUTUI**, Unificarea mişcării muncitoreşti din România, 1968, 224 p., 7,75 lei.
- P. CONSTANTINESCU-IAŞI**, membru corespondent al Academiei, Lupta pentru formarea frontului popular în România, „Bibliotheca Historica Romaniae 21”, 1968, 157 p., 6 lei.
- D. TUDOR**, Oltenia romană, ed. a 3-a, revizuită şi adăugită, 1968, 604 p., 5 pl., 37 lei.
- * . **Arheologia Moldovei**, vol. V, 1967, 344 p., 36 lei.
- * . **Cronici şi povestiri româneşti versificate**, vol. I (sec. XVII—XVIII), „Croniclele medievale ale României”, VI, 1967, 352 p., 35 lei.
- D. PRODAN**, Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea, vol. I, 1967, 596 p., 37 lei; vol. II, 862 p., 48 lei.
- V. MIHORDEA**, Relaţiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova, „Biblioteca istorică XIV”, 1968, 316 p., 21,50 lei.
- CORNELIA BODEA**, Lupta românilor pentru unitatea naţională 1834—1849, 1967, 390 p., 23,25 lei.
- I. D. SUCIU**, Revoluţia de la 1848—1849 în Banat, 1968, 274 p., 19 lei.
- * . **Mărul răscoală a ţăranilor din 1907**, 1967, 970 p., 51 lei.
- N. IORGA**, Materiale pentru o istoriologie umană. Fragmente inedite publicate de Liliana Ş. Iorga. Cuvînt înainte de D. M. Pippidi, 1968, 375 p., 23 lei.
- * . **Studii de istorie** sub redacţia lui S. Füchs, 1968, 171 p., legat, 8,50 lei.